

Жаңы Ала-Тоо

2012, 10 (42)

АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ
кыргыз жана орус тилдеринде

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК ЖАМААТ:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ – башкы редактордун орун басары

Алым ТОКТОМУШЕВ – редактор

Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА – корректор

Рахим ТӨЛӨБЕКОВ – дизайнер

Салтанат ҮРКҮМБАЕВА – дизайнер

РЕДАКЦИЯНЫН ДАРЕГИ:

720031, Бишкек шаары, М. Горький к. – 1. Тел: 53-08-84. E-mail: Jany.alatoo@gmail.com

Күбөлүк: № 1510

Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт. Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама, плакат, буклет ж.б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар.

Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

**БАРДЫК ПОЧТА ТҮЙҮНДӨРҮНДӨ «ЖАҢЫ АЛА-ТОО» ЖУРНАЛЫНА
2012-ЖЫЛ ҮЧҮН ЖАЗЫЛУУ ЖҮРҮП ЖАТАТ.**

Жазылуу индекси – 77324

3 айга – 240 сом (редакциялык баа)

**«ЖАҢЫ АЛА-ТОО» ЖУРНАЛЫН 1-САНЫНАН БАШТАП ОКУЙМ
ДЕГЕН ОКУРМАНДАР РЕДАКЦИЯДАН АЛЫШСА БОЛОТ.**

Терүүгө 03.10.2012-ж. берилди. Басууга 30.10.2012-ж. кол коюлду. Форматы 70x100¹/₁₆.
Көлөмү 14 б.т. Заказ № 943. Нускасы 2000.

Бул санда

Бейшебай УСУБАЛИЕВ Жүрөк сууга агып баратат3	Давид МАРКИШ Кадам..... 164
Анатай ӨМҮРКАНОВ Биз баргыча жер жылытып турчудай19	Кален СЫДЫКОВА Байыркы сак жергесинде171
Олжобай ШАКИР Сууга жуулган из24	Теңдик АСКАРОВ Поэзиянын күнү бүттүбү? 179
Мырзаян ТӨЛӨМҮШЕВ Ырлар30	Ташманбет КЕНЕНСАРИЕВ «Манас» жана тарыхый чындык.....189
Абдымомун КАЛБАЕВ Тулпардын тукуму37	Антон Павлович ЧЕХОВ Каттардан тандалган саптар..... 197
Ракманберди МАМАНОВ Үч катын74	Алым ТОКТОМУШЕВ Искендер кош мүйүз 212
Эрнест ХЕМИНГУЭЙ Чал жана деңиз92	Бозум АЛЫШБАЕВ Менин итчилигим 218
Догдурбек ЮСУПОВ Котормолор 155	Жакыпбек АБДЫЛДАЕВ Ырлар 221
	Адабият жаңылыктары223

Мукабанын биринчи бетинде
жазуучу, котормочу **Мырзаян ТӨЛӨМҮШЕВ** 70 жашта.

Бейшебай УСУБАЛИЕВ

1954-жылы Нарын областынын Тянь-Шань (азыркы Нарын) районунун Оттук айылында туулган. КУУнун филология факультетин бүтүргөн. Кыргызстан Улуттук Жазуучулар союзунун мүчөсү. «Түркүк», «Көз», «Түтүн», «Түн» аттуу прозалык жыйнактардын жана «Кыргыз филологиясы жана филологдор» деген көлөмдүү монографиясы баш болгон 150дөн ашуун илимий эмгектердин автору. Филология илиминин доктору, профессор.

Проза

ЖҮРӨК СУУГА АГЫП БАРАТАТ

(Аңгеме)

*Эстелик сага,
Эскерип кара.
Эстелик жазган
«Э» деген тамга.*

*«О» деген тамга тегерек,
Окуудан башка не керек.*

*Гүлдөй өс,
Гүлдөй жайна.
Өткөн өмүр,
Келбейт кайра.*

(Окуучулук курактагы күндөлүктөн)

... Кайсы класста экеним эсимде жок, айтор, акыркы сабак болсо керек эле. Эжей сабакты мына эми баштайын деп оозун эптеп келатканда эле, Замира класска үңүлдөп ыйлап кирип келди. Баарыбыз делдейдик. Эжей да делдейди. Замира эки колу менен бетин басты да, үңүлдөгөн бойдон парта-сына жөнөдү. Партага өбөктөп алып, ого

бетер үнүлдөп кирди. Эжей бизди карап элейди. Биз эжейди карап, элейгенден элейдик. Бир маалда ал эсине келе калды да, аста басып, Замиранын жанына келди.

– Саа эмне болду? – деди өз үнүнөн корккондой.

Тиги, ушуну эле күтүп жаткансып, жанагыдан да беш бетер өңгүрөп коё берди. Эжей айласы кеткендей баарыбызды бир айлан-дыра карап алды да, кайра Замирага кайрылды.

– Замира, – деди эркелеткендей атынан чакырып. – Кой эми, уят... Чоң эле кыз. Кана, айтчы, саа эмне болду?..

Дагы басылбады. Былк этип койбоду. Үнүлдөп жаткансыйт, өңгүрөп жаткансыйт. Бирок доошу бөлөкчө. Күйүт деле сезилбейт. Эже бир нерсени туйдубу:

– Жүрүчү эшикке, – деди колтугунан сүйөй. – Эс ал...

Замира каршылык кылбады. Бая эле ушинтпейсиңби дегендей ордунан шып турду да, эпилдеп эшикти көздөй жөнөдү. Дагы эле бетин бекем басып алган. Кантип жыгылбай басып баратканын билип болбойт. Эжей артынан жөнөдү. Экөө ээрчишип чыгып кетишти. Бир-бирибизди суроолуу тиктешип, биз кала бердик. Көп өтпөй эле экөө ээрчишип кайра киришти. Замира ыйлабай калыптыр. Бети да ачык. Бирок бизди карабады. Негедир уялгандай, кысылгандай жалтактап жерди эле карайт. Кайпактагансып карайт. Ордуна отура бер дегендей эжей ага ишарат кылды. Замира ордуна учуп жетти да, отура кетти. Эже босогонун жанында бир азга турду да, бизди бир сыйра айландыра карап:

– Баяманов, бери чыкчы! – деди сурдангандай.

Саламат эчактан бери эле муну кымыйып күтүп жаткансып, ордунан атып турду да, шыпылдай жөнөп калды. Эжей үндөбөдү, жөн гана сурдана тиктеп койду. Эжейдин үнү да сурдангандай, ырайы да сурдангандай көрүнөт. Бирок каар деле байкалбайт. Атүгүл кулкүсүн тыя албай, атайы сурданып жаткандай. Сурдана тиктеп койду да, үндөбөстөн жүрү дегендей эшикке жөнөп калды. Кылтыя басып, Саламат ээрчиди. Эчтеке түшүнбөй, биздин башыбыз маң. Бирде бир-бирибизге суроолуу элейсек, бирде Замираны тиктеп элейбиз. Замира үндөбөйт, жер карап отурат. Биз менен эч бир иши жоктой... Ушинтип суроолуу тиктешип отуруп, чуру-чуу түшүргөндү да унутуп калыптырбыз. Демейде мугалим жокто классты үч көтөрүп жиберчү эмес белек. Бүгүн... Ушинтип ойлонуп, акырындан ойгонуп, эч кимибиз сыртка чыгарбасак да, көзгө көрүнбөгөн, кулакка угулбаган кандайдыр бир толкун бири-бирибизге жеткирип, ошол толкун жеткирген кабардан улам жаңыдан гана гүүлдөй баштаганыбызда эжей кирип келди. Бейкапар. Эчтеке болбогондой, эчтеке сезбегендей сабакка киришти. Биз ого бетер таңдандык. Атүгүл чочулай да

баштадык. Бирок сабак деген сабак да, бара-бара алаксып кеттик. Саламат да эстен чыгып кеткенсиди. Коңгуроого аз эле калды. Муну биз оңой эле билчүбүз, сааты жок эле билип койчубуз. Бизге кимдир бирөө шыбырагандай болчу. Биз аны көрчү эмеспиз. Ал бир туруп тээ алда-кайда жашынып алып шыбыраса, бир туруп ичибизде отуруп алып шыбырагандай туюлчу. Шыбырын деле укчу эмеспиз, анткени доош угулчу эмес. Жөн гана шыбырап жаткандай туюлчу. Анан дептерлер шуудурай баштачу. Өзүбүз болсо өзүбүзгө ээ боло албай, кыйшалаңдай баштачубуз. Бүгүн да дептерлерибиз шуудурап, өзүбүз кыйшалаңдай баштадык. Дал ушул маалда Саламаттын башы кылтыйды. Адегенде башын кылтыйтты да, анан акырын кирип, эжейди суроолуу тиктеп туруп калды. Эжей отура бер дегендей башын жаңсап койду. Баягындай эле кылтыя басып барып, Саламат ордуна отурду. Бу да бейкапар. Эчтеке болбогондой, эчтеке билбегендей. Жок, жүзү албырат. Кызарып чыгыптыр. «Эшикте суукта жүргөн го байкуш...» – деп ойлоп койдук. Аңгыча коңгуроо кагылды. Жамырап эшикке чыктык. Берки өйүздүн балдары өзүбүзчө кетчүбүз. Саламат да биз менен кетчү. Өзүбүзчө бөлүнүп чыгарыбыз менен, Саламатка жабышып жатып калдык:

– Эмне болду, ыя?.. Айтсаң, эмне болду?..

– Силер эч кимге айтпайсыңарбы?.. – деди ал сыймыктана.

– Жок, айтпайбы!.. – Баарыбыз бир ооздон чуулдап жибердик.

– Айтсаңар, мени өлтүрөт!.. – деди ал ого бетер сыймыктана. –

Эжей да эч кимге айтпа деди. Деректир да айтпа деди. Айтсаң деди...

– Өңү-башын бырыштыра, башын чайкап койду.

Биз элейгенден элейе карап калдык.

– Айтпайсыңарбы?.. – деди Саламат кайрадан, сөз таппай калгандай. – Айтсаңар... – Чочугандай башын шак көтөрдү. – Айтсак, иттин катыны болоюн дегилечи...

Биз жабыла кыйкырдык:

– Иттин катыны бололу! Иттин...

– Аа... – Саламат санаасы тынгандай, бизди айландыра бир карап алды. Андан баадаланууну деле байкай албадык, тескерисинче, биресе сыймыктана, биресе кандайдыр бир тартынып-кысынып жаткандай. – Билесиңерби... – деди акыры акырын, өз сөзүнөн өзү уялгандай кымырылып. Анан капысынан эле аптыга. – Билесиңерби... мен өптүм... Өп-түм. Замир-раны...

Бизге көчкү күр-р этип көчүп кеткендей туюлду.

– Ыя?!

Оозубузду ачып, Саламатты аңырая тиктеп калдык.

– Кантип?.. – дедик анан өзүбүзгө келип.

– Чын эле... – деди ал, бизди угуп-укпай. – Өптүм. Келатсам эле алдыман чыга калды. Анан... Өпкүм келип кетти. Колумду бетине тийгизип жибердим. Бетиби... Тим эле жупжумшак экен. Жу-упжум-шак... – Бетин алаканы менен сыйпалай кетти. – Меники андай эмес. – Жу-упжум-шак... – Биздикин да сыйпалады да. – Силердики да андай эмес экен... Анан... Колумду өөп-өөп алдым. Ал жинди экен, бетин басып эле ыйлап жиберди. Жиндисиңби, эмне ыйлап жатасың дедим. Сен өөп ийбедиңби дейт. Качан өптүм, колумду эле өппөдүмбү дедим. Ооба саа, өптүң дейт ал кайра. Анан апама айтам, азыр ээрчитип келем деп ыйлап үйүн көздөй кетти. Мен акырын култ этип класска кирип кеттим. Апасы келсе, өлдүм го деп отургам... Келбептир!.. – Саламат кудундап сүйүндү. – Көрбөдүңөрбү, өзү эле келди үңүлдөп...

Саламат жер-сууга батпай турду. Биз да батпай турдук. Саламат таптакыр өзгөрүп кеткендей сезилди. Өзүнө өзү окшошпойт. Сүрдүү. Жадырайт, ырай-пешене деген жок, бир гана жадыроо калгандай. Бирок сүрдүү. Биз суктандык. Аны суктана карап турдук. Эмнеге? Билбейм. Бирок суктана, тамшана карап тура бердик...

– Үйүнө барган эмес окшойт, – деди Саламат дагы эле сүйүнүп. – Жөн эле ыйлап жүрө берген окшойт. Эжейге эле айткан окшойт. Жаначы, ыйлап эжей менен чыгып кеткендечи. Эжей урушту. Бир кызыктай урушту. Деректирге алып барды. Эч кимге айтпагын деди. Эми деректир өлтүрөт го дедим. Өлтүргөн жок. Өлтүрмөк турсун, күлдү...

– Күлдү?! Эмнеге?

– Жөн эле... Эмне үчүн өбөсүң дейт. Билбейм дедим. Өпкөндү билесиң, анан эмне үчүн өпкөнүңдү билбейсиңби дейт. Билбейм дедим. Билбесең кантип өптүң дейт. Колумду бетине тийгиздим, анан колумду өптүм дедим. Ал: – Ыя! – деди да, боору эзилип күлдү. Өлүп кетейин күлдү. Кайра айтчы деди. Колумду бетине тийгиздим, анан колумду өптүм дедим кайра мен. Анан колуңду өпсөң эле, буркурап ыйлап ийдиби деди ал, ого бетер күлүп. Ооба, ыйлап жиберди дедим мен. Чыдабай баратсаң айт, катын алып берели деди. Кереги жок дедим. Мунуң уят, – деди анан, – менден бөлөк жан укпасын. Эч кимге айтпа. Айтпайм дедим мен.

Саламат эдирендеп келатты. Биз капасынан башка бир дүйнөгө кабылып калгансып бир таңдансак, не бир табышмактуу, не бир туңгуюк дүйнөгө кабылып калгансып сайрап келаткан Саламатты делдейе тиктеп, бир суктандык. Бизди кандайдыр бир кереметтүү бороон будалап учуруп бараткандай болду...

Саламат үйүнө бурулду. Ал өйдөкү айылда жашачу. Саламат эмес, мына бул бүтүндөй жарык дүйнө бурулуп кеткендей болду. Биз

менен сыймыктуу коштошту. Эми ойлосом, коштошуп жатканын билбей эле коштошкон көрүнөт. Биз да ооз учунан коштошкондой болдук. Баарыбыз аны жабыла суктана карап, узатып турдук. Ал сыймыктана басып баратты. Баспай эле, каалгып учуп бараткандай туюлган Саламатты карап туруп биз эсибизге келе албай жаттык. Ал ары узаган сайын, биздин ичибиздегилердин улам бирин өзүнө жулуп алып жаткансып, эңшерилип бараткансыдык.

Акыры аны узата карап турдук-турдук да, анан эмне турабыз деп бир-бирибизге суроолуу тиктедик. Үндөшпөстөн өз жолубузга түштүк. Ындыныбыз өчкөн. Сөздү эмнеден баштарды билбей, башты жерге салып, шылкыйып келатабыз. Мен ошондо бир нерсени – баарыбыздын ичибиз күйүп келатканын туйдум. Эмнеге? Билбейм. Айтор, ушул мезгилге чейин биздин көөдөнүбүздө жашап келген эч кимге ыраа көрбөс кандайдыр бир керемет нерсени кимдир бирөө жула качып кеткендей болду. Ардандык. Атүгүл Мурат чыдай албай кетти көрүнөт, үйүнө бурула берерде:

– Өптүм деп коёт... – деди кыжырдана. – Өз колун өөп алып...

Муну укканда биз, негедир, сүйүнүп кеттик.

Сүйүнгөн боюнча бир-бирибиз менен коштоштук. Үйгө жалгыз келатам. Бир кезде капысынан эле оң колум чымырап, анан ысый баштады. Ал ысык нерсе колумдан башталып, көөдөндү көздөй өрдөп бараткансыды. Жүрөгүм болк дей түштү. Мен колумду, көөдөнүмдү көргөн жокмун – карабадым. Бирок негедир Саламаттын бетине окшоштурдум. Алоолонгон. Кыпкызыл. Таңдандым. Таңданып келатып тык токтодум – колум биринчи жолу качан ушинтип чымырап ысыганы капысынан эсime шак дей түштү. Негедир уялып кеттим. Анда да класста отурганбыз. Тыныгуу маалы болчу. Ыракат менин артымда отурчу. Ал сүрөткө түшүп, анысын жанындагы отурган кызга көргөзүп жатыптыр. Негедир менин да көргүм келип кетти. Артка бурулдум да:

– Берчи маа, көрүп берейин, – дедим.

Ал ала бер дегендей үндөгөн жок. Колумду сунуп, мына алайын дегенимде, ал:

– Ие... уялам... – деп тызылдап жиберди да, сүрөттү кармаган колумду бети менен баса калды.

Сүрөт, сүрөттүн үстүндө колум, колумду баскан анын бети.

Колумдун үстүндө жупжумшак бир нерсе бүлк-бүлк этип дем алып жаткандай болду. Колум дирт эте түштү. Дирт... дирт... дирт...

Колумду тартып алалбай калдым. Кыймылдабай калгандай. Ыракат болсо башын көтөрбөйт. Билинер-билинес жылмайып кылтыят. Бир кезде башын акырын көтөрдү да, эми ала бер дегендей, колумдун алдындагы сүрөттү аста жылдыра кетти. Ала албадым. Бурулуп да

кете албадым. Жаны кетип колдоюп калгансыган колумду Ыракатты тиктеген боюнча акырын тартып алып келаттым...

Азыр да колум эч нерсени сезбей колдоюп тургансыды. Коркуп кетип, силкип көрдүм. Кыймылдайт экен. Санаам тына түштү. Эртеси Саламатка бардым да:

– Айтсаң... – дедим эч кимге угузбай коомайсыздана, – колун ысыды беле? Өпкөндөчү...

– Билбейм, – деди тиги түшүнүп-түшүнбөй ийинин куушуруп. – Мени анда ток уруп кеткен...

Түшүнбөдүм. Кайдагы токту айтып жатат деп кыжырым келди.

Эми ойлосом, Саламат көпкө чейин тактан түшпөй, сайран куруп жүрүптүр да. Эч кимге айтпа деген ыймандай сыры бүт класска, атүгүл бүтүндөй мектепке жайылып кетти окшойт. Ал буга кудундап сүйүнүп жүргөнсүдү. Чын эле, бул сыр бүтүндөй мектепке жайылды беле, буга Саламат жер-сууга батпай дердеңдеп жүрдү беле – мен муну азыр так билбеймин. Болгону ошондо бизге ушундай сезилгенин гана билемин. Биздин кыздар кызык эле. Биз, эркектер балдар, бир-бирибиз менен канчалык чукулдашып чокуша кетпейли, баары бир эч нерсе болбогондой баарыбыз чогуу жүрөр элек. Кыздарыбыздын биз сыяктуу чокуша кетишкенин деле көрбөдүк, бирок алар өз-өздөрүнчө бөлүнүп, топ-топ болуп жүрөр эле. Ушул ар бир топ күн сайын Замираны карап алышып, өз-өздөрүнчө күжүндөшүп киришчү болду. Өңгөсүн билбейм, мага эртеси эле класс, атүгүл бүт дүйнө өзгөрүп кеткендей туюлду. Бүт дүйнө Саламатты эмес, а Замираны суктанып да, ичи күйүп да, аяп да карап жаткандай болду. Кызык, ушу окуядан кийин мен бир да жолу Замираны тике карай албадым. (Бирок мен анын жүзүн ушунчалык көргүм келчү, Саламат өпкөндөн кийин бети кандай болуп калды экен деп ойлой берчүмүн.) Коркконум деле жок, ичим деле күйгөн жок, аяганым деле жок, бирок эмне экенин алигиче билбеймин, негедир тартындым...

Замира болсо кыздарга көп кошула албай, негедир коомайсызданып жүргөнсүдү. Азыр кээде эки көзүмдү бекем жуумп алып, Замиранын ошондогу баскан-турганын элестетем, кулагымды төшөп коюп, анын айткандарын, үнүнүн доошун, шыңгыр, уяң күлкүсүн угам. Ушулардын баарын элестетип эске салсам, ошондо Замира эч бир коомайсызданбай эле, тескерисинче, бул дүйнөгө батпай сыймыктанып жүргөндөй сезилип кетет. Азыр ойлосом, байкуш Замира ошондо өзүндөгү, биздин ар бирибиздеги, бүт дүйнөдөгү өзгөрүшкө кантип туруштук берип, кантип көтөрүп жүрдү экен! Эркек балдар кызык эле жан экенбиз да, мен муну Саламаттын өнөрүнөн улам айтып жатам. Ал кийинчерээк айткандарын улам-улам өзгөртө берчү болду. Адегенде колун Замиранын бетине тийгизип, анан тийгизген

колумду өптүм деген болчу. Эртеси эле жок, өз колумду өөп туруп, ошол өпкөн колумду Замиранын бетине тийгиздим дей баштады. Көп өтпөй эч бир кол солумду өпкөн жокмун, артынан акырын аңдып бардым да, бетинен өөп алып, тызылдаган бойдон качып кеттим деп кирди. Эртеси болсо дагы башкача... Буга кыжырданган Мурат:

– Атасынын башы! – дечү кыжына. – Өз колун өөп алып...

Биз бара-бара унута баштадык. Саламат да мактанбай калды окшойт. Биз жайкы каникулдан кайтып келгенде, мектебибиз таптакыр өзгөрүп кеткендей сезилчү. Өзгөчө кандайдыр бир табышмактуу жытты кантип унуталы. Биз ала келчү белек, же парта, терезелердин сырларынын жыты беле, айтор, ушунчалык жагымдуу, ушунчалык сүрдүү жытка кабылчубуз. Азыр көчөдөн кичинекей, мотурайган окуучуну көрүп калсам, же мектеп деген сөздү эле уксам, ошол жагымдуу да, сүрдүү да жыт мурдума бур дей түшөт. Атүгүл мына азыр ушул саптарды жазып жатканымда да ошол жытты кадимкидей искеп жаткансыймын, ал мени куду мээрман энедей өз бооруна тартып, бери кел деп өзүнө чакырып жаткансыйт...

Анан эле жыт өз күчүн жоготчу беле, же биз жытка сиңип кетчү белек, айтор, бара-бара биз ал жытты сезбей калчубуз. Бул жыттын тарап сиңип кетиши менен баягы мектебибиз кадимки эле баягы мектебибизге айланып кетчү. Дал ушул жыт сыяктуу эле Замира менен Саламат чачкан нурдуу жыт да бара-бара унутулуп бараткандай болду. Анын үстүнө биз улам-улам чоңоё баштабадыкпы. Баарыбыз тең эле өзгөрбөй баягыдай калган сыяктуубуз, бирок ушул эле маалда чоңоюп да бараткансыйбыз. Чоңоюп баратканыбыз дайыма эле билине берчү эмес. Каникулдан кийин гана билчүбүз. Үч ай каникулда жүрөр элек. Анан окуу. Баарыбыз келебиз. Чоңоюп калганыбызды ошондо билчүбүз. Окуу башталчу. Окуу башталгандан кийин эле билинбей калчу. Куду эле баягы жагымдуу да, сүрдүү да жыт сыяктуу. Кайра кичирейип, кайрадан баягы кейпибизге келип калгандай туюла берчү. Анан кайра каникул, кайра окуу. Чоңоймой, кайра кичиреймей. Кайра... Кийинчерээк биз, эркек балдар, чоңоюп келатканыбызды кыздар аркылуу биле баштадык. Балким, мурда деле ушундайдыр, бирок биз аны элес албасак керек. Каникулдан кайтып келгенде эле, кыздарыбыз күжүңдөшө башташчу болду. Жакшылап назар бурсаң, ар бир бала тууралуу күжүңдөшөт да, кыткылыктап киришет. Эми ойлосом, биздин ар бир кыймылыбыздын, тырмагыбыздан чачыбызга чейинки кенедей өзгөрүүлөрдүн баары тең кыздарыбыздын көз алдынан өтүп турчу экен, алар ар бирин көзөмөлдөп, текшерип-тескеп турчу экен. Көрсө, алар өздөрүн өздөрүнө билдирбей, эне болууга ошондо эле көндүрүп жаткан турбайбы!..

Бир жолу каникулдан келгенде да адаттагыдай эле үймөлөктөшүп алып, күбүрөп-шыбырашып жатышыптыр. Жандарынан өтүп баратып, эч бир элес албагандай кулак төшөп калдым.

– Карачы, – деп жатат бирөө мага карата, – мунусу да чоңоюп калыптыр. Мурду өсүптүр...

– Койчу ай, мурун да өсчү беле, мурда эле ушундай болчу, – деп шыбырады экинчиси.

– Жок. Жакшылап карасаң, өсүптүр...

Ушинтишти да, адатынча кыткылыктап күлө башташты. Мен уялып кеттим да, сыр бербей ары бастым. Аларга көрсөтпөй, мурдумду улам-улам сыйпалап коём. Билинбейт. Үйгө келерим менен, күзгүгө карандым. Билинбейт. Мурункудай эле.

– Ата, мурун да өсөбү? – дедим анан атама.

– Өспөй койчу беле? – деди атам күлүп. – Өзүңдүкүн эле карабайсыңбы, коңкоюп кеткенин...

Ишенген жокмун. Мурун кантип эле өссүн деп ойлоп койдум өзүмчө.

Ушинтип жүргөн учурда кыздар бизди эми бөлөкчө чоңойто баштады. Күндөрдүн биринде эле кыздарды атынан чакырып кирдик. Кызык, муну ким баштады, буга ким үйрөттү, эмне үчүн минттик? Азыр ушул соболду коём да, жообун таппай түйшөлөм. Анан ичим күйөт. Атынан чакыра баштаганга негедир ичим күйө берет. Мурда фамилияларынан чакырчубуз. Атынан чакырабыз деген ой үч уктасак түшүбүзгө кирбеген. Анан капысынан эле... Атынан чакырып, биз кыздарга жакындап бараттык. Бирок атынан чакырып, биз кыздардан алыстап да бараттык. Бул да эчтеке эмес, кол беришип учураша баштаганды айтпайсыңбы. Бул да кайдан келди, эмне үчүн келди? Мурда деле кол кармашчу элек. Ак терек, көк терек ойномой, кол кармашып алып, тегеренип ойномой. Айтор, оюн артынан оюн эле. Мектеп босогосун аттагандан баштап эле кол кармаша баштаганбыз. Анан... Анда алар кол эмес экен да, кол эмес эле оюнчук турбайбы. Кызык, анатомиядан берген эжей жүрөк көөдөндө жайгашат деп окуткан. Кыз-эркек дебей, баарыныкы ушул жерде жайгашат деп айткан. Мына басып көрсөңөр, дүкүлдөп жатабы, ошол жүрөк болот деп оңой эле түшүндүргөн. Калп айтыптыр. Калп айтпаса да, жаңылган окшойт. Аны да бирөө ушинтип алдап койгон да. Кыздардын жүрөгү алаканында болот турбайбы. Анткени учурашайын деп колун кармаганда, куду көөдөндөгү жүрөгүңдөй бүлк-бүлк этип дүкүлдөп жатпайбы. Дүкүлдөйт да, чымыратып жиберет. Эгер жүрөгү ушул алаканында болбосо, анда кайдан дүкүлдөмөк эле. Эжей жаңылыптыр да, өзү эжей болсо да жаңылат экен да. Биринчи ким менен кол алышып учураштым экен? Эсимде жок. Бирок кол карма-

шып учурашканды эстеген сайын азыр да туйлап жаткан жүрөктү капысынан мыкчып алгансып, бир дирт этип алам.

Акыры оозубуз да, ооздон чыккан сөзүбүз да жүрөккө айланып бараткансыды. Айрымдарыбыз кыздардын атын жута баштадык, аяккы тамгаларын билдирбей бирден жалмап кирдик. Саламат Жүзүмканды Жүзүм дей баштады, Мурат Бүбүканды Бүбү дей баштады. Саламат Жүзүмканды Жүзүм дегенде оозу дирт этип, Жүзүм деген сөзү да дирт этип кетчү болду. Мурат да Бүбүканды Бүбү дегенде, оозу, оозу менен бирге Бүбү деген сөзү да дирт-дирт этип турчу болду. Эмне үчүн минтесиң деп Саламаттан сурадык, Мураттан да сурадык. Билбейм... – деди Саламат. Билбейм – деди Мурат. Эмне экенин билбейм, Жүзүм дегим келе берет – дейт Саламат. Бүбү дегим келе берет – дейт Мурат. Эми жүрөк колдон оозго көчө баштады...

Жүрөктүн кайсы жерде экенин билбейт деп, анатомия эжейибизге тымызын нааразы болуп жүргөн маалда бир жадыраган эжейге туш келип калдык. Ал орус тилден берет экен. Жаңы эле бүтүп келиптир. Ушу жаңы эжебиз сабак бере баштады. Мурдагы эжей-агайларыбызга анча окшошо берчү эмес.

– Силер кызык экенсиңер, – деди бир күнү ал, таңдангандай башын чайкап. – Балдар өзүңөрчө, кыздар өзүңөрчө ойнойт экенсиңер. Ушу кантип болсун, чогуу ойнош керек да. Силер чоңойдуңар да... Душман эмессиңер, классташтарсыңар, туугансыңар...

Муну эч кимибиз күткөн эмеспиз. Баарыбыз дымый түштүк. Кыздар да, балдар да.

– Эже, – деди аңгыча баягы эргул Тынчтык. – Биздин кыздар менен ойногучачы, ээ... Борборуң менен... – Сөзүн улай албай, кыткылыктай баштады.

– Эмне, эмне?... – деди эже эчтеке түшүнбөй.

– Жинди! – дешти кыздар, Тынчтыктын эмне дегенин түшүнүшпөсө да.

Биз, балдар, каткырдык. Биз деле анын эмнени айтып жатканын түшүнчү эмеспиз, ошо түшүнбөгөн бойдон мектепти бүтүп кеттик. Бирок бул сөздү укканда эле кыздар: «Жинди!» – деп чуулдап киришчү, а биз болсо каткыра баштачубуз. Тынчтык бизден үч жаш улуу болчу. Өзү ичинде кири жок, ак көңүл бала эле, бирок шоктугунан, жалкоолугунан улам эки жолу көчпөй, акыры биз менен чогуу окуп калган. Ал бизден бөлөкчөрөөк эле, кыздарыбызга да бөлөкчөрөөк тийишчү. Ошондуктанбы, көбүнчө кагуу жеп калчу. Анан биздин жаныбызга томсоруп басып келчү да: «Биздин кыздар менен ойногуча, борборуң менен ойногон жакшы!..» – деп нааразылана колун шилтеп койчу. Биз жабыла каткырып калчубуз.

Эжей Тынчтыктын сөзүнө анча деле назар бурбады. Бизди карап тура берди. Убадалашып алгандай, баарыбыз бир маалда тып басылдык.

– Кана эмесе, – деди эжей жадырай, – биз бир оюн ойнойлук. Макулсуңарбы? – Биздин жоопту күтпөй эле: – Кана, ар кимиң каалаганың менен отургула...

Катып калгандай элейдик. Атүгүл шалдая да түштүк. Кыздар да, балдар да...

– Кана эми, – деди эжей, ого бетер жадырап. – Уялбагыла. Болуптур анда, мен досканы карап турайын.

Эжей досканы карап, былк этпей туруп калды.

Эжей ары карары менен, биз ого бетер катып калдык. Кыймылдагандан, атүгүл дем алгандан корккондойбуз. Бир кезде Саламат ордунан турду. Анан Мурат, анан Тынчтык... Айтор, апыр-тапыр эле болуп калдык. Эмне экенин билбейм, кыздардын эч кимиси ордунан козголгусу келбеди. Ошондуктан апыр-тапыр кыйлага созулуп кетти. Кыткылыктаган тымызын күлкүлөр. Доошуна бүткүл ааламды батырган тымызын күлкүлөр. Бир мезгилде Саламат бозоруп келип кайра менин жаныма отуруп калды. Ал Жүзүмкандын жанына баарынан мурда жеткен эле. Ал жетери менен Мурат ордунан ыргып турган. Бирок Жүзүмкан жанына жуутпай жатты. «Эжей айтпадыбы...» Ушул сөзүн улам-улам кайталап, көгөрүп жатып эптеп отурган эле. Ал отурары менен, Жүзүмкан ордунан ыргып турду да, Ыракаттын жанындагы бош орунду көздөй тызылдады. Саламат бозорду да калды. Анан мени көздөй басты. Мына азыр кыжынып отурат, жанын коёрго жер таппай отурат. Саламат да кызык, отургусу келбесе отургусу келбей койгондур, буга неге мынча күйүп-бышат дейм да. Байкуш Саламат аа, неге мынча түнөрөсүң, баарыбыздан мурда кыз өбүүгө жараган сен элең го, эми ошол эч кимди көзүңө илбей дердеңдеген заманың кайда? Жүзүмкан заматта күм-жам кылдыбы?..Түнөрө кыжынган Саламатты карап туруп бир таңдансам, бир боорум ооруду. Аңгыча апыр-тапыр бүтүп, билинер-билинбес кыткылыктаган күлкүлөр гана калды. Ошондо гана эже жүзүн бизге бурду да, баарыбызды айландыра бир карап алып, класс ичин толтура жарк этип күлүп койду. Анан эч нерсе билбеген, укпаган кишидей, сабак өтө баштады. Сабакка алаксый баштадык. Кызык, бир кезде мен өзүмдөн өзүм эле жүдөй баштадым. Кезигем бүлк-бүлк эте түштү да, ысып кирди. Ысык өрдөп баратты. «Баягы...» – дедим өзүмчө күбүрөп. Жалт арт жакты карадым. Ошол экен. Бүбүкан экен. Мени тиктеп отуруптур. Ыйлап жаткансыган көздөрү менен карап туруптур. Бүлк-бүлк этип күйүп жаткан көздөрү менен тиктеп туруптур. Көзүбүз чагылыша түштү.

Ал жер карап калды. Мен бери бурулдум. Кайра карадым. Жанында кудундаган Мурат отурат. Бүбүкан ага назар да буруп койгон жок. Терезе жакты ойлуу карап отурат. Мурат кудундап отурат. Негедир ичим ачышты. Мурда оюма түк келчү эмес, бүгүн негедир ичим ачышты. Бүбүкан аа, мени канча ардантпады да, бул үчүн өзү канча таяк жебеди. Класста отурганда, эч нерсе дебесем деле, карап-карап туруп эле, тилин суна кетер эле. «Сени карап тур, – дечүмүн мушту-мумду кезеп, – тараарсың...» Төтөн, чачымды алдырып, башымды тасырайтып баргандачы. Жанымдан ары өткөндө деле башымды сылайт, бери өткөндө деле сылайт. Үндөбөй эле сылап кете берет. Буга кыздар күлөт шылдыңдашып, балдар да күлүшөт. Мен жүдөйм, арданам... Анан жүрүп-жүрүп отуруп эле, минтпей калды. Мени таптакыр унутуп калгандай. (Эми ойлосом, буга арданчу экенмин, жана да сагынчу экенмин.) Ооба, эч нерсе байкабагандай, менин бар-жогумду унутуп калгандай. Жок. Унутпаптыр. Жетинчи класстан жардамга сакмалга бардык. Эки автобустабыз. Кыздар бөлөк, балдар бөлөк. Бир жерге келгенде токтоп, жерге түштүк. Кыздар түшпөдү. Терезеден башын салаңдатышып, бизге момпосуй ыргыта баштады. Мен да жерде тургам. Бир кезде эле мени арт жактан бирөө теше тиктеп тургандай болду. Артымды жалт карадым. Терезеден башын салаңдатып, Бүбүкан карап туруптур. Кайра бурула албай калдым. Ал да көзүн ала кача албады. Анан көздөрү жайнай түштү. Бирок үндөбөдү. Ошо жайнаган көздөрү менен жейсиңби, мегин дегендей момпосуюн суна кетти. Бара албадым, негедир баргым келбеди. Бурулуп басып кете да албадым. Аңгыча жүргүлө түштүк деген үндү уктум да, сүйүнүп кеттим. Анан экөөбүз машинанын үстүндө чогуу бардык. Бири-бирибизге ооз ачкан да жокпуз, атүгүл карашкан да жокпуз. Жетер-жеткенче менин желкем бүлкүлдөп барды. Экөөбүздү эки короого бөлүп кетти. Мен буга сүйүндүм да өкүндүм. Бүттү, ушундан бери сүйлөшпөйбүз. Ооз учунан учурашкан болобуз. Ал мага кол бербейт, мен ага кол бербейм. Бирок... Ал дайым эле менин жанымда тургандай туюла берет. Биз бет маңдай туруп учурашпайбыз. Ал мага дайыма артымдан салам берет. Салам бергени ушул – тиктеп калат. Бүлкүлдөгөн көздөрү менен менин желкемди бүлкүлдөтүп тиктеп калат. Азыр да астыртан тиктеп отурат. Мен аны карабасам да, муну андан сонун туюп отурам. Жанында кудундап Мурат отурат...

Биз ошентип чоңоюп келаттык. Кыздар бизди чоңойтуп келатты. Буга жадыраган эжейибиз кошул-ташыл болуп отурбайбы. Биз кыздарга жакындап барабыз. Биз кыздардан алыстап барабыз. Биз кыздарга жакындап жана алардан алыстап баратканда, алар билинбей эле биздин бир бүрчөгүбүзгө айланып кетишиптир. Ар бири. Кызык,

эми ойлосом, акыры мектепти бүтөрүбүздү, баарыбыз чилдей тара-рыбызды биз ошондо эле билчү экенбиз. Бирок кимибизге болбосун таптакыр ажырашпай эле, ушинтип чуулдашып чогуу жүрчүдөй туюлчу. Кокус непаада мен бир башка планетага кетип калсам, ушу кыздардын баары менден ажырабай мени менен чогуу кетчүдөй, алар мени менен чогуу кетүүгө милдеттүүдөй, а мен болсо аларды ала кетүүгө толук акылуудай сезилчү мага. Саламат да ушинтип ойлочу экен, Мурат да, Турдубек да... Биз бир-бирибизге таптакыр окшош эмес болчубуз, бирок ушул жагынан келгенде коёндой окшош элек. Баарыбыз тең. Ар бирибиз бир эле маалда ар башка планетага учуп кете турган болсок, ар бирибиз бир эле маалда кыздардын баарын тең өзүбүз менен ала кетебиз. Биз буга толук акылуубуз, а кыздар болсо милдеткер. Анткени алар биздин гана кыздар эмеспи. Биз чын эле ушинтип ойлочубуз. Көрсө, бул сезим менен акылдын, мээ менен жүрөктүн, жадыраган тилек менен жылас турмуштун кандуу кагылышынын башталышы эле экен. Эми ойлогондо, жүрөгүм тыз дей түшөт...

Жүрөктүн тыз деши менен, бажырайган Саламат көз алдыма тар-тыла калат. Бир күнү ал сабактан кийин баарыбызды алып калды да, чөнтөгүнөн кызыл жаян болгон бир баракты сууруп чыкты.

– Бул эмне? – деди анан барактагы сүрөттү колу менен нукуп.

– Бычак...

– А булчу? – Ал бычак сайылып турган кыпкызыл нерсени нукуду. Таппадык.

– Байкуштар... – деди Саламат эрдемсий. – Ушуну да билбейсиңерби. Бул деген жүрөк, а бул андан аккан кан! А бу бычак эмес, канжар. Мен сен үчүн жүрөгүмдү жара тартам дегени...

Кайрадан сүрөткө үңүлдүк да, таңыркай баш чайкадык.

– Мына ушул кагазга кат жазамын! – деди Саламат, бирөө жулуп кетчүдөй аны алдына жылдырып. – Жүзүмгө...

Жазмак болду. Жарданып карап турабыз.

– Кызыл сыя бергиле!.. – деди буйруп.

Бердик. Отурду, отурду, отурду... Эчтеке жаза албады. Жазмак түгүл, баштай албады.

– Ой, колуң калтырап жатпайбы! – деди бир кезде Мурат чочуп.

– Чын эле, – дедик биз жабыла, – титиреп жатат...

Саламат отура берди, отура берди. Анан ордуна ыргып турду да:

– Бул жерден болбойт экен. Жүргүлө токойго.

Чубап токойго келдик. Саламат өбөктөп, жазууга кам урду. Дагы эле жаза албай койду.

– Ой, – деди Мурат дагы чочуп, – ой, дагы эле колуң калтырап жатпайбы.

Биз тигиле карадык да, акырын шыбырадык:

– Чын эле...

Саламат назар бурбады. Анан туруп-туруп эле, туталана кетти:

– Жоголгула! Жоголгула дейм!..

Биз таңдана бери бастык. Жолдо келатканда Мурат кыжынды:

– Өзү жаза албайт да, кишиден көрөт өкүрүп! Колу калтырап жатса, атасынын башы...

Саламат катты жазды беле? Кайдан, Саламат жазмак түгүл, баштай албай туталанып жүргөндө, Жүзүмканга бир баладан, болгондо да коңшу райондогу ата-бабабыз тааныбаган бир баладан кат келип калбаспы.

Бул биздин кыздарга келген биринчи кат эле.

Көчкү күр-р этип дагы бир жолу көчүп кеткендей болду.

Эңшерилдик да, аңгырап эле бопбош калдык.

Ал кат Жүзүмканга тийбептир. Биринчи кыздар советине, анан андан деректирге жетиптир. Байкуш Жүзүмкан ошол катты колуна алып бир кармаган жок, дене-бою чымырап көз жүгүрткөн да жок. Аны эч кимибиз көргөнүбүз жок. Бирок баарын уктук. Ким жеткирип келип жатканын билбейбиз, айтор, кандай кат экени алаканга салгандай эле дайын болду. Бул кат да кызыл жаян экен, мында да жүрөк менен канжар бар дейт. Анан... Анан...

Анан... Ошол катта биз ошондо ичибизден шыбырагандан да тар-тынган, шыбырамак түгүл, шыбырайлы деп ойлогондо эле, дене-боюбүз чымырап, дирт-дирт этип алчу «сүйөм» деген сөз бар дешти...

Бул кабарды угарыбыз менен, Саламат эсибизге түштү. Ал негедир мектепке келбей жаткан. Оору беле, же бир жакка кетти беле – эсимде жок, айтор, бир нерсенин шегин билгендей, көптөн бери сабакка келе элек эле. Балдар Саламатты издедик. Издегенибиз ушул – аны аядык. Кыздар да аяшты. Өзүбүздү Саламаттын алдында негедир күнөөлүү сездик. Жүзүмканды баарыбыз – балдар да, кыздар да жектеп жаткансыдык. Саламат үчүн деле эмес. А башка баладан, болгондо да эч кимибиз тааныбаган баладан кат алганы үчүн! Бул балдар үчүн да, кыздар үчүн да катуу сокку болду белем, анын күчүн мындан көр, эч кимибиз Жүзүмканга барып, бул эмнең деп айта албадык. Айтканды мындай кой, өзүбүз айыптуудан бетер, аны тике кароодон айбыктык. Болгону сен да ушинтесиңби, ушинттиңби, Жүзүм, дегендей астыртан жалооруй карап калабыз. «Эмне кылайын, менде не айып!..» – дегендей Жүзүмкан да жалооруйт. (Чын эле, анда эмне айып дейм да. Көрсө, ал баланы Жүзүмкандын өзү да тааныбайт экен. Болгону Нарындан бери экөө бир машинада чогуу келиптир. Жүзүмкандын аты-жөнүн сурап алыптыр. Анан ал ары Кочкорго кетип, Жүзүмкан машинадан түшүп кала бериптир. Муну бизге Жүзүмкан кийин-кийин, мектепти бүткөндө, айтып

берди...) Биз ошондо Жүзүмканды да аядык, баарын аядык, атүгүл бири-бирибизди да аядык. Ошентип, Жүзүмкан бизди адаштырып кетти, ал бизди мурда эч бир көрбөгөн жерге алып барып, ата-бабабыз тааныбаган, атүгүл тилин түшүнбөгөн элдин арасына таштап салгандай болду...

Кат бизге эле бүлүк түшүрбөптүр. Бир күнү сабактан бир аз кечигип калып, класска эртеңдеп чуркап келатсам, так эле кире бериште деректир, эжейибиз менен Жүзүмкандын апасы туруптур. Деректирдин жаалы катуу. Же кире албай, же бери кача албай, мен да туруп калдым. Алар мени элес алышпады. Деректир Жүзүмкандын апасын ээрчитип класска киришим керек деп жаалданып жаткансыйт. Эжей безилдеп киргизбей жатат.

– Жүзүмдү аягыла! – дейт ал жалдырагандай. – Бул коркунучтуу деле эмес... Балдар чоңоюшту да. Эмитен асыл сезимин өлтүрүп таштасаңар... Убалы кимге? Тигиге да...

– Тигиниң ким?!

– Кат жазган балачы...

– Аныңдын бизге эмне кереги бар?! – Деректир ого бетер каарданды. – Экөөбүз ушул мектеп үчүн гана жооп беришибиз керек!..

Деректирден эч нерсе чыкпасына көзү жеттиби, эжей Жүзүмкандын апасына кайрылды:

– Жок дегенде сиз аясаңыз боло!.. – деди үнү кардыга. – Сиз... Сиз... Энесиз да!..

Менин колумдан эмне келет, айланайын дегендей ал үндөбөстөн жалооруй тиктеп койду.

– Сенде педагогдук касиет деген барбы?! – деди деректир, Жүзүмкандын апасына кайрылганына кыжына. Эжейди өзүнчө бөлүп, ары ээрчитип барды да: – Ушинтип жүрүп, мектепти бүтпөй тууп салса, ким жооп берет, ыя?! Ошондо көрөм асыл сезимиңди...

Мен уялып кеттим. Анан эч нерсе түшүнбөй, өзүмчө тандандым: «Кызык... Кат келсе эле, эмне, тууй бермек беле? Кызык...»

– А сизде, – деди эжей тигинин кебин оозунан жулуп алып, – сизде педагогдук абийир барбы? Ушинтип айтууга кантип дитиңиз барды?! Өзүңүздүн окуучуңузду, кызыңызды... Мен муну бул жерде калтырбайм...

– Калтырбасаң... – деп деректир сөзүн жутуп алды да, классты көздөй жөнөп калды.

Бирок эжей аны үлгүртпөдү. Андан мурун өзү жетти да, класска баш багып, бирөөнү чакыргандай болду. Жүзүмкан атып чыкты да, деректирди бир карап, апасын бир карап, эмне кыларын билбей жалдырап катып калды. Деректир сүйлөөгө оозун эптеп келатканда эле, эжей Жүзүмканды колдон жетелеп, эшикти көздөй жөнөп калды.

– Мына!.. – деди деректир алаканын жайып, даттанып жаткандай.
– Көрдүңүзбү?! Мен бир жамандыкты ойлоп жаткансып... – Мени көрө коюп, өкүрдү. – Эмне аңдып жүрөсүң?!

– Аңдыбай эле... Кечигип...

– А эмнеге кечигесиң? Жанагы өзүнүн качан өлөрүнөн башканын баарын... жок... жок... качан өлөрүн да билген атаң сени эртерээк ойготуп койбойбу, уя?!

Ызalandым. Жооп бербестен, күңк-мыңк этип, класска бурулдум.

Сабак көңүлсүз өттү. Баса, бул күнү Саламат да келиптир. Укканбы, укпаганбы билбейм, айтор, ындыны өчкөнүн деле байкаган жокмун. Күндөгүдөй эле чогуу тарадык. Көп деле сүйлөшкөн жокпуз. Көпүрөгө жеткенде Саламат баягы бизге көрсөткөн барагын чөнтөгүнөн шарт сууруп чыкты. Баарыбыз жабыла тиктедик. Ар кимибиз өзүбүзчө шыбырай кеттик: «Жаза элек экен...» Саламат баягы жүрөктү узакка-узакка карап турду да, бырыштыра кармады. Ар бирибиздин жүрөгүбүз зыркырай түштү. Ал муну сезгендей, бырыштырууга кудурети жетпегендей, аны кайра жазды да, сууну карай жүгүрдү. Кагазды сууга ыргытып жиберди да, үйүн көздөй жөнөп калды. Артын караган да жок. Биз эңги-деңги абалда агып бараткан кагазды таңыркай карап, туруп калдык. Агып баратат, калкылдап баратат, жүрөк кыпкызыл болуп калды, жүрөк экени билинбей калды, суу канга боёлуп калгандай сезилди. Кан агып жаткандай болду, суу эмес эле кыпкызыл кан агып жаткандай. Жүрөк көрүнбөй калды, агып кетти. Ошондо гана биз ары бурулдук, Саламаттын карааны да көрүнбөйт. Үйүнө жеткен окшойт.

– Билген окшойт... – деди тирикарагыбыз Мурат.

– Эмнени?

– Катты да. Жүзүмгө келгенчи.

Биз үндөбөй баш ийкедик.

Бирок кызык, эртеси эле биз Саламаттын куду кечээкидей сүрөттү алып жүргөнүн көрдүк. Ишенбедик. Куду эле кечээки сүрөт. Кайдан келип калды деп, таңдангандай баш чайкадык.

– Бул жаңы, – деди ал түшүнгөндөй, – түндө эле тарттым.

Мурат жыла басып, анын жанына барды да, акырын:

– Маа да бирди тартып бербейсиңби...

Саламат бир азга үндөбөй туруп, башын чайкады:

– Тарта албайм...

– Эмне үчүн?

– Билбейм...

– Мына, тарткан турбайсыңбы...

– Бу өзүмдүкү... Башкага...

Саламат, кечирип койчу дегендей, Муратты жалооруй тиктеп турду да, кайрадан башын чайкап койду.

– Аа-ай!.. – Мурат колун бир шилтеп алып, ары басып кетти.

... Азыр классташтарымдын алды беш-алтыдан (балким, мындан көбү да бардыр?) балалуу болушуптур. Баланын эмне экенин билбеген, атүгүл билүү тууралуу түк ойлоп да койбогон бир кездеги мотурандаган балдар... Баарынан кызыгы – классташтарымдын эч кимиси бир-бирине үйлөнүшкөн жок. Мындан да кызыгы – ушу классташтарым кийинчерээк түшүмө көп кирчү болду. Жөжөлөрүн калкалаган тооктой болуп, түшүмдө биз дале кыздарыбызды баягыдай эле чыйпылдап коргоп жүргөн болобуз. Чочуп ойгоном да, классташтарым мени жардана карап тургандай, эки жакты айландыра карайм. Анан башымды акырын чайкап, эңги-деңги абалда минтип шыбырап коём:

– Кызык... Бул эмнеси, ыя?..

Анатай ӨМҮРКАНОВ

1945-жылы Таластын Манас районундагы Май-Төбө айылында туулган. 1966-жылы КМУнун филология факультетин бүтүрүп, өз каалоосу менен Памир кыргыздарына барып, мугалимчилик кылган. Памирден жазган ырлары адабий коомчулуктун назарын буруп, акындын атын чыгарган. Кийинчерээк «Советтик Кыргызстан» гезитинде иштеген, «Кыргызстан» басмасында редактор болуп эмгектенген.

Ондогон ыр жыйнактардын, адабий эссенин автору, А. Осмонов атындагы сыйлыктын ээси, Кыргыз Эл акыны (2005-ж).

Поэзия

БИЗ БАРГЫЧА ЖЕР ЖЫЛЫТЫП ТУРЧУДАЙ

Бөлмө

*Тартып кетти таш боор ажал чеңгели,
Апамды ойлойм, ойлобоюн этнени.
Көңүл канайт, эт жүрөгүм зырп этет,
Көргөнүмдө апам жаткан бөлмөнү.*

*Ушул бөлмө тага апамдай көрүнөт,
Көргөн сайын көңүл жашы төгүлөт.
Апам жыты турат тында, тигинде
Куш уйкуда жатат өзү тегирен.*

*Кирет, чыгат бул бөлмөгө күндө эчен,
Элес менен эилише дилди эзет...
Ушул жерден – күчтөн тайсам күч алып,
Ушул жерден – тазаланам кирдесет.*

*Келбестикке кетеринде дүйнөдөн,
Эк кагып, эңкейгенин бул көргөн.
Ошондонбу, өзүм билбейм, негедир
Чыккым келбейт ушул чакан бөлмөдөн.*

Кайран энет

«Эненин акысы – Кудайдын акысы».
Коркут

«Алдыңарга кетсем...» – дечү күнү-түн,
Кудай берди тилегенин, үтүтүн...
Бир жылтайып жыла берди колумдан
Булут сытал шамал жулган бир үзүм.

Жоктой болуп калды жанга керегит,
Анан энет элестерин эледит...
Кейип-кейип ыйладым да, сыздадым
Кейпин кийип талкаланган кеменин.

Берешен кол, пейили да кең эле,
Касиети кудуретке тең эле.
Арыса да, карыса да мен үчүн
Эч жерде жок, эч кимде жок эне эле.

Сары алтындай санжыргалуу сандыгым,
Эми кантип өтөр экен ай, жылым...
Жалгыз калган жан күйгүзөр кайгы этес,
Жетип калган кайгысы экен кайгынын.

«Алып кет...» – деп бир сурай да, миң сурай,
Кете берди кайран энет нур чырай.
Бүт баарынан жакшы көргөн биздерге
Биз баргыча жер жылытып турчудай...

Кайран энет, кайран гана энекет,
Этгегиңе чен жетпестей ченесет.
Карегиңден кагылсам да канча ирет
Калды менде бералбаган бересет...

Эми жок эркелээрим

Тоо турат, апам казган арык турат,
Апам көргөн астан турат, жарык турат.
Сай бойлоп сагынычтуу жылган булут,
Келбейт эми апакетдин алын сурап.

Апат ырын куш сайрабайт таң алдында,
Ак жоолугун көрбөйт эти Кара-Жылга.
Жел дагы терин сүртпөйт. Жаш кезиндей
Назданып башын тоспойт кар, жаанга.

Зооттой жарк-журк эткен күрөк, кетмен,
Өтүр бою бирге иштеген апат менен.
Азыр шашып, жанталашып жерди казат:
«Казанагы пейилиндей болсун кенен...»

Көр болбогон жер жок окшойт жер үстүндө,
«Апаке!» – деп айтпайт эти мен эч кимге.
Ооруп калсам... Апата окшоп жан жалынбайт,
«Чымын жанын аман кой... – деп Көк Теңирге».

Эти тага күн да жылбайт, түн да жылбайт,
Таштак жол таңдан кечке тунарыктайт.
Жер кезсем... «Уулум аман келсе экен» – деп
Апатдай эч ким тага дуба окубайт.

«Жакшы бар, – дейт, жаным апа, барчу жакка,
Эшигин кең ачса экен бейиш сага...»
Ууч турпакка көз жашымды төлт тамызып
«Жаздык бол...» – деп жалдырайтын кайра ага.

«Балдарыта болсо экен – деп дагы сонун...»
Кудайына тиң жалдырап айтып оюн.
«Жерди огуна оодарбалап», апат анда
Бекет кармап жаткан өңдүү жердин огу.

Мен эти кайра дагы жаралбайтын,
Балжууран балалыкка баралбайтын.
Алтымыштан ашканымда жетим калган
Күлкүсүнөн күйүтү көп Анатайтын.

Эти жок эркелээрм, «Эркем!» дээрм,
«Салам айт!» – деп жибералбайм тоонун желин.
Дүйнөдөгү энелердин тээрманы,
Боорукепи, алпейими энет менин!..

Эне мээри

Кайда жүрбө сезет сенин кандайың,
Садагат деп сайып койгон кан, жанын.
Күндүн нуру күндүз бар да түндө жок,
Эне мээри баласы үчүн бар дайым.

Баласы үчүн отко түшөт тартынбайт,
Жанын берет, бирок жатка калтырбайт.
Жазда кирген суу күзүндө тартылат,
Эне мээри эч убакта тартылбайт.

Эне өлөт, эне деген сөз өлбөйт,
Энеге окшоп эч ким бала көтөрбөйт.
Бардыгы бала сүйөт, а бирок
Азабына энедей жан төшөлбөйт.

Айланайын, «Эне» деген атын айт,
Бала десе бар дүйнөсү чачырайт.
Биз сүйөбүз... биздин сүйүү эненин
Сүйүүсүнүн тамчысына татыбайт.

Өз-өзүнөн көбөйсүн деп жараткан,
Анан болсун Эне, бала, Күн, Астан...
Кара жерге коюлган жок энекем,
Жүрөгүмдө: «Ана...», «Ана...» – деп каккан.

Бир сааттык мээнетине,
Өтүрүмдү чектеп бир, –
Булбул болуп таңдан кечке
Сайрасам да жетпестир...

Кулагымда апам ыры,
Апалардай асыл аз.
Бул дүйнөнүн бүт байлыгы
Өлкөнүнө татыбас...

*Ыраазытын Жаратканга.
Уктайт, турат, баратам.
Апат бардан – мен бармын да
Мен бар жерде бар Апам!*

*Бийым бастым, кайраттандым,
Жалган апам өткөнү.
Качан болсун мени апамдын
Карап турат көздөрү...*

Айыгып кет

*СССР кулаганда энет «кулап»,
СССРди тактаар эле күндө үч убак.
Алгачкы президенттер үнүн угуп
Айткан болчу: «Элди булар уят кылат...»*

*Саясатчы сөрөйлөрдүн жакпай кеби,
«Эмне болот? – дей берчү эле, – эл эртеңи...»
«Тукум курут болуп кетпе...» туталанып,
Тутчуккансып чыкпай калчу кээде деми.*

*Үйү, жаны СССРде калып калган,
Колхозчу эле СССРге тер агызган.
«Азаттыкты» уга берип таңдан кечке
Мага сабак берчү кээде саясаттан.*

*Оору эле: «Садага кет силер элден...»
Оорусунан оңоло албай кетти энет...
Сен да энетдей кеселсиң да, оорукчалсың,
Ал дартыңдан айыгып кет, асыл Мекен.*

Проза

СУУГА ЖУУЛГАН ИЗ

(Аңгеме)

I

Атам ыраматылык мени дайыма туягым деп эркелетчү. Муну уккан атамдын агасы Закир абам бир күнү:

– Кыз баланы ата-бабабыз эч качан туягым деп айтпаган, – дегенин угуп атам өзүнүкүн бергиси келбеди.

– Туягым дебесе дебесин, мен кызымды туягым эле дейм...

Кыз баланы туягым деп эркелеткени орунсуз кеп экенин атам деле абамдан башкалардын оозунан көп укту. Бирок жарыктык өлөр өлгөнчө мени туягым деп жүрүп өттү. Бечаранын менден башка туягым деп эркелетер уулу болбосо кантсин. Мага чейинки Кемел төрт жашка чыкпай чарчаганын кенедейимде атам менен апам көп жолу арман кылып эскеришер эле. Кемелдин тили абыдан ширин болгонун апам көп айтып калат. Анын төрт жашка чейинки айткан-дегендери апамдын эсинде бүгүнкүгө чейин сакталып калганына жүрөгүм сыйрылат...

Апамдын төрөбөй калганына каргашалуу бир кырсык себеп: аяз кышта биздин үйдүн тушундагы колонкадан суу алганы барып, колонканын тегерегиндеги жука муздан

**Олжобай
ШАКИР**

1970-жылы Нарын облусунун Ат-Башы районуна караштуу Калинин айылында туулган.

Бир катар республикалык гезит-журналдарда эмгектенген.

«Үшкүркүк», «Өзүм менен өзүм» аттуу ырлар жыйнагынын автору.

«Күмүш сырга», «Алтын сырга» аттуу дүйнө элдеринин афоризмдерин кыргыз тилине оодарган.

Учурда «24.kg» маалымат агенттигинде башкы редактордун орун басары.

тайгаланып жыгылат. Кирпик ирмегиче ойго келбеген кырсыкты кара, апам бечара капкагы ачык калган кудуктун түбүнө сыйгаланып түшүп кетиптир. Ошондо кудук түбүндө бир учу жогору караган жоон зым жатынын төөнөп өтпөгөндө бүгүн менин да, атам-апамдын да тагдыры таптакыр башка болмоктур дейм. Ошол бойдон бул окуя атам менен апамдын түбөлүк касирети болуп кала берди. Сууга келген бирөө кудукка түшүп кеткенин көргөндөр ошол замат кудук түбүндө кыңкыстап жаткан апамды тартып чыгып, райондук ооруканага жеткирген үчүн да кудайга шүгүр, апам аман калыптыр. Акыры операция жасалып, врачтар апамдын жатынын биротоло кесип таштоодон башка арга болбоптур. Апам ошол бойдон төрөбөй калганы үчүн мен ушул күнгө чейин бир туугансыз чоңойдум. Атам анан мендей жалгыз кызынан башка кимди туягым десин.

Өмүрүмдө бир тууган менен бир туугандын ортосундагы сезим кандай экендигин мен таптакыр түшүнбөйм, билбейм. Өмүрү колума кармап көрбөгөн буюм эмне экенин сезбегендей эле бир тууган менен бир туугандын ортосундагы сезим кандай болору мен үчүн табышмак.

II

Мени өксүткөн бир арман – атам эч бир небере көрбөй өттү! Мен турмушка чыккан жылы ал көз жумду. Болгондо да кырк беш жашында. Менин биринчи балам жарыкка келгенде, атамдын ашын бердик. Ошондо менин бала күндөн берки таттуу кыялым атам өлгөндөн кийин ачуу күйүткө айланды. Балалык кыялымда: турмушка чыкканда сөзсүз эркек бала төрөп, аны атам-апамдын асыроосуна берем деп жүрүп чоңойдум. Ошол балам атамдын туягы болуп калат дечүмүн! Атама андан артык эч бир белек болмок эмес жашоодо!

Атам өлгөн жылы кызыктай бир окуя болду: атамдын сөөгү жерге берилер күнү коңшу айылдан келген бир кара жоолукчан аял пайда болду. Ал аял боз үйгө кирери менен чыныгы кошоктун көркү кандай экенин эл ошондо кеп кылды. Ага чейин эки күн бою кошок айтып боздогон апамдын да, жакын туугандардын аялдарынын кошогу да кеп болбой калды. Үчүнчү күнү кошок айткан боз үйдөгү аялдардын сабына бейтааныш аял кошулары менен анын заңкылдаган үнү менен сөзүнүн көркөмдүүлүгүн тыңшаган эл дымып калды. «Бул ким эле» дегендер болду. Атамдын сөөгүн акыркы сапарга узатууга келген айыл эли тургай, алыс-жакын туугандар арасынан деле кара жоолукчан бейтааныш аялды тааныгандар жок болуп чыкты. Атамдын аза кайгысы менен жүрүп, апам экөөбүз деле бейтааныш ошол аялды эсибизден чы-

гарып койгондой болгонбуз. Башыбызга кайгы түшүп турса, бейтааныш аялдын жүзүнө деле кайдан үңүлөлү, баарыбыз сырттан келгендерге теттирибизди салып, боз үйдүн керегесин карап отурсак.

Анан эле атамдын кыркылыгын берер күнү кара жоолукчан аял кайтадан пайда болду. Үрүл таңда атамдын жакын туугандары, апамдын төркүндөрү мүрзөгө келатып, атамдын дөмпөйгөн кабырынын жанында отурган сербейген жалгыз караан көзүбүзгө урунду. Мүрзөгө биз жакындаган кезде кара жоолукчан аял ордуна пашылыш туруп, талааны көздөй беттеди. «Бул баягы аял» – деди биз менен келаткандардын арасынан бирөө. Апамды дароо ой басты. Мен болсо талаа жакты бир карап, кайра апамды тиктейм. Апам болсо эрдин кырча тиштенип алган. Баарыбыз атамдын мүрзөсүнө келип үңүлдөп ыйлап, кайра үйгө кайтар кезде апамдын «токтой тур» дегендей ишаратын туюп, экөөбүз топтоп бөлүнүп кала бердик. Туугандар бизге кылчактап, «жүргүлө» дегенине карабай апам экөөбүз элден артта калдык. Апам ичинен күбүрөнүп атам, андан соң атамдын кабырынан бир аз алысыраактагы тээ качанкы жер менен жер болуп чөгүп кеткен Кемелдин мүрзөсүнө куран окуп, экөөбүз бирдей бата тарттык. Апам Кемелдин жар кырына жакын кабырына көпкө тиктеп отуруп, терең үшкүрүнүп алды. Качанкы төрт жашка жетип-жетпей чарчаган Кемелдин кабырын көздөй жакындап, жээктери жаңы эле урагансыган жар кырын тиктеген бойдон абдан тынчсызданып, кейип алды:

– Да бир катуу сел келсе, баламдын мүрзөсүн агызып кеткенге аз калыптыр. Эмне кылыш керек?..

Кемелдин кабырынан көзүн албаган апамды дароо санаа басып калганын туйдум. Ал санаа тоодон күтүүсүз түшкөн кар көчкүдөн бетер апамдын айласын курутуп тургандай эле болчу. Себеби дагы бир жолу тоо жактан катуу сел келсе, Кемелдин мүрзөсүн жууп кеткенге аз эле калыптыр. Менин да башым катып, эмне кылышты ойлонуп, апам экөөбүз мүрзөлөрдүн арасында сербейип отурсак, жаныбыздан шыбырт угулду.

– Нияздын жаткан жери жайлуу болсун...

Кайрылсак, каргылданган үн кара жоолукчан бейтааныш аялдыкы экен. Ыйдан улам шишип чыккан көздөрүн тиктеп катып калдым. Ыйдан шишиген көздөрү так эле меникине опокшоп экенин көрүп, жүрөгүм бир башкача болк дей түштү. Мен кудум өзүмдү өзүм күзгүдөн тиктеп тургандай сезилди, болгон айырмам: мен өзүмдүн улгайган курагымда күзгүдөн карап тургандай туюлду.

– Жийде, сен мага таңгалып атасың го, – деген бейтааныш аял менин атым Жийде экенин кайдан билерине таңгалдым. Бейтааныш аялдын каргылданган үнүнөн даа бир ирет «Жийде» дегенди угуп,

апамды карадым. Апамдын ийни бүлкүлдөп, жүзүн менден бура качты.

– Сен... Сен, кагылайын... Нияз экөөбүздүн каныбыздан жаралгансың, Жийде! – деген бейтааныш аял өзүн карманалбай тиземди кучактап жыгылды. – Нияз экөөбүз дайыма жийде бактын түбүндө жолугуп, мен сени Жийде бактын түбүндө төрөгөм. Мен сага жийде бактын түбүндө эң биринчи ууз сүтүмдү эмизип, Нияздын колуна ороп бергем. Мен сени ошондон бери бүгүн көрүп атам, кызы-ым!

– Апа-а... чынбы ушул?! – дедим өпкөсү өпкөсүнө тийбей сыздаган апамды кучактап.

– Чы-ыын! Ниязга туяк болор сени төрөгөн энең уш-шул... кызым!

Ай талаада үчөөбүз бирдей боздоп, атамдын арбагын ордуна бир козгогондой болдук.

– Эмне ушуга чейин айткан эмессиң, апа!? – деген үнүмдү уккан апам чыңырып ыйлап берди. Апамдын ошондо чыңырган үнү ааламды жаңырткандай ачуу чыкты:

– Кантип айтмакмын, кызым кантип! Мен бейбак атаңа туяк болор бала төрөп бералбай, ушул адам сени атаңа туяк болсун деп төрөп берген... Бул адам сенин апаң, менин кенедейден бирге өскөн курбум – Айша...

III

Кийин билсем, Зуура апам менен Айша апам кенедейден балдар интернатында бир керебетте чогуу уктап, чогуу өскөн курбу болуп чыкты. Зуура апам кудуктун ичине түшүп кеткен кырсыктан кийин эне болуу бактысынан ажыраган курбусун аяп, атама туяк болор наристе төрөп берүүгө белсенгени – мен сөз менен жеткирүүгө дегеле мүмкүн эмес баян. Айша апамдын ошондогу кадамына секелек курактагы кайсы кыз баралмак да, кайсы кыз элдин күбүр-шыбыр ушагына карабай өз тагдырын курбусу үчүн курмандыкка чалмак, – ушуну баяндап берүү мүмкүнбү? Кудай Таала Айша апама татына-кай өң-келбет буюрганы менен бактылуу тагдыр буюрбаганын кара. Мүмкүн, турмушка чыгууга Айша апамдын өзүндө каалоо болгон эмеспи, же тагдыр аны чын эле үй-бүлө бактысына туш кылбаганбы, ал ушул курагына чейин жалгыз бой турмуш кечип келгени үчүн мени асырап чоңойткон Зуура апам эми өзүн өзү күнөөлөчү болуп алды. Азыр биздин үйдө Айша апам, Зуура апам, мен болуп, үч жесир бирге жашайбыз. Үчөөбүз тең курдаштарга айландык, ортодо жашырып жапкан сырыбыз да жок. Бардык сырыбызды ортого салабыз.

Турмушта Айша апамдай келишимдүү сулуу аялзатына көзүн артпаган эркек көп эле болгон чыгар. Ошолордун бири Айша апамдын колун кантип сурабасын, бирок бул суроого келгенде эле анын ымандай сырын Зуура апам экөөбүз эч айттыралбадык. Мүмкүн, мунун да башка бир аялуу сыры барбы, билбеймин.

IV

Өз ара кобурашып отурганда «бир үйдө үч жесир жашайбыз» деген тамашамды уккан Айша апам да, Зуура апам да: «Ок, антпе, сен жесир эмессиң!» – деп тилдеп калышат. А мен өзүмдү өзүм жесир дебегенде эмне дейин, эгер күйөө сөрөй Чырмаштын мага жасаган бир жолку тагдыр сыноосундагы айкөлдүгүн көрбөсөм. Ал мен үчүн тирүү өлүк болгон үчүн өзүмдү эбак эле жесир аялдын катарына кошуп койгом.

Ал экөөбүз таттуу арзууга жеткен үчүн үйлөнгөнбүз. Башында ал үй-бүлөлүк каттоодон өтөрүбүздө менин фамилиямды өзүнүкүнө каттаткысы келди. Бирок мен буга көнгөнүм жок. «Мен атамдын туягы болор кызмын» – деп эркеледим, көгөрдүм. Буга ал аргасыз көндү. Мен атамдын ысымын сактагым келди. Атамдын ысмын көзүм өткөнчө алып жүрүүнү милдетим дедим өзүмө өзүм. Бул менин атамдын арбагынын алдындагы бузулгус ант эле.

Биринчибиз кыз болуп төрөлдү, а кийин Медерди төрөдүм. Ошондо жаным тынчтык бербеген бир ой келди: уулумду атамдын ысымына каттатууга. Чырмаш экөөбүздөгү таптакыр келишпестик биринчи жана акыркы жолу ошондо пайда болду. Мен Медердин туулгандыгы жөнүндө күбөлүк алууда Чырмаштан сурандым, уулумдун фамилиясын атама каттатууга. Ал караманча көнгөн жок. Мага анын эң катуу тийген сөзү бул: «Медерди менден төрөдүң беле же атаңданбы!»

Мен ага Медерден кийин да сөзсүз эркек бала төрөп бермекмин. Бирок анын ушул сөзүнөн кийин мен ага эч бир бала төрөп бергим келбеди. Мен атама бир баласынын ысымын ыраа көрбөгөн эркек менен ошол бойдон бир түндүк алдында жашоого чыдай алар эмесмин, кыз-уулумду жетелеп баса бердим.

V

Зуура апам бир күнү түш көрүп, түшүнө суу кириптир. Чочуп ойгонду. Таң эрте турары менен «түшүмдө Нияз менен Кемелдин мүрзөсүн суу каптап агызып кетиптир. Ташкын суу алардын артынан из да калтырбай жууптур. Санаам тынбай атат, жүргүлөчү»

дегенинен Айша апам үчөөбүз мүрзөгө келдик, атам менен Кемелдин мүрзөсү ордунда экенин көрүп, санаасы тынгансып калды. Бирок болбой, үйдөн кетмен-күрөктөрдү көтөрүп келди. Үчөөбүз жар кырындагы дөмпөйүп турган Кемелдин мүрзөсүнүн тегерегине кечке топурак үйдүк. Канчалык тырбаңдабайлы, жаратылыш кырсыгы үчөөбүздүн бир күн кечке кылган аракетинибизди көз ирмемде чайкап кетерин Зуура апам ойлодубу, жокпу, Айша апам экөөбүз ошондогу аракетинибиз текке кетерин сезип турсак да, тек гана четте карап туралган жокпуз. Күчүбүз жетишинче күн уясына батканга чейин кол кабыш кылып, кечинде үйгө бутубузду тарталбай келдик.

VI

Атам өлгөн күнү абдан өксүп ыйладым эле, ошондогудай өксүк ый азыр да башыма келди. Уулум Медер бүгүн сууга чөгүп кетти. Арык бойлой чуркап, кармай албай калдым. Канчалык бутум жерге тийбей чуркаган менен агын суунун ылдамдыгын кууп жетүүгө кудуретим жеткен жок. Чаарала көйнөкчөн баламдын денеси ташкындаган суунун үстүнөн бир көрүнүп, бир көрүнбөй, акыры көздөн кайым болду. Суу үстүндө каалгып бараткан уулумдун денеси бир убакта жок болуп кетти. Андан кийин эмне болгону эч эсимде жок, колтугумдан сүйөгөн кошуналар үйгө жетелеп келатышканын бир билем...

Балдарымдын ичинен Медерим атамдын кебете-кешпирин жазбай тартканына үйгө келгендин баары таңгалышчу. Бүркүт кабагы, күрөң көзү, кырдач мурду так эле атамдын дубалда илинген сүрөтүнүн көчүрмөсүндөй эле да, каралдым-ай, каралдым!

Ал экөөбүз бүгүн эле телевизордон «Бактылуу үй-бүлө» аттуу кино көрүп отурганбыз. Улагадан кирген атасы апасына кучагы толо гүл берип аткан жери бар экен. Атасы апасына гүл берип аткан кинодогу баланын кубанычын суктанып тиктеген Медерим бир убакта: «Апаке-ов, мен сизге гүл терип келейинчи» – деп, сыртка чуркап кетпеси. Мен деле ошол замат артынан чыктым. Чыксам, суу боюндагы байчечекей гүлдөрүн терип аткан балам «апа!» дегенде эле жүрөгүм оозго кептелди. Артынан жетпей калдым!

Көрсө, Зуура апамдын көргөнү аян түш болсо керек: атамдын туягы болор, атамдын келбетин тарткан Медеримди суу алып кетти!

Поэзия

Кыргызстан

*Кыргызстан – жашыл жайлоо, аппак кар,
Улуу тоолор сепил болуп курчаган.
Мөл булактар, көгүлтүр көл, дайралар,
Астанында бүркүт учуп шаңшыган.*

*Кыргызстан – ак калпактуу кыргыздар,
Алмустактан аздектеген салты бар.
Аялдары – ак элечек, абийирлүү,
Карыясы – күпүш сакал, акылман.*

*Кыргызстан – миң жылдардын күбөсү,
Катаал шартта калыптанган мүнөзү.
Татаалдыгы таң калтырчу тагдырга
Татый турган жалгыз гана бир өзү.*

Өмүр — сапар

*Багымдат. Атманаарда
Теңирге табынгамын.
Сапарды узак кыл – деп,
Тагдырга жалынгамын.*

*Бараткан багытыман,
Кездешер ашуу-дабан.
Көл дагы, деңиз дагы,
Дарыя ташкындаган.*

Мырзаян ТӨЛӨМҮШЕВ

Тянь-Шань районундагы Кум-Бел айылында 1942-жылы туулган. КМУну бүтүргөн. «Кыргызстан» басмасында улук редактор болуп иштеген. 1986–1990-ж.ж. Кыргызстан Жазуучулар союзунда «Манас» секциясын башкарган, Сагымбай Орозбаковдун вариантындагы «Манас» эпосун орусчага которууга катышкан. «Манас» энциклопедиясынын авторлорунун бири.

М.Төлөмүшев Л. Толстой, В.Астафьев, К. Симонов, В. Распутин, В.Тендряков сыяктуу орус жана боордош элдердин жазуучуларынын прозалык чыгармаларын, «Махабхаратадан» үзүндүлөрдү которгон. Бир катар классикалык чыгармалар анын котормосунда республика театрларында коюлган.

Кийинки жылдары Р. Жованьолинин «Спартак», Ч.Айтматовдун «Кассандра тамгасы» романын которду. Ага 2000-жылы «Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер» деген ардактуу наам ыйгарылган.

«Жаңы Ала-Тоо» журналы белгилүү жазуучу, котормочу М.Төлөмүшевдин 70 жылдык торколуу тою менен куттуктап, чыгармачылык ийгилик каалайт.

Ал анда тизгин кагып,
Аттандым алыс жолго.
Барарым катуу багыт
Тилегим: Теңир колдо!

Үстүндө ачык астан,
Алдымда айдың талаа.
Делпилдеп бафа жатам,
Дем берип жаштык санаа.

Чачырайт Куяш көктө,
Бой балкыйт, көңүлүм шат.
Ободо куштар сайрайт,
Айтышып алым сабак.

Түш ооду, бешип жакын,
Ал анан дигер болот.
Куптанда түнөк күткөн,
Мен өзүм – кудай конок.

Шат жанаар, от башында,
Өткөндөн сөз козголоор.
Өтүрдүн жомоктору,
Акыры тамам болоор...

Сен ошондо башкасың

Жалдыраган көз болбойлу кирпиксиз,
Шалдыраган жаак болбойлу бир тишсиз.
Чанжыраган таңыз сөздү сүйлөбөй,
Чачырата чындыкты айтсак тилбиз биз.

Жалгыз гана калпак кийчү баш болбой,
Баш бололу албан-албан ой толгон.
Калк үтүтүн келечекке узатчу
Карыялар кала берсин жаш бойдон.

Аруулукту булгабасын кирдүү кол
 Ар убакта айбаттуу бол, сүрдүү бол.
 Катаал күндө калк намысын көтөрчү
 Каартандарды талап кылат биздин доор.

Билбейм дебей, туугандардан башкасын
 Душмандардан туугандарды тап бачым.
 Тууруңдагы туйгундарың тукумдап,
 Турган чакта...сен ошондо башкасың!

Санаадан алыс бололу

Башымды коюп жаздыкка,
 Жатканда терең уйку бар.
 Таң менен кошо ойгонсом,
 Ууртума толо күлкү бар.

Уйкумун терең болгону,
 Жасаган ишим ак эле.
 Ууртума күлкү толгону
 Жаштыгым эсте дагы эле.

Жайдары күлкү, жай уйку,
 Жашартат белем өмүрдү.
 Көйгөйгө батпай андыктан,
 Көтөргүн досум, көңүлдү.

Санаанын түбү сафы оору,
 Санаадан алыс бололу.
 Сан байлык жанга опа эмес,
 Салататчылык жогору.
 Сабылтып башты оорутар
 Санаадан алыс бололу!..

*Көз алдыман чубашып окуялар
Кээде өтүшөт өкүнтүп, кокуй, алар.
Өкүнткөнү өтүрдө из жок экен
Айта турган мактанып, эсте калар.*

*Айтатынбы көп жеген талагымды,
Эсеби жок ичилген арагымды.
Өйдө-төтөн жашадым турмуш сенин
Жарытылуу алалбай сабагыңды.*

*Аным ырас, март жүрдүм Атантайдай,
Шар да элет, сырымды ичке катпай.
Бетке чабар мүнөзүм нап бербеди,
Аз адамга жакса да, көпкө жакпай.*

*Кадырладым кадырга татыганды,
Каалабадым ичи арам сасыганды.
Колум даяр сунууга кыйындыкта
Колдош үчүн кокустан басынганды...*

Жазуучулар

*Бири ода, бири жазат проза
Бири жазат драманы раса.
Бардыгынын баары келет колунан
Бардыгы тең чулу талант тубаса.*

*Сүйлөй келсе тилдеринен бал тамат,
Уу да тамат, уккан адал жалтанат.
Ушулардын ушактардан эс алып,
Уктап жаткан учурлары салтанат.*

*Өзүлөрү бүткөн өңдүү кайыптан,
Же адамдай катуу ооруп айыккан.
Жазуучу журт чыргоо келет, өздөрүн
Алыс сезет алда кандай айыптан.*

*Пенделиги чыгып кетип эсинен
Алар да ойлойт бай болууну тезинен.
Ардактуу наам, атак-даңкка далбастайт,
Ажал гана келсе экен дейт кечинен.*

Келгиле, ойлонолу

*Айжаркын асылкечтер,
Аяштар «Сиз, биз» дешкен.
Жана да өң-тааныштар,
Алыстан баш ийкешкен.*

*Тымызын душмандарым,
Ишите ич тарларым.
Кайдыгер карап өткөн,
Мансапка куштарларым.*

*Байлыкты бакыт дешкен,
Өлбөстөй өзүн сезген.
Табышкан замандаштар,
Тагдыфын бизнестен.*

*Баарыңар «жаңы кыргыз»,
Таманы жер баспаган.
Дытагы айды чапчып,
Дөөлөткө танчыркаган.*

*Келгиле, ойлонолу,
Ордолуу журтубузду.
Азыраак абайлайлы,
Агытпай кулкубузду.*

*Эл жүгүн аркалачу,
Эренсиң баарыңар тең.
Кечикпей ойлонбосок,
Кечирбейт Ата Мекен.*

Пенсионер (Тамаша)

*Бирөө чуркайт салпаң-салпаң,
Бирөө басат тарпаң-тарпаң.
Бирөө сылтып араң жүрөт,
Бирөө илкийт кош балдакчан.
Бул келаткан ким десеңер
Ал, албетте, пенсионер!*

*Арактан, же чылымдан жапа чеккен
Үйүндө байбичеси куңк-мыңк эткен.
Кызыталак карылык ушул экен,
Кыймылдаса көчүгү «тырт-тырт» эткен.
Кыйноо тарткан ал байкуш ким десеңер
Ал, албетте, пенсионер.*

Ким карып?

*Уйкудан калган көз карып,
Угуудан калган сөз карып.
Сатылбай калып күбө жеп,
Сандыкта жаткан бөз карып.*

*Айдалбай калган жер карып,
Ажосу качкан эл карып.
Аялы айткан сөздү укпай,
Ажылдап турган эр карып.*

*Баарынан карып кары адам,
Ажырап калган баладан.
Ажырап калып баарынан,
Ажалын эрте сагаган.*

*Ай, жылдап аттын үстүндө
Кыргыздар жүргөн чагында.
Баатырлык заман болуптур
Бал кымыз аккан канында.*

*Жолум үй экен жатканы,
Жан казан экен асканы,
Жоо күтүп күзөт турчу экен
Жолборс жүрөк жаштары.*

Улуусу урмат көрчү экен,
Кичүүгө кызмат энчи экен.
Ак элечек уздары
Ак өргөөнүн көркү экен.

Акылга дыйкан чалдары
Күтүштөй сакал жайкаган
Алдыда болчу иштерди
Айчылык турда байкаган.

Чартылдап отун очокто
Түндүктөн түтүн буралып.
Акындар дастан айтышкан
Жотокко жоток уланып.

Чындыкка жоток айкашып,
Ошондон «Манас» жаралган.
Түбөлүк айтып жүрүү үчүн
Келечек туунга таралган.

Турмушта баары болот

Турмушта баары болот:
Жыландын заары болот,
Бирөөнү ууктурса
Бирөөгө дары болот,
Турмушта баары болот.

Турмушта баары болот:
Кайгы да, кубаныч да,
Каплет каргаша да
Туруучу жолду тороп.
Турмушта баары болот.

Кээде сен байкабайсың
Марага жеткениңди
Болбосту болтурам – деп,
Көп азап чеккениңди,
Картайып кеткениңди.
...Турмушта баары болот.

Проза

ТУЛПАРДЫН ТУКУМУ

**Абдымомун
КАЛБАЕВ**

(Уландысы.
Башы журналдын өткөн санында)

КЫЗЫЛ АТЫН КЫЯЛЫ

Бекмурат болуштун тоюна келип түшкөндөн баштап, Кызыл атын кыялы кармап калса болобу. Тойго келгенден баштап эле Кызыл ат чыргоолоно баштады. Жанына Шертайдан башка эч кимди жолотпой тиштеп, тепкилеп турган. Мындай адаты кээ бир жерге барганда кармап калчу, тагыраак айтканда, адамдын кыял жоругуна карап ат да өзгөрүлүп турат өңдөнбөйбү. Үйдө жаш балдар деле жалынан сылап, жем берип, чөп салып турчу. Шертай келатса гана окуранып, ийнине башын коюп чоочун адамды жанына жолотпой калыптыр. Бүгүн болуш менен келе жаткан Текенин өзүн да тепкилеп жолотпой койсо болобу. Шертай чай ичип алайын деп кеткен.

– Болуш капа болбойсуз, Кызыл аттын ушундай мүнөзү бар, кээде мени сүйбөй калат деп болуштун көңүлүн жубатты. А чындыгында болуштун жанына жакын келе жатканын Кызыл ат жактырбай жаткан.

Бир күн мурда эле болуш өзүнүн Айгашка, Байгашка деген күлүктөрүн байгеге кошорун айтып, чаба турган балдар аныкталган. Ошондо болуштун саяпкери Кызыл атты бир сынап көрмөкчү болуп турган. Кызыл атты жаман эле бөз чүпөрөк менен чүмбөттөп, жабуулап койгонунан саяпкерге жепирейген эле бир ат сыяктуу көрүнгөн. Болуш атка жакын бара албай басып кетти. Текени өзүнө жолотпой жаткан ат ушул Бекмурат болушту жолото коймок беле.

Нарынбек саяпкер атка коргондун арты менен келип, эч ким жанында жоктон үстүндөгү бөз жабуусун алып, атты көрмөкчү болуп

артына өтүп бараткан, Кызыл ат кош аяктап туруп бутун шилтеп жибергенин байкап өзүн качыра бергенде Нарынбектин бир колуна чала чарпыт тийип кетти. Нарынбек кыйкырып барып аттан анча алыс түштү. Болуш менен бараткан Теке жүгүрүп жөнөдү, артынан Бекмурат болуш чапаны делдектеп жүгүрүп келе жатты. Теке саяпкерди оодарып карап:

– Колун сындыра тээптир, – деди.

– Көтөрүп боз үйгө алып баргыла азыр мен барып таңамын, – деди Теке.

– Кудай урган, саяпкер болуп туруп, аттын артынан өтөсүңбү. Сени эмес мени жолотпой жанына тепкилеп чыргоолонуп жаткан. Сага ал жакта эмне бар? Атты көргүң келсе алыстан эле карап байкабайсыңбы? Жаш балага окшогон кызыталак, – деп жемелеп жатты.

Саяпкердин колун кыйлага чейин акырындан ушалап сөөктөрүн орду ордуна алып келип, анан сары долонодон алдын ала жасап алып жүргөн шакшактары менен акырын кынаштырып терип таңып берди.

– Эми айыкканча кыймылдатпа, өзүм келип жаңылап таңып берип турам, ага чейин чечпейсиң. Өрмө кара деген чөп болот, ошонун жалбырагын сөңгөгү менен сууга кайнатып эзип ичиپ тур. Көп эмес, аз-аздан. Күнүнө бир аш кашыктан ачкарын ичип, анан жылкынын этинен башканы жей бер, – деп дайын кылды Теке.

– Анан азырынча мумья ичпегин, мен өзүм айтамын мумьяны качан ичиш керектигин, – деп үйүнө жеткирип жаткырып келди. Ушуну менен болуштун Айгашка, Байгашкаларынын саяпкери жатып калып, көңүлү чөгүп олтуруп калды.

– Болуш үйүнө келип, кудая тооба, ушундай да ат болот экен. Деги алдына адам жолотпойт. Мындай атты ким таптап, ким чаап жүрөт билбеймин, – деп сүйлөнүп жатты. Баарынан да Нарынбайга жаман болду. Аттарды байгеге чабарда колу сынып калганы. Эми андан башка атты кандай кылып таң ашырып, кандай кылып байгеге кошорун да билбейт деп үйүндө кейип, сыртта калп эле күлүп жайнап конокторду тосуп алып жатты.

Байгеге аттарды айдаганча Кызыл ат жанына эч кимди жолотпой койду. Байгени Булак-Башыдан Ак-Терекке чапмай болду. «Текенин Кызыл аты алат» дешип көп саяпкерлер ат жөнүндө кызуу талаш-тартыш сөз кылып жатышты. Аттар айдалып кетти. Теке аттар айдалып жатканда Кызыл аттын жамбаш соорусун сылап жатканын көрүп Бекмурат болуштун оозу ачылып калды. Ичинен кечинде колдон келсе Текенин атын жолдон тосуп байгеден чыгарбай койгула деп айткан оюнан кайтты. Бул аттын колдоочусу бар экен.

Жигиттерин чакырып:

– Кокус Кызыл ат биринчи келе жатса алдын тоспогула, той берем деп өзүмө бир жамандык болуп кетпесин, – деп табыштады. Кечээ эле атты чыгарбаш керек деп жаткан Бекмуратка бүгүн эмне болду дешип жигиттери да түшүнбөй калышты. Эмне болду, бул ак-суулук чоңконун аты болуштун түшүнө кирсе керек дешип сөз кылып жатышты.

Ак-Дөбөнүн үстүндө турушкан жалаң болуш бийлер да кечээ Текенин аты болуштун саяпкеринин колун сындыра тепкенин айтышып: «Бул Теке көр өлмөйүнчө бизге байге тийбейт» дешип жатышты. Анткени менен Анжиян, Кокон, Кетмен-Төбө, Таласка барганда Текени аздектешип Аксынын намысына жараган атына чейин алкашып калышар эле.

Булак-Башыга жетип-жетпей эле аттарды камыр чапталган арканга тизип бата тартылды. Кызыл ат адатынча шашкан жок, аттардын орто ченинен келе жатты. Жерди тандап, айдоого салбай, таштак жерге салбай кадимки араба жолдор менен жер тандап жүгүрүп келе жатты. Аны байкап турган адамдар бул атка бир нерсенин эпкини тийиптир деп да жатышты. Заркентке келгенде ээрдин кашына оролгон чылбырдын бир оромун жандырып жиберди. Заркенттен өтө берген жерде бир Жээрдекашка менен Кызыл ат жол талашып калды. Жээрдекашка Кызыл атты өткөрбөй тепкилеп келе берди. Дал таштын урчугуна жакындап калганда тең келе жаткан Кызыл ат так секирип Жээрдекашканы желкеден тиштеп булкуп калды эле ат чөгөлөп барып жолдон чыгып кетти. Чабандес колундагы камчы менен атты чапты эле тийбей калды. Чабандес да аттын үстүнөн учуп кете жаздап барып, оңолуп кетти. Шертай мына ушул жерге келгенде Кызыл аттын ээрге чырмалган чылбырын толук эле бошотуп коё берди. Ат Унгардын тушунан өтүп, Ак-Теректи көздөп сызып келе жатты. Бирде жүгүрүп келе жакансып, бирде учуп бараткансып, башын жерге салып, тили салаңдап, ак көбүк омууроого чачылып, балбылдаган көздөрү жолборстун көзүндөй алоолоп күйүп жанып сызууда. Бир караган адамга ажыдаар келе жаткансып туюлуп да кетчү. Азыр да Кызыл ат дал ошентип жүгүрүп келе жатты. Байгенин алыс жакынын өзү биле турган.

Ат сүрөөчүлөр да жолдо Кызыл атты көрүшүп: «Тооба, ушундай да сүрдүү ажыдаар түспөлдөнгөн ат болот экен» дешип карап калып жатышты. Кызыл атты эч ким сүрөчү да, сүрөөнгө алуучу да эмес. Жакын аралыкка чабылганда Теке Кызыл атка бедесин берчү эмес. Бедесин паккага келгенде жаңы союлган козунун эки тилим куйругун сугунтуп туруп, анан беде жедирчү. Кызыл ат бедени да тандап жечү. Жашыл, найын беде болсо жей турган, ал эскирип же суу тийип калган болсо жыттап-жыттап жебей коё турган.

Анын мындай кылыктарына, чыргоолугуна Теке баш байгени алганда мыкты жылкынын бир мүнөзү болот деп кайра ыраазы болуп кала турган. Кызыл атты ууру-кескиге алдырып жибербейин деп он эки канат боз үйдүн улагасына байлап жатар эле. Бирок ушунча жыл ар кайсыл жерлерде жүгүрүп, баш байгелерди алып келсе да атты анчалык эркелетчү эмес. Бир жылы гана Кызыл ат ичи ооруп калып алдына ала кийизди салып, анын үстүнө шырдакты салып, туяктарын кийиз менен ороп эки күн кармаган.

Кызыл ат байгеде паккага келери менен жаңы союлган козунун куйругунан эки-үч тилим сугундуруп жиберчү. Муну жан адамга көрсөтчү эмес. Анан үйдө да жем-чөп бергенде жанына адам тугузчу эмес. Бул ишти бир гана Шертай менен Теке гана билчү. Байбичеси да деги ушул силердин ат баккан кылыгыңар курусун деп калар эле. Антпесе саяпкердин сыры жайылып кетпейби. Балдарын деле атам Кызыл атты минтип багат, антип багат деп бир жерде сөз кылып жибириши мүмкүн.

Байгеге чабыларга жакын калганда күрүчтү сүткө жибиттирип, анан ага эки кочуш кара мейизди салып туруп бере турган. Бирок бул тууралуу Шертай менен Текеден башка жан адам билчү эмес.

Кызыл ат ушул байгеде бир чай кайнам эрте келди. Бекмурат болуш чындап атка ыраазы болуп калды. Баш байгени тапшырып жатып: «Бул Текенин Кызыл атына дуба кеткен мал» – деди. Теке Кызыл ат байгеден чыгары менен бир козуну садага чаап жиберчү адаты бар, бул ирет да ошондой кылды. Элдин күлүктөрүндөй азем-деп такыр жабылачу эмес. Азем жабуусу жоктугунан эмес, жаман көздөн сактоо максатында. Ошол тойдо Кокондон хан ордодон келген өкүл Текенин Кызыл атын сатсын деп ортого адам салдырып калды. Бул ишти Авлетимдин Ажы датка болбогондо ырбап кетип Теке хандын каарына калып калышы да мүмкүн эле. Ошол Ажы датка хан ордодон келген өкүлгө:

– Таксыр, бул атты сатып болбойт, саткандын эртеси күнү бул ат жүгүрбөй коёт, анткени бул саяпкерге байланыштуу иш. Анын үстүнө кыялы чатак ат, Бекмурат болуштун саяпкеринин колун сындыра тээптир деп атты сатып алуудан баш тарттырып салды. Ошентип Теке ат талаштан куткарылып калды. Антпегенде хан ордодоголур алам дегенин алып, жулам дегенин жулуп көргөн немелер да. Жамандык кылып жибириштен деле кайра тартышпайт.

Теке тойдон олжолуу кайтты. Жол ката Кызыл ат эмнеге болуштун көзүнчө Текени өзүнө жолотпой койгонун билбей таң калып келе жатты. Уулуна да айта алган жок. Кайра уулун «аттан алыстабай оокат же дебедим беле» деп жемелеп да салды. Болуштун саяпкерин колун сыдырып, уятка калдык.

– Ээ, ата эмнеге уятка калмак элек. Аны бирөө атка жакында дептирби. Акыры ал саяпкер го, мага окшогон жаш бала болсо бир жөн. Дагы жакшы колуна эле тийип калыптыр. Өлтүрө тепсе ага ким жоопкер болот эле. Аттын кыялын билип туруп деп баласы күңкүлдөп калды. Кызыл ат Черге келгенче бир жак бутунан аксап келди. Туякка суук тийип калганбы дайынсыз.

Ушул жылы Кызыл ат он сегиз асый болсо анын он төрт жылы Теке ушул Кызыл ат менен бирге жатып, бирге туруп келе жатат. Атты деле күтсөң ат, күтпөсөң жат болуп кетиши эч нерсе эмес. Анын үстүнө Кылыз аттай күлүктөн көз арткандардын эсеби жок. Атайлап жок кылуу үчүн да бул жылдардын ичинде канча аракеттер болду. Көздүн карегиндей караган үчүн гана Кызыл ат Кызыл ат болуп келе жатат. Бир айыл элди багып келе жаткан ушул ат. Кызыл аттын ар бир тойдон келиши Төө-Жарлыктар үчүн өзүнчө эле той, майрам болуп калат.

Кызыл ат жем-чөптү тандап жегендиктен аны да тээ Үйчүлүк дыйкан менен келишип жем, беде, күрүчтү ошондон алат. Аны да өзгөчө даярдатып алат. Бедени оруп келери менен салкын жерге көлөкөгө кургатырат. Аны таң куланөөк салып келе жатканда күн чыкканча гана чабат. Күн нуру жерге жайылып кетсе болбойт. Кургатылган бедени сыртынан шыбак менен оротуп анан байлатат. Ошондо беде жашыл түсү менен бүрү күбүлбөй сакталып келет. Бедени да атка артып ташыбай кош шады арабасы менен жай жүргүзүп алып келтирет.

Кызыл аттын Кызыл ат болмогу жеңил-желпи иш эмес экендигин бир гана Теке билет, анан мына Шертай уулу кичине өздөштүрүп келе жатат. Жалкоо адам ат таптай албайт. Бул иштер тээ Нурактан Текеге мурас болуп өткөндөй. Кызыл аттын кыялы дал мына ушундай. Эми ай чыга электе салкындатып оттотуп, ай чыгып келе жатканда картаң долононун түбүнө алып келип байлап, анын жанына Теке же Шертай жатат.

Жатары менен көз арткандын көзү соолусун деп коёт.

КЫЗЫЛ АТТЫН ТАЛАСТА ЧАБЫЛЫШЫ

Таласта Түлөгабыл бай той бере турган болду. Мына ушул жерде Ташкара бий баш болгон Таластын мыкты чыкмалары мастаатка топтолушуп, эр сайышка кимди чыгарабыз, улакка кайсыл балбандар, кимдер чыгат, байгеге кайсыл аттар чыгат акылдашышты. Албетте, бул тойго келүүчү балбандар менен күлүктөрдүн болжолдуу эсеби алынды. Мына ушул жерде Таластан Нурак саяпкердин колунан алып кеткен Кызыл ат жөнүндө да кызуу талаш-тартыш сөз болду.

Байгеге бул атты кошпой же чыгарбай коюу жагы да тымызын талкууланды. Кайсыл атты байгеге коюп, баш соорунду ким алары да болжолдонду. Таласта мыкты саяпкерлер туруп баш байгени алдырып жиберсек уят дешти. Бирок таластыктар Чартакта чабылып баш байгени алып кеткен Текенин Кызыл аты тууралуу унутуша элек. Дал ошол ат келе турган болсо Таластагы күлүктөргө орун жок дешип алдын-ала эле түңүлө баштады.

Буйгада туруп Кызыл атты бутка чаап, бутун сындырып, же болбосо ал бутка чапчу жерден чабылбай аман-эсен өтүп кетсе жолдон адаштырып жиберүү жагы да каралды. Бир гана бул талкууга Чоюбек болуш да, анын саяпкери Нурак да катышкан жок, Кызыл атты тай кезинде Текеге берип жибергендиги үчүн Нурак менен Чоюбек болушту да тымызын күнөөлөп жатышты. Бирок бул ой мында олтургандардын ички сыры катары болуп калды. Теке деле Таласка бөлөк бөтөн жан эмес болчу. Жээн болот. Күрөштөн, көк бөрүдөн алабыз, азырынча бул жагынан таластыктарга тең келер эч ким жок деген бүтүмгө келишип таркашты.

Ташкара үйүнө келип, Эсен жолдошун чакырып сүйлөшүп олтурду.

– Эсеке мына өзүңдүн кабарың бар, Түкөбүз карыган кезде той бере турган болду. Эми мына таластыктардын намысын алып калар учур келди. Мындан беш жыл мурда мен той бергенде Эсенаман менен Жеңижок айтышып шермендебизди чыгарганын билесиң. Байгеден да аксылык Сулайманкул болуштун күлүгү алып кеткен. Эми акындарын да ооз ачкыс кылып, күлүктөрүн да чыгарбай намысты алып калчу учур келди, – деди.

– Ой, Ташике, бул жагынан кетмен-төбөлүктөр менен аксылыктардын алдына жөн эле чыга калчу кимиң бар, – деди Ташкараны суроолуу карап. Токтогул менен Жеңижок келе турган болсо, биздин акындар алардын алдында жумуртка баскан тоок болуп калат.

Ал эми биздин жээн Кызыл аты менен келе турган болсо билбеймин. Нуракты эле устатым деп анын күлүгү кошула турган болсо жол берип калбаса, билбейм да, – деди.

Ташкарынын ачуусу келип кетти.

– Ой, Эсеке, эсиң кетип азыр эле аксылыктар менен кетмен-төбөлүк саяктардан эсиң чыгып калыптыр да. Коркуп мына жол деп жалтактап турсаң алып кетет да. Күрөшүү дегенди билесиңби. Мелдеш деген айыгышкан күрөш болот. Кыл чайнаган кармаш болот. Адам өлөт, ат өлөт, буту сынат, жамбашы чыгат, кулап өлөт дегендерди уккансыңбы же келгендерден корунуп баарын алдырып жиберип алакан жайып, аларга коюңду союп жээн эле деп ашуунун түбүнө чейин узатып барып кала беребизби. Күлүктөрүнө билдирбестен жемге кошуп уу берип, болбосо жолдон тосуп, бутка чаап, ошен-

тип алыш керек. Биздин аттар эмне Кызыл аттан кем жери барбы. Байгени Шекерден Караул-Дөбөгө чабабыз. Жолдо Жардуу-Сай бар, Туюк-Жар бар, эч айла кетип биринчи меймандардын аттары келе жатса буруп жолдон адаштырып жибербей жан жокпу. Же ошол жерден өйдөдөгү буйгадан байкап туруп биринчи келе жаткан атты капыстан чыга калып шыйракка чаап сындырбай жан жокпу.

– Эми Ташике, бул кыянатчылык болот го. Мындай ишке кудайдан коркпой кантип барабыз.

– Ой теги нарагында уруп койгон жан турбайсыңбы? Эмне кыл дейсиң, анда баш байгеге сулуу кыз кошуп чоңколорду Кетмен-Төбөгө, аксылыктарды Ашуу-Төргө жеткирип келели дегени турасыңбы?

– Мейли эми, айтканыңыздай болсун, – деди.

– Ии, мына эми өзүңө келип жатасың. Жолго кайсыл жигитти коёбуз. Буйгага Эшимдин уулун коёлу, шамдагай жигит, андан эч ким да күмөн санабайт, баланы чакырып сүйлөшүп коёлу. Ал бир аз ойку-кайкы сүйлөгөн неме. Ушул ишти кылсаң сен жакшы көргөн Бекиндин кызын алып беребиз, кыла албасаң кыздан үмүтүңдү үз деп койсоң, ал кыз үчүн бардык ишке барат. Анан той өткөнчө оозуңду жап, бул ишти жан адам билбесин, – деп эскертесиң.

Ал эми биринчи келе жаткан атты меймандардыкы болсо Жардуунун-Сайына, же Туюк-Жарга буруп жиберүүгө мен жакшы эки ат менен жолго жигит коёмун. Эгер биринчи келе жатса жолдон тосот. Эгер биздин аттар келе жатса сүрөөнчү болот деген чечимге келишти.

Эсен жолдо келе жатып, демек, Ташкара өзүнүн күлүктөрүнө ишенбейт. Эгер ал мыкты күлүктөр болсо антип айтмак эмес. Демек, бул тойдо акыйкат байге болбосу анык экен. Бул атаңдын оозун урайын кечээ Өтөнүн үйүн өрттөп шерменде болду, эми дагы аттарды чыгарам деп шермендеси чыкпаса болду. Айтканын кылбай койсоң да бул кекчил неме жамандык кылуудан да кайра тартпайт.

Ушул тушта токсон ашып калган Каработо баатыр кайтыш болуп, Аксыга да барып келишти. Аксылыктарга тойго кабар айтылып, тойго келе тургандарды да чалгындап кимдер келе тургандыгын билип алды. Бир гана Текенин бул тойго келиш-келбеши белгисиз болуп калды. Анткени Каработо Текенин аяш атасы эле. Ал кыркы өткөнчө тура турган болсо анда тойго Кызыл ат келбейт.

Таласка чакыруу келгенде эл жайлоодо эле. Теке да жылда жайлоого чыкпай жүрүп, быйыл чыккан. Буга бир жагы туугандары да таң калышып жаткан. Анткени ал эккен жүгөрүсүн паясын паядай, башын дүмбүлдөй Кызыл атка жедирип алып, анан элдин артында жайлоого чыкчу. Быйыл негедир эрте чыкты. Аксы, Кетмен-Төбө,

чаткалдыктар бул Таластагы Түлөкабыл байдын тоюна чакырылды. Демек, чоң оюн-шооктор болот.

Тойго чакыруу келгенден туптуура бир ай өткөндө аксылыктар Таласка келип түшүштү. Аксыдан Сулайманкул болуш, Осмонбек болуш, Субан бий, Алишер казы, Бекмурат болуш, дегинкисин айтканда Аксы менин колумда дегендер келишиптир. Текенин келген-келбегени дайынсыз болуп калды. Анткени Осмонбек болуш тойго жигиттери, урук туугандары менен өзү келиптир.

Теке туугандары менен Чоюбек болуштун үйүнө келип түшкөн эле. Алар таятасы өтүп кетип, бул жакка он күн мурда эле келип түшкөн. Нурактыкына барып ал устатына атаган белектерин берип, карып калган Нурактан кабар алганда ал киши: «Уулум сени бир көрдүм ыраазымын сага, эми өлсөм арман жок, – деди.

Анын үстүнө байбичеси өтүп кетип жалгыз калыптыр. Бир тууган үкөсүнүн баласын багып алган экен, келиндин колунда калыптыр. Нурак Кызыл атты көрүп, ары-бери жетелеп эки жагын карап көрүп:

– Балам, буйруса Түмекенин тоюнда баш байге сеники болот, – деди. Бирок этият бол атка, чоң бут тосуулардын болушу мүмкүн. Атты айдоого салганча далдада кармап көрсөтпөй тур. Тигил казактан да мыкты саяпкерлер, күлүктөр келет. Ал эми Таласта да Ташкаранын эки аты кошулат. Ташкара атын чыгаруу үчүн ар кандай кыянатчылыкка барып жиберishi мүмкүн. Аны ким мойнуна коёт.

Ошентип Кызыл атты Нурактыкына таштап, той болгон күнү Теке туугандары менен Түлөкабылдыкына келип түштү. Кызыл аттын жок экенин байкаган Ташкара жээнди жылуу кабыл алып, учурашты. Болуштар менен экен Осмонбек менен Сулайманкул Текени бооруна кысып учурашып, Ташкаранын көзүнчө ат кайда деп сураган жок. Болгону соорунда биз менен болосуң деп койду. Токтогул баш болгон акындар тойду жар салып ырдап жүрдү. Бул акын калкы кызык эл болот экен. Баары эле байлардын көзүн карайт. Жеңижок менен Токтогулга атайын ак өргөө көтөртүп, өзүнчө соорун бериптир. Эшмамбет келиптир. Казактан келген сууруп салмалар менен айтыш катуу болуп жатты. Эшмамбет баарын кошоктоп ыр менен сабап, алдына эч кимди чыгарбай жатты. Жеңижокту баш кылып бирден аргымак мингизишти. Көк бөрүдөн Аксыдан келген Алишер балбандын алдына эч ким чыга албай алды-алдыга коюлган бир төө менен эки жылкыны, отуз койду ушул киши алып кетти. Торпокту таштаган балбанды көрүп күчкө тем беришип аксакалдар алкап жатышты. Бул ишти Ташкаранын кыртышы сүйбөй жатты. Бирок арга канча.

Бир гана эңиштен, тыйын эңмей менен жамбы атыштан, өпкө чаптыдан таластыктарга тең келер чыккан жок. Той башталганга

бир жума болгондо Жеңижок менен Токтогул байгени жар салып калды. Жүз атка байге бар дегенде Кыргыз-казак болуп эки жүздөн ашык ат болду. Ташкара айткандай эле Шекерден Каруул-Дөбөгө чапмак болду.

Ушул жерден Текенин Кызыл атын көргөн Ташкара:

– Аа, куу жетим, атты бекитип жаткан экен да, – деп сүйлөнүп алды. Жигиттерин чакырып, күн мурунтан дайындалган ишти бек тапшырып жатты.

– Тээтигил сары сурп жабылган чакан атты байкадыңарбы, айдап бара жатканда жакшы байкагыла. Болбосо келе жатканда биринчи келе турган болсо билесиңер да, – деди. Аттар эсептен өткөрүлүп, Шекерди көздөй айдалып кетти. Текенин Кызыл атын эки жылдан бери уулу Шертай чабат. Аттын сырын алып, кайсыл жерде кандай жүгүрөт жакшы билет. Өзү да чапчаң бала.

Аттар кетти. Теке Шертайга: «Аттар айдалган жолду жакшылап баамдап, адашпай чап» – деп кайра-кайра табыштап жатты. «Ат менен тигил Аксыдан келген туугандардан алыстабай арасында жүр, кокус жаңылып жазып бир жамандык кылып жиберипшесин» – деп кулагын бышыртып айтып жатты.

Аттар кеткенден кийин бул аралык канчалык экенин Теке жакшы билчү. Таңга жуук аттар коё берилерин да жакшы билет. Таластык таякелери менен дал ошол Жарлуунун-Сайынын айланасында турмак болду. Текени акмалап дагы эки жигит кетти.

Күн түш ооп калганда аттар көрүндү. Негедир Текенин Кызыл аты көрүнбөйт. Көрсө, келе жаткан атты буйгадан чыга калган жигит алдыңкы бутка таяк менен чабарда үркүп кеткен Кызыл ат буйтап барып тепкенде баланын чекесинен кан жая берип артта калыптыр. Кызыл ат тепти деп чыр баштала турган болуп калыптыр. Андан өткөн Кызыл атты дал ошол Жарлуунун-Сайына буруп жибергенде артта келе жаткан Ташкаранын эки аты да баш бербей кошо баш жагы чоң жар сайга салып кетет. Муну көргөн жигиттерде жан калбайт, Ташкарадан өлдүк деп. Сайга кирип кетти эми айласы кандай болор экен деп карап турганда Кызыл ат бир чай кайнамада барып жардан чыгып башы көрүнүп калды. Теке кудайга жалынып, бир кой садага чаап жиберип, Кызыл атка бедесин жедирип бүткөндө бир кишенегенде бар жаныбарым эми жүгүрө бер деп, Теке сооруга чапканда үстүндөгү Шертайды чымындай көрбөй, оозу араандай ачылып, тили салаңдап, башы ажыдаар түспөлдөнүп, ак көбүгү омууроого чачырап өтүп кеткен эки атты басып өтүп, Каруул-Дөбөнү көздөй жүрүп кетти. Күлүктөргө караандатпай келе жатты. Негедир Ташкаранын аттары көрүнбөй калды. Көрсө, бир аттын алдыңкы буту сынып кетиптир. Бир ат кайрылып сайдан чыкканча артта

калып кетиптир. Кызыл ат алдыңкы бутту орчуктуу ташка коюп туруп секиргенде жардан чыгып Шертай сайда калды, Кызыл ат жер чапчып кишинеп, сийип, чыгып турганда Шертай күшүлдөп бышылдап сайдан чыгып келди.

Ошентип Кызыл ат тоскоолдуктарга карабай паккеге жетип, Текени бир айланып өттү. Теке бир торпокту садага чаап, атты далдага тарттырды. Паккадагы жаңжалды айта бер. Жол менен келе жаткан баланы Кызыл ат тээп өлтүрдү деген кабар келип, Текеге айып тагып баш байгени бербейбиз деген сөз жүрүп калды. Ташкара баш болуп каарын төгүп, байге берилбейт деп жатты. Калыстар ат чыгып келдиби, паккада өлгөн жокпу, баш байге ошонуку, ата салтты буза албайбыз дешти.

– Бул Теке көрдүн (бир көзүндө ак чели бар экен) аты өлмөйүн, же Теке көр өзү өлмөйүнчө башкага байге жок экен деп наалып жатышты. Ташкара дайындаган бала атайлап буйткадан чыга калып, Кызыл атты бир жерине чабам деп жакын келгенде учура тээптир. Жигиттин туугандары кун алабыз деп жаңжал салганда болуш, бийлер күбө болуп, Текенин аты сүрөтпөйт, элдин баары билет. Аттарга жакындашпагыла, күлүк аттардын кыялы чатак болот деп жар айтылган, өлгөн өзү күнөөлүү деп куткарды. Буга Чоюбек болуш мен жигиттерим болуп өз көзүм менен көрдүм, бала өзү күнөөлүү болуп калды, ат келе жатканда колунда таягы бар экен карп-курп буйгадан чыга калбадыбы ат үркүп барып тээп жиберди деп, күбө түшүп туруп алып куткарып калды. Эгер таякеси болбогондо кун төлөп калышы да эч кеп эмес эле. Ал эми Ташкаранын аты бүтүн сүйрөп келген үчүн эки жигити катуу жаза алды деген кабар да анда тургандарга жетип келди.

Сулаймакул болуш менен Осмонбек болуш Текени жанынан чыгарбай калышты. Анткени жамандык кылып жиберип турган иш болчу. Баш байгени токсон таяп калган Түлөкабыл өз колу менен тапшырып, бир кезде Чоюбек болуш көндүрүп Текени Аксыга өзү жиберген эле. Чоюбек болуш берген тайдын мындай даңкы таш жарган күлүк чыкканына бир жагы ичи күйсө да чоң тартуу менен келип учурашкан жээгине ыраазы болуп, ал кезде даңкы чыгып турган жоргосун таштап кеткен акылына ыраазы болуп калды.

Нурак Текенин Кызыл аты баш байгени алганын угуп, кадимки өзүнүн күлүгү чыккандай сүйүнүп калды. Ошентип Таластан да Теке чоң сыймык, сыйлык менен кайтты.

Нурак болсо эмгеги талаага кетпегенине ыраазы болуп, Текени алкап жатты. Үйүнө бир туу калган бээ сойдуруп, Чоюкесин баш кылып жээнди катуу мейманчылады. Мындай сыйга Сулайманкул, Алишер, Осмонбек да катышып курсант болуп олтурушту. Кайта-

рында болуштардын баарына бирден ичик, бирден суусар тебетей кийгизип бул Теке балаңардын урматына дегенде ичтеринен Аксыда да байге бербей шыпырып алып келген Текени жаман көрүп келишсе эми, сыймыктанып да калышты.

Осмонбек ак өргөөдө олтурган жерде ачыгын эле айтты.

– Теке сага, сенин Кызыл атыңа чындыгында ичи тардык деле кылып келгенбиз. Бүгүн болсо сени менен сыймыктанып олтурабыз. Анткени сен бир элдин намысын коргоп калдың, мына Өтө менен Токтогулга да бизден бирден аргымак тартуу кылмак болдук. Аксыга барганда Ак-Сууга барып минип кеткиле. Ал эми сага Теке мындан кийин бут тосмойлор токтолот. Бир жорго менден да тартуу дегенде:

– Болуш аке ыраазымын. Мен мына устатым Нуракем болбогондо бул сыймыкка жетмек эмесмин. Нуракеме, сизге да, Сулайманкул акеме да, Алишер акеме да ыраазымын. Силер болбогондо мен бул тойдон көрбөгөндү көрүп калмак экенмин. Мына Чоюбек болуш таякем ак сөзүн айтып, бир өлүмдөн куткарып калды, баарыңарга ыраазымын, – деди. Ошентип тойдон намыс алып кайтышты.

МУНДУЗДАР МЕНЕН БАРКЫЛАРДЫН ЧАТАГЫ

Ринжитте мундуздардын мыкты чыкмасы Алибек бай той берип, тойго Аксы, Талас эли бүт келип, чоң оюн-шооктор боло турган болуп калды. Тойдо мундуздардын аты байгеден чыкпайт, бизде андай мыкты күлүк жок, андан көрө көк бөрү, эңиш кылабыз да байге бербейбиз деп чечишет. Алибектин бир баласы баркы уруусундагы Тайчыктын кызын алып куда болгон. Кудалар тойго деп төө баштаган төрт түлүктөн кошумча алып келишип, кудага деп кундуз тебетей, кундуз ичик кылдырып келишет. Байгесинде чабабыз дешип эки күлүк атты сынамакка алып келишип, Текенин Кызыл күлүгү менен кошуп чаап көрүшмөк болот, кокус албай калсак деле ыраазыбыз, анткени Теке деле бизге бөлөк-бөтөн эмес деген максатта келишет. Ал эми Алибек болсо кыйкырса үнү угулуп турган Тайчыкка жакын тууган Эсиркептин уулдарын тойго чакырбай коёт. Бул таластык туугандарды таарынычка салып, тойго келген кудалар Ак-Сууга кабар жиберип Сарыбайды баш кылып, анын үкөлөрүн тойго чакыр дешип калышат. Анда Алибектин туугандары биз ошол баркылардан жададык, кайсыл жерде эле той болсо байге бербей алыша береби, алардан башка адам жокпу. Биз байгеге ат кошпойбуз жана бул тойдо байге бербейбиз деп чечтик дешет.

Анда таластыктар байге бербесеңер анда тойдон кетебиз деп чыгат. Ортого аксакалдар түшүп, Алибек байдын үйүндө сөзгө келишет.

Кудаларды таарынтып албайлы, кой байге берсе берели. Кайда кетпеген мал, малды адам табат, – дейт аксакалдар. Бирок Алибек бай айтканынан кайтпайт.

Ошондо Таластан келген Акмырза:

– Алибек сен менен биз бөлөк-бөтөн жан эмеспиз. Чүрөктөй болгон кызыбызды алып олтурасың. Таласка барган сайын канча ирет байгебизди алып келгенсиң. Эми элден чыгып той бергенде байге бербеймин деп, анан Баркыларды экиге бөлүп, коңшу туруп аксуулуктарды чакырбай койгонун жакшы иш эмес. Эсиркеп менен биз бир атанын балдарыбыз. Кудандын санжырасын айтып берейин, билип алгын. Эртең эле ысык суукта катташууга туура келет.

Баркы бийдин чоң аялынан Кабай, Жабай, Жолдош, Дөбүт деген төрт баласы, кичи аялынан Андаш, Рай деген эки баласы болгон. Жабайдан Коңгайты, Шанек.

Коңгайтыдан Кызырыроолор (майда уруусу).

Шанектен Түктүү курттар (майда уруусу).

Мен ошол Түктүү курт уруусунан болом. Шанектен Бабаш баатыр калмак-кыргыз чабыштарына катышкан кол башчы болгон.

Жогоруда айтылган Баркы бийдин аялынан төрөлгөн төрт баланын бири Кабай. Кабайдан алты бала болгон – Арсы, Жанкулу, анан мына сенин кан кудаң Тайчык, Карабий, Тилең, Үтүр балбан, Көгөн (Барман).

Көгөйдөн Токтоназар, Кудайкул, Бүргө. Биз ошол Кабай Жабайдын балдарыбыз, чоң аталарыбыз мына ушул Аксы тарапка ооп келип калган. Кантип анан куда болуп туруп тойго кудаңды чакырбай каласың. Байгени ала албай калабыз деп эки элди жат кылгың барбы, андай болсо тоюңду өзүң жей бер деп калышат.

Айласы кеткен Алибек Ак-Сууга адам жиберип ат чаптырып, тойго айттырат. Ак-суулуктар тойго келбей коюшат. Ушул жерде туруп бизге эртең той деп кабар береби. Тойго деген бир ай мурда кабар бериш керек. Биз эмне тойго куру эки колду мурунга тыгып бармак белек. Кудабиз болсо даярданып бармакпыз. Той кылары жөнүндө укканбыз, бирок бизди чакырбайбыз деп айтышканын да укканбыз. Агынай, Тогунайларды айттырып бизди бөлүп салат деп баркылар чакыруучудан катуу таарынычын айттырып келбей коюшат. Ошентип турганда таластыктар тойго катышпай кете турган болуп калышат. Ойлоп олтурса иш ырбап кете тургандай.

Алибек бай Сарыбайга түндөп өзү барып кабар айтып кечирим сурап чакырып келет. Тойду дагы эки күнгө токтото турушат. Бирок эки күндө ак-суулук баркылар тойго келбей коюшат. Таластыктар байге бербесеңер, анда биз тоюңарга ыраазыбыз деп кете турган болуп калышат. Ошондо Сарыбайдын уулу келип, таластыктарды ак-сууга конок болуп кеткиле деп чакырып кетет.

Кудаларды таарынтып алган Алибек өзүнүн мундуздары менен тойду өткөрөт да, тойдон кийин Ак-Сууга аксакалдарды жөнөтүп, таластык менен ак-суулук баркыларды өзүнчө чакырып, жарашуунун аракетин кылат.

– Эми айланайын кудалар, мына ошол байгеден чыккан чатакты кечирип койгула. Мен да бир акмактардын тилине кирип ушундай болуп калды. Эми келерки күздө небереме той берем, ошондо чоң байге кылып берейин деп алдына түшүп, туу калган бээ союп баркылар менен араң ымалага келишет. Бул чатакты айтпай-дебей койсок деле болмок, бирок таластык баркылар да ошол Кызыл атты басып өтөт деп эки сынакы күлүктү алып келишип, чаба албай калышып, ызасына таарынып калышат. Муну айттырбай түшүнгөн Теке да байге берсе таластык туугандарымдын мактаган күлүгүн көрөт элем деп арманы ичте калат.

Жараштык -жараштык – деп Алибек байдын туу калган бээсин жеп конок болушканы менен байгенин айынан ичте «Сараң бай байгени алдырып жиберем деп да ушундай кылат, муну билгенде тоюна он жолу чакырса да келмек эмеспиз дешип калышат».

Теке ойлоп олтурса ушул Кызыл аттан байге кызганып эле Алибек кудалары менен таарынышып алды. Атаңдын оозун урайын, бизди тойго чакырбаса Таластан келген туугандардын көңүлү үчүн байге кылып бербейби деп таарынычы ичинде калат. Эгер байге берип Кызыл ат чабылбай калгандачы, – дейт Теке ичинде. Экинчи баркылар менен мундуздардын карым-катнашы токтомок да, жаман болмок. Анткени Текенин бир үкөсүнүн баласы да мына ушул мундуздардан келин алган. «Атаңдын көрү ач көз бай деп ичинен сөгүнүп, Аксы, Талас, Чаткалдыктарды тойго чакырып алып мунун кылган ишин карасаң. Куда болбосок да бир жөн деп». Кой кечээ эле Түлөкабыл байдын тоюнда. Ташкара бийдин тоюнда баш байгени Кызыл ат алып келди. Эми бир той берип Кызыл атты чапай байгени элге бербесем болчудай эмес. Ат да көзүгүп кетпесин. Бирок мындайды эч бир аксакалдардан укпаганмын. Атын кошпой байге берип, эл алсын дегенди. Бул деле мага чоң абийир алып келет болуш керек – деп ойлоп калды Теке.

ТЕКЕНИН ТОЮ, КӨКСӨП ЖҮРГӨН ОЮ

Теке Таластан келгенден кийин алып келген баш байгенин чыпчыргасын коротпой чоң той өткөрүп, байге кылып бергиси келди. Эми мына ушул жетимиш жашка келгенче канча жолу байгелерде баш байгени алып жүрдүм. Элге да бир берейин деген ойго келди. Атайын бул тойго даярданып үч туу калган бээни жайлоодо жакшылап багып түшкөн эле.

Уулдарына той берип, келин алып, алардын тоюн бир кылып эл чакырды. Төө-Жардын жайыгына эл толду. Аттардын чабылышына качан жар салат деп элдин күткөнү эле ушул. Көптөрү бул байгенин деле баш байгесин Текенин өзүнүн аты алат дешип, ошентсе да аттардын бактысын сынап көрөбүз, – деп келген.

Акындар баш байгени жар салды. Андан соң Теке эл алдына чыгып өзү сөз сүйлөдү.

– Айланайын калайык-калк менин Кызыл атымды Кызыл ат кылган мына сиздерсиздер. Кызыл ат бул жагы Алай, Ош, Анжиян, Талас, Наманген, Чаткалдан бери чабылды. Эки ирет казакка барып, Кыргыздар алып кетти деп жалпы кыргыз элине намыс алып берди. Ошонун баары сиздердин колдооңузда, мына Осмонбек болуштун колдоосу менен болду. Эми мына бүгүн мен атам Эсиркептин арбагын сыйлап, Кызыл атты чаппай байгени сиздерге берейин деп чечтим. Мына аттар Үйчүнүн үстүнөн ушул Төө-Жарга чабылат. Кимиңердин атыңар чыкса, акындар айткан баш байгени алып ыраазы болуп кеткиле. Анан бир гана сиздерден сураныч бар, байге талашып жолдон кошуп жиберип, же бириңердин атыңарга бириңер тоскоолдук кылбагыла. Мына кайсыл ат ак терин төгүп чыгып келсе байгени ак алсын, – деди. Дал мына ошондо аксакалдар Текеге, анын балдарына ыраазы болуп ак баталарын беришти.

Чындыгында бул той Баркылардын чыныгы тою болуп калды. Анткени бир да бай болгон эмес, өз атын кошпостон элге болсун деп, эл алсын деп той берген.

Теке Кызыл атты той болордон бир жума мурда Боспудагы Үч-Булак деген жерге уулунукуна жеткирип келген. Жер жайнаган аттарды көрүп байланып кала берсе, кайран ат кан сийип жибербесин деп бекитип келген эле. Тойго биринчи келгендер Кызыл атты көрүүгө зар болушуп, бирок аны издеп таппай коюшту. Текеден аны суроо уят иш эле.

Байгеге чабылып жүргөн аттын кумары, чабылбай калса анын чатагы анчага саяпкердин сазайын колуна берет. Ат да кумарпоз болуп калат. Туягы кычышып, ызы-чууну укканда өзүн кармай албай турган жеринде жулкунуп жиндеп кетет.

Текенин Кызыл аты алат деп тойго келбей койгондор кийин көпкө чейин ушундай да болот экен да дешип таң калышып жүрүштү. Бул тойдо баш байгени авлетимдик Сулайманкул болуштун күлүгү алып, авлетимдиктер абдан курсант болуп кетти. Таластан таякелеринен келген үч аттан бирөөсү да чыкпай калды. Теке таякелерине байгеден сырткары белек берип, аларды ыраазы кылып жөнөттү. Анткени Кызыл атта булардын да көз акылары бар эле. Нурак авасы тирүү болгондо баш байгенин анын аты сөзсүз алмак. Эми кайталангыс

таланты бар саяпкер өтүп кетпедиби. Арман болгон нерсе туяксыз өтүп кеткени болду кайран кишинин.

КЫЗЫЛ АТ ЖАЙДАК ЖҮГҮРГӨНДӨ

Кызыл-аталык Назармат бай той кылып Аксы – Таласты бүт чакырды. Кокондон, Анжиян, Маргаландан менмин деген аттуу-баштуулар келди. Бир гана жери акындарды бул тойго чакырбай койду.

– Аларың тойбогон калк болот экен, аз берсең көпчүлүктүн көзүнчө шермендеңди чыгарып, кайдагыны айтат экен деп атайлап айттырбай койду. Тойго келген аксылык, таластык, арсланбаптыктар тойго акындардын келбегенине таң калып, ушундай да шумдук болобу, ким жарчы болот? – деп бири-биринен сурап жатышты.

– Бу тойдун жарчылары акындар болчу эле, Назыкебиз кандай кылып жарыя айттырат болду экен дешип айланага кулак түргөн эле эл. Тойдун шааниси болуп алтыдан жыйырма төрт адам кернейчисурнайчыларды чакырып коюптур. Намангандан, Кокондон, Алайдан меймандар келе жатат дегенде эле кулак мээни жеп даңкылдатып калышат.

Шайыдан чапан кийген ала допулар бийлеп, дат эле дат деп жатышат. Ак-Суудан баргандарды Орос бийдин айылы тосуп жатышты. Орос бий өтүп кеткенине эки жылга аяк басып калган экен. Осмонбек болушту өзгөчө тосушту. Керней чалгандарга болуш жанына эки теңге таштап араң тынчытты. Мындайды көрбөгөн тоолуктар, болуштун артынан келишип тапканын кернейчилер менен сурнайчыларга сунуп жатты. Теке да эки теңге акча берди.

Тойдун алгачкы күнү күрөш деп Лейлектен келдим деп этеги жыртык кара чапанды жылаңач этине кийген бир кыпчак деги эле эч кимди калтырбай жыгып, элдин ортосуна мурутун кетмен саптай кылып олтуруп алыптыр, байге бербей элден да, той ээсинен да жыйып жатты. Экинчи күн дегенде Кара-Суудан Жуман палван чыгып баягы кыпчактын бир кабыргасын сындыра чапкан экен, саруу туугандар ошол күндү өздөрүнчө той кылышты.

Тойдун үчүнчү күнү да жамбы атыштан авлетимдик Калыбек мерген тигил эле он кулачтай узун жыгачтын башына байланган теңгени ат чаап баратып атып түшүрүп алып, байгесине бир жорго, анан ошол калтадагы теңгени алды. Ак-суулуктардын күткөнү эле байгеге эки жакшы күлүк келген, бири Текенин Кызыл аты, экинчиси Курбандын жаңы быштысы. Байгеге жүз кой, эки жылкы, бир төө баш байгеге деп, калганына жалаң эле сексен, жетимиш, алтымыш, элүү кой деп атып жыйырма атка байге айтты. Жарчынын жогунан

же анысы угулса, биринен бири угуп жатып саяпкерлер менен ат ээлериине жетти окшойт, ат мингендер түшкө чейин тополоң болуп барып аттардын айдалышын күтүп калышты.

Намангандын этегиндеги Миң-Булактан Чанач-Сайдагы Беш-Колдун оозуна чапмак болушту. Соорундарды айдап байгени уюштургандар чыгып кетишти.

– Атаңдын көрү ая, Шертай ооруп калып, кошунасынын баласы Турдукулду алып келди эле. Кызыл атка бирде-экиде минип чаап көрбөгөн бала кантер экен деп Текенин санаасы тынчыбай турду. Ак-Суудан келгенче баланын атка олтурушун сынап, анчалык көнүлүнө олтурбай келген. Кызыл аттын кыялы жаман эле, айдаганда баланы жанына жолотпой, тиштеп же тээп коёбу деп ой басып келди. Кызыл ат адатынча Ак-Суудан чыкканда эле бир бутунан сылтып аксап келди. Бул анын табымдамын деген белгиси болчу. Негедир артын карап кишинеп, кишинеп коёт. Бул анын Шертайды издеп жатканы деп түшүндү Теке.

Аттарды чубатууга салып, кимдин аты деп тизмелеп, кайдан келгенин жазып жатты. Туптуура эки жүз элүү ат айдоого салынды. Турдукул да атка коомай олтуруп эл менен кетти. Ээрдин кашына чылбырды беш ороп берди. Аны Теке Турдукулга кайра-кайра түшүндүрүп, мээсине куюп келди. Кара Палванга келгенде бир оромун чыгарасың, Коргонго келгенде атты токтотуп, чылбырдын экинчи оромун чыгарасың, дем алдырып, канжыгадагы бедени жедирип аласың, ат өзү сийип-чычат. Ошондон кийин гана атка минесиң. Жаңылып-жазып Кызыл атка камчы чаап алып, атты бузуп алба. Ат өзү айдалып барган жолун да, кайсыл жерде кандай жүгүрүшүн да билет деп баланын эсине кайра-кайра салып жатты. Атты топ аттардын ичи менен эмес, четтеп жалгыздап чап, топ атка кирип калса аларды тиштеп, тээп жолун тазалайт, ошондо аттын үстүнөн түшүп калба деп кайра-кайра дайындап жатты.

– Аттын дагы кандай кыялы бар, – деди Турдукул.

– Аттан алыстаба, алыстап, же үстүнө мобул кетип жатканда кийип жүргөнүндөн башка бирдеме кие турган болсо, аттан бирди көрүп, өлүп калышы мүмкүн. Тааныбай калып жанына келгенде мээнди чыгара теппесин, – деди Теке.

Ошентип аттар айдалып кетти. Жакшы аттарды камай турган коргондо бардык шарты бар, ат байлана турган жерде акуру, чабандес жата турган жери ар бир атка өзүнчө экен. Кудай жалгап Кызыл атка төр жагы тийип калды. Караңгыда бирөө жарым келсе да атты тааный албай турган жерге жайгашты. Ак-Суудан чыкканда эле уктаба деп айткан. Кызыл атты кашып, тарап, жабдыктарын оңдоп, аттын жанынан карыш чыкпай карап чыкты.

Таңга маал азан айтылганда эле аттарды коргондун оозунда камыр чапталган арканга тизип, оомийин дегенде эле сууган аттар атырылып жүрүп берди. Наманган шаарынын батыш жагы менен өтүп баратканда топ атка кошулуп кетти. Кызыл ат артта бараткан аттын алдына өтүп жол талашып калды, байкоосуздан эле токтой калып тигил атты кош аяктап тээп, жолдон чыгарганда күтүүсүз келе жаткан Турдукул аттын үстүнөн учуп түштү. Буту чыгып кеттиби, же жамбашы сынып кеттиби жерден үч томолонуп барып, туруп кайра чалкасынан кетти. Кызыл ат өзүн токтотуп кайра келип, жер чапчып бир кишинеп, балага айланчыктап, жер чапчып, дагы кишинеп алды. Дагы деле Турдукул оордуанан тура алган жок, ат келип баланы жыттай турган болгондо колу аттын башына жете түштү эле эптеп жүгөндүн тизгинин аттын башына эки ороп байлап калды. Кызыл ат дагы бир кишинеп артын карап алды да куюн-чымын болуп жолго түштү. Аттар биринин артына бири өтүп жатты. Күн аркан бою көтөрүлүп калган кезде гана ат айдагандар келе жатыптыр, кудай жалгап ошолорго туш болуп калганын айта бер.

– Эмне болду үкөм – дешип аттан түшө калышып, жардам берип карап калышты. Оң буту чыгып кеткен экен. Кызыл ашыктан шишип кетиптир. Кудай жалгап ат айдоочулардын бири сынган-чыкканды сала турган адам экен, Турдукулду бакыртып туруп буттун башынан кармап бурап тартып туруп салып берди.

Бир атка көтөрүп учкаштырып, жолго чыгышты.

Теке Кош-Ак-Теректе турган эле, Кызыл ат келе жатат. Турдукул жок, Кызыл ат Текени көргөндө эле кишинеп, кишинеп алды. Бир айланып барып токтоду. Атка бедесин жегизип, ат сийип, чычып алгандан кийин беш оролгон чылбырдын төрт оромун чыгарып:

– Кана эми жаныбарым жолго түш, – деп сооруга алаканы менен чаап койду.

Кызыл ат кетти. Чу дегенде эле башкача жүрүш алды. Жакшы да, Сарыбай акеси паккеде калды эле. Жолдон бирөө жамандык кылып койбосо эле чыгып барат деп жаратканга жалынып жатты. Өзүнүн санаасы тынчыбай аттардын изи менен Наманганды көздөй жүрүп берди. Кара Палванга келгенде алдынан ат айдагандар чыгып калды. Турдукул ошолор менен экен. Аманчылыгын билип санаасы тынчып.

– Байге албасам да тирүү экенсиң, – деп сүйүнүп кетти.

Кызыл ат Кызыл-Атадан өткөндө эл ызы-чуу, бири Аксынын аты десе, бири Ак-Суунун аты деп, бири Таластын аты деп талаш-тартыш болуп жатты. Ат элден кыйла эле четтеп жүгүрүп өттү.

– Кайран ат жайдак келе жаткан экен го, – чабандеси аман болгой эле, – деди бир аксакал.

– Ой, тойдо аламан байгеде ошондой-ошондой болот, – деп коштоду экинчиси.

– Деги Абдирейим соо сүйлөбөйсүң, ошондой-ошондой болот деп. Ошол чабандестин ордунда сенин балаң болгондо көрөт элем.

– Аксакал, мелдешке чыдаган адам кошулат. Күч атасын тааныбайт. Мына ушул бараткан ат да намыс үчүн баратат. Кыязы, бул чабылып жүргөн, жергиликтүү ат өңдөнбөйбү.

– Жаныбар десең, – деп тамшанды дагы бирөөсү.

– Тигил Орос бийдин аты да жайдак жүгүрчү.

– Ой, ошонун атын койчу. Он чакырымга жүгүргөн ат да атпы. Мына ат деп коно чабылган атты айт. Ошондон жолду таап жалгыз келе жатканын. Булар минтип талашып-тартышып жатканда дагы эки ат удаа-удаа өттү. Чабандестер кайгып калыптыр. Анын артынан мына дагы бир ат келе жатат.

Кызыл ат Чанач-Сайга бурулганда өр талаша тикеге жүгүргөндө жаныбар жилигинин чүчүкка толугунан бир талдык шып койбой эргип арыш алды го. Эң алдыда бара жаткан атка мына ушул Чаначтын оозунда жетип, басып өттү. Торала ат экен, Кызыл атты көрүп жаныбар зордугуп арыш таштап жатты, жетчүдөй түрү көрүнбөйт. Дайыма тоолуу жерде чабылып көнгөн Кызыл ат күчүн кайсыл жерде кандай жумшашты жакшы билгендиктен эми мына ушул жерде тим эле асманда ажыдаар учуп бараткандай болуп, оозу араандай ачылып, тили салаңдап, ак көбүк омууроого чачылып бара жатты.

Кызыл аттын карааны паккага жакындаганда Сарыбайда жан калган жок.

– Ой, байгең менен бапыраң кал, атаңдын оозун урайын. Турдукул жок ко, тирүү болгой эле деп коркуп кетти. Кызыл ат Пакканы бир айланып өтүп, Сарыбайды тегеренип барып өзүн араң токтотту. Кызыл атты жылоодон алып, үстүндөгү жука токумдун бир сыйрасын алып, атты ары-бери жетелеп турду. Ат сийип алып ылдый жакты көздөп бир кишинеп алды.

Ой, ошондо Сарыбай атты көкүлдөн жыттап, акылына тем берип, бир буркурап ыйлап алды го. Бир чай кайнамда барып экинчи болуп Кокондуктун аты келди. Үчүнчү болуп Анжияндын аты. Андан соң Созоктон Тейит айылынын аты чыгып келди. Ошентип аттар келип жатты. Берген байгесин Ак-Суудан келгендер айдап, атка бир кой садага чабышып, ырымын кылып жолдо келе жатышты.

Эми Турдукул тирүү болгой эле деп Сарыбайдын санаасы тынчыбайт. Ушунча жыл Кызыл атты чаап жүрүп жайдак жүгүргөнүн биринчи көрүшүм деп жакасын карманат Сарыбай. Анткени ушунча узак жолдон жаңылбай биринчи келген аттын көкүлүнөн кайракайра жыттап, ыйлап да жатты, бир жагы ыраазы болуп да жатты.

Качан гана Кызыл-Атанын этегинен Турдукулду учкаштырып келе жаткан Текени көргөндө гана жан өзүнүкү болду. Анткени Турдукул кошунанын жалгыз баласы эле. Кокус бир нерсе болсо, кантип кана айылга барабыз деп санаасы тынчыбай келе жаткан. Кудай жалгап тирүү экен. Аттын баш байгени алганын угуп Турдукул бышактап ыйлап жүрөт.

– Ой ыйлаба, жаныңдын аман калганына сүйүнсөң.

– Сарыке мындай атты мен деги эле көрбөгөм, үч айланып кишинеп, анан мени жыттап көрдү го. Ошондо чылбырды башына түрүп койгонго үлгүрдүм. Анан Кызыл ат менден түңүлдү окшойт, бир кишинеп алып жолго түштү.

– Кудай урган бала, кыргыздын баласы атка бекем олтурбайбы.

– Бекем олтурбайбы дейсиз да, ат мөңкүп кеткенде эле үстүнөн учуп түштүм. Көрсө, алдыдагы аттын алдына өтүп баратып тээп жолдон чыгарган экен. Дагы топ келе жаткан аттар тебелеп кетпегенин айтсаңыз.

– Мына ошондуктан айткам да, үйдө эле кал ээликпе деп. Ат чабышты оюн көрүп жүргөнсүң. Дагы жакшы Теке абаң таап алыптыр. Ээн талаада калганда кайсыл сарттын козо паясынын арасынан табат элек. Мына ушул сөздү укканда гана Турдукул эми чындап коркуп кетти. Чын эле бир шак бактын арасында калып кеткенде не болмок. Кайдан издеп тапмак.

Ошентип Кызыл ат баш байгени алды. Теке өзүнүн күнөөсүн сезип, Турдукулга лам деп ооз ачып ады. Жолдо келе жатып гана үйгө барганда Кызыл аттын жайдак келгенин эч кимиң айтпагыла деп суранды. Турдукулга бир ат, он кой берди. Намыскөй жигит албаймын деп, атты кайра берип он койдуга гана алды. Ошентип Кызыл ат өмүрүндө биринчи жолу бөтөн эл, бөтөн жерде жайдак жүгүрүп баш байге алды. Бул тойго келгендердин дүү-дүү кеп кылган эрмеги эле болуп жатты.

ТЕКЕДЕН СУРАЛГАН КЕЧИРИМ

Теке эрте жазда Үч-Коргондун базарына барып келем, – деп Төө-Жардан кой айдап жөнөдү. Он күндөн бери жаап жаткан жамгыр негедир ушул күнү ачылып, сай-сайда кетпей жаткан карга чагылышып, көз уялтып, жылгалардан шылдыраган булактар жагымдуу обон созуп, келе жаткан жазды жар салып, талаа жаз жыттанып, кар алдынан көз жарган байчечекейлер жер жайнап ушул чөлкөм ажайып бир сонун көрүнүп турду. Текенин бала кезден көнгөн адаты эрте турмай. Нуракеси айткан жараткан адамга ырыскыны таң эртең менен эрте чачат деп. Ошол сөз көңүлүнө орноп калганбы, айтор, бала кезден таңды тосуп келет.

Бүгүн да эрте туруп даарат алып, намазын окугандан кийин жылууланып кийинип алып койлорун айдап жолго чыкты. Базар эртең болмок, бул жерден күнүм жөнөп мал айдаган адам базарга жетип барып келе албайт. Ошондуктан Кумдагы же Ак-Сайдагы туугандарына барып жатып таң эртең менен мал базарында болот. Ошол максат менен эртеңки базарга бүгүн эрте чыкты. Күн көтөрүлгөнчө койдун жайытка жайгандай шаштырбай айдап, Кызыл-Мойнокту ашырып алса Ак-Сай менен айдап кечке жетип барып калат.

Жолдо бара жатса Ак-Сайдын башында Курбан деген жылкычынын кыштоосуна бурулуп, чай ичип, жүрөк ойготуп алайын деп кайрылып калды. Кыштоонун үстүндө жылкылар жатыптыр. Текенин көңүлүн карды салык карагер бээ өзүнө буруп калды. Бээнин соорусу кенен, чаткаягы Чаткалдай негедир көзгө куник да, башкача да көрүнүп турду. Туягы да адаттагыдан тышкары бир калың, буттары жоон бээ экен. Кызыл аттын энеси дал ушундай бээ эле.

Жабалактап үргөн иттерден улам сыртка чыккан Курбан Текени көрүп кубанып кетти. Негедир Текенин үйгө киргиси келбей калды.

– Оо, келиң-келиң Теке ава, келиң – деп, жүгүрүп атты алгысы келди. Бирок Теке аттан түшкөн жок.

– Курбан мен түшө албаймын. Үч-Коргонго базарга бара жаттым эле, мына бул жылкылардын четинде отоп жаткан карагер бээң тулпар тууйт. Ушул бээге этият болуп туугузуп алгын. Кудай тилегиңди берсин, оомийин – деп бата кылды да, аттын оозун буруп жолуна түштү.

– Теке ава, үйгө түшүп сыйлуу коногум болуп кетсеңиз жакшы болмок. Айтканыңыз келсин, ава. Сиздин батаңыз тийсин деп Курбан Текени узата тиктеп кала берди. Эмнеге чай ичем деп барып түшкүсү келбей калды, Теке өзү да түшүнгөн жок. Малын айдап, Ак-Сайдын ичине түшүп ылдыйлап койлор коён томуктардын түбүндөгү көктү чымчып оттоп жатканда жанындагы наны менен айранды алып тамактанып олтурду. Ушул учурда эки жору айланып калды. Бир жерде өлүмтүк бар го – деди Теке асаманда каалгыган жоруларды тиктеп.

Таласта Нуракеси айтчу эле кой жайылганда жору айланса алар тилек кылар экен, койчу уктап калып койлорун карышкыр тамактаса экен, карышкырдан калган тарпты эки күн майрамдайт элек деп. Койдун жумшак сөөктөрүн бүкүлү боюнча жутуп, ошону аш кылып жиберет деп укканын ойлоп Теке кыйлага бул жоруларга көз салып олтурду.

Түшкө маал Ак-Сайдан чыгып, Кумга жакындап калды. Жайык жерде эки боз үй тигилип туруптур. Боз үйдүн жанында чакан короо турат. Айланада мал көрүнбөйт. Теке ушул үйгө кайрылып көргүсү келди. Алыстан туруп добуш кылды эле бир келин чыгып:

– Ава келиңиз, келиңиз, – деп ийилди.

Ичинде тектүү жердин кызы го – деп ойлоду Теке. Келиндин мамилесине ыраазы болгон Теке түшкүсү келип бош турган узун мамыны көздөй атты бастырып жөнөдү. Ангыча сыртка чыкан жаш жигит.

– Ээ, Теке ава, келиңиз, – деп жүгүрүп атты алып калды. Келин жүгүрүп үйгө кирип кетти.

– Уулум, кимдин баласысың? – дегиче болбой Үйдөн Арзымат аксакал чыгып калды.

– Келиң, келиң Теке саяпкер келиң, – деп ал дагы жылуу тосуп алды. Арзымат Текенин келгенине абдан сүйүнүп кетти. Анткени бул да жылкыны абдан жакшы көргөн адам эле.

Теке тигил балага карап:

– Уулум тигил койлорду мына бул корооң бош болсо киргизип коёсуңбу, – деди.

– Бош ава, бош. Сиз атам менен үйгө кире бериңиз, атыңызды да жайлап, жайгаштырам деп колуна чыбык алып койлор тарапка басып кетти.

– Аңгыча эле Арзыматтын уулу бир куйруктуу козуну боз үйдүн эшигине жетелеп келип бата сурап калды.

– Арзыке ушуну жөн эле койбойлубу, мен атайлап келген конок болбосом, базарга деп эле келе жаттым эле.

– Оо, жок Теке саяпкер, сизге сойбогон койду кимге соймок элем, мен жылкыны ардактаган адамды атамдай көрөмүн, андыктан арналуу коногум болуп кетиңиз. Жылкы жөнүндө абдан суроом көп, сүйлөшүп олтурабыз дегенде макул дегендей Алланын жолуна, ата-бабалардын арбагына буйрусун, – деп койго бата беришти.

Теке арадан үч ай өткөндө жаздын толукшуп турган кезинде Курбандын бээси эсине түшүп калып эле, камчы өрүп олтурган жеринен ишин жыйыштырып, атын токуп калды. Шертай чыгып:

– Келиңиз ата, атты мен токуп берейин, бир жакка барасызбы, – деп калды.

– Ооба, уулум, тигил Ак-Сайдын башында олтурчу Курбан авандын бир бээси тулпар туумак эле, барып келейинчи, – деп калды.

Теке күтүүсүздөн аттанып кеткенин байбичеси деле билбей калды. Барса кулун чоңоюп калган экен, жаткан энесинин үстүнөн секирип өтүп ойноктоп туруптур. Кулунду кыйлага Теке карап туруп калды. Аңгыча Курбан, анын артынан баласы чыгып калды. Желеде бир топ кулундар байланып турган экен. Ал кулундарга Теке көңүл деле бурган жок. Амандашып мал-жанды сурагандан кийин Теке аттан түшпөй туруп:

– Курбан, кулун чоңоюп калыптыр го. Бээни кандай кылып туугузуп алдың, – деди.

– Теке ава, сиз айткандай бээнин артынан акмалап жүрүп колум менен кийизге тосуп алып туудуруп алдым, – деди.

Ошондо эле Текенин ачуусу келип кетти.

– Оо, атаңдын оозун урайын акмак. Жалган сүйлөп, жаныңды жейсиңби. Кулунду сойлотуп жиберипсиң го. Эми жакшы күлүк болот, бирок эрте эле өлүп калат, – деп аттын башын аркага буруп жөнөп берди.

Курбан айыбы ачылып калып, не дээрин билбей нес болуп туруп калды.

Аңгыча үйдөн кемпиринин үнү чыкты:

– Ой, Теке агамды көрбөй калгансыбай чай ичиң дебейсиңерби, эмне адам көргөн эмессиңерби дегенде гана Курбан өзүнө келди. Чын эле бу кексе чал аны кантип билип алды экен. Билбейт дебей эле чынымды айта берсемчи, – деп өзүн өзү жемелеп калды.

Эртеси бир аксакалды ээрчитип, бир козу менен Текеникине жөнөдү. Барып кечирим сурап, алдынан өтүп койбосом дагы бир жерде сөгүп акмагыңды чыгарбасын деп ойлоду. Теке үйдөн чыгып жылкыга жөнөгөнү жаткан эки адамдын ылдыйдан келе жатканын көрүп токтоп калды. Курбан экен. Текенин учурашкысы келбей тигил жанындагы аксакалдан айбыгып:

– Келгиле меймандар, келгиле, – деп калды. Шертай чыгып меймандардын аттарын алып байлап жатты. Мобул козуну Шертай тез союп жибер, Теке авамдын алдынан өтүп, кечирим сурап кетейин деп келдим, – деди Курбан.

Ичкери кирип дуба кылгандан кийин тигил Курбан менен келген аксакал сөз баштап калды.

– Теке, эми бул Курбан үкөңдү кечирип кой. Кудай берген экен бул жокто бээ тууп калып, балдар кулунду сойлотуп алган экен. Эми бала деген бала да, – деди.

– Жок ава, мен ага капа деле болгон жокмун. Болгону мени алдап койгонуна кичине териге түштүм. Болбосо бул кулунду кандай кылып багып чоңойтуш керек деп кеп-кеңешимди берип келсемби, – деп барганмын. Аңгыча Курбан сөзгө аралашып калды.

– Эми Теке ава, кечирип коюң, сизди байкабай калабы деп эле, – деп кызарып олтуруп калды.

– Ой, Курбан иним, мындайды кудай ар кимге эле бере бербейт. Ушул Кызыл аттын энеси да эки-үч жылда барып бир туучу. Бир жолу кызыр кала берет деп союп жибере жаздап араң калганбыз. Көрсө, жакшы бээ кем тукум болот турбайбы. Мен кантип жылкыны билбей калайын. Энемдин кардынан түшкөндөн бери жылкы менен келе жатсам.

– Эми жакшы күлүк болот. Бирок коно чапканда атка катуу күч келсе өлүп калышы ыктымал. Ошондуктан этият кыл. Аңгыча Шертай козуну жетелеп келип, бата сурап калды. Козу союлуп, эт салынгандан кийин жылкыга баласы кетип, Теке меймандар менен калды. Алар көпкө сүйлөшүп олтурушту.

– Теке ава, бул кулундун сойлоп кеткенин кантип билип калдыңыз?

– Кулундун көзүнүн үстүндө бир тамыры тартышып, териси жыйрылып турат, кулун сойлоп кеткенде наристе кулундун бир тамыры үзүлүп кеткен. Ошондон кулундун сойлоп кеткенин билдим. Жакшы туулган кулундун жүзү тунук болуп жылтылдап турат. Эгер колдо тосуп туугузуп алганыңда кулундун жүзү тунук, көзү ойноктоп, атырылып турмак, – деп күлүп койдү.

– Өмүрүңүзгө береке Теке ава, ушул сырларды балдарга үйрөтө бериңиз деп чын дилден ыраазы болушту. Этти жеп, Текенин батасын алып санаасы тынчып, Курбан жолго түштү. Текенин чыныгы саяпкер экендигине ыраазы болуп келе жатты. Ушунча жыл жылкы артында жүрүп ушундай нерселердин бирин да билбегенине бир жагы арданды.

ТЕКЕНИН ТЕГИ

Текенин уруусу баркы. Баркы бий бийлик кылып турганда Талас эли бул жагы Эне-Сайга чейин, бир жагы Оролго чейин бир дүңк этип алган. Буларды күтүүсүз чапкан жунгарлар гана бөлүп жарып жиберген. Болбогондо Кыргыздын бир бучкагын кармап турган мына ушул Баркы бий болгон. Таластагы бийлердин баш бийи ушул Баркы бий болуп, анын айтканы айткан, дегени деген болуп турган. Таластагы атактуу Назаралы кан чокур да мына ушул баркынын уругунан. Мына ушул Баркы жашап өткөн жерде кийин Кеңеш Өкмөтүнүн мезгилинде чоң арык чабылып айыл Баркы-Арык айылы негизделип азырга чейин Баркы -Арык деп аталат. Бул айылдан кыргызга төбөсү көрүнгөн мыктылар чыккан уюткулуу айыл.

Баркы бийдин чоң аялынан Кабай, Жабай, Жолдош, Дөбүт деген балдары болгон. Кичи аялынан Андаш, Рай деген эки уулу болот. Жабайдан Коңгайты, Шанек.

Коңгайтыдан Кызырыроолор, Шанектен Түктүү курттар. Шанектин Бабаш деген баатыр уулу болгон. Ал Кыргыз-Калмак чабыштарында даңкы чыгып баатырлык көргөзүп, кыргызга кызмат кылып өткөн. Анжиянда чоң чабыш болуп ошол Бабаш баатыр кыйла жерлерди каратып алып, ошол жерлерге Таластан туугандарын көчүрүп келип ээлик кылып калат. Ошол баркылар азыр Кара-Суу, Алай,

Кара-Кулжа чөлкөмдөрүндө жашап келишет. Ичкилик кыргыздардын кол башчысы Адигине менен да чатакташып чабышкандыгы жөнүндө маалыматтар бар.

Ошол Бабаштан Араңжан, Араңжандан Жээнкул, Кабыл, Көкө. Жээнкулдан бала жок. Көкөдөн Нооруз бий. Нооруз бий да Таласта туугандары бийликти алып коёт деп уу бергенде өлбөй калып, туугандарына таарынып айылы менен көчүп, Аксы тарапка ооп кетет. Аксыда дагы бийликке келип, бирок адилет бийлик кылып көп жыл эл башында болот. Ошондо Текенин чоң аталары да Аксыга келип калган.

Ошол Араңжандын үч баласынын бири Кабыл дебедикпи. Кабылдын эки баласы болгон Эсиркеп, Жакыш, Эсиркептен алты бала – Сарыбай, Сазыкул, Мырзагул, Теке, Шералы, Тоялы. Мына ушул бир туугандар болгон. Текенин апасы Таластын кызы болгондуктан Эсиркеп өлгөндөн кийин Текеге атадан калган энчиден бербединер деп таарынып, Эсиркептин досу Карабато баатырдын жардамы менен туугандарга айтпай Эсиркептин жылдыгы өтөкөндөн кийин бир түндө Таласка Текени алып кетип калат. Теке ошол жакта эрезеге жетет.

Эми Текеден таркагандар – Жангара, Жантай, Анатай, Шертай, Момунтай. Ошол Кызыл атты чаап жүрүп карыган бул Шертай болгон. Шертайдан тарагандар Добулбек жана эки кыз. Бири Көйкөл баатыр эне. Тагайбек армияга кетип кайтпады. Ал эми Добулбектен Кадырбек, Сатымкул, Темиралы, Садыралы, Нурматбек.

Эми Кадырбектен Баялы, Тоялы, Байгазы, Туратбек жана эки кыз.

Ал эми Баялыдан Алымбек жана төрт кыз.

Тоялыдан Айбек, Өзгөрүш, Атабек жана эки кыз.

Байгазыдан Акылбек, Атай жана үч кыз.

Туратбектен Динислам жана төрт кыз.

Сатымкулдан Айдаралы, Аманалы, Бегалы, Алмаз жана үч кыз.

Айдаралыдан Нурмухаммед.

Бегалыдан бир кыз.

Темиралыдан Муктаралы, Эсеналы, Осмоналы, Момуналы, Ормоналы, Замир, Закир жана бир кыз.

Садыралыдан Төрөбай, Бектурсун, Малабай жана үч кыз. Текенин бул урпактары дагы бала-чакалуу. Аларды бул жерде санап олтуруунун зарылчылыгы жок ко деп эсептеймин.

Мен бул жерде Шертайдан тарагандарды сүрүп койгонум Шартай аванын өмүрү мына ушул Кызыл ат менен байланыштуу болгондугу үчүн жаздым. Эми мен китептин автору катары Кызыл атты жазмак эмесмин. Бирок Садыралы аке үч жолу түшүмө кирди. Негедир мени менен улам эле Кызыл ат тууралуу сүйлөшө берди. Ошондон улам Кызыл атты жазып, ушул кишинин арбагын сүйүнтүп коюу идеясы келди. Мындан бир нече жыл мурда Кызыл аттын чабылы-

шы тууралуу бир-эки үзүндү жазып токтоп калган элем. Анткени бул жазуу ишин го жазасың, жазгандан кийин китепчени чыгаруу маселе болуп калат экен.

Ошондон улам өздүк архивимди кайрадан карап чыгууга туура келди. Эми бул жерде көбүнчө тарыхта орду бар, турмушта изи бар адамдар айтылып жаткандыктан бир нерсени айта кетүүнүн орду келип турат. Адамдардын бирөө жарымынын атында жаңылыштык кетип калышы мүмкүн. Себеби бул окуяларды жыйырма жылга жакын ар кимден угуп, ал аксакалдар азыр жок өтүп кетти. Ошондон улам кээ бир аттардан жаңылыштык кетип калышы ыктымал деп эсептеймин.

Эми мен бул жерде Кызыл аттын бардык окуяларын жаздым деп айта албаймын. Азыр деле эл ичинде Кызыл аттын окуяларын билгендер бар чыгар, бул китепке кирбей калышы мүмкүн, китепте чыкпай калган окуяларын билгендер табылып калар, жазып алып келип берсе, балким, кийин заман оңолуп кетсе толуктаганга чоң жардам болор деген ойдомун. Теке авамдын арбагы ыраазы болсун. Таякеси Назаралы кан чокур дал ошол баркылардын Куттуу ата журту Баркы-Арыкта жашап өткөн. Азыр ал жерде Назаралы кан чокурдан тарагандар бир айыл болуп калышты. Назаралы кан чокур дегени кыязы балбан адам болсо керек, бирөөнүн бир жерин кармаса кан чыгара кармачы экен, ал кишиге учурашкандан коркуп калышкан экен. Ошондон ал киши Назаралы кан чокур деп аталып калган тура. Мен ал кишини токсондон ашкан мезгилинде бир көргөм, анда мен жаш бала элем, элеси жакшы эсимде жок. Өмүрүнүн бир аз жылдарын мына ушул Аксыда жашап кеткен. Кызыл ат жөнүндө узун сабак сөз болор эле, биз беш-алты жашар балдар элек сөзгө маани бербей калганбыз. Бирок Кызыл ат деген сөз кулакка кирип калгандыктан ушул мезгилге чейин жашап келет. Деме, Кызыл ат өлбөйт. Аксыда Дубана деген чоң бай менен Назаралы кан чокур дос болгон. Дубананын балдары, тукумдары азыр Мукур айылында жашашат.

ТЕКЕНИН КАРА-ШАГАЛЫ

Токтобек-Сайда олтурган тегенелик Орос бай уулуна той берип, байге кылып бермек болот. Байгени мастааты болуп жатканда Мырзабек болуш ак-суулуктардын Кызыл атын жолдон тосуп, адаштырып болсо да, баш байгени алып калгысы келет. Аттар Таш-Көмүрдүн үстүнөн коё берилет. Кызыл-Бейиттин Чубамасына келгенде Кызыл атты Кара-Шагалдын этегинен тосуп өткөзбөй, эгер жакын келсе мерт кылыш керек деп дайындалат.

Тойго кечигип келген Текеге бир тууганы тарабынан бул жашыруун айтылат. Ал адам Кызыл атты чаппай эле коюңуз, дагы чыккынчылык кылышып бир кокустук болуп кетпесин дейт. Бирок Теке ушунча жыл чаап жүрүп, ушул тойдо чаппай койсо эл эмне дейт деп Кудай колдосун, Камбар-Ата колдосун деп Кызыл атты байгеге кошо берет. Бирок Шертайга бул иш айтылып, сак болуусу дайындалат. Мезгил кеч күз болгондуктан, аттар суу бойлоп жүгүрө турган болгондуктан атты суук чалып калбасын деп жеңил жабуулап койду. Аттар айдалып кеткенден кийин Теке жаратканга жалынып тойдо олтурду.

Таш-Көмүрдүн үстүнө келип аттарга: – Оомийин – деп бата берилерде Шертай бетине токулган бет кабын кийип алды. Анткени бул Таш-Көмүрдүн шамалы туура эле кум учуруп, бетке согуп турат. Анын үстүнө аттар шамал беттеп чабыла турган болуп калды. Шамал күчүндө болбосо да шуулдап жүрүп турган. Байгеге кошулган чабандестер дал мына ушул нерседен кабары жок экен. Аттарды жакшы чаба албай көздү жумуп келе жатышты. Ал эми Шертай аттардан алда канча узап жалгыз келе жатты. Айткандай эле Кызыл-Бейиттен өткөндөгү чубамада аттын алдын эки жигит буйгадан чыга калып тосуп калды. Кызыл ат ары-бери буйтап көрсө өткөрбөйт. Кызыл ат токтоп бир жер чапчып кишинеп, сийип, чычып алып, эки жагын бир карап алып ошондо ат тике эле Кара-Шагалды бет алып тип-тике жерден жер чапчып чыгып, бир чай кайдамда Эш-Сай тарапка өтүп кетип көрүнбөй калды. Алар эми Кызыл ат өлдү деп ойлошкон. Ошентип ат паккага биринчи барып байгени алганда болуштар жакасын кармап кудайга тооба кылды. Деги мындай кудай колдогон атты көргөн эмеспиз деп жакаларын кармап калышты. Кой мындан кийин бул атка тоскоолдук кылганды токтотолу. Мунун бир колдоочусу бар окшойт дешип тообасын келтиришип калды.

Бул байге тууралуу ошол Садыралы акенин чоң атасы Жантай аксакал да толуктап айтып берген экен. Ал кишинин баяндамасы мындай болгон тура.

– Кызыл ат жөнүндө сөз болгондо эле Жантай аксакал алгач көзүнө жаш алып бир ыйлап алчу – дейт. Бул ирет да мына ушундай болду. Төрдө жамбаштап жатып көзүнүн жашын сүртүп алып мына буларды баяндап бериптир.

– Эш-Сай деген Кетмен-Төбөнүн жайлоосунда (Кара-Көл шаарынын күн чыгыш тарабы) Текенин Кара-Шагалы деген жер бар. Бул кандайча аталып калган деп чоң атам эшиктен келип кол чайып, жайланып олтургандан кийин, сүлөөсүн тебетей кийген Шабданов Курманбек деген жаш жигит сурап калды. (Ал киши ошол убакта колхоздо партиялык уюмдун катчысы, кийин башкарма болуп туруп,

кийин жаш кезинде дүйнөдөн кайтып кетти) ошол күнкү байгеде Курманбектин аты чыккан экен.

– Ээ, балам, атыңарды карасаңар болот эле, айтса айтып берейин, анын жайы мындай Кетмен-Дөбөнүн болушунун тууганынын аты эсимден чыгып калды, ким эле деп эстей албады. Айта бериң аксакал, аты зарыл эмес деп Курманбек сөз узатты. Чоң атам тамшанып алып Кара-Шагалдын жайын мындайча айтты. Байге чабылганга чейин той берген жерди кайсыл болуш бийлесе байгесин ошолор алыш керек дегендей эле. Анан болуштар топтолуп тойдон алдын мастаат кылып кайсыл жерден аттар коё берилип, кайсыл жер байгенин башы болорун сүйлөшүп, андан кийин Кетмен-Төбөнүн болушу менен Аксынын Сулайманкул баш болгон болуштары Текенин атын байгеден калтырыш, шарты келсе мерт кылыш жөнүндө макулдашышат. Атты Таш-Көмүрдүн үстүнөн коё берилип Кызыл-Бейиттин чубама жолу менен Эш-Сайдан өтүп жайлоого байгени башына чыгып бармак. Болуштардын кимисинин аты алдыда келсе каршылык көрсөтмөй жок. Текенин аты келсе Кара-Шагалдын этегиндеги чубамадан тосуп өткөзбөй, эгер жакын келсе тизеге чаап, бутун сындыруу жөнүндө катуу макулдашып, тийиштүү адамдарга тапшырма берилет. Мындай макулдашууну Текеге бир жакшы санаалашы жеткирет. Теке менен барган туугандары жакшы пикирлештери бул маселени угушуп, атты бир шылтоо менен чапай коюшун сунуш кылышат. Теке ары ойлонуп, бери ойлонуп, кудайдан башка арга жок, кудай Кызыл атка ушунча акыл берген. Эртеңки байгеде Кудай колдосо жолун Кызыл ат өзү табаар деп байгеге кошот. Белгиленген тосмого (чубамага) Кызыл ат алдыда келип тоскон адамдарды көрүп, ал жолдон өтө албасын билип, токтоп туруп, эки жакты карап, сийип-чычып алып, жолдун үстүндөгү эчкиден башка жүрбөгөн кара шагалга типтик өйдө салып жиберет. Тоскон адамдар таң калып баары бир шагал сүрүлүп ат өлөт, өлбөсө да чыга албай байгеден калат деген ишеничте калышат. Ат шагалдан илинбей чыгып, кайра айланып, аттар кеткен жолго салып, маарага алда канча узап барат. Чогуу туруп аттарды күтүшкөн болуштар Кызыл аттын Кара-Шагалдан өткөнүн угуп, чыгып барганын көрүп, Кызыл атка эч кандай даба жок экен. Кудай Текени чын көзү менен караган тура дешип, экинчи Кызыл атка тоскоолдук болбосун, кудайга күнөөкөр болобуз дешкен экен. Ошол күндөн баштап Текенин Кара-Шагалы деп аталып калган. Жакында Биримкулов Малабек деген тууганым үйгө келип, сен Кызыл ат жөнүндө жазам дедиң эле, мен апрель айында Эш-Сайга кайың журтума барсам, бир адам ошол жакты карап: «Сен билесиңби көрүнгөн Кара-Шагалды ал Текенин Кара-Шагалы» – деп аталат. Анын мааниси мындай деп айтып берди. Уксам чоң атамдын

айтканындай эле экен. Жаш кезимде жаңылыш угуп туура эмес жазып албайын деп Кызыл-Жарда жашаган авам Туткучтан сурасам дагы ошол маанини айтты дагы Садыралы алдыңда атың, машинен бар, барып көрүп койсоң, атта кандай керемет бар экенин таң калып жүрбөй ишенер элең деди (Туткуч авам 2004-жылы 91 жашында дүйнөдөн кайтты) – деп Садыралы аке айтып берди эле.

КЫЗЫЛ АТЫН АКЫРКЫ ЧАБЫЛЫШЫ

Кожо-Атада Батырбек бай чоң той берип калат. Анда ал киши жайлоого Миң-Бугуга чыкчу экен. Мына ушул Миң-Бугунун Байге-Секи деген конушунда олтуруп, Тойго маслаат өткөрөт. Тойдун маслаатине Садыр бий, Баялы бий, Арстанаалы, Дөөлөталы болуш, Сулайманкул болуш, Асанбек, Алишер казы жана башка аттуу баштуу адамдар катышат.

Тойго чакырылуучулар такталат. Эми анчалык чоң той кылбастан ушул эле Аксынын ичине той кылып берүүнү айтат Батырбек ава. Бу жайлоодо көк бөрү кылганга жай жок, ошондуктан оодарыш, күрөш, анан байге боло турган болот.

Сулайманкул айтат,

– Ой, Батыке, сиз жайлоонун башында жатып алып аттарды кара өпкө кылып өлтүргөнү жатасызбы, – дейт.

– Эми байге деген ошондой, Суке, – дейт Садыр бий. Көрсө, булардын максаты Ак-Суудагы Текенин аты бул байгеге келе турган болсо өргө чаап атты чыгарбай салуу экен. Анткени Кызыл аттын быйыл жыйырма алты асый убагы. Ат карыды, эми тулпардын тукуму болсо да карыгандыр деген ой жатканын Арстаналы айттырбай түшүндү.

– Чапса чаба берели, Суке, эми сиздер не деген гана байгелерди көрбөдүңөр, мына биз көрбөй калдык тигил эле Пышкарандын жайыгынан Тоскоол-Атага деле чабылган турбайбы. Ошондо да Теке авамдын Кызыл аты чыгып келген экен. Мындай атка шек келтирүүгө болбойт деңизчи. Бирок ал ат карыды, бул байгеде үчүнчү, төртүнчү келип берсе деле сүйүнсөк болот деп көңүл жооткотуп койду.

– Арстаналы да жаш болгону менен көптү көргөн көсөм жигиттердин бири. Бул ойду Алишер казы да кубаттап койду. Да Батыке, эми мынча болгондон кийин жорголорду кантебиз деп койду. Жоргого бул кумдуу, таштуу, шактуу сайдын ичи болбойт го. Ага бир жайыгыраак жер болсо тигил Чапка окшогон, ошондо жакшы болмок, – деди.

Тойдун күнү, байгенин чабыла турган жери белгиленип, чакырыла тургандар дайын болуп таркап кетишти.

Тойго элдин алды келип түшө баштады. Байге-Секинин ичинде боз үйлөр тигилип, согум союлуп, соорун күтүлө баштады. Тойго Молдобагыш жарчы болду. Багыштардын болушу Чыныбек болуш, Сулайманкул болуш, Мырзабек болуштар арналуу жайларга келип түштү. Бир күн коноктор толук келгенче деп балбандар күрөш тама-ша кылып беришти. Акындар мактап ырдап туру. Ошол акындын бир ооз сөзүнө илинип каламбы деп да күрөшкө чыккандар болду. Күрөш боюнча кара-суулук Узак балбанга бул чөлкөмдө эч ким тең келе албады. Узак балбан бүгүн шымаланып чыккандын баарын так, таамай чаап жатты. Анан Садыр бий айтты. Кой, Узакты бул жакка баш байгесин берип чыгаргыла. Калган балбандар байге алсын деп балдарды өз ара күрөштүрүп жатышты.

Тойдун экинчи күнү байгеге биринчи атка бир төө, бир жылкы бала-сы, экинчи атка бир жылкы, үчүнчү атка бир тай, ошентип олтуруп он эки атка байге айтылды. Айдоого жыйырма үч ат кошулду. Ак-Суудан келген Теке саяпкер да Кызыл атты кошту. Кызыл ат кошулганда көп саяпкерлер аттарын бул кесме таштуу жолдордо кыйнап албайлы, бир төө менен бир атты албай эле койдук деп кошпой да койдук. Күлүктөрдү Кара-Жыгачтагы Буранадан коё бермей болушту.

Негедир Кызыл ат аксап күлүктөрдүн артында баратты. Байгеге чабыларда эле бир өнөрүн көрсөтүп калчу. Көп саяпкерлер Кызыл ат бүгүн аксап кетти, чыкпайт деп да калышар эле. Шертай атка камчы чапчу эмес, илкип-калкып артында баратты. Кара-Жыгачка келип жатып, өргүп калышты. Шертай атты Кара-Суунун суусуна жууп тарап, салкын жерге байлап, кайра түн жарымында туруп бастырып, ат ныксырап калбасын деп дене башын ойготуп, анан келип таң ашырып койдук.

Таң кашкайып жерге жарык түшүп келе жатканда:

– Кана чабандестер, тизилгиле – деп камыр тартылган арканга күлүктөрдү тизип туруп, оомийин дегенде аттар кетти. Негедир бул сапар Кызыл ат шашылбай аттардын ортосунда бара жатты. Жерди тандап, тулаңдуу чөп үстү менен жүгүрүп, таштуу жерлерден өзүн аягансып, келе жатты. Улуу Чатка келгенде алты аттан кийин баратты. Кызыл-Көлгө барганда үч аттан кийин болуп баратты.

Текенин санаасы тынчыбай Жантык-Алма деген жерге келип, суунун аркы бетинде Кызыл атка көрүнбөй далдаланып карап турду. Быйыл жыйырма алты асый эле, кандай келе жатты болду экен. Карыган атты тоо тарапка өргө чаап кыйнап албас бекем деп ойлонуп турду. Мына алдыда Сулайманкул болуштун Сарала күлүгү келе жатыптыр, андан кийин дагы бир күлүк чыкты, экөөсүн ушул жерде басып өткөн Кызыл ат Жантык-Алмадагы секирчек ташка келип капталып калчудай туюлду. Бирок Кызыл ат муну билгендей,

алдын-ала даярданып келгендей секирип чыкканда мүдүрүлүп барып тумшугу жерге бир тийип, оордуанан туруп кетти.

Теке чыдай албай утурлап чаап чыкканда Кызыл ат адатынча бир кишинеп алып, Текени бир айланып жүгүрүп токтоду. Канжыгадагы бир тутам бедени чайнатып, анан Чу дей бер а жаныбар деп Кызыл атты сооруга сылай алакан менен чаап койду. Ошол байгеде Кызыл ат чыгып барып, баш байгени алды.

– Ушунча жыл Кызыл атты чаап, бир мүдүрүлүп же тайгылганын көрбөдүм эле, Кызыл ат карыган экен, болду эми семиртип багып минейин– деп Теке ошол жерден өзүнө өзү убада берди.

Баш байгеге деп сайылган төөнү, жылкыны айдап келе жатып жолдо Үйчүлүк Ажымат эшенге жолугуп калды.

– Ээ, Теке уулум, сизге кудай берген экен. Ушунча жыл Кызыл атты чаап, нечен кыйынчылыктарды баштан өткөрүп келе жатып, бүгүн ушул сапарды жыйынтыктапсыз. Туура кылыпсыз, эми сизге кудай бактылуу карылык берсин. Бу Кызыл атты кор кылбай дагы деле жакшы багыңыз. Бул сиз менен өмүр шерик болуп калган ат экен. Мындан он алты жылбы же он жети жыл болдубу Чартакта бир чоң тойдо баш байгени алганыңызды өз көзүм менен көргөн элем. Суук көздөн далда болсун деп ак сурптан жабуу кылып жаап келген элеңиз. Оо, анда менмин деген бийлердин, даткалардын аттары келип чыкпай калганда бул атыңыз даңаза болгон. Бали уулум, бали дегенде:

– Теке бир жагы таң калып, болду эми чаппаймын дегенимди бул эшен кайдан билип алды, – деп оозу ачылып, бир жагы ошончо жылдан бери Кызыл атты унутпаган эшенге ыраазы болуп Шертайды айтты. Тигил байгеден түшкөн атты Эшан аваңа тарт деди. Шертай аттан түшө калып эшендин алдына атты туура тартканда Эшен алакан жайып балага дуба кылды. Балам, өнүп-өсүп ата жолун жолдоп бактылуу жигит болуп жүр, – деп бата берди.

Ошентип Кызыл ат кийин чабылбай калды.

ТУЛПАРДЫН БАШЫ

Теке жетимиш үчкө чыкканда катуу ооруп калды. Жаш кездеги тарткан азап тозокторубу, же атта көп жыл жүргөндүкүбү, айтор, эки бут муздап ооруп, сөөк какшайт. Балдары не бир тааптарды алып келип көрсөтүштү. Ысыктап көрдү. Сууктап көрдү, болбоду. Ошол буттагы оору шишикке айланып, Теке үйүндө жатып калды. Уруктуугандар ат тезегин кургатпай бири келип, бири кетип Текенин акыбалын сурап турушту. Болуштар да келип жатышты. Анткени

нечен ирет алардын даңкын чыгарып, Кызыл ат намыс алып берген аны булар кайдан унутсун. Кызыл ат чабылбай калгандан кийин биринин күлүгүнө бири көз артып, бирине бири жамандык кылып, саяпкерлерди бузуп, жаңжалдашып жаткан чырларды Теке укса да укмаксан болгон эле.

Ошол учурда карып алган Кызыл ат да чөп жебей, суу ичпей негедир бир жамандыктын болоорун сезгендей боз үйдү имерчиктеп окуранып туруп алды. Теке жаткан жеринде Кызыл ат экенин сезип, көкүрөгү менен ыйлап жатты. Ошондо Теке онтоп жатып балдарына керээзин айтып:

– Жаман айтып жакшы жок, көзүм өтүп кетсе кара ашыма Кызыл атты сойгула. Бирок башын таза бышырып, ыргытпай этин тазалап, баш сөөгүн боз үйдүн керегесинин башына илип койгула. Көп ысыкта бекитип, салкында коюп, сактап алып жүргүлө. Сөөктү майлап тургула, антпесеңер ысыкта, суукта калып жок болот деп табыштады. Тулпардын башы кандай болорун балдар көрүп жүрсүн, – деди.

– Ошол замат Кызыл ат боз үйдү тегеренип кишинеп, кишинеп, башын алдыңкы бутуна коюп, боз үйдүн эшигине келип, жер чапчып, дагы бир ирет кишинеп алды. Көзүнөн ылдый жаш кулап турган эле.

Көптөрү тооба, жылкы да ыйлайт экен дешип жакасын кармап жатышты. Дал ошондо Текенин оозунан бур этип бир нерсе учуп чыккандай болду. Жанында олтурган Айтике молдо жүзүн сылап, кайрат кылгыла деп көзүн жапты. Келме келтирип, дем салды. Теке акыркы сапарга жүрүп кетти. Бутунун учун жибек жип менен бириктирип байлады. Аңгыча аталап келген Шертайга Кызыл ат башын коюп жыттаганда көзүнөн кадимкидей жаш агып ыйлап турган эле.

Боз үйдү тегеренип тургандар жер жаңырта ызы-чуу салып киришти. Шертайдын ошондогу көзүнүн жашын көлдөтүп ыйлаганына ат эмес адам чыдап тура албады.

– Эзил кайран атакем, эми кайдан көрөмүн, – деп өкүрүп жатты.

– Кайрат кылгыла, асыл адам эле, белди бекем бууп, акыркы сапарга узатканга даярдангыла, – деди.

Аңгыча жыйылып калган кошуна-колоң, Кызыл атты Текенин кара ашына сойгонго жетелеп кетишти. Кызыл ат эч кандай каршылык кылган жок. Теке жетимиш алтыда, Кызыл ат жыйырма алты асый болчу. Кызыл аттын бутуна аркан чырмалганда эле көзүнүн жашын агызып жатып берди.

Айтике молдо:

– Алланын жолуна, ээң менен кошо жатасың, – деп Кызыл атка акыркы көңүл айтты.

Айтылгандай эле Теке кайтыш болгондо Кызыл ат кара ашына союлуп, башы сакталып калды. Шертай башты жылда майлап,

аспиеттеп, ошол Кызыл аттын куу башын колго алганда атасы Теке, Кызыл ат көз алдына бир тартылып көзүн жаштап алчу. Улуу Ата Мекендик согуш мезгилинде тамдын бурчунда илинип турчу баш бир түндө эле жок болуп кетти. Ким алды, ким уурдап кетти белгисиз болуп калды. Ал мезгилде эл кыйналып турган учур тулпардын башы деле эч кимдин эсине келген жок.

Турмушта улуу иштер кайталанат деген ушул белем ким билсин, Эсиркеп аксакал кайтыш болгондо да Аксы – Таласка ондогон жыл байге бербей чабылып жүргөн Акжал күлүктүн Эсиркептин кара ашына союлганы элде айтылып келет. Дал ошол атадан ооган оомат окшоп Кызыл ат да Текенин кара ашына союлуп олтурганын кара. Акжалдын башы да боз үйдүн керегесинде илинип турчу. Кийин бир күндө эле жок болуп калган. Бул да табышмак сыяктуу окуя болду.

Теке өлгөндө катыны Текени кошсо, кыздары Кызыл атты кошуп ыйлап жатышты. Тазияга келгендердин бул кошокторду угуп ыйлабаганы калбаган. Саяпкер менен күлүк өмүрлөш болуп өмүр бою бир жүрүп, бири-бирине арзып өлгөн мындай окуяга адамдар да таң калып, кыйла жылдар санжыра кылып айтып жүрүштү. Кызыл аттын күлүктүгүн Текенин эле эмес Кыргыздын балдары айтып, унутпай жүрсүн деген ак тилек ушул иштерге камтылган. Эми ушул күлүктү кыштын узун түндөрүндө боз үйлөрдө улуу оттун боюнда, улуу сөз кылып, муундан-муунга өткөрүп айтып келген аталарга рахмат. Кызыл атты мыкты билген аксакалдардын баары өтүп кетти. Чакан болсо да ушул китепке Кызыл аттын кызый-кызый жүгүрүп алган ар-намыстары тууралуу арналуу сөз болуп муундарга эстелик болуп калсын деген ой. Кызыл атты билгендерди акыркысы Садыралы аке болчу ага чоң атасы айтып берген экен. Ошол кишинин айткандарын келтире кетүүнүн ыңгайы келип турат. Садыралы аке:

– Өзүмдүн чоң атам Шертай Кызыл атты көп чапкан экен. Мен жакшы билбей калдым, менин беш жаш кезимде 1944-жылы дүйнөдөн кайткан экен. Агаларым жана жакын туугандарым айтат. Шертай аксакал Кызыл ат жөнүндө айтып бериң дегенде, айтып жатып көзүнөн жаш сакал ылдый куюлуп ага берчү, айтып түгөтө алчу эмес дейт өзүмдөн улуу агаларым Кадырбек, Сатымкул.

Текенин бир баласы Жантай, ал кишини биз чоң ата деп коёр элек. Ал 97 жашында 1955-жылы дүйнөдөн кайтты. Көп сүйлөбөгөн, балдар менен сүйлөшпөгөн адам эле. Анда мен он беш, он алтыга чыгып анча-мынча байкап калгам. Алты-жети жашыман ат чаап, атка аябай берилип, ат жөнүндө сөз болсо жантагыман жата калып укчумун.

Бир күнү байгеден кайткан адамдар Жантай чоң атамдыкына түшүп калышты. Ал киши менин Сатымкул агамдын колунда болуп бирге жашачу.

Кыш мезгили боз үйдө жашачубуз. Мен от жагып кишилердин сөзүн угууга кулак салып олтурам.

– Меймандардын бир улуураагы аксакал Кызыл ат тууралуу айтып бербейсизби? – деп калды. Чоң атам:

– Кызыл аттын эмнесин айтайын деп дагы унчукпай олтура берди.

– Аксакал Кызыл аттын турган турпаты, сыны кандай эле деп акырын үнүн пас чыгарып кайрылды. Чоң атам тамшанып, Кызыл аттын бою бийик эмес, сээри бийик, башы кочкор тумшук келип эти жок, таноосу кенен, алкымы кенен, бир муштумдан ашыкча, тили узун, катуу чуркаганда тилин чыгарып бултактатып, оозун ачып жиберет эле, мойну узун, төшү салаңдап, тайгандын төшүндөй болуп турчу, бели кыска, кабыргалары узун жана карчыгага жетип турчу. Теке атабыз айтар эле Кызыл аттын кабыргасы башка жылкыга караганда төрт жуп ашыкча жана минсең бели ийилбейт, арткы омурткалары куйма бекем, чаты кенен, карчыгасы эндүү, буттары тарамыштуу бекем, туяктары чулу тулпар туяк эле. Эки колтуктун ички тарабында төштүн сүмбөлөрү жок эки муштум кенен баткыдай болуп турчу. Кийин сойгондо атам чакырып алып «балдарым тулпар деп ушуну айтат». Муздаганда кекиртект жөнөкөй аттын кекиртегинен эки барабар жоон жана кыска, өпкө узун тартып муздоого чейин жеткен. Омурткалардын муундарын бычак менен ажыратууга болбой балта менен чабышты.

Мына балдарым, тулпар эмнеси менен жөнөкөй аттардан айырмаланат. Жогорку көргөн белгилери атка канат болот, күч берет. Кызыл ат чуркаганда жерге тийген-тийбегени билинбей анда-мында бир тийгенсип сызып калар эле. Кызыл ат эзели көпүрөгө салчу эмес, кандай суу болсо дагы бир же эки таштам менен өтүп кете берчү.

Коного, узакка чабылып, марага жакындашканда Кызыл аттын чуркаганы өзгөчө эле. Башын төмөн салып, улам башын көтөрүп, пакка башын тиктеп коюп, кулагын жапырып, оозун ачып, тилин салаңдатып, көзү аябай чоң эле, тим эле балбылдап кетчү. Элестетип карап турсаң тим эле ажыдаар түспөлү болуп калчу.

Байгеде Кызыл ат келип (келери менен бир улак садага чапчу) терин кургатып, куйрукту жеп (кол башындап эки бөлөк куйрукту дем алгандан кийин сугунтар эле). Кашекке (чөпкө) койгондон кийин, Кызыл аттан кийинки аттардын алды алыстан көрүнчү эле.

Калганы саяпкерге байланыштуу. Атты тапка келтирүү оңой иш эмес, ар бир аттын өзүнчө өзгөчөлүктөрү болот. Атка шыгың барың көз менен көп эле көрдүңөр, эми кулагыңар менен угуп өздөштүрүп аласыңар деп атам айткан эле деп чоң атам токтоп калды.

Алиги киши чоң атамдан: – Кызыл атты кайсыл чөлкөмдөргө алып барып чаптыңыздар? – деп суроо салды. Бир ирет Казакка, андан соң

Анжиян, Аксы, Таласта чабылган. Бул чөлкөмдө алдына ат салган эмес. Алыс жактарга чоң той, аш бергенге (атактуу байлар, бийлер, болуштар) барчубуз. Алган байгелерин алыска барганда мынчасын тоюңа же ашыңа коштум, мынчасын соогатка бергиле, калганын баланчаныкына айдап барып бергиле, – дечү. Ошол Кызыл ат бир айыл элди бакчу.

КЫЗЫЛ АТ МЕНЕН АЙТЫШ

Ак-суулук акын Нурмолдо Базармолдо уулу Теке менен замандаш болуп Кызыл аттын күлүктүгүн даңазалап ырдап жүргөндөрдүн бири болгон. Жылкыны жаман караган адамды аябай жаман көрчү. Мал деген макулук ага аяр мамиле керек деп, минген атын да азем-деп минип, ардактап бакчу. Карылар олтурган жерде Кызыл аттын Алайда жүгүргөнү, Анжиянда жүгүргөнү, Таласта жүгүргөнү деп узун сабак сөз кылып адамдардын бүйүрүн кызытып кеп салып берчү. Болгондо да узун сабак кеп кылар эле.

Нурмолдо Пышкарандын базарынан келе жатса Жийде-Белде булактын көзүндө аттарын отко коюп үч жигит чай ичип олтурушуптур. Нурмолдо акынды көрүп чакырып калышат. Кайрылса кайрылып бир аз эс алып алайын деген ой менен бурулуп калат. Жигиттерге жакын барса оттоп жаткан аттын бири Кызыл ат экен, кырчыйып кабыргалары саналып калыптыр, кыязы, кошко кошуп иштетип жаткан ат окшойт. Нурмолдо ачуусу келип ичинде: – А кызыталак кор боло турган жигит экен, ээси ким болсо да – деп ойлонуп булака келгенче жигиттер да ордунан тура калышып, Нурмолдонун атын алышып калышат.

Нурмолдо талдын түбүндөгү төшөктүн үстүнө олтуруп демин баскандан кийин жигиттер менен таанышып сураша башташат. Көрсө, ак-сайлык жигиттер экен, базарга келип баратышыптыр. Жигиттердин бири мындай деп калат.

– Нурмолдо ава бу сиз акын эле эмес атактуу санжырачы да деп угабыз. Анан да Текенин Кызыл күлүгү тууралуу көп билет экенсиз, бизге айтып бербейсизби? Нурмолдо ат бакканды билбеген акмактарга Кызыл атты айтып кор кылбайын деп анан тигилерге Нурмолдо каткырып күлүп ыр менен айтайынбы дейт. Ыр менен айта бериңиз, ава – дешип жаалап калышат. Тээтигил оттоп жаткан Кызыл ат кимдики? – дейт Нурмолдо.

– Меники ава, – дейт кызыл жүздүү бетинен кан тамган жигит.

– Аа жакшы экен, мал жандуу адам турбайсыңбы?

– Ошол Кызыл ат менен бир урушканым бар эле угуп калгыла дейт. Эч нерседен капары жок жигиттер:

– Ии кана айта бериңиз, – дейт.

Анда Нурмолдо:

– А каргыш урган Кызыл ат,
Кабыргаң сенин саналат.
Камчыласаң такымга,
Качырга окшоп сандалат.
Сени касапчыга берсемби,
Сөөгүңдү койсун талкалап.

Анда Кызыл ат:

– А кызыталак Нурмолдо,
Сен,
Жүрбөдүң го оң жолго.
Жем толтуруп илем – деп,
Айтпадың беле дорбого.
Уялбастан жемелеп,
Жарабайт дейсиң жоргого.
Кызыл атты мынчалык,
Айып тагып кордобо.

Нурмолдо:

– А кызыталак Кызыл ат,
Жем жеген менен семирбей.
Айгырлардай элирбей.
Айыпты мага тагасың.
Түрлөнтүп жемди жеп алып,
Дагы эмне деп жатасың.
Сени жонуңдан кайыш тилдирип,
Териңдин бекемдигин билдирип
Өтүкчүгө берсемби.
Амиркен өтүк тиктирип.

Кызыл ат:

– А кызыталак Нурмолдо,
Кош тартам,
Жаздын күнү болгондо.
Тузуңду ташыйм
Эл көчөр маалың болгондо.
Жакшы багып койгонсуп,
Мактанбагын чондорго.

Нурмолдо:

– А кызыталак Кызыл ат,
Сенин тукумуң өспөй калсачы,
Касапчы сатып алсачы.

Жилигиңди майлап,
Көрүнгөндүн казанына салсачы.

Кызыл ат:

– А кызыталак Нурмолдо,
Наркын билбей өмүрдүн,
Намысын албай элиңдин.
Жер кыдырып ырдайм – деп.
Жеңижоктон жеңилдиң.
Мени
Боз байталдан онду таап,
Бозбуга мени коё бер.
Боозутпасам он бээни,
Бос кыроодо соё бер.
Боор эitime тоё бер.

Нурмолдо:

– А кызыталак Кызыл ат
Жүгүрүп байге алгансып,
Анжиян, Талас баргансып,
Баатырсынып сүйлөйсүн.
Айгыр болуп калгансып,
Чалынып чөпкө басалбай
Кишинебе балбансып.

Кызыл ат:

– Жем илсең мейиз, күрүчтөн,
Ашмакмын Кызыл күлүктөн.
Адыраңдап сүйлөбөй,
Ырдасаң анан болбойбу,
Ат кадырын билип сен.

Нурмолдо:

– А кызыталак Кызыл ат,
Сени
Самсаалыга кыстырам.
Сатыкейге бычтырам.
Жоолук байлайм колуңа,
Жакшы болот жонуңа.
Таптап туруп чаптырам,
Ашуу-Төрдүн жолуна.

Кызыл ат:

– А кызыталак Нурмолдо,
Бакылдаба жөнү жок.
Менин баркымды качан билесиң.
Такалатып койбостон.

Таштак жолго минесиң,
Тапканым тийбейт өзүмө,
Чөп түшсүн сенин көзүнө.

Нурмолдо:

– А кызыталак Кызыл ат,
Сени Анжиян базар сатамын.
Кылган иштен дайын жок.
Күчөп барат чатагың.
Самса кылып сарт сатып,
Колуңа берсин азабың.

Кызыл ат:

– Күпүлдөбө Нурмолдо,
Күрүч берип баккансып,
Күнчүлүк жолго чапкансып.
Кызарып алып бул жерде,
Салкын жерде жаткансып.
Дагы Кызыл атты айтасың.
Текедей атты чапкансып.
Мен ал Кызыл ат эмесмин,
Үстүмө шайы жапкансып.
Ат көрбөгөн адамды
Ушул жерден тапкансып, –

деп алып өзү каткырып күлө баштаганда эле Молдоке мени кечиресиз, ат быйыл жайлоого барбай калып калды эле, жоготуп жиберип жакында таптым, бирөө кошко салып иштетип, азабын бериптир. Атты караймын Молдо аке, ооз басырык. Мына бул төрт теңгени алыңыз да бул ырыңызды айтып, эч жерде Кызыл ат менен айтыша көрбөңүз. Жыгылдык ава, жыгылдык – деп тура качышкан экен.

Проза

ҮЧ КАТЫН

(Үландысы. Башы өткөн сандарда)

**Ракманберди
МАМАНОВ**

Марапат башын жаздыкка шылк таштады. Ыйлаган жок. Көз жашы түгөп, кургандай чыкпады. Мерч болгон бир жери гана алем боло ызалангандай, ачышкандай чым эткенсиди, өзү да каери ошенткенин ажырата баамдай албады. Үстүндөгү көрпөнүн өңүрүн мыжый катуу чеңгелдеп, эрдин кесе тиштеген бойдон көптө көздөрү уйкуга кетти.

Түш көрбөдү, бирок аябай шолоктоп ыйлады. Өпкө-өпкөсүнө батпай ыйлады. Уйкудан утуру бейзапта болгон, кыйналган жаш неме ойгонбоду. Жашы аккан көздөрү ачылбай бирдекелерди жобурай берди. Балким, көчөдө калган жалаптын кызы, сен абат белең, түзүк болуп ким боло коймоксуң, бари бир апандын көчөтүнө кирерсиң деп, кошуна жашаган бежай катындардын шалпыгандары, мыскылдаган өңдөрү көрүнүбаткандыр ошол ачылбаган көздөрүнө. Ар кимдин зыннаасы, көрүнгөндүн түрткүсү, өзү курдуулардын «жалаптын кызы» деп шарактоолору – баары анын үлпүлдөк көңүлүнө берч болуп катып калган. Буга көнгөн. Бозурайып темселөө, башы жерге тийгиче салынуу жүрүү менен бой тарта баштаган Марапаттин уйкуга канбаган түндөрүнүн дагы бири ушинтип улгайыбатты.

Негедир кийинки аптада Татубүбүнүн «иши» жүрүшпөй калды. Өзү көчөдөн жабышып жүрүп эрчитип келген «балдарынан» жарытарлык эчтеке түшпөдү. Түбүнөн кутурган эменин өзүнүн шапшынып, кашынып алганы болбосо, арак сатчу дүкөнчөлөрдүн алдында шалдырап жүрүп ар кимдин кешигин иче коюп жан сактабатты. Үйдө наар алар эчтеке калбады. Марапаттин ач-жылаңачы эсине да келбеди.

– Э өлүгүңдү көрөйүн! Неге карааның өчүп кетти. Келемин дебедиңби.

Дагы бир күнү шып этип кирип келген Жаңыбайды каргап-шилеп таштады Татубүбү. Ошентибатканы менен, жоготкон нерсесин таап алгандай ачык мулундады.

– Аңыраңдаба. Сага окшоп машшайттан колум бошобой жүрдү дейсиңби. Өкматтин иши көп, келди-кетти тынбайт.

Жаңыбай да бош келбей бак-бак этти. Шашылбай кыйчылдап араң турган стулга олтурду коомай этияттанып. Анан коюн чөнтөктөрүндөкү эки бөтөлкө аракты стол үстүнө шырыңдата койду.

– Көп жөөлүбө, арагыңы куй. Тамагым кургабатса...

Татубүбү жанданды. Бир-бирден сеп этишти экөө. Жаңыбай бырышып-тырышты ачуу арактан. Татубүбү чым этпеди. Дайыма тарелкада турчу майдаланган куруттун күкүмдөрүнөн экөө тең ооздоруна бир бүдүрдөн салышты.

Жүлжүйгөн митайым көздөрүн Татубүбүдөн албай аңдыган Жаңыбай кытмыр мылжыйды. Көңүлү көтөрүлгөн тейде аракты тигиден алысыраак жылдырып коюп, маашырлана чалкалады. Чөнтөгүнөн аялдар чекчү узун, ичке сигарет алып чекти. Түтүнүн өйдөгө бурулдата үйлөдү.

– Куй.

– Жок.

– Куй деймин, сарытамыздай болгон өлүгүңдү көрөйүн!

Жаны чыга калч-кулч эткен Татубүбү Жаңыбайды жеп жиберчүдөй чекчейе тиктеди. Ордунан козголду. Тура албады. Болгону кровати гана муңайым кыйчылдады.

– Макулсуңбу? Өткөндө сүйлөшкөндөйбү?.. Акчасы нак. Азыр төлөп беремин.

– Куй.

Чекчейген бойдон Татубүбү Жаңыбайды коюп жиберчүдөй обдула ордунан тура калды. Тиги да бош келбеди. Ичкиси аябай кыстап келген аялдын акыбалы ага маалым. Атайлабатты. Шаштысы дагы кете түшүшүн күттү. Ошондо сынат да бу жадигер, атасы көрүнбөй калар көзүнө.

– Ынадыңбы?!

– Ы-ы... Куй, өлүгүңдү көрөйүн! Ана кыз. Алып кете бергиле. Бирдеке болсо...

– Обогу пулду ал. Мына, жети жүз элүү доллар. Эки уй келет. Мындайды көрбөгөндүрсүң өмүрүңдө. Катып ал, жоготуп койбо. Эми ичели, кел.... Маз-за болдубу, Татыш!

Татубүбү акчаны шап алып, жаздыгынын астына таштап койду. Анан толтура арак куюлган стаканга кол сунду. Ыракаттана ичип, аз

калганда татымдап, даамдап, таңдайын гаркыратып, чырып-чырып эттирип...Жутуп бүткөндөн кийин «ух-х» дей үшкүрүп, кроватина чалкасынан түштү. Карачечекей кызын дарткем деп жибергенин ойломок түгүл, кыялына келбеди. Туйгу-сезиминде кооптонуунун белгиси пайда болгону, бүлбүл эте түшкөнү менен иши эмне. Ана, адамга окшоп коңурук да тартып жиберди, «ко-рр» этип алган демин «уу-фф» деп чыгара.

Жаңыбай култуйду.Өңү кубулжуп, өкмөт башычылыктан түз эле орун басар аким болуп калгандай шенейди. «Кыз топиң, өта кетиварган чиройлигидан аңглаңг, хокимчиликка көтариламан десайиз», – деп акимдин биринчи орун басары Таиржан Шакиржановичтин тарактаганы кулактарына кайрадан жаңыра түштү ошо пайитта.

– Э-эй, киргиле, – деп сыртка өктөм үн салды шерденип.

Татубүбүнүн алып кете бергиле деп кыйкырыгынан ойгонуп, бирок уйку-соодо бейгам жаткан кызды сырттан кирген шаптай эки жигит пытырата улактай басышып, бакыртпай өз көрпөсүнө орошуп көтөрө жөнөштү сыртка. Ошондо да мас, акылдан азган эме башын өйдө көтөрө күңүрт эле ыңгыранып койбоду. Кайсы бир туйгу жүрөгүн болк эттирди, бирок азган акылга бул жетпеди. Апаа! – деп бакыралбай Марапат тумчукту...Аракка акылын алдырган эне былк этпеди...

Терең улутуна Марапат оң капталына оодарылыбатып күңгүрөнө сүйлөндү, башын өйдө көтөрбөй «ту-фу» деп үйүнүн жайдак, чаң баскан полуна түшкүдөй бүркө түкүрүп жиберди. Пулга сатып жиберген апасынбы, болбосо Жаңыбайдыбы, үнүн дапдаана чыгарып каргады. Ошо тумчуккандан башкасын эстөөдөн зааркандыбы, айтор, үнү буула-буула калтырап токтоду. Көздөрүн чылк жумду. Ошентсе да башынан башталган нерселердин калганы да оюна түшө берди, тизмектеле уланды...

Бир дүрүк этпей шуулдаган жеңил автомашина Эски-Ноокаттын тар, бирок жарык көчөлөрүнөн токтобой өтүп, чоң көпүрөгө жеткенде секиндеди, о качандыр асфальт төшөлүп, эми солго бурулган жерлери котур болгондой бузулган аңгил-дөңгүл жолго түшүп, чыңкылдый дагы зуулдады.

– Сабыржан ака, бу ишти таги ыплас көринмаяптими?..

Шопур жанындагыга корккон түрдө колдурай сүйлөдү.

– Ошондой көрүнөт... Дайыма кыз издешет бул энеңди урайын чоңдор, ыпыластар. Чырайлуу кыз тапкыла дегендерине караганда жогорудан дагы бирөө келгендир да бу кошмочуларга, – деп Сабыржан кыргызча гырт сүйлөдү.

– Ахийри ахботичи?

– Эчтеке болбойт, бу Таиржан менен Абдимиталга сар келер киши жок... Э-э ука, чоңдордун бети курусун. Кыргызы да, өзбеги да бир гөр

булардын... Сен жаңы эле шопур болуп келип билбейсиң. Менин иштегениме көп болду... Бала-бакыра багам деп... Абдимиталга шопур болуп...

Алар ушинтип бүткүчө эки тарабынан аккан дарыялардын шоокуму угулуп турчу алиги генералдын үйүнүн дарбазасына машина жете келди. Абдимиталдин шопуру машинадан шап түшүп, буттары жерге тийип-тийбей барып дарбазаны ачтырды. Машина кирери менен өзү токтобой үй тарапка шыпылдады.

Жаркыраган чоң залды жаңырта койбой андан өтүп, шыбырт чыгарбай меймандар гана тамактанчу төркү бөлмөгө лып кирип барды. Түркүн ичимдик, мөмө-жемишке, тамак-ашка үстү жык толо жайнаган столду тегеректеп олтургандар бейгам белем, же ортодогу сөз өтө курч, жашыруунбу, күңк-күңк эте сүйлөшүбатышкандардын эсенеси катты, баары дымыды. Бир паска селейишти.

– Э-э-неңди...мышыкка окшогон сволуч эшек!

Баарынан мурда өзүнө келе түшкөн Абдимитал сөгүп жиберди, тепең эте ордунан ыргып тура калды да, тыпылдай басып барып өз шопурун жаакка чаап жиберди. Каристердикиндей бүтүгүй көздөрү ийненин тешигиндей жалтылдап, бырыштуу пешенесинин эттери былк-былк учту, титирендеп кетти.

– А-алып...

Жигит өзүн жогото коркконунан дудаланды. Чачтарынын түбү дүр-р эте өңү өчтү. Аттепектей болгон кожоюнуна жооп бере албай чачылды, жер тиктей башын салаңдатты.

– Абдумутал Култаевич, коинг, ушу эси паст падалиңга наалатка ачыкланмаңг. Вой шауваз, биттими? Кызни алып келдилариңми?

Таиржан Шакиржановичтин үнү да оболу үзүлө такалып-такалып чыкты. Аяр неменин дароо өзүн колго ала коюп, оболу чочуп, анан коркуп кеткенин билдирбей карманганы коюу, капкара каштарынын ортосу бириге калганынан байкалды.

– Бор, чыкып тур энди.

Сөз Сабыржан сыртка чыгып кеткенден кийин кайра уланды. Дээрлик шыбыралып сүйлөнүбатты.

– Сиз етказиң, Абдумутал. Хар калай ехтият болинг. Нима бул-саям у Олий Кеңгашининг депутаты, өзбег диаспорасининг раиси. Республикамизнинг хамма катталари билан бемолол гапришади. Ха-ммо, яхши одамнинг емонлиги хам борлигини көриб юрипсиз. Лөлининг эшшагини сугариңг та, пулуни олиң дейлади. Ана шу-ниси керак бизга. Эттагача губернатор бопкасаю, индинига сиз бир районниң хокимисиз, Абдумутал Култаич.

Таиржан Шакиржанович кабагын чытыды. Дагы бирдекелерди айткысы келгендей болуп барып эрдин тиштеди. «Нимага суратты

у аер тулки? Хотинликка омийди, лекин машшайт кыладуган боса, буякка етип келардику? Нимага? Катта ишками?» – өңү өчө түштү көңүлүнө келе түшкөн бул суроодон. Ош шаарынын чоң көчөсүнүн ортосунда сулап жаткан кыздын өлүгү көрүндү көзүнө. Анын жылаңач төшүнөн: «Эй, кыргызлар, акыбалың шунака!» – деп жазылган сөздөрдү окуду. Өңү дагы ого бетер түнөрдү. Кыбаасы каныбаткандай билинер-билинбес жымырады беттери, кыялы уйгу-туйгу болубатса да. Бирок дароо өзүн колго алды. Көз жазгырбай тиктеп турган анавы Абдимитал түшүнүп албадыбы дегендей селт этти. Чунаңдай тескери бурула жүзүн бура жашырды.

Ошол эле мезгилде Абдимитал Култаев да олку-солку ойлордо турду. Райондун борборунда өткөн өзбек диаспорасынын жетекчилери менен Жогорку Кеңештин өзбек улутундагы депутаттарынын жолугушуусун эстеди азыр. Касым пес шайырдын «Көтөрүл өзбегим, колуңа курал ал, эркиндик үчүн алгалап», – деп кыйкыра окуган шери кулагына жаңырды. Чочуп кетти. Ой энеңди-и, жүдө кооптуу. Күчөп кетсечи? Токтото алышпай калышсачы? Ойдогудай кичине тополоң менен бүтөр бекен?

– А Таиржан Шакиржанович, күчөп кетсечи? Кыздын өлүгүн көргөн кыргыздар көтөрүлүп...Кыйды бычак кыргынга айланса...

Абдимиталдын ыраңы кан-сөлсүз бопбоз бозурайды. Кыргыз менен өзбектин ортосуна от жагып, кичине чабыштыра коюп, күчөтпөй баса элдин ишеничине кирип, Президенттик төңкөрүштү ишке ашырууну көздөгөн дөө-шаа менен бирге бүт бийлик бутактарын ээлеп, бекемденип алууну эңсешкендердин илаасина ушу тапта ишенкиребей кетти.

Ката кетирди. Олку-солкулугун сездирип койду, көңүлүндөгү түпөйүл оюн сыртка чыгарып жиберип. Мындай эки анжылыктын акыры дайыма жаман бүтөрүн унутуп...

– Сиз нима балааларни ойлаяпсиз? Катталардан хам окиллий боп кеттийизми а?! Яки кокишиңгиз яна бозорда изборчилигми?

Таиржан Шакиржанович кумсара катуу зекиди. Абдимиталдин ийиндери куушурула-куушурула түштү. Оозуна келмеси келбей калды. Анавы кысталактын кечээ бир мугалим элең, аны таштап базарда каңгып калган жериңен менин шарапатым менен бүгүн акимчиликтеги салмактуу орунду ээлеп олтурасың дегени да бул. Ого бетер сенектей катты.

Бирок тез эсин жыйды чоңдордун куйругун кармап жүрүп кыйдылыгы ашкан таакы. Басташа кетүү кыялына келбеди, келбейт да болчу.

– Айтып койдум да. Сизди этияттаганым да бул, Таиржан Шакиржанович.

Сөзүн оңдоду, кыйшайган токумун түзөөгө аракеттенди. Ыксыз жайдаңдай ыржайды. Маңдай тырыштарын коюуланта жөнөдүм деп араң айтып, сыртты көздөй годоңдоду. Акимдин биринчи орун басары анын артынан «оннайини» ичине ката атып жиберчүдөй тигиле узатып кала берди.

Сулайман тоо. Пайгамбарды эрчип келип, ушул жерге туруп калган ыйык тоо. Жакшы адамдар сыйынышат, тооп кылышат азыр. Баламдын өмүрү узун болсун, элге кызматын аябаган эрен атыксын деген илгери үмүт менен тилек кылгандар чыгышат бул тоого. Баары эң чокудагы жайык тайпада мандаш уруна олтурушуп өткөн-кеткендер үчүн калыс, ата-энелеринин арбайларына багыштай куран окушат. Баары күпакүндүзү келет буерге.

Адаттан тыш, бүгүн ире-ширеде жанакы тайпада жалгыз караан селейип турду. Өңү жакындан тике карагандан башкага көрүнбөйт. Көздөрү жанган менен өтө суук. Бүт ааламды, адамдарды жек көргөн тариздеги ошол көздөрдөн гана анын түс-алети өчүп, кумсарып калганын боолголоо гана мүмкүн. Тескерисинче, тээ мунарыктаган алыстарга чейин түнкү шамдардын түркүн кубула жаркырап жанганына хандардын таажысына окшоп кубулган шаар сүйкүм, ырай-оройлуу, укмуш кооз. Чоң, заңкайган имараттардын алды жактарындагы гүлзарлардагы таңкы шүүдүрүмдөн бүткөндөй мөлтүрөй бажырайган гүлдөрдөн көтөрүлө аңкыган бурак жыты о назик жериңи кытыгылап, көңүлдүн үлбүрөгөн жайларына тийип бир ажайып, паштың кетет.

Жогорудагы селейген караан буларды туйду, сезди. Бирок ошонун баарына кыжыры келгендей ичтап боло берди. Арада чыйт эткире чекеге түкүрүп да коюбатты, адамдар даарат менен гана сазда кылчу ыйык тайпага. Тойбогон сук көздөрдүн чекчейгени жумшарбады. Колдон келсе шаарды бүтүндөй өрткө айландырып жиберчүдөй жанып чыкты. Ошол эле тапта: «Ха! Менга нимаиди. Кыргызың хам, узбегиң хам бир гөр. Алаңга кучагида хаммаси лапилласа каниди», – деген сөздөр ичинен купуя айтылып кетти. Мындан өзү чочуду. Башын чулгуп алды.

– Ас-салому аллейку-ум!

Канчалык гайырлык менен кыжынып турса да, кокус айтылган созуңку саламдан азайбадани чымырады, чачтарынын түбү тысыр-тысыр этти. Бирок былкылдабады. Сенектей катты.

– Артыкжан ука, мен, Абдимитал акаңизмин. Тапшырмаңызды бажардик.

Абдимитал Култаев минаим сүйлөдү. Кичине эңкейе, дээрлик кол куушургансып турду. Депутаттын алдында ошентип турбай анан

нетсин. Анын үстүнө кызыктай жайда турушканына бая эле бир солк эткен, жүрөкзаадалана түшкөн. О ылдыйкы караңгы туңгуюкка тик бага албай Артыкжанына тийип-тийбей жакын турганы, кийин кайра түшүп кетишти ойлоно опкоолжубатканы болчу.

Ошо пайитта о Онеки-Адыр тараптан азан чыкты. Буга удаа Шейит-Дөбөдөн сопунун созолонгону көтөрүлдү. Анан бардык жерден... Мукамдык, минайимдик аралаш гайырлык менен беймаал айтылган азандан соң, шаардын бардык тарабынан ракеталар кадим майрамдагыдай шуулдата атылып, бүткүл шаар жапжарык боло түштү. Ыйык Сулайман тоонун жанагы туңгуюк түбү да алаканга салынгандай дааналанды.

– Ха-а! Ана, көрүп ал энди, Абдумутал! Узбеглар эми көтарилди. Бу түн кыргызларди кырып чыкышади. Лейкин, эттага булар хам кырылыши мумкин. Менга эколавиям барибир. Ха-ха-ха-ха! А-а-ха-ха-ха!

Артыкжан бар үнү менен ачуу каткырып жана көңүлүндө айтылгандарды жарыя сыртка чыгарды. Бари бир үнүнөн адеми да, апсус өкүнгөнү да жарк-журк этти. Мунусун өзү сезе ошенткенине адеми күчөп, анан ачуу айкырды.

Абдимитал Култаев тигинин кыйкырыбатканын түшүнбөдү. Бүт бадани дуу этти. Муздак бир нерсе каптады. Ай-ай дегенге мамадааналиги пурсат таппады. Чогулуштардагы чечендиги, сыйкалыгы Артыкжандын долулугунун алдында өтө пас келди.

– Эй, ит! Сага не керек? Болор-болбос бийлик, мансап, байлык үчүн аммажогунду курмандыкка ыраа көрүп олтурасың, паскаш. Маңкурт. Иш онунан чыкса, элимди элиме бириктирем мен. Баатыр болом. Чыкпаса, кырылып кетчү койдой адамдардын кимиси анавы деп сөөмөйүн мага кезей алат?! Эч кимиси. Ошол үчүн мага баари бир. А силер баштан-аяк наалати атыгасыңар. Түбүңө зарпа тиет. Ана, көрүп ал.

Ха! Нималар дейшни билмийсанлар.

Артыкжан кыргызча так сүйлөп баштап, аягын өзбекче бүтүрө дагы кыйкырды, өзүн кармана-тутуна албады, антүү оюнда жок эле. Боксчуларча таштай каткан муштумун Абдимиталдин бетине карай шилтеп жиберди.

– Артыкжан, өзүңүздү-ү, ай-ай!

Култаев сөзүнүн аягына чыкпады. Как эттире ээкке коюлган зор муштун зарпасинан көзүнөн от чагыла тоо кырына чалкасынын күп жыгылды. Ушунчалык ачуулануу, чоң күч менен тебилген денеси аскадан учту.

– А-а-а-а!

– Улдирди у! Улдирди, кочамиз.

Бая Абдимиталдин артынан карама-кара такка чыгып барып, бериээкте элейип туруп, болгон окуяны көрүп, үрөйү учкан Сабыржан тоодон тапа-тупа түшүп келе жатып эле энтиге бакырды, чалыныпчулунуп кетти. Бирок ошентсе да, өлө-тала машинага жетти. Эшикти ача бергенде тапанча тарс этти. Бир бакырбай жыгылды. Мүрт кетти.

Эч нерседен бейкабар олтурган Гаипжан далдырады. Калтыраган колдору машинанын ачкычын сыйпалай тапкыча дагы тапанча атылды. Чекесине такалып туруп атылган ок аны бакырганга үлгүртпөдү. Башы гана оң жагына гежеңдей түштү.

– Кизни менинг машинама солийнар. Анавы кыргызга укшап итларнинг өлүктарни кыргызларга тегишмиймиз деп утиришкан узбегларнинг махалласига таштайнар. Куришип олишсин, паччакилар. Унгача конниларини ярип, кузларини уюп, бетларини киймачийма тилиңглар. Шунда улар ишке киришишади.

Чамасы, ошол мааланин өзбектери кыргыздарды кырып жиберүү жөнүндөгү Артык окшоштордун күүлөгөнүнө көнүшпөгөн го. Кылым, доорлор бою эриш-аркак жашаган калктарбыз дешкендир. Кыз алып, кыз бериштен мурда туздашпызды беттерине кармашкан болсо керек. Мусулман антпейтти бек тутушкандыр. Өзбектердин өлүктөрүн көрүшсө чыдашпай, колдоруна курал алышат дегени да бул Артыкжандын.

Бети-башын оронуп-чулганган согушчандардын өзү жете келгиче ишти бүтүрүп койгонун көрө жай буйрук бере сүйлөдү.

– Артык Сабирович, а потом что дейлат?

Жат жалданма орусча чала сүйлөдү. Тили таза келбеди. Тажик окшойт.

– Неге менинг исмимни отаяпсан?! Чулдурама иккинчи... Мындакасига кожоюнларинг билан келишмаганмиз ку.

– Таксир, хоп, майли.

– Өликларни олубаруп тошлабатканларинда кыргызча гапирийнар. Баарыңарды кырабыз деп, ок узип кочийнар.

– Ха шунака кыламиз...

Мындан ашыкча дагы сүйлөшүп тура берүүгө болбойт эле. Атылган октордун чуулдап үстүлөрүнөн өткөнү мындай турсун, «калласини танасидан жүдаа кыл» деген кыйкырыктар жакындап калган болчу. Өзгөчө айланайын, жанымды кой, жаш балага тийбе деп кырылып жаткан, кескиленибаткандардын жанталпаста кыргызча жалдырагандары даана эшитилгенинен, шашылыш машиналарына олтурушуп жүрүп кетишти.

Жана эле караңгы каптап калган шаар көчөлөрү өрттөнүбаткан үйлөрдөн, студенттер жашоочу жатаканалардан, дүр-дүйнө жайнаган магазиндерден асманга көтөрүлгөн кыпкызыл жалбырттаган

жалындын жарыгында качканын кууп жетип атып, колунда бар нерселери менен сайгылап, чырылдата союп жүргөн адамдар даана көрүнө баштады. Шаардын бардык жерлеринде автоматтык куралдардын атылган үндөрү, жарылуулар...

Ана-а! Ал эми Артыкжан, Таиржан окшогон амалдарлардин көксөгөн кыяматы пайгамбарлар, азиздер, такыбалар өргүп келген Ош шаарында башталып кетти. Эки бир тууган карапайым элди бири-бирине кайраштырып, көчө безерлерин, аяк-буяктан топтоп сатып алып келген согушчул жалданмаларды калк ичине чүмбөттөп киргизип койгон карды ток, байлыгына дөөгүрсүгөндөрдүн тилегени оожала күчөдү...

Колу-буту байланып, пөкүлдөп машинада жатып уккан ызычууну, тарса-турсаны так түшүнбөсө да, биздин ааламда алаамат нерселер болубатканын туйду Марапат. Башта тынымсыз тыбырчылап бошонууга аракет жасабатса, эми дымыды. Жогорудагы сүйлөшүүлөр үрөйүн учурду. Ошол акыбалда оболу Артыкжан Сабиров деген коркунучтуу адамдын машинасында жүргөнүн билди. Ошонун үйүнүн жарык, өтө кооз бөлмөсүнө камашканда буга анык көзү жете боолголоду.

Коркубатканы, баарынын өзбекче сүйлөшүшү эле. Кыялы оболу өзбек жигитине ала качышкан го дегенге кеткен. Ошо тейде чоң энесинин өзбек экенин эстеди. Айылдагы Ниса эже өзбек кишинин аялы. Мындайлар көп... Ал, Марапат, өзүн ушинтип сооротту. Түшүнбөдү эки элдин ортосунда чабыш болубатканын. Соолуктабатып, арада өпкөлөбатып бурчка тыгылып олтурган бойдон калды.

– Аста-а. Бакырма аззали. Бомаса экаламизния улдиришади.

Мурут түктөрү эми карара баштаган өзбек жигит шыбыш менен сүйлөй түрткүлөп ойготту. Коркконунан бүжүрөйдү. Бакырайын деди. Үнү чыкпады.

– Эй, ахмок, кыргызлар кырылияпти. Сениям улдиришади. Узбеглар улдирди деп, кыргызлар томанга ташлап, жаңжалди кучатишмокчи.

Толук түшүнбөдү. Бирок тигинин жакшылык кылганы жатканына ынангансыгандай туюм ордуна козгоду. Марапатты, бошонормун деген ой макул келе аны эрчиди. Али таң агара элек экен, бирок туш-тарапты «та-тыр-р», «паң» эткен куралдардын үнүнүн жаңырганы каптабатыптыр.

Катуу чуркап үйдөн алысташты. Кайсы көчөдө, кай тарапка экенин Марапат кайдан билсин.. Атын укса да, шаарды бир жолу көрбөгөн бечара чалыштай, мүдүрүлө тигиден кадам калбай, эчтекеге карабай, күйүбаткан, быкшыган үйлөрдүн түтүнүнө ыкшый жөтөлүп, жүрөгү түшкөн кыз учуп баратты....

Жер жарый баштаганда алкымы оозуна тыгылды. Баятан бери аттап кеткени, чалына түшкөндөрү адам өлүктөрү экен. Чалпылдата басканы, тайыганы асфальт жолдорго жайыла уюган кара кочкул, кыпкызыл адам каны. Өлүктөрдүн ичек-чабагы чубалган, бети-башы кыйма-кыйма, кулак-мурун кесилген. Денесиз тоголонгон баштар, башсыз денелер. Ар-ар жерлерде томурайгандар эмчектеги, эми эле баскан, тили чыккан, биринчи жолу мектеп астанасын аттаган балдар, кыздар. Баары күйгөн, кескиленген, ок тыткан. Арасында Кудай берген чымындай нерсеси чыга албай бултактаганы, диртилдегени, чала кыйылган кекиртектерин кыркыратыбатканы, акыркы жолу ыш-ш эткен демин чыгарыбатканы канча. О-ху-у!

– Ана-а, эжитаси.

– Улдириңгла-ар!

Арттарынан куралданган жыйырмадай өзбек жаш жигит чыга чуру-чуу түшө кууп алышты. Ансыз деле чарчап, өпкөсү көөп бүткөн Марапат арышын арбытты. Алиги өзбек жигит колунан кармап сүйрөй күүлөдү. Болбоду. Абдан жакын калышты. Аны Насурулла (бая үйдө ысмым Насурулла деген) артына өткөрө койду.

– Ха-й! Мен узбегман. Бу-сийним, – деп ачуу бакырды.

Кууп жеткендер токтоп калышты. Өңдөрү кумсарып, кийимдери карала-торала, кан. Баарынын колдорунда курал.

– Нимага кочиңг?

– Билмадим. Сизларни кыргызлар депман.

– Унда сийниңгизни анави уйга киргизип кой, өзиңг биз билан юрасан. Өзбек мустакиллигига кисса кошасан. Буну биласанми?! Бомаса икавиңг хам уласанлар хозирак.

Көздөрү алактап, ушунчалык катуу корккондуктан, Насурулла калчылдады. Бирдеке дегенге шайы келбеди. Марапат да.

– Ой, кызалак, ысмий нима?

Тигилердин бирөөсү ага кайрылды. Калчылдап, титиреп турган жандан кайдагы жооп. Насурулланы кучактай жабышты.

– Гапирмийди, сакоо, – деп Насурулла кекечтене дароо жооп берди.

Ушуну таба койгонуна шүгүр. Ыштанынын аласынан суу куюлуп кеткенин билбей калды бечара кыз. Анын ордунда ким болсо да ошентмек. Дагы чыдады. Башка болсо барбы, эси оомак, лалалап бакырып ыйламак.

Ошентип ал бир өзбек чалдын үйүнө кирип калды. Алактаган кемпир майпаңдай алдына түшүп, үй асты чоң сүкөнүнө эрчитип барып ичкериге түртүп койду. Артынан тарактата койбой темир эшигин дароо жапты.

Көрдөй караңгыда эчтеме көрүнбөй эшик астында саамга селейип турду. Бара-бара көнүп, айлана агыштана баштаганда ончо эркек-ургаачы кыргыздардын бар экенин көрдү. Баарынын ыраңдары өчкөн, көздөрү алайган, катып калган өлүк жандардай былк этишпейт. Кокус бирдеке тырык этсеби ушундайда. Жан чыккыдай...

Отурбады, ошо селейген бойдон. Лам деп ооз ачуу кайда. Ким дамак. Арадагы беш-алты жашар эки бала, бир кыз пыш этип дем албагандай мелтиретет.

Көп өтпөдү.

– Менин уйымда хеч канака кыргыз йок. Кампирим экаламиз, холос. Мана янимда турупти, – деп сүйлөгөн үй ээси чалдын үнү катуу чыкты сырттан.

Автомат «бадырр-р» этти.

– Вой даат! Нима кылып койдийна-ар! Вой бо-ой!

Дагы ок атылды. Кемпирдин да датвайраты тып токтоду. Болгону, чамасы ал чалынын үстүнө бүк түштү окшойт.

– Кеттик, кыргызлар улдиришти деп калышаверади.

Өзбек үнү угулду. Өтө токтоо, өтө беймарал сүйлөдү адам.

– Правильно! Задания таково.

Орусча сүйлөдү экинчи адам. Неге? Не үчүн өзбекче, тиги орусча?.. Бири-бирин өлтүрүшпөйбү? Мындай суроо эч кимисинин башына кирбеди. Антип ойлой да алмак эмес пысып олтургандар.

Кеттик-кеттик дешип, анан үндөрү чыкпай калды тигилердин. Сырт жактан эч кимдин, эч нерсенин үнү угулбай тынчыды. О кыйлада арадагы кырдан жашы ашып калган киши эшикти ача тышкарыга жөнөдү бутунун учу менен өтө кылдат басып, шырп алдырбай. Анын артынан аял. Анан калганы... Топ боло патыр-путур качып жөнөштү.

Кыйла качышты. Жыгылып-тыгылганына, чалыштаганына, күйүккөнүнө эч кимге карабай чуркап баратышты жан алекетке түшүшө. Бирок бири-биринен ажырашып тыркырабады, чачылбады, кой мүзөстө топ дүбүрөштү.

«Бадыр-р» дей түштү, анан «тарс-тарс» этти. Алдыдагылар бүк түштү. А дегенге араң жарашты. Баякы жаш балдар чырылдаша жерде канга боёло гыркырабаткан энелеринин үстүлөрүнө түшө апалап бакырышты. Анан топ-топ эте жыгылышып, үндөрү чыкпай калды.

Марапат жалт бурула качты. Буттары узарып кеттиби, жан алакетпи, айтор, учкандай чуркады. Чолок көчөгө далдалана кирип кетти.

– Вай, бери кач, бери ка-ач!

Чоң рават дарбазадан башын кылтыйта чыгарып турган аялдын угулар-угулмаксан үнү кулагына шак дай түштү. Коргонго кирип эле ый-пыйсыз кайда жашынарды көздөй элтеңдеп калды.

– Артына, үйдүн артына чурка.

Толмоч өзбек аял кыргызча дана сүйлөп, дарбазасын кайра жаап жатып үнүн катуу чыгара койбой башын ийкеңдете там артын көздөй колдорун шилтегиледи. Марапат тыз койду ошоякка. Жети-сегизден ашуун кыздар, аялдар, эки чал, балалуу келиндер жашырынып олтурушуптур. Бүт баары кыргыз. Алардын арт жагына өтө чыкты Марапат.

Дарбаза жак тарак-турукка толуп кетти. Карса-курс күчөдү.

– Ва-ай, мусулманлар! Нима кылыяпсила-ар бу узи. Чолга тегишмайна-ар, айла-алайла-ар!

Жана кыргызча так сүйлөгөн өзбек аялдын үнү.

– Нимага кыргызни бекитияпсан а?! Он-найни... канчик.

– Бекитмадим. У инсанку хакийри, мусулманку, – деп аял эми коркпогондой тарс кыйкырып сүйлөдү.

– Оглум, койийнар энди. Кампиримга роя кылийлар.

Эркек үнү аралашты. Жалынып, жалбарып, чөгөлөй калды окшойт, тур, чөгөлөгөнүн бунун деген беркилердин да чарактаган кекээр үндөрү угулду.

– Эй, нимага гажиллашияпсилар.

– Ха, нимага гажиллашияпсилар. Арка тамондагиларниям уйга камайнар. Буларни кушип якип юбарамиз.

Орой, жоон үн угулду. Алардын тапыр-тупуру Марапаттар тарапка жөнөдү.

Зөөкүр, кутурган эмелер бир-бирден койгулап, чырылдата сүйрөп үй ичине алып жөнөштү. Марапатты саргарган түктөрү типтик, кулактары делдейген, көздөрү алагай, арык неме кармады. Обогу ал бир кетенчиктеди. Тиги булкуп тартты. Ошодон кийин жөн басып жөнөдү. Өзү атайлабаса да, башы өйдө көтөрүлүп, моюндары узара койкоюп көрүнүп... бар э дегендей... башка ылаажы калбагандай... буттары таңылып, союлганы жаткан козунун көздөрүндөй чечекейи чекчейип... Маң эле. Эсеңгиреп калган болчу Марапат.

Беркилерди ызылдата камашты. Үй ээлерин да. Анан от коюп жиберишти. Күнгө какырап кургаган үй жыгачтары кагаздай дүрт этип, түтүн чыгарбай алоолонуп чатырабатты. Жанталпастагы чаңырык, өкүрүк, күйүп жаткан үйдүн ичинен угулуп, адам каны аралаш каракочкул түтүн боргулдады.

Бир кезде бүткөн боюн жалбырттаган жалын каптаган адамдын күйүп бүтүп кулап түшкөн эшиктен чыгып келатканы көрүндү. Үй ээси эле өңдөндү. Чырылдаган баякы үч жашар баланы кучактап, бооруна кысып алыптыр. Акыркы күчүн жумшады бейм, баланы бери көздөй шилтеди да, өзү ач айкырык менен ошоерге кулап түштү.

– Хай-вонла-а-ар!

Акыркы сөзү ушул болду. Калганы адам чыдабаган өкүрүккө айланды. Быжылдап күйгөн бүт тулкунан капкара түтүн оргуштай көтөрүлүп, айлананы каптады.

Адам наамарт, адам кара мүртөз. Андан өткөн жырткыч жоктур ааламда. Өрт койгондордун бири чуркап барып апалап чырылдабаткан баланы кайра отко ыргытып жиберди.

– Кырыл, аммаң. Дузоки куду шунака булади.

Оозунан чыккан сөзү ушул. Бул кимби? Болбосо эмнеби?.. Бооруна кыргыз баласын кысып, алааматтын ичинен чыгарып коюуга далалаттаныбатып жан берген, шейит кеткен анавы өзбек кишичи?

Өрттөйбүз дегендерге бербей «иши бар» деп кармап турган желдеттин жанындагы Марапаттин эси оой шылк этти. Канча жатканын кайдан билсин, жай жүргөн бусикте баратып өзүнө келди. Сүйрөп салышканбы, үстү-башы сүзүлө тытылып, чаң, оер-буери кан. Не деген машина, кайда баратабыз деген ой кыялында жок. Аяк-буягы дагы бир нече кыздардын бусикте барлыгын баамдай алды. Алардын да бети-көзү көгала, канаган, үстүлөрү тытылган.

– Бадыр-р!

Ок атылды. Паш деп бирдеке жарылды. Жалын өйдө көтөрүлдү.

– Хай-да-а!

Өзбектердин бирөөсү катуу кыйкырды.

– Тавай-тавай!

Экинчи бирөө ролдо бараткан сакалчан адамга ороң этип коюп, машинанын айнегинен автоматынын учун чыгара ок жаадырды.

– Якынираак хайда уларга, кураллари курунмийди. Балта-тейша кетарип алышипти хайван кышлакилар. Буларни кырып өтүп кетамиз.

Ошондой болду. Колунда мылтыгы жок кыргыздар бөк түштү. жанталпастады. Ышкырган ок кууп жетип тийгенде аркаларынан чаңы көтөрүлгөндөй боло түшүп кулабатышты. Кайдан-жайдан пайда болду, атайлап жасалган узун-узун темир шиштерди арбайта-арбайта алдына катырып алган КамАЗ автомашинасы качып бараткандардын артта калгандарын ичек-чабагысын чыгара былжыратып баратты.

Оп-по, адам ай! Кимиси ойлоп тапты адам жанынын бул «тегирменин». Адам ичегисин чубай, мээсин былжырата чачып, топуракка аралаштырганын карап ал, эй адам! Артыкжандын колу жасадыбы муну, болбосо Таиржандын кулактары делдейген баңги баласынын ишиби бул? Кандай болсо да Авазжон айдап жүрсө керек бул азе-зилди, кыяматты. Булардын баары батып калышына бир жарым аргамжы калган кыпкызыл, өрттөнүп жаткандай көрүнгөн, нурсуз, шооласыз, муздак Күндүн шаңгалатында Марапаттин каректерине катып калды. Жан берибаткандагы көздөр, адам айкырыгы, дирил-

деп атып, шар этип төгүлүп аккан кан, отко топтой ыргытылган сүт эмди балдардын чыркырагандары...

Бусик шаардан чыгып, чоң жолдо шуулдады. Гөрдөй караңгы.

– Кыргыз энди билди, энди...

– Ха, уларни энди туктатип бомийди.

Тигилер бири-бирине күңк-мыңк этишти. Башка сүйлөшпөдү. Бусик узакка шуулдап жүрдү. Дарыя бойлой анын шоокумуна аралашты, эки-үч жолу дабанга көтөрүлгөндөй болду. Кайра ылдый шуңгуду. Убакыт тамамдабай узарды.

«Бишкек. Бишкекке келдик. Чоңдор дагы айнышканбы, бу жерде жымжырт?.. Эч сөз жок, тынч го?!» – дешип рация менен байланышып, башчыларынын тынч кайткыла деген буйруктарын угушуп, дагы артка кайтышты.

Кайра караңгыда бусик Ошту аралады. Шаар ичи көрдөй караңгы деп айткан адам жаран эмес, тыптынч деген бир макулуктур. Күркүрөгөн танкалар, куралчан аскерлер. Жарым чакырым арыраакта, аскерлер жок жерлерде, куралдардын жаагы тынбай атышуулар, чабышуулар. Өлдү-өлдү, кетти-кетти. Кечетеден бери көчөлөрдө логлоп, үстөмдүк кылып, кыр-жойлогон өзбектерге бүгүн гана каршы көтөрүлгөн кыргыздар бетме-бет уруш оожалтты.

Жансыз денелердин астында Марапаттин канча жатканы белгисиз, бирок өлүк жыты буркурабатканда көзү ачылды. Жардам суроо, кыйкыруу, туруп кетүү кыялына келбеди. Анткенге дарман жок эле. Өлүктөргө кошулуп өлүү бойдон жата бергени да баш көтөрүп өйдө болгондон аала белем, тирүү калды.. Кыскасы, ал тирүү өлүк эле, бул ааламдагы тирүүлөрдүн катарында жоктой туюм сезимдерин басып алган акыбалда дагы эси ооп жата берди.

Балким, аны Кудай сактагандыр. Болбосо кыңк этип үн чыгарбай үстүнө кулап түшкөн өлүктөр жамгырдай жааган октон сактаганга себеп болгондур. Же өлүктөр арасында билинер-билинбес дем алып бышылдабатканын билип, таап алган, үйүнө эптеп жеткирип, жөртөлөсүнө жашырып, оозуна суу тамчылаткан Өлмас тирүү алып калгандыр өзү билбейт. Көзүн ачканда ондон ашуун өзбек чал, аял, балдардын, кыздардын арасында экенин андай коркуп кеткени гана өзүнө тирүүлүгүн аяндагандыр.

«Татыр-р», «паң» этип атылган куралдардын добуштары алыстан анда-санда угулуп, денеси бари бир дирт-дирт эте чоочубатты. Турууга шай каякта. Кыялы да чалды-куйду. Эси бир жерге токтосо канаке. Көздөрү бопбоз.

– Эй, кандай адамдарсыңар өзү? Сарт жок менин үйүмдө. Өлүгүнү көрөйүн ошолордун. Аларды неге жашырайын, айтчы мага? Өзүмдүн бир тууган үками өлтүргөндөрдү неге сактайм а?!

Сырттан Өлмас эженин чаралаган үнү угулду. Жашырынып олтургандардын баары дымыды. Бала «ойи» деп жиберди. Энеси анын оозун баса койду. Чытырап кетти окшойт, баарынын чекелери. Тымтырс.

– А-ай, эже! Беш кол барабар эмес экен. Бираазги кыргыздар бечера деп аларды үйлөрүнө жашырышып...

– Ой энеңди... ошол кыргыздар акмак да. Сарттарга кошуп өздөрүн да атыш керек....

Кыжырдангандардын үнү даана угулду. Булар – кыргыздар. Алигилер өзбектер. Не болду? Неге мындай? Кудай берген жанды кудай гана алат дешчү эле го! Жогорудагы суроолор бүлбүл эте түштү Марапаттин оюна. Ары жагына өтө албады. Буга кудурети жетмек эмес. Анын үстүнө сырттагылардын күчөгөн кыжы-кужусу алагдылады. Айрыкча Өлмас эженин айкырык-өкүрүгү тарактап, баарыныкынан өйдө чыгыбатты.

– Эй, адамдар! Акыры баарыбыз кирип-чыгышып, алды-берди болуп жүргөн элбиз. Алар адашты. Чоңдор, эл бузарлардын дүйнөсүнө ныксырагандардын кылыгы бул. Ана, шордуу эл кырылды, бечаранын үйү күйдү. Ойлонгула-а! Эсиңерге келгиле, бузуктардын күшкүшүнө кирбей. Дагы бирөөгө чоңдук керек болгондур, башкасына ушундай тополоң зарылдыр. Кандайы болгондо да, кайраштырышты, иритишти араны.

«Тарс» этти. Өлмас эженин ач айкырыгы чыкты.

– Ким атты? Кимиң аттың?!

– Биз атпадык...эч ким...

– Оонавы тамдын башынан бирөө түшө качты. Ошол го?!

– Ой, өзбекке да, кыргызга да окшобойт го ал!

– Чын эле ошол окшойт, колунда куралы бар экен.

– Башка-а! Жат эк-э-эн!

– Карма! Энеңди... туткула, ким болсо да.

Сырттагылар ызы-чуу түшүштү. Ошол аткан адам тарапка чуркашты окшойт, үндөрү алыстады. Ал эми Өлмас эженин үнү ошол бойдон чыкпады... Өзбек чал унчукпай ыйлабатты. Кызарган көздөрүнөн аккан жашы кыйма-чийме бырыш баскан, чүлдүйгөн өңүнө жайыла агыбатты. «Я ал-ла, парвардигарим. Шу ташвишларни чыкырганларнинг жазоини узинг бер. Нега?! Кыргызнинг не айыбы бару, узбегларнинг на гунаху бу? Мунакасини курмаганман а. Овали узбеглар кырди, энди кыргызлар. Шуларни көрмай өлсам ка-аниди», – деп күңгүрөндү. Калч-калч этти: «Улар бир тугушкан а. Аччик-чучугу даурларда аралаш эдию? Нимага?! Өл, харамилар! Уртага от якмай тоңгуз коп, ила-хо».

Өзбек менен кыргызды бир тууган деди. Доорлор бою кыз алып, кыз беришип, бири-бирине сиңишкен журт деди. Акырында...Ооба, акырында эриндерин бүлкүлдөтө каргады. Чын ыкласы менен алигилерди, бусикчендерди каргады. Таиржанди, Артикжанди, Абдимиталдарди шуу үшкүрө олтуруп, парвардигарим деп туруп каргады. Дилинде, о түпкүрүндө каргыш айтты, жек көрдү ошолорду. Мындан башка не айла? Муну чал да, Марапат да таппады.

Ооруканада кичине тамак жеген соң, жаш экен, тез өзүнө келди. Оор жаракаттуулардын саны өтө көп болгондуктан, нары-бери басып тур дешип, коридорго сүрүп коюшту. Кете бер дегендей түшүндү муну Марапат, кимсиң деген адам болбогондуктан. Болбурап сүйлөй албаганга мамиленин ушундай болорун кайдан билсин, илкий сыртка чыкты, башы оогон жакка кете берди. Шаардын мурдакы акыбалын көрбөсө, билбесе, күйүп кеткен, ураган имараттардын өтө жагымсыз көрүнүшү менен иши канча, жакшысы, өлүктөрдү жыйыштырып алышкан экен, эч нерсеге саресеп таштай таңыркабады. Абанын ыш жыттанганы менен да иши болбоду.

Арык боюна олтурду. Сууга бетин чайкаганы эңкейди. Демделип аккан суудан өңү чалабучук көрүнө түштү. Өзүн өзү тааныбады. Көгала, шишип-көпкөн бир жалпак бет чалынды көзүнө. Муну таңазар албады. Адам каны аралаш күйүк жыттанган шаар окшоп мелтейди. Башкача ойлоо мындай турсун, чочуп койбоду. Тепкиден учуп кеткен кашка тишинин бирөөсүнүн ордунун аңырайганына да саресеп салбады.

Аялдамада өзү жалгыз селейип, күн кечтеп баратканда томпок машина келип токтоду.

– Ой, чык тез-тез. Имне жалгыз жүрөсүң?! Бирөө-жарым союп кетет деп коркподуңбу? Ноокатка бара турган болсоң, чык!

Айдоочу катуу-катуу бак-бак этти, машинасынын кабинасынын айнегинен башын чыгарып.

Кайда барыш-коюш оюнда жок Марапат бечараны айдоочунун: «Ноокатка барасыңбы?» – дегени анча кубандырбады, башкача да таасир этпеди. Ошол үчүн унчукпады. Бирок илкий машинага чыгып, бош орундук жок болгондуктан, эшик оозуна туруп алды..

Бирөө жарым а деп сүйлөбөдү. Баарынын өңдөрү суз, карасур тарткан. Көбүнүн бети-башы көгала, айрымдары жарадар, эптеп таңып алган таңылчактарынын сыртына кан сызыла сүзүлүп чыккан. Бир гана арыздануу, ыйлоо мындай турсун, онтоо жок, аман калганына шүгүрчүлүк келтиргендей мелтирешет.

Адырларды аралай кеткен жол менен дабан ашты, дагы бир дабандан ылдыйлаганда электр жарыгы тээ күн чыгыштан күн батышты

карай жайыла жаркырап көрүндү. Бул – Эски Ноокат. Өз жери. Ылымылык бир нерсе козголо түшкөнсүдү. Бир сааттан ашуун тик туруп келгенине талыган буттарынын алдан тайып баратканын унута моюн созо тигилди. Мындай туюмду, мындай сезимди мурда кезиктирбеген, билбеген.

– Кана, миңден созуп койгулачы.

Шаардын ортосундагы айлампанын жарымын айлана өтүп, четке токтогон машинанын ээси жерге түшүбөткандардын алдын тосо акы сурады.

– Ой кантет?! Оштон Ноокатка чейинки жол кире алтымыш эле сом го!

– Ошо да!

– Ынсап кылгыла. Эки жүз-үч жүз де жок дегенде.

– Имне дебатасыңар силер. Жакшылык кылып алып келип койсо... Кечээ үч миң, согуш ираса кызыган күнү беш миң сом эле. Кыйшалаңдабагыла. Өлүмдөн куткардым силерди.

Шопур бош келбеди. Быгжыйган тулку менен омуруолоп, уруп жиберчүдөй жулкунуп, үнүн катуу-катуу чыгара бакырып коё берди. Ушуну эле пайлап тургандай дароо үч милиционер пайда боло калды.

– Эй, имне болду силерге?! Коменданттык сааттын башталышына аз калды, тез таркабасаңар, баарыңар камаласыңар. Иштарап төлөй албай кыйналасыңар анан.

Узун бойлуу, көздөрү көк экени ире-ширеде да байкалган милиционер ушинткенде баары жым боло түштү. Шопурдун айткан баасын кармата-кармата коюшуп, күдүңдөй алышпай шып-шып таркашты. Марапат гана машинанын ичинде кала берди. Шопур аңдабады.

– Э, энеңди... Оштон баалаш деп айтпадым беле мен сага. Буерге келибалып тополоң саласың.

Милиционер шопурду ашата сөктү. Ичине бир коюп да жиберди. Тиги кетенчиктей түшүп, ичин пулдуу колу менен баса кармап тыржыйды.

– Ошенткем, жолдош майор, ошенткем. А эл экен, ушинтет да... Мана пулуңуз. Жеп койбодум. Көзүңүзчө чогулттум.

Шопур чеңгел пулду милиционерге кармата койду. Майор акчаны ала коюн чөнтөгүнө бурдай салды. Анан тигиге кайрылды:

– Дагы бир рейс кыласыңбы?

– Э, жок. Нариман, адырлар тараптарда атышуулар күч. Бери жактарда да кокус тез-тез чыга калып жатат.

– Майли, эртең бүгүн барган жериңе дагы барасың. Адам топтоп коюшат. Тез кыймылда. Шагдам жүр. Ушу тапта күн биздики болуп турат, туруш жок, шыпылда. Акыңды кийин эсептешербиз.

Милициянын майору сыдыра тиктеди автомашинанын эшигинен башын бойлотуп. Жалгыз калып түшпөй олтурган Марапат көзүнө урунду. Жапжаш кыз экенин аңдады, көгала болгон өңүнөн өтө азап жегенин гана көрбөдү, кашайгыр. Шуушундап аккан канды көргөн карышкырдыкындай болгон көздөрү дароо ойноктоп чыкты.

Түнү менен майор, анан берки эки лашкери Марапатти улак кылып чаап жатышкандай бири-бирине ашыра кордошту. Мындай кордоону бусикте жүрүп көргөн Марапат бу сапар ыйлабады, дүк-дүк, чалп-чалп эткенден башка эчтекени сезбеди, ойлонуп, кыйналбады. Ал түгүл жан жеринин көпшүй шишип, ачышып оорубатканына онтоп да койбоду.

Эртеси милиция кызматкерлери аны бирөө жарым өлтүрүп койбосун деп ойлоштубу, кам көрүштүбү, иши кылып, кошмочу катындардын колуна тапшырышты. «Жаш экен, өңү да жылтырак, пычымдары любой эркекти эсенгиретер», – дешип апежелери кубанып жүрүп кабыл алышты...

Тизмектелип өткөн жогорудагы өмүр таржымалынын ушул жерине араң жеткен Марапат берки жамбашына оодарылып жатты. Кроваты дагы кыйч-куйч этти. Көздөрүн жумду, башынан кечиргендерин андан ары уланткысы келбеди. Бирок бари бир Жаңыбай эсине дагы кылт этти. Ал азыр Бишкекте, чоң депутат. Эл тагдырын чечип, мамлекет башкарып... «Э, өлүгүңдү көрөйүн адам сөрөй, койчу ошону» деген сөздөр Марапаттин о түпкүрүнөн айтылгандай болду, ошентсе да ага өзү кызыкпады. Адатынча дагы чыйт эткире башын өйдө көтөрүп түкүрүп коюп, ордуна козголбой жата берди.

* * *

Мен жеңил дем ала ордуман козголдум. Жогорудагы үч аялдын таржымалынан тажап кеттим. Болбогон эле бир нерселер да. Ыйлатып-сыктатып жатып укканда не жыйынтыкка келдим? Ушул жазгандарыман бир майнап чыкса кана... Дегеле булардын баштан кечиргендерине ким кызыкмак? Ошенткенде не пайда? Балким, тагдырлары ошондой курулгандыр, болбосо өздөрүнүн пейилдеринен ушундай күндөрдү кечиришкендир, мага намаалим. Жазып, өчүрө чийип атып кыйналганым калды. Жок... Эчтеке... убактымды беймаани коротконума да өкүнбөйм. Бари бир күн өткөрүү керек да. Болгону ушул.

Көркөм котормо чеберлери

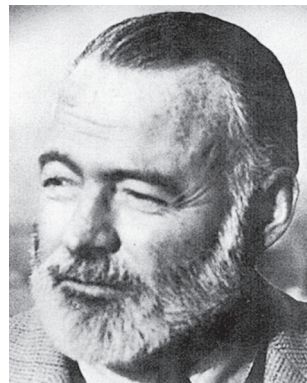
ЧАЛ ЖАНА ДЕҢИЗ

Чал жалгыз өзү кайыгына түшүп, Гольфстримде балык уулап жүрдү. Ал деңизге сексен төрт күн такай чыкса да, бир да балык кармай албады. Алгачкы кырк күнү аны менен бирге бала болду. Бирок күн артынан күндөр өтүп, балык карматпаган соң, эне-атасы ал балага: «Чал эми анык Salao», башкача айтканда, «жолу болбогон эң эле бир шордуу неме экен», сен деңизге мындан ары башка кайык менен чыгып жүр дешти. Чын эле, бала кеткен башка кайык биринчи эле жумада үч жакшы балык алып келди. Чалдын күндө куру кол кайтканына зээни кейиген бала чалдын балыкчылыкка керектүү шайман-аспаптарын же багорун¹, гарпунун² же болбосо мачтага оролгон парусун үйүнө чейин жеткиришип келүү үчүн жолун тосуп жээкке барчу. Таар жамаачы салынып тамтыгы калбаган парус оролгондо, согушта кыргынга учураган полктун туусуна окшоп калчу.

Чал арык жана жүдөө, желкесинин бырыштары тереңдеп, ал эми эки жаагын мелмилдеген тропик деңизинин бетине чагылышкан күндүн нурларынан пайда болгон коңур түстүү зыянсыз тери рагы каптаган.

¹ Багор – узун саптуу илгек (котормочудан).

² Гарпун – деңиз айбандарын кармоого арналган найзанын бир түрү (котормочудан).

Эрнест ХЕМИНГУЭЙ

1899-жылы АКШнын Оук Парк шаарчасында туулган.

Мектепти бүтүрүп, Канзас-Ситиде репортер болуп иштейт. 1914–1918-жылдардагы биринчи дүйнөлүк согуштун катышуучусу. 1925-жылы «Биздин мезгилде» аттуу алгачкы аңгемелер жыйнагы жарык көргөн.

«Күн кайрадан чыгат» (1926), «Фиеста», «Жалаң эркектер» (1927) аңгемелер жыйнактарынын, «Кош, түбөлүк, куралым!» (1929) романынын ж.б. чыгармалардын автору катары дүйнөгө атагы чыккан.

Жарыяланып жаткан «Чал жана деңиз» повести Пулицер (1953) жана Нобель (1954) сыйлыктарына татыктуу болгон.

Жазуучу 1961-жылы 21-июнда Кетчумда өзүн өзү атып өлгөн.

Жаактарынан желеленген темгилдери мойнуна чейин жеткен, чоң балыктарды суудан тартып жатканда жип кыйган колдорунун тырыктары көрүнүп турат. Бирок жаңы тырыктар жок эле. Бул эски тырыктар илгертен суусуз калган чөлдөгү жаракаларга окшоп кетет.

Анын көзүнөн башкасынын баарында тең карылыктын белгиси бар, көзү болсо деңиз түстөнүп, эч нерсеге багынбаган кишинин көзүндөй ойноктоп турат.

– Сантьяго, – деди бала чалга, кайыкты жээкке байлап коюп, жол менен өйдө чыгып баратышканда, – эми мен сени менен деңизге кайтадан чыга алам. Биз эми анча-мынча акчалуу болуп калдык.

Балык кармоону чал үйрөткөндүктөн, бала аны жакшы көрчү.

– Жок, – деди чал, – сен жолдуу кайыкка туш болдуң. Ошо кайыкта жүрө бер.

– Баягында сен сексен жети күн деңизге чыгып жүрүп, бир да балык кармай албай койгонсуң, анан биз үч жума бою күнүгө бирден чоң балык алып келип турбадык беле, ошол эсиңдеби?

– Эсимде, – деди чал. – Сен менден мага ишенбегендигиңден кетпегениңди билем.

– Мени атам кыстабадыбы, мен азыр баламын да, тил алышым керек.

– Билем, – деди чал. – Антпесе болбойт.

– Ал сага көп ишене бербейт.

– Туура айтасың, – деди чал. – Сен экөөбүз ишенебиз. Чынбы?

– Чын. Террасадан пиво алып берейин, ичесиңби? Шаймандарды үйгө анан деле алып барабыз.

– Мейлиң, – деди чал. – Балыкчы балыкчыны сыйласа...

Алар Террасага келип олтурушканда, көп балыкчылар чалды шылдыңдагандай болушту, бирок чал аларга таарынган жок. Улгайган балыкчылар чалды аянычтуу карашты, бирок шек билдирбей, кайырмактарын кандай тереңдикке салышкандыгын, деңизден эмне көрүшкөндүгүн кеп кылышып, деңиз агымдары жана аба ырайы жөнүндө жайма-жай аңгемелешип олтурушту. Бүгүн жолу болгондор уудан небак кайтып келишиптир, марлиндеринин¹ ичеги-кардын алып, эки тактайдын үстүнө туурасынан таштап, эки киши тактайдын ар бир учунан кармап, балыкты балык складына көтөрүп алып барып жатышты. Андан ары балыкты рефрижераторлор² менен Гавананын базарына алып кетишет.

Акула кармаган балыкчылар аны кичинекей булуңдун аркы жээгиндеги акула сойгон заводго өткөрүштү; заводдо акулаларды

¹ Балыктын бир түрү.

² Муздаткычы бар вагон же пароход.

блокторго илип коюп, боорун сууруп, канаттарын кесип алышты, терисин сыйрып, этин туздаш үчүн жука-жука тилип коюшту.

Шамал чыгыштан урганда, акула фабрикасынан сасык жытты Террасага айдап келчү, бирок бүгүн жыт дээрлик жок эле, анткени шамал которулуп, түндүктөн сокту да, анан басылып калды, азыр Террасага күн тийип, жыргатып турган учур эле.

– Сантьяго, – деди бала.

– И-и? – Чал пиво куюлган стаканын тиктеп, небак өткөн күндөрдү эстеп олтурган.

– Сага эртеңкиге сардина¹ кармап берейинби?

– Тим эле кой. Андан көрө бейсбол ойноп ал. Кайыкты өзүм деле айдай алам, торду Роджелио салат.

– Кой, андан көрө мен салайын. Сени менен балык кармашпасам да, сага кичине кол кабыш кылгым келет.

– Сен мага пиво алып бербедиңби, – деди чал. – Сен эми чоңоюп калдың.

– Мени биринчи жолу деңизге алып чыкканыңда мен канчада элем.

– Беште. Ошондо мен тирүү балыкты кайыкка салып, балык кайыкты талкалап коё жаздаганда, сен өлүп кала жаздабадың беле, ошол эсиңдеби?

– Ал куйругу менен чапкылап, отургучту сындырганда, сен аны союл менен тарсылдатып сабаганың эсимде. Сен мени кайыктын тумшук жагындагы суу болгон шаймандардын үстүнө ыргытып жибердиң беле. Сениң союлуң карагай жаргандай такылдап турганы да эсимде. Ошондо айлана каңырсык жыттанып турган.

– Сен чын эле мунун баарын унута элексиңби же мен сага кийин айтып бердим беле?

– Сен мени деңизге ала чыккан биринчи күндөн бери баары эсимде.

Чал балага күндөн кызарып чыккан көздөрү менен жароокер карады:

– Сен менин балам болгондо тобокелге салып азыр эле деңизге ала кетер элем. Бирок сенин ата-энең бар да, анан сен олжолуу кайыкка да туш келип калдың.

– Ошентсе да мен сардина кармаганы барып келейин. Анан да кай жерден төрт живең² таба аларымды билем.

– Бүгүнкүлөрүм деле түгөнгөн жок. Аларды туз салган жашикке салып койгом.

– Мен сага жаңысынан төрттү таап берем.

¹ Майда балыктын бир түрү.

² Балыктын бир түрү, кайырмакка сая турган жем катары пайдаланылат.

– Бирди эле, – деп чал көнбөй койду.

Ал ансыз деле үмүтүн да, келечекке ишеничин да эч качан жоготчу эмес, бүгүн болсо деңизден салкын шамал сокконсуп, анын жүрөгүндөгү үмүтү менен ишеничи ого бетер күчөдү.

– Экини, – деди бала.

– Мейли, – деди чал макул болуп, – эки болсо эки болсун. Ой, сен аларды кымтып алып жүрбө?

– Керек болсо, кымтып да алар элем. Бирок мен сатып алдым.

– Ыракмат, – деди чал.

Ал өзүнүн элес албаган аңкоолугунан качантан бери моюн сунуп момун болуп калгандыгын капарына да алчу эмес. Бирок бул момундун аны маскаралабай да, адамдык сапатынан кетирбей да келгенин билчү.

– Эгерде агым башка жакка бурулуп кетпесе, эртең күн жакшы болот, – деди чал.

– Сен кайсы жерден кармайсың?

– Жээктен алысыраак, шамалдын багыты өзгөргөндө кайта келем. Таң азандан чыгам.

– Меникин да алысыраак барууга көндүрүшүм керек. Сага эң чоң балык түшүп калса, биз жардамдашабыз.

– Сеники жээктен өтө алыс кетүүнү жакшы көрбөйт.

– Туура, – деди бала. – Бирок мен ал жакшылап көрө албай турган бир белги табам, чардактар эле жарайт... Анда алтын макрель¹ кармайбыз деп аны алысыраак кетүүгө көндүрүүгө болот.

– Көзү ошончо эле начарбы?

– Сокур болоюн деп калды.

– Кызык. Ал таш бака кармаганга эч качан чыкчу эмес эле го. Көбүнчө ошо таш бакадан сокур болосуң.

– Сен бир топ жылдар бою Москист жээгине таш бакага барып жүрдүң, бирок көзүң сопсоо эле го.

– Мен – укмуштуу чалмын.

– Эң чоң балык түшүп калса, ага күчүң жетеби?

– Жетишет деп ойлойм. Мында баарынан мурда эптүүлүк керек.

– Жүр, шаймандарды үйгө алпаралы. Анан мен торду алып, сардина кармап келейин.

Алар кайыктан шайман-аспаптарды алып чыгышты. Чал мачтаны ийнине салып алып жөнөдү, бала болсо кайырмактын катуу эшилген боз жиптери салынган жыгач ящикти, багорду, саптуу гарпунду алды. Чоң балыкты суунун үстүнө алып чыкканда эсин оодара чаба турган союл менен жем салган ящик кайыктын ичинде калды.

¹ Балыктын бир түрү.

Чалдын шайман-аспаптарын ким эле уурдап кетет дейсиң, бирок шүүдүрүмдө суу болбосун үчүн парус менен оор шайман-аспаптарды үйгө алып барып таштоонун зыяны жок эмеспи. Бу жердиктер анын мүлкүнө суктанбасына ишенсе да, чал кырсыктан тышкары болсун деп, гарпун менен багорду кошо ала кетчү.

Алар жол менен өйдө чыгышып, чалдын кепесине жетишти, аңырайып ачылып турган эшиктен киришти. Чал парус оролгон мачтаны кепенин дубалына жөлөдү, бала анын жанына шаймандарды коюп койду. Мачтанын узундугу бул жакта Риapo деп аталган падыша пальмасынын жалбырагынан салган алачыктын узундугундай. Алачыктагы буюм: керебет, стол, орундук; жерде – жыгач көмүргө тамак бышыруу үчүн казылган кемеге. Ныкталган жалбырактан тургузулган күрөң дубалдарда Santa Mariadel Cobrel Совче менен кудайдын жүрөгүнүн боёлгон сүрөттөрү илинип турат. Булар чалга маркум аялынан калган. Мурда аялынын боёлгон сүрөтү да илинип турчу, бирок чал аны кийин катып койгон, анткени аны көргөндө чал аябай капалана турган. Азыр сүрөт бурчтагы текчедеги таза көйнөктүн астында жатат.

– Кечинде жегидей эмнең бар? – деп сурады бала чалдан.

– Бир табак сары күрүч менен балык бар. Жейсиңби?

– Жок, мен тамакты үйдөн ичем. От жагып берейинби?

– Тим эле кой. Өзүм кийин жагып алам. Балким, күрүчтү жылытпай эле жеп алармын.

– Торду алайынбы?

– Ал, ала бер.

Небактан бери эле эч кандай тор жок болчу аны алар сатып жиберешкени баланын эсинде. Ошондой болсо да, экөө тең күнүгө чалдын тору бардай түр көрсөтүшчү. Бир табак сары күрүч менен балык да жок эле, бала аны да билчү.

– Сексен беш – акжолтой сан, – деди чал. – Эртең салмагы миң кадак¹ болгон балык кармап алып жүрбөйүн?

– Мен торду алып, сардина кармап келейин. Босогого отура тур, күн тийип турбайбы.

– Макул, кечээки газета бар эле, бейсбол жөнүндө окуп олтурайын.

Газета чын эле барбы же бу дагы жалганбы – муну да бала билчү эмес. Бирок чал чын эле керебеттин астынан бир газетаны сууруп чыкты.

– Муну мага вино сатуучу дүкөндөн Перико берген, – деп түшүндүрдү чал.

¹ 409,5 (башка маалыматтарга караганда 454) граммга тең салмак өлчөмү.

– Мен сардина кармап, азыр эле кайра тартам. Сеникин да, өзүмдүкүн да музга коём, эртең менен бөлүп алабыз. Кайра келгенде мага бейсбол тууралуу айтып бересиң.

– «Янкилер» уттуруп коюуга тийиш эмес.

– Кливленддик «Индеецтер» аларды жеңип албагай эле!

– Коркпо, балам. Улуу Ди Маджиону эстечи.

– Мен жалаң гана «Индеецтер» эмес, детройттук «Жолборстордон» да корком.

– Сен уялбай цинциннатилик «Кызыл беттүүлөрдөн» да, чикаголук «Ак байпактан» да коркуп кетип жүрбө?

– Газетаны окуп чык да, мен келгенде айтып бер.

– Номери сексен бешинчи лотереялык билетти сатып алсак кандай болот? Эртең сексен бешинчи күн эмеспи.

– Эмнеге болбойт? – деди бала. – Балким, сексен жетинчи номерди сатып алсак туура болор? Баягында сексен жети күн өтпөдү беле.

– Эки жолу эч нерсе кайталанбайт. Сен сексен беш деген саны бар билетти таба аласыңбы?

– Заказ берип коём.

– Бир кабаттуусу болсун. Эки жарым долларлык. Аны кайдан карызга алсак?

– Ой, ал кеп эмес! Эки жарым долларды мен качан да болсо карызга ала алам.

– Балким, мен да таба алар элем. Бирок карыз алгандан дайыма качам. Адегенде карызга сурайсың, анан кайыр сурайсың...

– Байка, суукка урунуп алба, абышка. Азыр сентябрь экенин унутпа.

– Сентябрьда чоң балык келет. Май айында балык кармоону ким деле болсун билет.

– Эмесе, мен сардинага кеттим, – деди бала.

Бала кайра келгенде күн батып калган эле, чал болсо орундука олтурган калыбында уктап калыптыр. Бала керебеттен эскирип калган солдаттык одеялды алып, орундуктун жөлөнгүчүнө жана чалдын ийinine жапты. Анын ийни укмуштуу ийин эле, карылыгына карабастан күржүйүп кең, мойну да буржугуй, ушул азыр башын көкүрөгүнө салаңдатып уктап олтурганында желкесинин бырыштары анчалык билинбейт. Көйнөгүнө кайыгынын парусундай эле жамаачынын үстүнө жамаачы салынган, жамаачылардын түсү ар түрдүү, анткени күнгө бирдей оңбой калган эле. Бирок чалдын шалбыраган картаң бети абдан кары, көзүн жуумп-уктап олтурганда таптакыр жансыз сыяктанат. Шамал учуруп кетпесин деп чыканагы менен бекем басып алган газетасы тизесинде жатат. Жылаңайлак.

Бала аны ойготпой, кетип калды. Бир убакта кайра келсе, чал баягысындай эле уктап атыптыр.

– Ойгон! – деди бала чалдын тизесине колун коюп.

Чал көзүн ачты да, бир паска кайдагы бир алыс жактан келаткан-сып кетти. Анан баланы көрүп жылмайып койду.

– Эмне алып келдиң?

– Тамак. Азыр тамак ичебиз.

– Мен анча деле ачка эмесмин.

– Кел, ичип ал. Ачкарын балык кармоого болбойт.

– Мен кармагам, – деп чал газетаны бүктөп ордунан турду.

Анан одеялды жыйнай баштады.

– Одеялды алба, жамын, – деди бала. – Мен тирүү турганымда сага тамактанмайынча балык карматтырбайм.

– Андай болсо өзүңдү сактап, көбүрөөк жаша, – деди чал.

– Эмне тамак ичебиз?

– Күрүч аралашкан кара буурчак, куурулган банан, быктырып бышырган уйдун эти.

Тамакты бала Террасадагы кичинекей ресторандан калай идишке салып келген. Вилка, кашык, бычактар чөнтөгүндө: ар бир прибор кагаз майлыкка бөлөк-бөлөк оролгон.

– Мунун баарын сага ким берди?

– Мартин, ресторандын ээси.

– Ага ыракмат айтыш керек.

– Айттым, – деди бала. – Сен кам санабай эле кой.

– Мен ага чоң балыктын эң эле эттүү жеринен берейин, – деди чал.

– Бул анын биринчи жолу берип жаткан жардамы эмес да?

– Ооба, биринчи жолу эмес.

– Анда балыктын эттүү бир бөлүгү ага аздык кылат. Ал бизге көп жакшылык кылды.

– Мына, бүгүн пиво да берди.

– Мен баарынан консерваланган пивону жакшы көрөм.

– Билем. Бирок бүгүн ал бөтөлкөгө куюлган пиво берди.

Бөтөлкөлөрүн кайра алпарып берем.

– Ыракмат сага. Тамак ичелиби? – деди чал.

– Мен баятан бери же деп жатпайымбы, – бала чалды жароокерленип жемеледи.

– Сенин столго олтурушуңду күтүп, тамак сууп калбасын деп идиштерди ачпай отурам.

– Кана эмесе. Баса, мен жуунуп алышым керек эле да.

«Кайда барып жуунуп алат элең?» – деп ойлоду бала. Колонкага чейин эки көчө. «Буга суу алып келип, самын, жакшы сүлгү даярдап койбосом. Эмне үчүн бул оюма мурда келбеди экен? Буга жаңы

көйнөк, кышкы кемзел, бутуна кие тургандай бирдеме, дагы бир одеял керек».

– Таттуу эт экен, – деп мактады чал.

– Бейсбол жөнүндө айтып берчи, – деп бала андан суранды.

– Америка лигасында, мен айткандай эле «Янкилер» утуп жатышыптыр, – деди чал сөзүн ыраазы болгондой баштап.

– Аны билем, бирок аларды бүгүн жеңип коюшпадыбы.

– Ал эчтеке эмес. Анткен менен улуу Ди Маджио кайрадан күчүнө кирди.

– Командада жалгыз ал эмес да.

– Анын туура. Бирок оюндун натыйжасын ошол чыгарат. Экинчи лигада – бруклиндиктер менен филаделфиялыктар. Үмүт жалгыз гана бруклиндиктерде калды. Баса, Дик Сайзлердин урганы эсиндеби? Ал эски паркта ойноп жүргөндө тим эле укмуш урчу эмес беле!

– Ооба, укмуш урчу! Ал баарынан алыс урат.

– Баягында, ал Террасага келбеди беле? Мен аны балык кармоого чакырайын дедим, бирок уялдым. Сени чакыр десем, сен да уялып болбой койбодуң беле, эсинде барбы?

– Ооба.

– Ошондо коркуп, мен да келесоо экем. Ошондо макул болуп койсо кантээр элек? Өмүр бою эстеп жүрбөйт белек!

– Улуу Ди Маджидау деңизге алып чыксак кандай сонун болор эле, – деди чал. – Анын атасы да балыкчы болгон имиш. Ким билсин, бир кезде ал өзү да биз сыяктуу кедей болгон чыгар, бизден жийиркенбей барар беле, балким.

– Улуу Сайзлердин атасы эч качан кедей болгон эмес. Ал мендей кезинде эле мыкты командаларда ойногон.

– Мен сендей чагымда парусникте¹ юнга болуп, Африканын жээктерине баргам. Кечкисин жээкке келген арстандарды көрчүмүн.

– Аны айтып бергенсиң.

– Эмне жөнүндө сүйлөшөлү: Африка жөнүндөбү же бейсбол жөнүндөбү?

– Бейсбол жөнүндө эле сүйлөшөлү. Улуу Джон Мак-Гроу жөнүндө айтып берчи.

– Ал да мурунку жылдарда Террасага келип турчу. Бирок ал ичип алганда аны эч ким тыя алчу эмес. Анын оюнда жалаң гана бейсбол эмес, күлүктөр да болор эле. Ат чабыштардын программаларын дайыма жанына салып жүрчү, акча сайганда күлүктөрдүн аттарын телефон менен гана айтып койчу.

¹ Парусник – жел кеме.

– Ал улуу тренер экен, – деди бала. – Атам аны дүйнөдөгү эң улуу тренер болгон дейт.

– Анткени атаң аны башкалардан көбүрөөк көргөн. Дүрөшө да бизге жыл сайын келип турса, дүйнөдөгү эң улуу тренер деп атаң ошону айтмак.

– Сенин оюңча, эң атактуу тренер ким? Люкпу же Майк Гонсалеспи?

– Менимче, экөө тең бири-биринен калышпайт.

– А эми дүйнөдөгү эң кыйын балыкчы сенсиң.

– Жок. Мен өзүмөн кыйыныраак балыкчыларды билчүмүн.

– Que va!¹ – деди бала. – Дүйнөдө жакшы балыкчылар аз эмес, эң кыйындары да бар. Бирок сендей балыкчы эч жерде жок.

– Ыракмат. Сенин мындай ойлогонуңа кубанам. Мага өтө чоң балык илинбесе экен, болбосо менден көңүлүң калып калат.

– Мурдакы күчүңөн ажырай элегиң чын болсо, дүйнөдө андай балык жок.

– Билбейм, күчүм оюмдагыдан азыраактыр. Бирок эптүүлүгүм бар, чыдамкайлыгым да жетишет.

– Эми жатып укта, таң атканча күчүң толсун. Мен идишти алпарып берейин.

– Макул. Жакшы жат. Эртең менен сени ойготуп коём.

– Сен мага будильниктей элесиң, – деди бала.

– Менин будильниким болсо – карылык. Эмне үчүн кары кишилер мынчалык эрте ойгонушат? Же өзүнө ушул күндү аз да болсо узартып алыш үчүнбү?

– Билбейм. Жаштардын уйкусу катуу болорун гана билем.

– Ал эсимде, – деди чал. – Мен сени өз убагыңда ойготом.

– Эмне үчүндүр мени башка бирөө ойготконду жаман көрөм. Мен андан кем болгонсуп...

– Түшүнүп турам.

– Жакшы жатып жай тургун, абышка.

Бала кетип калды. Алар тамакты от жакпай жарыксыз жешти эле, эми чал шымын чечип, караңгыда уктаганы жатты. Арасына газета коюлган шымын тоголоктоп бүктөп жаздык ордуна башына коюп алды. Одеалга оронуп, оркойгон пружиналарына жалаң эски газеталар төшөлгөн керебетке суналды.

Ал бат эле уктап кетти. Чалдын жаш кезиндеги Африка, анын узун сары жээктери, көздү карыктырган аппак тайыздыктары, бийик аскалары менен заңкайган күрөң тоолору түшүнө кирди. Чал ар түнү ушу жээктерге келип токтойт, ар түнү түшүндө күркүрөгөн

¹ Кой, антпе! (Испанча).

деңиздин үнүн угат, ар түнү жергиликтүү адамдардын кайыктарын толкун жээкке кууп баратканын көрөт. Түшүндө ал палубадан эрип чыккан чайыр менен кендирдин жытын кайтадан искейт, таң жели менен кошо келген Африканын жытын искейт.

Бул жыттар каңылжарын өрдөгөндө, чал дайыма ойгонуп кетчү да, кийинип алып барып баланы ойготчу. Бүгүн жээктин жыты ага өтө эле эрте жетти. Бу жытты түшүндө сезип жатканын билип, уктай берди, анткени деңизден чыккан аскалардын ак чокуларын, Канар аралдарынын гавандарын, булуңдарын көрүп алайын деди.

Эми бороондор да, аялдар да, чоң окуялар, чоң балыктар да, мушташтар да, күч сынашкан мелдештер да, жада калса өз аялы да чалдын түшүнө кирбей калды. Түшүнө алыскы өлкөлөр менен жээкке чыгып келатышкан арстандын күчүктөрү кире турган болду. Алар иңир кирип калганда кудум эле мышыктын балдарындай оюн салышат. Чал аларды баланы кандай көрсө, так ошондой жакшы көрөт. Бирок бала түшүнө бир да жолу кире элек.

Аңгыча болбой чал ойгонуп кетти, ачылып турган эшиктен айды карап, шымын жазып кийди. Кепеден чыгып заара кылды да, баланы ойготкону жол менен өйдө басты. Эртең мененки суук аны чыйрыктырды. Бирок чыйрыкканы басыларын билет, көп узабай эле кайыкка түшүп, калактарды эше баштаганда жылып кетет.

Бала жаткан үйдүн эшиги ачык экен, жылаңайлак чал дабыш чыгарбай басып, үйгө кирди. Кетилип калган айдын нурунда биринчи бөлмөдө керебетте жаткан баланы тааныды. Чал аны бутунан алды да, бала ойгонуп, чалкасынан оодарылып аны караганча кармап турду. Чал ага башын ийкеди; бала керебеттин жанындагы орундуктан шымын алып, отурган калыбында кийди.

Чал үйдөн чыкты, бала артынан жөнөдү. Баланын уйкусу алигиче тарай элек; чал аны бир колу менен далысынан сүйөй кучактап:

– Кечирип кой мени, – деди.

– Que va! – деди бала. – Эркектин бешенесине ошондой жазылган да. Айла канча.

Алар жол менен ылдый чалдын кепесин көздөй басышты, ошол эле жолду бойлоп, караңгыда кайыктарынын мачталарын көтөргөн жылаңайлак кишилер кетип баратышты.

Кепеге келгенде бала кайырмактын түрмөктөлгөн жиптери салынган себетти, гарпун менен багорду алды, чал болсо парус оролгон мачтаны ийнине салды.

– Кофе ичесиңби? – деп бала чалдан сурады.

– Адегенде шаймандарды кайыкка салалы, анан барып кофе ичебиз.

Алар балыкчыларды тейлеген эрте ачылган ашканага келишип, консерванын банкасы менен кофе ичишти.

– Жакшы уктадыңбы, абышка? – деди бала; уйкудан ажыраш өтө кыйын болсо да, баланын уйкусу тарайын деп калды.

– Абдан жакшы уктадым, Манолин. Бүгүн куру келбесиме ишенем.

– Мен дагы, – деди бала. – Азыр барып сенин живецтериңди, биздин сардиналарыбызды алып келейин. Менин чалым шаймандарды өзү ташыйт. Буюмдарын башка бирөө ташышса жаман көрөт.

– Экөөбүздүн мамилебиз андай эмес. Мен шаймандарымды сага беш жашыңда эле берчүмүн.

– Билем, – деди бала. – Күтө тур, азыр эле келем. Кофеден дагы ич, биерде бизге карызга беришет.

Ал маржан рифин¹ жылаңайлак буттары менен чалпылдата басып, живецтер сакталган муздаткычты карай кетти.

Чал кофеден шашпай ууртап коюп олтурат. Бүгүн мындан башка тамак ичпесин билет. Ошондуктан кофеге аябай тоюп алыш керек. Тамак ичүү шаан-шөкөтү аны алда качан эле тажаткан, ал деңизге чыкканда тамак ала жүрчү эмес. Кайыктын баш жагында бир бөтөлкө суу турат, андан башка кечке чейин ага эч нерсенин кереги жок.

Сардиналарды, газетага оролгон живецтерди алып бала келди.

Балыкчылар тамандарынан өткөн майда ташты тепсеп, кайыкты саал көтөрүп туруп сууга түртүштү.

– Жолуң ачылсын, абышка.

– Сенин дагы.

Чал калактардын жиптен жасалган илгичтерин казыкчаларга илип, бир аз алга обдулуп, караңгыда кайыкты гавандан чыгара баштады. Башка тайыздыктардын деңизге бөлөк кайыктар да чыгууда, ай дөңдөргө жашынып, чал аларды көрбөсө да, калактардын шарпылдатып сууну эшип жатканын угуп турду.

Кез-кезде кээ бир кайыктардан кобур-собур үндөр угулат. Бирок кайыктардын көпчүлүгүндө жымжырттык өкүм сүрүп, калактардын шарпылдаганынан башка добуш жок. Булуңдан чыккандан кийин кайыктар туш-тушка тарап кетишти, балыкчылардын ар кимиси балык бар деп үмүт кылган жерлерине жөнөштү.

Чал болсо мурунтан эле жээктен алыс кетүүнү чечкен; жердин жытын артына калтырып, океандын эртең мененки салкын демин түптүз бет алып кетип баратты. Океандын «чоң кудук» деп балыкчылар атаган жеринен өтө берерде, суу түбүнөн жылтыраган балырды көрдү. Биердин түбүнүн тереңдиги чукул эле жерден тупатуура жети

¹ Деңиз, суу бетине оркоюп чыгып турган же суу түбүндөгү арсак таштар.

жүз саржан төмөн кетет; биерде ар түрдүү балыктар чогулат, анткени суунун агымы деңиздин түбүндөгү типтик жантаймага соктуга берип, ирим болуп калган. Биерге сансыз креветкалар¹ жана майда балыктар чогулат, эң эле терең жерде кээде жыбыраган каракатидалар² топ-топ болуп самсып жүрүшөт; түн ичинде суунун үстүнө чыгып, жортуулдап жүргөн балыктарга жем болушат.

Караңгыда чал таң атарын сезип турат; калак шилтегенде дирилдеген добушту угуп калды – бу суудан сүзүп чыгып, катуу канаттарын зуу-зуу эткизе, учма балыктар сызып өтүп жатканы. Чал учма балыктарга өтө эле мээримдүү карайт, анткени биерде, океанда жүргөндө, алар анын эң жакын достору. Куштарды аячу. Бөтөнчө жан-алы калбай безилдеп учуп жүрүп издеген тамагын табалбаган кичинекей, назик деңиз чардактарына боору ооруйт. «Тарпчылдар менен чоң, күчтүү куштарды эсептебесек, канаттуулардын турмушу биздикинен да оор. Океандын кээде өтө ырайымсыз болуп кетерин билип туруп, эмне үчүн куштарды деңиз чабалекейлериндей назик жапа алсыз жараткан? Океан март жана сонун, бирок кээде өтө эле ырайымсыз болуп кетет, жемдин артынан сууга чүмкүп кирип, муңдуу үн менен бири-бирин чакырып учуп жүрүшкөн канаттуулар океан үчүн өтө эле назик келишет» – деп ойлочу чал.

Чал деңизди өз оюнда *la mer* деп атайт. Деңизди сүйгөн кишилер гана аны испанча ушинтип аташат. Кээде деңизди сүйгөндөр да деңиз жөнүндө жаман айтышат, бирок аял жөнүндө сүйлөшүп жаткансып сүйлөшөт. Акуланын боору кымбат болуп турган күндөрдө моторлуу кайык сатып алышкан балыкчылардын ичинен чыккан жаш балыкчылар деңизди эркекти айтып жаткансып *el mar* деп аташат. Алар деңизди мейкиндик жөнүндө, тең тайлашчу жөнүндө, анан калса кээде душманы жөнүндө сүйлөшүп жаткансып аташат. Чал болсо деңиз жөнүндө өтө мээримдүүлүк менен берилген же болбосо ырайымдыгын унуткан аялды айтып жаткансып сүйлөчү, океан кээде ойлобогон же жаман иш кылса, айла канча, аялдын жаратылышы ошондой да. «Ай деңизди аялдай толкундатат», – деп ойлочу чал.

Чал күчүн салбай, шашпай, ырааты менен калак шилтейт, анткени айлампасыз жерлердин баарында океан мелмилдеп тынч. Ал ишинин үчтөн бир бөлүгүн агымдын жетегине берип койгон, ошондуктан таң агара баштаганда жетем деген жеринен небак эле өтүп кетиптир.

«Терең жерлерден бир жума уулап эч нерсе кармай албадым, – деп ойлоду чал. – Бүгүн бонито менен альбакоренин³ топтору жүргөн

¹ Деңиздеги майда чаяндын бир түрү.

² Килкилдек денелүү омурткасыз майда жаныбарлар.

³ Бонито, альбакоре – балыктын түрлөрү.

жерден бактымды сынап көрөйүнчү, балким, чоң балык да ошо жерде жүргөндүр?»

Чал таң ата электе эле жем сайып кайырмактарын салды да, агым менен акырын жыла баштады. Бир живец кырк саржан тереңдикке, экинчи жетимиш беш саржан тереңдикке жеткен, үчүнчүсү менен төртүнчүсү көгөргөн сууга жүз жана жүз жыйырма беш саржанга чөккөн. Живецтердин башы төмөн карай салаңдап турат, анан дагы кайырмактын түз жагы балыктын ичинен өткөрүлүп, бекем байланып тигилген; кайырмактын өзүнө болсо – анын ийри жагы менен учуна – чал бала кармап берген сардинаны жыш сайган. Кайырмакка эки көзүнөн өткөрүлгөн сардиналар тасмадай болуп салаңдап турат. Чоң балык кайырмакка жакындап калса, анын жегиликтүү таттуу жытын ошол замат сезер эле.

Бала чалга эки жаңы тунец берген. Чал аларды тереңирээк салынган кайырмакка сайды да, калган экөөнө чоң көк макрель менен сары умбрицаны¹ сайды. Аларды чал мурунку жолу да пайдаланган эле, бирок алар азыр деле жакшы сакталыптыр, сонун сардиналар аларга жакшы жыт берип, кызыктырып турат. Балык жемге араң эле тийип кеткенин байкап калыш үчүн чал жоондугу сөөмөйдөй болгон кайырмактын боосун солкулдак чыбыктарга илип койгон, жиптер узундугу кырк саржанга жеткен дагы башка жиптерге байлоого болот, ошентип, керек болсо балыкты үч жүз саржандан ашык жерден уулоого мүмкүнчүлүк бар.

Азыр чал көк чыбыктарды карап коюп, жиптердин сууга типтик жана тийиштүү тереңдикке кетишин байкап, кайыкты акырын айдап баратты. Жарык болуп калды, биртикеден кийин күн да чыгыш керек.

Күн көрүнөр-көрүнбөс деңизден көтөрүлгөндө чал башка кайыктарды көрдү; алар агымдын туурасын бүт ээлеп, сууга батып турат. Анткени менен бул кайыктар жээкке жакыныраак. Ана күн ысып, нурлары жаркырап деңиздин бетине чагылышты, күн горизонттон өйдө көтөрүлгөндө, нурлары көздү ачыштырып, деңиздин бетин жаркыратты. Сууну карабоого умтулуп, чал кайыгын айдап баратты.

Ал караңгы тереңдикке кеткен кайырмактын жиптеринен көзүн албайт. Анын жиптери башка балыкчылардын жиптеринен түз кетчү. Караңгы сууда, ар кандай тереңдикте, чал болжогон жерлерде жем балыкты күтүп турат. Башка балыкчылар шайман-аспаптарын агымга бош коё беришет, ошондуктан алар шайман-аспаптарын жүз саржан тереңдикке салдык деп ойлошсо, чынында жем алтымыш саржан жерге жетпей жүрө берет.

¹ Макрель, умбрица – балыктын түрлөрү.

«Мен шайман-аспаптарымды дайыма туптуура салам, – деп ойлочу чал. – Ошентсем да ишим оңунан чыкпай койду. Бирок ким билет? Балким, бүгүн бактым мага да жылмайып коёр. Бүгүнкү күн кечээкиге окшобойт эмеспи. Албетте, адамдын иши оңунан чыгып турса жакшы дечи. Бирок мен ишимди так аткарганды туура көрөм. Бакыт келе турган болсо, мен ага даярмын».

Күн чыкканына эки сааттай болду да, чыгышты караганда көз анчалык ачышып оорубай калды. Эми үч эле кайык көрүнүп турат, бу жерден алар сууга таптакыр эле чөгүп кеткенсип жана жээкке кадалып калган сыяктанат.

«Эртең мененки күн өмүр бою көзүмдү ачыштырат, – деп ойлоду чал. – Ошентсе да көзүм жакшы көрөт. Кечинде күндү карап тура алам, көзүм караңгылабайт. Кечинде күн өтө күчтүү тиет эмеспи. Бирок көзүмдү күн эртең менен оорутат».

Ушул учурда ал узун кара канаттарын жайып, асманда айланып учуп жүргөн фрегатты¹ көрүп калды. Канатын куушуруп, куш ылдый катуу сызып кирди да, анан кайтадан көтөрүлүп айлана баштады.

– Олжосун көрдү, – деди чал үн чыгара сүйлөп. – Бекер айланбай калсын.

Чал кайыгын куш айланган жакты көздөй айдап, калактарды акырын, бир калыпта тарта баштады. Ал кайырмактын жиптери сууга типтик кирсин деп шашпай байкап барат. Бирок кайык суунун агымынан батыраак жылат да, чалдын балык кармоосу мурдакыдай эле туура болсо да, анын кыймылы фрегатты көргөнгө чейинкиге караганда тезирээк эле.

Фрегат бийигирээк көтөрүлүп, канатын кыймылсыз жайып кайта айлана баштады. Анан күтпөгөн жерден сууга чүмүп кирип чыкты. Чал ошондо суудан учма балык ыргып чыгып, жанынын бардыгынча сабалап суунун үстү менен учуп баратканын көрүп калды.

– Макрель, – деп чал катуу айтты. – Чоң алтын макрель.

Ал калагын суудан сууруп, кайыктын баш жагында далдаада жаткан жипти колуна алды. Жипке зым менен байланган кичинекей кайырмакка сардина сайды. Кайырмакты сууга салып, анын бир учун кайыктын артына бекитилген шакекчеге байлады. Анан дагы бир кайырмакка жем сайып, жибин оролгон бойдон кайыктын ичиндеги көлөкөгө таштады. Калактарды колго алып, суунун үстүнө жакын учуп балык уулап жүргөн канаты узун кара кушту карап олтурду. Куш канатын куушуруп сууга кайрадан кирди да, учма балыктын артынан кууп канатын чапкылап, шашкалактап жөнөдү.

¹ *Фрегат* – деңиздеги чоң куштун бир түрү.

Чал суунун кээ бир жерлери көбүрүп чачыраганын көрүп, алтын макрель учма балыктарды кууп баратканын түшүндү. Макрель балык сууга кирерде так алдынан чыгыш үчүн, өтө ылдамдык менен анын жолун тосуп, туурасынан качырып баратты.

«Макрель көп болсо керек, – деп ойлоду чал. – Макрелдер бири-биринен оолак сүзүп, көп жерди ээлеп алышыптыр, учма балыктардан бирөөнү да калтыра турган эмес. Куштун го аны кармоого эч кандай үмүтү жок, анткени учма балык фрегат үчүн өтө эле чоң жана шамдагай».

Чал суудан улам-улам секирип чыгып жаткан учма балыктарды куш кармай албай ыксыз аракет кылып жатканын көрүп турду. «Макрель менден кетти, – деп ойлоду чал. – Алар өтө эле бат, өтө эле алыска сүзүп баратышат. Мүмкүн, мага, адашып артта калган макрель илинип калар, а балким, менин чоң балыгым да ошонун жанында жүргөндүр? Анткени ал кайсы бир жерде сүзүп жүрүшү керек да».

Булуттар тоо кыркасына окшоп өйдө көтөрүлүп, жээк узун көк тилке болуп созулуп, андан ары буурул дөңдөр көрүнөт. Суунун өңү өзгөрүлүп отуруп, кызгылт көккө айланды. Чал сууну караганда, караңгы тереңдикте кулпурган кызгылтым планктонду, көздүн жоосун алган күндүн чагылышкан жарыгын керет. Чал жиптердин сууга туз кетишин байкап, планктондун көптүгүнө кубанат, анткени бу белги балыктын көп болушуна ишендирет. Бийик көтөрүлгөн күндүн нурлары, жер үстүндө салаңдап турган булуттардын түрлөрү аба ырайы жакшы болорун билдирип турат. Баягы фрегат алыс учуп кетти, ал эми суунун үстүндө күнгө күйүп оңуп калган саргас балырынын сары тутамдары менен кайыктын жанында сүзүп бараткан португалиялык физалиядан башка эчтеме жок. Кубулган кызгылт көк физалия көбүктөй килкилдеген денесин жамбаштата оодарды да, кайта мурдакы калыбына келди. Ал өлтүрүүчү узун муруттарын сүйрөп, күнгө жаркырап суунун үстү менен шайдоот сүзүп баратат.

– У-ух, сениби митайым! – деди чал.

Чал калагы менен сууну жеңил эшип, суу түбүнө көз жиберер эле, физалиянын муруттарынын арасында сүзүп жүргөн физалиянын кызгылт көк муруту менен түспөлдөш кичинекей чабактарды көрдү: алар көбүктүн көлөкөсүндө сүзүп ойноп жүрүшөт. Физалиянын уусу алар үчүн зыянсыз. Адамга анын уусу башкача тиет: чал балыкты тартып кайыкка салып жатканда мындай былкылдаган муруттар аспаптарга оролсо, колдорун уу чырмоокко күйгүзүп алгандай чыканагына чейин былжыраган жара каптап кетчү, физалиянын уусу денеге бат тарайт, камчы менен чапкапсып сыздатып оорутат.

Кулпурган көбүктөр укмуштуудай кооз. Бирок деңизди мекендегендердин эң арамзасы ушу болот. Ошондуктан буларды килейген

таш бакалар жеп жатканын көрүп калса, чал аябай кубанчу. Физалиянын уусу таш баканын көзүнөн башка жерине коркунучсуз. Таш бакалар физалияны көргөндө көздөрүн жуумп, астынан тосуп чыгышат да, аларды муруттары менен кошо бүт бойдон жеп алышат. Чал таш бакалар физалияны жеп жатканын карап турганда, моокуму канчу; анан өзү да катуу бороондоп кийин толкун менен жээкке сүрүлүп чыккан физалияларды тебелегенди жакшы көрчү. Чорлуу таман көбүктөрдү басканда, алардын тарс деп жарылганын тыңшап калчу.

Чал жашыл таш бакаларды көрктүүлүгү жана шамдагайлыгы үчүн, кымбат баалангандыгы үчүн жакшы көрчү. Португалиялык физалияны жеген, сүйүү иштерине кесирлүү, калың сары соот кийген эби жок келесоо бистерди камкорсунуп жек көрчү.

Чал бир топ жылдар бою таш бака уулоочулар менен бирге чыгып жүрсө да, таш баканы көргөндө башкаларча ырымчыл коркунучту сезчү эмес. Коркмок түгүл, аларды аячу. Жадакалса килейген, узундугу кайыктай, салмагы бир тоннага жеткен луты деген терилүү таш баканы да аячу.

Адамдардын көпчүлүгү таш бакаларга өтө эле ырайымсыз мамиле кылышат. Анткени бул айбанды өлтүрүп, союп жиликтеп салгандан кийин да анын жүрөгү көпкө чейин согуп тура берет экен. «Бирок менин жүрөгүм таш баканыкындай эле да, – деп ойлоду чал, – анан колдорум да, буттарым да аныкына өтө окшош». Чал күч жыйнаш үчүн таш баканын ак жумурткасын далай жеген. Ал жумуртканы май айында жей турган себеби, сентябрь жана октябрь айларында чоң балык жүргөндө, күч абдан керек болот.

Андан башка чал күнүнө акуланын боорунан сызгырылган майдан бир чөйчөктөн ичет. Ал май балыкчылар шаймандарын каткан сарайда чоң челекте сакталып турат. Майды ар бир балыкчы пайдаланса болот. Ал майдын даамы балыкчылардын көпчүлүгүн жийиркентчүдөй көрүнчү, бирок аны ичиш таң ата электе төшөктөн туруудан кыйын эмес, ал май сууктан сактайт жана көзгө абдан пайдалуу.

Чал асманды карап, баягы фрегат деңиздин үстүндө кайтадан айланып учуп жүргөнүн көрүп калды.

– Балык тапты, – деди чал үн чыгара сүйлөп. Бир да учма балык деңиздин тегиз бетинин тынчын албайт, майда балыктар да көрүнбөйт. Бирок орточо келген бир тунец суудан секирип чыгып, аласалып башы менен кайтадан сууга кирип кеткенин чал байкап калды.

Тунец күнгө күмүштөй жарк дей түштү, анын артынан башка тунецтер алыс-алыс секиришип, майда балыктарды кууп, сууну чачыратып туш-тушка жөнөштү. Майда балыктарды тегерете курчап алдыга салып айдап алышыптыр.

«Эгерде алар эң тез сүзүп кетишпесе, мен бул үйүрдү кууп жетем», – деди чал. Тунецтерден качып суунун үстү менен сүзүп бараткан чабактарды фрегаттын илип алып жатканы, тунецтердин сууну агарта чапкылап сүзүп баратканы чалга даана көрүнүп турган эле.

– Куш – балыкчынын ишенимдүү жардамчысы, – деди чал.

Аңгыча болбой чал буту менен бир түрмөгүн басып отурган кыска жип солк дей түшүп керилип калды. Чал калактарын таштап орточо келген тунецтин салмагын сезип, жипти акырын тарта баштады. Колдон чыгып кетчүдөй булкунган жеңил жипти тартып отуруп, балыктын көк жону менен кубулган канаттарын аны суудан сууруп кайыкка салардан мурун эле көрдү.

Куйган октой салмактуу тунец чоң көздөрүн чакчайтып, куйругу менен чапкылап, жаны менен коштошууда. Чал жаны чыкпай кыйналып жаткан балыкты аяп, башка чаап өлтүрдү да, буту менен кайыктын артындагы жаткан төшөмөнүн астына түртүп койдү.

– Альбакоре, – деди чал угуза сүйлөп. – Бул сонун жем болот. Салмагы он кадакка барат, андан кем эмес.

Чал качантан бери өзү менен өзү сүйлөшө баштаганын унутуп да калган. Мурда жалгыз калганда, ырдачу, кээде түн ичинде, чоң парусникте вахтада турганда же таш бакага чыкканда ырдачу. Балким, бала андан кетип калып, өзү жалгыз калгандан бери өзү менен сүйлөшө баштагандыр. Азыр эсинде жок. Бирок бала менен балык кармап жүргөндө деле, эң эле зарыл болсо гана сүйлөшчү эмес беле. Алар түн ичинде же жаан-чачында аргасыз бекерчиликте гана сүйлөшчү. Деңизде бекер эле сүйлөшө берүү балыкчылардын адатында жок нерсе. Чал да муну жаман деп ойлойт, ал адатты сыйлайт. Мына эми чал өзүнүн оюн угуза айтып, көп эле кайталаганга көнүп калган, анткени бул эч кимдин тынчын албайт да.

– Өзүмчө эле сүйлөп жатканымды бирөө укса, мени акылынан тайып калган экен дейт го, – деди чал. – Демек, мен жинди болбогон соң, кимдин кандай иши бар? Байлардыкы жыргал. Кайыктарында алар менен сүйлөшүп, бейсбол жөнүндө айтып бере турган радиолору бар.

«Азыр бейсбол жөнүндө ойлой турган кез эмес, – деди чал өзүнө өзү. – Азыр бир гана ой болуш керек. Мен эмнеге төрөлгөм, ошону ойлошум керек. Бул тунецтердин жанында, балким, менин чоң балыгым бараткандыр. Мен бир эле альбакорени кармадым, ал да болсо тобунан адашып калса керек. Алар жемди жээктен алыс издешет да, абдан бат сүзүшөт. Бүгүн деңизден кезиккендердин баары түндүк-чыгыш жакка өтө бат сүзүп кетип баратышат. Балким, ушу маалда дайыма ушундайдыр? А балким, аба ырайы өзгөрүлгөнү тургандыр, бул мен билбеген белги болуп жүрбөсүн?»

Азыр жээктин көк тилкеси да чалга көрүнбөй калды, биерден карга бөлөнгөндөй агарган көк дөбөлөрдүн чокулары гана көрүнөт. Чокулардын үстүндөгү булуттар да карлуу бийик тоолорго окшош. Деңиз өтө эле карарып кетти да, күндүн нурлары сууда чагылыша баштады. Чак түштө планктондун жаркыраган сансыз учкундарын так төбөгө келген күн өчүрдү, чал эми кара көгүш суунун ичинен күндүн нурларынын чагылышканынан пайда болгон кубулган темгилдер менен караңгы тереңдикке кеткен жиптерден башка эч нерсени көрбөй калды. Биерде тереңдик бир миля¹ эле.

Тунецтер кайра тереңдеп кетишти. Балыкчылар ушул тукумга караштуу балыктардын баарын тунец деп аташат, алардын анык атын базарга алып барганда же жем катары сатканда гана билишет. Барган сайын ысыган күн чалдын желкесин күйгүзүп жиберди. Калак шилтеген сайын далысынан тер шорголоп агат.

«Кайыкты агымга салып, уктап алсам болор эле, – деп ойлоду чал. – Жипти бутумдун бармагына байлап койсом, убагында ойгоном. Бирок бүгүн сексен бешинчи күн, даяр болуп туруш керек».

Аңгыча болбой көк чыбыктардын бирөө солкулдап, сууга ийилгенин байкады.

– Мынакей, мына! – деп, чал кайыкты чайпалтпай, калактарын акырын суудан алып чыкты.

Жипке созулуп жетип, аны оң колунун бармагы жана сөөмөйү менен коомай кармады. Жип кайта термелди, бирок булкунушу анчалык күчтүү эмес. Бул эмненин белгиси экенин чал жакшы билет. Азыр бир жүз кырк саржан тереңдикте тунецтин башынан чыгып турган балка менен согулуп колго жасалган кайырмактын ийилген жери менен курч учуна тизиле сайылган сардиналарды марлин жеп жатат.

Чал жипти колунан чыгарбай, сол колу менен абайлап чыбыктан чечип алды. Эми балыкка шек билгизбей, жипти акырын жылдырып бошотууга болот.

«Жээктен ушунчалык алыс, анан калса жылдын ушул маалында жүрсө, килейген балык болсо керек. Же, балык же. Жей бер, айланайын. Сардиналар абдан сонун, жаңы эле сайылган, сен болсоң деңиздин түбүндө, караңгыда үшүп жүрөсүң. Дагы бир жолу айланып келип же!»

Чал балыктын жипти акырын булкканын сезді, анан балык катуураак тартты – сардиналардын бири кайырмакка бекем илинип калса керек. Андан кийин тынчып калды.

– Бол эми, – деди чал угуза сүйлөп, – дагы бир жолу айланып кой. Жыттап көрчү. Кандай, сардиналар сонун бекен? Жакшылап же.

¹ Миля – 1852 метр.

Анан тунецке да жетесиң. Ал муздак жана катуу, тим эле ширин. Тартынба, балык. Же, балык же, сураганым ушул!

Чал жипти кармап, башка кайырмактарга да көз салып турат, анткени балык башка жакка кетип калышы да мүмкүн. Чал кокусунан жипти акырын, коомай тартканын сезди.

– Тартат, – деди чал. – Тартат, кудай ага ден соолук берсин!

Бирок ал тарткан жок. Ал кетип калды да, жип былк этпей салаңдап калды.

– Ал кете албайт, – деди чал. – Кудай бар, ал кете албайт!

Жөн эле кайта кайрылып келип киргени турат. Балким, ал мурда кайырмакка илинип, ошону унута электир.

Чал ошо замат жиптин акырын булкуп тартылганын туйду да, жүрөгү ордуна келе түштү.

– Кайра келет деп айтпадым беле, – деди чал. – Ал эми сөзсүз тартат!

Чал балыктын жипти акырын жулкулдатып жатканына сүйүнүп олтуруп, кандайдыр бир укмуштуудай оор салмакты сезе койду. Килейген балыктын салмагына чыдай албай, жипти коё берди эле, түрмөгүнөн жазылган жип чалдын манжаларынын арасынан жылмышып, улам ылдыйлап сууга сызып кирип баратты. Чал жипти арандан зорго кармап турса да, аны чубап жаткан эбегейсиз чоң нерсенин оор салмагын сезип жатты.

– Бул эмне деген балык! – деди чал угуза сүйлөп. – Кайырмакка илинип алып, эми аны менен качып кеткиси бар.

«Ал баары бир кайрылат да, кайырмакты жутуп жиберет», – деп ойлоду чал. Бирок көз тийип калбасын деп, бул оюн угуза айткан жок. Чал бу балыктын чоң экендигин билди да, караңгыда оозуна кептелип калган тунец менен алыстап кетип баратканын тим эле даана көрүп тургансыды. Бир оокумда кыймыл токтосо да чал анын салмагын сезип жатты. Анан жип кайра катуураак тартылганда, чал аны бошотту. Чал жипти бир секундча кармап турду, салмак ого бетер оордоп, жипти типтик ылдый тартып кетти.

– Тартты, – деди чал. – Эми жакшылап жесин.

Ал жипти манжаларынын арасынан акырын жылмыштырып, сол колу менен запаста жаткан эки түрмөк жипти экинчи кайырмактын эки түрмөк жибине улаштырды. Эми баары даяр. Балык илинген жипти эсептебесе, чалдын карамагында дагы ар бирөөнүн узундугу кырк саржан болгон үч түрмөк жип бар.

– Дагы кичине жеп койсоң, – деди чал. – Тартынбай жей бер.

«Кайырмактын учу жүрөгүңө жетип, сени өлтүрө тургандай кылып же, – деп ойлоду чал. – Өзүң эле калкып чык, мен гарпунду сага матырып алайын. Жакшы болот. Даярсыңбы? Аябай тойдуңбу?!»

– Эмесе баштайын! – Чал жипти катуу булкуп, суудан бир ярдга¹ жакын тартып чыкты да, эки колу менен алмак-салмак тартып, колдорунун, денесинин күчүнүн баарын салып, жипти кайра-кайра силке баштады.

Бирок анын аракеттери текке кетти. Балык акырын гана алыстап кете берди, чал аны өзүнө бир сөөмөй да жакындата алган жок. Чалдын жиптери бекем, атайы чоң балыкка арналган. Чал жипти далысына салып тартты. Керилип тартылган жиптен суунун тамчылары типтик чачырады, анан жиптен суу шырылдай баштады, чал болсо чалкалап, отургучту тээп, жипти баягы бойдон кармап олтурду. Кайык аз-аздан түндүк-батышты көздөй жыла баштады.

Балык күзгүдөй мөлтүрөгөн деңиздин бетиндеги кайыкты сүйрөп тынбай кетип баратты. Башка кайырмактар да сууга салынган, бирок аларды кароого чалдын чамасы жок.

– Кап, бала азыр жанымда болсочу! – деди чал. – Мени балык сүйрөп баратат, а мен болсом биртенгдин² милдетин аткарып баратам. Жипти кайыкка байлап койсо болот. Бирок анда кырсык болуп, балык бошоп кетпесин. Жипти бекем кармап, керек болсо кичинеден бошото берейин. Балыктын төмөн чөкпөй, сүзүп баратканына кудайга шүгүр... Эгерде ал тереңдикке кете турган болсо, мен эмне кылмакчымын? Эгерде ал таштай чөгүп, суунун түбүнө өлүп калса, эмне кылмакчымын? Билбейм. Ошондо көрүшөбүз. Менин кыларым толуп жатат!

Чал далысы менен жипке сүйөнүп, анын сууга кыйгач киргенин карап, кайыктын түндүк-чыгышка акырын жылып баратканын байкап олтурду.

«Ал жакында өлөт, – деп ойлоду чал. – Ал өмүр бою сүзүп жүрө албайт».

Бирок төрт саат өткөн соң да, балык деңизге тынымсыз кете берди; чал баягы бойдон далысы менен жипти тартып, олтургучту чирене тээп олтурду.

– Мен муну кармаганда чак түш эле, – деди чал, – ал эми ушуга чейин аны көрө элекмин.

Чал балыкты кармай электен мурун чий калпагын чекесине баса кийген эле, азыр калпак чекесине батып оорутуп жиберди. Чал суусады. Жипти булкуп албайын деп, акырын чөгөлөп, кайыктын тумшук жагына сойлоп барды да, бир колу менен бөтөлкөгө жетти. Аны ачып, эки-үч ууртады. Анан кайыктын тумшугуна жөлөнүп,

¹ *Ярд* – узундукту ченөөнүн өлчөмү, 0,9144 метрге барабар.

² *Биртенг* – кеменин тумшук жагына орнотулган жоон казык, кеме буксирге алынганда ага трос байланат.

эс алмак болду. Күчүн сактоого аракеттенип, эч нерсени ойлобой, парус оролгон мачтанын үстүнө олтуруп эс алууда.

Анан артын карап, жер көрүнбөй калганын билди. «Эчтеме эмес, – деп ойлоду ал. – Гавананын отторун карап жүрүп отурсам, жерге качан да болсун жете алам. Күндүн батарына эки саат калды. Балким, ага чейин ал калкып чыгар. Андай болбосо, айдын жарыгында чыгат. Же болбосо, таң атканда. Колумдун тарамыштары тырыша элек, күчүм да толуп турат. Кайырмакты мен жуткан жокмун, ал жутту. Ушунчалык катуу сүйрөп келатат, кандай балык болду экен? Зымды бекем тиштеп алса керек, жок дегенде көзүмө чалдыкса боло, ким менен алышып баратканымды билип алар элем».

Жылдыздарга караганда, балык багытын өзгөртпөй, түн бою жүрүп отурганын чал баамдай берди. Күн баткандан кийин, суук боло түштү. Аркасынан, ийиндеринен, карыган буттарынан аккан тер кургап, чал чыйрыга баштады. Жем салган ящикти жапкан капты күндүз алып чыгып, күнгө жайып койгон эле. Күн баткандан кийин кендир капты мойнуна байлады да, жиптин астына келтирип, далысына төшөдү. Эми жип далысын анчалык кеспей калды. Чал кайыктын тумшугуна жөлөнүп, ыңгайланып олтурду. Чынын айтканда, бул калыпта олтуруш анын абалын бир аз гана жеңилдетти, ошентсе да чал абдан ыңгайлуу олтурдум деп, өзүн өзү ишендирип алды.

«Кандай болсо да, бир жаңы амал тапканга чейин, мен балыкты эчтеме кылалбайм, ал да мени эчтеме кылалбайт» – деди чал.

Ал заара кылып үчүн жана жылдыздарды карап, кайыктын кайда кетип баратканын байкаш үчүн бир жолу ордунан турду. Сууга кыйгач баткан жип чалга өзүнүн ийининен чыккан нурдай болуп көрүндү. Алардын жүрүшү мурдакыдан акырындап калыптыр. Гавананын оттору түнөрүп, бозоро баштаган – кыязы, агым аларды чыгышты карай алып бараткан окшойт. «Гавананын оттору жоголгон соң, биз чыгышка кетип баратабыз», – деп ойлоду чал. – Балык багытын өзгөртпөсө, отторду дагы бир далайга чейин көрүп турат элем. Бүгүн бейсбол боюнча беттешүүлөр кандайча аяктады болду экен? Кайыкта радио болсо кандай сонун болор эле! Чал ойлорун бөлдү: «Алаксыба! Кылып жаткан ишиң жөнүндө гана ойло».

Анан угуза мындай деди:

– Баланын жоктугу жаман болду го. Ал мага жардамдашат эле да, өзү көзү менен баарын көрөт эле.

«Карыганда адам баласы жалгыз калууга болбойт, – деп ойлоду ал. – Бирок бул болбой койбос нерсе. Тунец сасый элегинде жеп алууну унутпасам экен, мен алсырабашым керек. Ачка болбосом да, эртең менен унутпай жеп алсам экен. Унутпасам экен» – деп ал өзүнө улам-улам айтып эскертип коёт.

Түн ичинде кайыктын жанына эки деңиз чочкосу келди, чал эркегинин катуу күшүлдөгөнүн, ургаачысынын үшкүргөнсүп акырын бышылдаганын даана укту.

– Булар жакшы, – деди чал. – Калжандап ойноп, бирин бири сүйгөндөн башканы билишпейт. Учма балыктардын өзүндөй эле булар да бизге кадимкидей тууган.

Анан өзү кайырмак менен кармап алган соң балыгына боору ооруду. «Бул балык укмуш балык эмеспи, анын дүйнөдө канча жашаганын кудайдан башка эч ким билбейт. Капырай, мунун мынчалык кызык жүргөнүн карасаң. Ал өтө акылдуу болсо керек, ошондуктан секирбей жатат го. Эгерде ал секирсе, же күчүнүн бардыгынча жулунса, мени өлтүрөт эле да. Же болбосо мурун да кайырмакка илинип, ушундай кылса өмүр үчүн күрөшүү ал үчүн жеңилирээк экенин түшүнүп турабы? Ага каршы жалгыз эле киши, болгондо да чал экенин кайдан билсин? Эмнеси болсо да, бул чоң балык. Эти таттуу болсо, далай акчалай пайда берет! Ал жемди кадим эле эркектей сугунду, эркектей тартты, мени менен коркпой күрөшүп баратат. Кызык, эмне кыларын билет болду бекен, же менчилеп алды-артын карабастан кетип баратабы?»

Чал бир жолу марлиндин ургаачысын кармаганын эстеди. Эркек марлин тамакка ургаачысын дайыма өзүнөн мурун жиберет сыйлап. Кайырмакка илинген ургаачы марлин коркконунан ачуусу келип, жанынын бардыгынча алышты да, бат эле чарчап калды. Эркеги болсо андан бир кадам артта калбай ээрчип, аны менен бирге сүзүп, деңиздин үстүндө айлана берди. Ал өтө жакын жүрдү. Чал аны карап, балык ороктон курч, өзү да орокко окшош куйругу менен жипти кесип кетпесин деп коркту. Чал ургаачы балыкты багор менен илип, найзадан учтуу, туурулган тумшугунан кармап туруп союл менен бир койгондо да, анын өңү күзгүнүн тескери бетин боёгон амальгамга окшогончо сабаганда да, бала экөөлөп аны кайыкка сүйрөп салып жатканда да, эркек марлин анын жанында болду. Анан чал жипти түрүп, гарпунду даярдап жатканда, тиги жолдошунун эмне болгонун көрөйүн деп, суудан бийик секирип чыкты да, көгүлтүр төш канаттарын жайып, ылдый кирип кетти, анын көгүлтүр жол-жолдору бар жону даана көрүндү. Анын сулуулугун чал алигиче унута элек. Анан ал жолдошун акырына чейин таштаган жок.

«Мен деңизден эч качан мындай кайгылуу нерсени көрө элекмин, – деп ойлоду чал. – Бала дагы кейиди, экөөбүз ургаачы марлинден кечирим сурадык да, анан аны союп салдык».

– Кап, баланын жоктугун карачы, – деп, ал үнүн чыгарды.

Ийнин кесип ооруткан жип аркылуу өзү каалаган кайсы бир жакка кетип бараткан чоң балыктын зор күчүн сезип, кайыктын тумшугундагы тегерек тактайларга жөлөнүп, оңтойлоно олтурду.

– Капырай, менин айлакерлигимден гана бул өзүнүн чечимин өзгөрттү го!

«Мунун тагдыры – адамдын арамзалыгынан, ар түрдүү тузактардан, кызыктырган жемдерден озуп, океандын түбүндө жүрүү эле. Анын артынан түшүп, аны эч ким барбаган, бир да киши жетпеген жерден таап кармоо – менин тагдырым эле. Эми экөөбүз чак түштөн тартып байланыштык. Ага да, мага да жардамдаша турган эч ким жок».

«А балким, мен балыкчы болууга тийиш эместирмин, – деп ойлоду чал. – Бирок мен атайын ошол үчүн төрөлбөдүмбү. Эмнеси болсо да, таң атканда унутпай туңецти жесем экен».

Күн чыгарына аз калганда анын артындагы кайырмактардын бирөө тартты. Чал кайырмактын сабынын сынганын, жиптин кайыктын кыры менен жылып баратканын укту. Караңгыда бычагын кынынан сууруп алып, балыктын салмагын бүт бойдон сол ийинине которду да, чалкалап туруп, кайыктын кырындагы жипти кесип жиберди. Анан жанындагы жипти кести да, белен жаткан эки түрмөк жиптин учун караңгыда бекем байлаштырды. Түйүндү катуураак тартыш үчүн түрмөктөрдү буту менен басып, бир колу менен шамдагай шилтеди. Эми запаста тупатуура алты түрмөк бар: кесилген жиптерден ар бирөөнөн эки түрмөктөн жана балык түшкөн жиптен эки түрмөк; алты түрмөктүн баары бири-бирине уланган.

«Таң атканда кырк саржанга салынган жипти эптеп алыш керек, – деп ойлоду чал. – Аны кесип, запас түрмөктөрдү ага улаштырам. Ошондо кайырмак менен коргошундан тышкары, эки жүз саржан бышык каталон жибин жоготом. Эчтеке эмес, мындай дүнүйөнү табууга болот. Эгер башка дагы бир балык илинип, бул балыгыман ажыратса, мага жаңы балыкты ким таап берет? Азыр кандай балык тартканын билбейм. Балким, марлиндир, а балким, тумшук балык же акуладыр. Мен аны сезе албай да калдым. Андан батыраак кутулуш керек эле».

Ал угуза:

– Кап, бала жанымда болгондочу! – деди.

«Бирок бала жанымда жок, – деп ойлоду. – Өзүңдүн күчүңө таян. Андыктан көп сүйлөбөй, караңгы болуп турса да, калган жалгыз жипти эптеп-септеп алып чыгып, аны кесип, белен турган эки түрмөккө байлаштырсаңчы».

Ал ошондой кылды. Караңгыда иштөө өтө кыйын эле. Бир жолу балык катуу жулкунганда, чал эт-бети менен жыгылып, көзүнүн алдын айрытып алды. Айрылган жеринен кан шорголоду, бирок ээгине жетпей токтоп, катып калды. Чал кайыктын тумшугуна кайра сойлоп келди да, эс алуу үчүн ага жөлөнүп жатты. Капты ондоп,

жипти ийнинин башка, сүрүлө элек жерине жылдырды да, балыктын кандай сүйрөп баратканын билиш үчүн, бүт салмакты далысына которду; анан кайыктын кандай ылдамдык менен баратканын байкаш үчүн колун сууга салды.

«Кызык, ал эмнеге мындай жулкунду экен, – деп ойлоду чал. – Анын дөбөдөй болгон жонунан зым жылмышып кеткен го? Анын жону меникиндей катуу оорубайт дечи. Бирок ал канчалык чоң болбосун, кайыкты дайыма сүйрөп жүрө албайт да. Мен эми кырсыкка учурата турган нерселердин баарын жок кылдым, запаста жип көп, адамга андан башка эмне керек?»

– Балык, – деп акырын чакырды. – Мен өлмөйүнчө, сенден ажырабайм.

«Ал да менден ажырай албай калды го», – деп ойлоду да, таң атарын күтө баштады. Азыр, таң атайын деп калганда, өтө эле суук, куру дегенде кичине жылып алыш үчүн чал тактайларга бекем сүйөнүп олтурду. «Балык чыдагандан кийин мен да чыдашым керек эмеспи».

Бир маалда таңдын шооласы деңиздин түбүнө кеткен жипти көрсөттү. Кайык тынбай алга кетип бараткан болчу; күндүн чети горизонттон чыкканда, анын жарыгы чалдын оң далысына тийди.

– Ал түндүктү карай баратат, – деди чал. – Агым болсо бизди чыгыш жакка бир топ жерге алып кетсе керек. Балык агымга түшсө, жакшы болор эле. Анда анын чарчаганы билинет.

Бирок күн аркан бою көтөрүлгөндө, балыктын кенедей да чарчабаганын чал түшүндү. Бир гана кубанычтуу нерсе: жиптин сууга чөгүшүнө караганда, балыктын мурдакыдан тайызыраак баратканын байкоого болот. Бул балыктын суу үстүнө сүзүп чыгышын туюндурбайт. Бирок сүзүп чыгышы ыктымал эле.

– Кудай, калкытып чыгара көр! – деди чал. – Аны жеңүүгө жип жетишет.

«Катуураак тартсам анын оозу ооруйт, балким, ошондо секирип чыгар, – деп ойлоду чал. – Жарык түшүп калды, эми чыга берсин. Ошондо анын жонундагы каканактары желге толот да, суунун түбүндө өлүш үчүн кирип кете албайт».

Чал жипти катуураак тартууга тырышты. Бирок ал чалкалап жипти тартканда, ансыз эле керилип, болушунча чоюлган жип анын далысын кесип, оорутуп жиберди. Мындан артык тарта албасын чал түшүндү. «Жулкууга болбойт, – деп ойлоду. – Жулккан сайын кайырмак сайылган жердеги жарат кеңейе берет да, балык сүзүп чыкса, жырылып кетиши мүмкүн. Эмнеси болсо да, азыр, күн тийип турганда, мен өзүмдү түзүгүрөөк сезип калдым. Анын үстүнө азыр менин күндү карашымдын кереги жок».

Жипке сары балыр оролуп калыптыр, бирок чал ага кубанды, анткени балыр балыктын жүрүшүнө тоскоолдук кылат. Бу балыр түн ичинде жаркырап көрүнгөн сары балырдын дал өзү.

– Балык, – деди ал. – Мен сени аябай жакшы көрөм да урматтайм. Ошентсе да мен сени кечке чейин өлтүрөм.

«Муну кылалам деп ишенип туралы», – деп ойлоду чал.

Түндүк жактан бир кичинекей чымчык кайыкка жакындады. Ал өтө эле жапыз, суунун так үстү менен учуп келатты. Чал анын өлөрчө чарчаганын көрдү.

Чымчык кайыктын артына конду. Анан чалдын үстүнөн бир аз айланып жипке конду.

– Жашың эчеде? – деп чал андан сурады. – Бу сенин биринчи саякатың го?

Чымчык жооп бергенсип чалды карады. Жиптин бекемдигин текшерүүгө чамасы жетпей чарчаган чымчык, ага илмийген ичке буттары менен жабышып, ыргалып олтурду.

– Көркпой эле кой, жип катуу тартылган, – деп чал ишендирди. – Өтө катуу. Мындай шамалсыз түндө чарчабашың керек эле. Капырай, азыр чымчыктар да илгеркидей болбой баратат!

«Кыргыйлар силерди тосуп деңизге чыгышат», – деп ойлоду чал. Бирок бул оюн чымчыкка айткан жок, баары бир ал чалды түшүнбөйт эле. Эчтеме эмес, жакында кыргый жөнүндө өзү баарын билип алар.

– Кичинекей чымчык, жакшылап эс ал да, жээкти карай жөнө, – деди чал. – Ар бир адам, ар бир чымчык же балык күрөшкөндөй сен да күрөш.

Чал чымчык менен сүйлөшүп, кайраттана түштү. Антпесе түнү бою үшүп, уюп калган далысы ооруп турган болчу.

– Чымчык, кааласаң бир аз менин жанымда болчу, – деди ал. – Кап азыр парусту орнотуп, сени жээкке жеткизип койсом жакшы болор эле. Анткени азыр сыдырым жел согот. Бирок биерде менин досум бар, аны таштай албайм.

Аңгыча балык катуу жулкунуп, чалды кайыктын тумшугуна жыкты; эгерде чал кайыктын тумшугун бекем таянып, жипти бошотуп жибербесе, балык аны кайыктан тартып сууга түшүрмөк.

Жип тартылганда чымчык учуп кеткен эле, аны чал байкабай калды. Оң колу менен жипти сыйпалап, колунан кап агып жатканын көрдү.

– Балыктын да жанына баткандыр. – Чал аны башка жакка бура алар бекемин деп жипти тартты. Жипти күчүнүн барынча тартты да, мурдакы калыбынча былк этпеди.

– Абалың начарбы, балык? – деп сурады ал. – Кудай бар, менин абалым деле сеникинен жакшы эмес.

Ал бирөө менен сүйлөшкүсү келип, эки жагын карап, чымчыкты издеди. Бирок чымчык эч жерден көрүнбөдү.

«Сен менин жанымда аз эле болдуң, – деп ойлоду чал. – Бирок сен кеткен жакта шамал катуу, жээкке чейин согуп жатат. Балык бир жулкунганда эле мен кандайча жарадар болуп калдым? Чын эле, мен келесоо болуп калыптырмын. А балким, чымчыкты тиктеп олтуруп, ошону эле ойлой бергем го? Эми мен иш тууралуу гана ойлоймун да, күч жыйнаш үчүн туңецти жейм».

– Кап, баланын жанымда жоктугу, туздун жоктугу жаман бол-
бодубу, – деди ал үн чыгара.

Ал балыктын салмагын сол ийнине оодарды, саал тизелеп олту-
руп, колун жууду, кандуу издин сууга жайылып жатканын жана
каршы агымдын колду айланып акканын карап колун бир паска
сууга салып турду.

– Азыр балыктын жүрүшү мурдакыдан бир топ эле акырындап
калды, – деди ал угуза сүйлөп.

Чал колун туздуу сууга көбүрөөк кармап тургусу келди, бирок
балык кайрадан тартып жибербесин деп коркту; ошондуктан ал
ордунан турду да, жипти аркасы менен керип, колун күнгө тосту.
Колунда жип тилип кеткен бир гана жарат бар болчу, бирок ал жа-
рат колунун ишке эң керектүү жеринде эле. Колдорунун бүгүн да
бир далай керек болорун билген чал, колдорун эмитен эле жарадар
кылып алганына кейиди.

– Эми, – деди ал колу кургаганда, – туңецти жешим керек.
Мен аны багор менен бери тартып алалам да, шашпай жешим керек.

Чал кайра чөк түшүп, багор менен кайыктын арт жагын сыйпалап
туңецти тапты. Жиптин түрмөктөрүнө тийбөөгө аракеттенип, аны
өзүнө шилеп алды. Балыктын салмагын кайра сол далысына салды,
сол колу менен кайыктын кырын таянды да, туңецти кайырмактан
чыгарып, багорду ордуна койду. Туңецти тизеси менен басып, жел-
кесинен куйругуна чейин кочкул кызыл этти тилке-тилке кылып
шылый баштады. Узун-узун алты тилке кесип алып, кайыктын
тумшугундагы тактайларга жайды, бычакты шымына аарчыды,
туңецтин сөөгүн куйругунан кармап сууга ыргытты.

– Бир тилимин түгөтө албайм го, – деп ал бир тилимди эки бөлүп
кести.

Ал чоң балыктын мурдагы калыбынан жазбай тартып баратканын
сезип турду, сол колу болсо таптакыр карышып калды. Ал оор жип-
ти тырышып кармап турду. Чал сол колун жек көргөнсүп карады.

– О кудай ай, ушундай да кол болобу, – деди ал. – Мейлиң, каалап
жатсаң ууй бер. Чымчыктын шыйрагындай болуп кал, баары бир
айда да кутулбайсың.

«Тамактанып ал, – деп ойлоду ал карарган сууну, ага кыйгач чөккөн жипти карап. – Ошондо колуң күчтүүрөөк болот. Колдо не жазык? Сен канча сааттан бери балыкты кармап турасың. Бирок сен андан аягына чейин ажырабайсың. Ага чейин тамактанып ал».

Ал балыктын бир кесим этин оозуна салып, шашпай чайнай баштады. Даамы анча деле жаман эмес экен.

«Жакшылап чайна, – деп ойлоду ал. – Бир тамчы ширеси да кур кетпесин. Лимон сүйкөсө, кур дегенде туз сепсе дурус болор эле».

– И-и, абалың кандай, кол? – деп ал өлгөн кишиникиндей дээрлик сенейип, уктап калган колунан сурады. – Сенин урматыңа дагы бир кесим жейм».

Эки бөлүнгөн тилимдин дагы бир кесимин жеди. Ал мазасын чыгара чайнап, терисин түкүрүп таштады.

– И-и, кол, жеңилдей түштүбү? Же эч нерсени сезе элексиңби?

Ал дагы бир тилимди алып, аны да жеп алды.

«Бу дени таза, каны толук балык, – деп ойлоду ал. – Макрель кармалбай, тунец кармалганы жакшы болду. Макрель өтө таттуу. Ал балык таттуу эмес, ошон үчүн анын этинин кубаттуулугу сакталган. Бирок башка ойлорго алагды болбо, – деп ойлоду ал. – Кап, бир чымчым туз болгондо... Балыктын калган эти күнгө кургайбы же бүкшүп кетеби – мунусун мен билбейм. Ошондуктан кардым ачпаса да, баарын жеп алайын. Чоң балык азырынча тынч баратат. Тунецти жеп бүтүрөм да, бардыгына даяр болом».

– Чыдай тур, кол, – деди ал. – Сен үчүн аракет кылып жатканымды өзүң көрүп турасың.

«Чоң балыкка да тамак берсем болмок эле. – Ал менин тууганым эмеспи. Бирок мен аны өлтүрүшүм керек. Аны өлтүрүш үчүн мага күч керек».

Чал тунецтин калган этин шашпай жана адал ниет менен жеди. Колун шымына аарчып, түзөнүп олтурду.

– Мынакей, – деди ал. – Эми, кол, жипти коё берсең деле болот; сен акмакчылыгыңды койгончо, ага менин оң колумдун күчү жетет.

Чал сол колу менен кармап турган жоон жипти сол буту менен басып, чалкалап, балыктын салмагын аркасына оодарды.

– Кудай берип, колумдун тырышканы жазылса экен! – деди чал. – Бул балыктын оюна дагы эмне келерин ким билет.

«Жүрүшүнө караганда жоош көрүнөт, – деп ойлоду чал, – кылган ишин ойлоп кылат. Бирок анын ою кандай? Анда мен эмне кылмакчымын? Өзүмдүн планымды анын планына ылайыкташтырышым керек, ал өтө чоң эмеспи. Ал сүзүп чыкса, мен аны өлтүрө алам. Ал ушу бойдон суу түбүндө калсачы? Анда мен аны менен кошо калам».

Ал карышып калган колун шымына сүртүп, бармактарын жазууга аракет кылды. Бирок колу жазылбады. «Балким, аны күнгө кактасам жазылып кетер, – деп ойлоду. – Балким, жеген тунецим боюма сиңгенде жазылар. Ал мага өтө эле керек боло турган болсо, мен аны башымды кессем да жазып алам. Бирок азырынча ага күчүмдү салгым келбейт. Өзү жазылып, өз эркинче жанга кире берсин. Канткен менен, мен түн ичинде жипти кесип, улаштырып жатканда, ал жакшы эле көргүлүктү көрдү».

Чал алдындагы чексиз мейкиндикти карап, так ушул тапта жалгыз экендигин түшүндү. Бирок ал түнөргөн тереңдикте чагылышкан күндүн кызыл-тазыл нурларын, керилип төмөн тартылган жипти, деңиздин бетинин укмуштуудай мелмилдеп турганын көрүп турду. Кургак шамал согоорун билдирип, булуттар уюй баштады. Чал алды жагына көз жиберип, асманда даана сүрөттөлгөн бир топ жапайы өрдөктү көрдү; мына ошол өрдөктөр бозомук тартып баратып, кайра даана көрүнгөндө, ал адам деңизде эч качан жалгыз болбосун түшүндү.

«Кээ бир адамдар ачык деңизде кичинекей кайыкта калуудан коркушат, – деп ойлоду чал. – Алар жаан-чачын капчысынан каптап кирген айларда гана коркушары ажеп эмес. Бирок азыр катуу бороон-чапкындардын мезгили, азырынча андай бороон жок, ошон үчүн бул мезгил жылдын эң жыргал убагы».

Деңизде жүргөндө, жакындап келаткан бороон-чапкындын белгилерин асмандан күн мурунтан эле көрүүгө болот. Жээктен аны көрүшпөйт деп ойлоду чал, себеби жээкте эмнени караш керек экенин билишпейт. Анан жерде булуттардын түрү да башкача. Бирок азыр бороон болбойт.

Чал асманды карап, ал өзү жакшы көргөн балмуздакка окшош ак түрмөк булуттарды, төбөсүндөгү сентябрь айынын бийик асманындагы тыткан жүндөй чачылган тунук булуттарды көрдү.

– Жакында желаргы жүрөт, – деди чал. – Анын жүргөнү сага караганда мага пайдалуу, балык.

Сол колунун тарамыштары дале түйүлүп жатты, бирок чал колун аз-аздан кыймылдата алды.

«Колдун карышканын жек көрөм, – деп ойлоду чал. – Өз мүчөң болуп туруп, ушунчалык арам иш кылат! Элдин ичинде жүргөндө ич өткөк кармаса же балыктан уугуп куусаң кандай кордук. Бирок тарамыштын түйүлүшү (өз ичинде аны *salambre* деп койчу) кишини жалгыз жүргөндө аябай кемсинтет».

«Эгер бала жанымда болсо, колумду чыканагымдан ылдый ушалап берет эле. Эч нерсе эмес, ал ансыз эле кайта жанданат».

Аңгыча, чал жиптин сууга мурдагыдай кыйгач чөкпөй калганын байкай электе, балыктын тартканы жеңилдеп калганын оң колу сезе койду. Ал чалкалап, сол колу менен күчүнүн бардыгынча санын койгулап киргенде, жиптин акырын өйдө калкып чыгып келатканы көзгө урунду.

– Калкып келатат, – деди ал. – И-и, теңир жалгагыр колум, жандана көр!

Жип калкып чыгып узара берди да, акыры кайыктын жанында деңиздин бети өркөчтөнүп, балык суудан чыга келди. Суудан токтоосуз чыгып келаткан балык учу-кыйрысыз сыяктанат да, эки капталынан суу шорголоп агып жатты. Балык бүт бойдон жаркырап, күнгө күйүп тургансыйт; башы менен жону кызгылт-көк, капталдарындагы жол-жол темгилдери күндүн көз уялткан жарыгында өтө жазы жана көгүлтүр болуп көрүнөт. Мурдунун ордунда бейсбол ойной турган таяктан узун, учу найзадай курч кылычы бар экен. Балык суудан бүтүндөй чыга келди да, кайрадан суучулдай табыш чыгарбай акырын сууга чөгө баштады, анын орокко окшош килейген куйругу сууга кирер замат жип өтө тез чубалып жатты.

– Бул менин кайыгыман эки фут¹ узун экен, – деди чал.

Жип деңизге бат, бирок бир калыпта кирип кетип жатса да, балыктын чочубаганы айкын. Чал жипти эки колдоп, алынын баарынча тартып турду. Эгерде чал балыкка ушундай эле бир калыпта туруштук берип, анын жүрүшүн басаңдатпаса, балык болгон жиптин баарын чубап, анан кайырмактан чыгып кетерин чал билет.

«Бул балык эмес эле өзүнчө бир тоо экен, мен ага күчүмдү билгизбейм, – деп ойлоду чал. – Азыр алды-артын карабай качса, эмне болорумду түшүнсө... Жок, ага жеткирбеш керек. Мен анын ордунда болсом, азыр тобокел деп туруп, бир нерсе үзүлмөйүнчө алга карай кете берет элем. Бирок кудайга шүгүр, балыктардын шамдагайлыгы жана асылзаттыгы адамдыкынан жогорураак болгону менен, өздөрүн өлтүрүп жүргөн адамдардай акылдуу эмес».

Ушунча жашка келгени чал далай чоң балыкты көргөн. Салмагы миң кадактан ашкан балыктарды көп көргөн, өзү да бир убакта ошондой эки балык кармаган, бирок жалгыз өзү мындай иш кыла элек болчу. Ал эми мындай чоң балыкты көрбөгөн, ал тургай мындай балык болот деп да укпаган, чал азыр ачык деңизде өзү килейген балыкка катуу байланды, анан калса сол колу да бүркүттүн чеңгелиндей болуп карышып калды.

¹ Фут – 30,479 см. барабар узундук өлчөмү.

«Колум го жазылат дечи, – деп ойлоду чал. – Жок дегенде оң колго жардам бериш үчүн жазылат, ал сөзсүз. Илгери үч бир тууган болуптур: балык менен менин эки колум. Сөзсүз жазылат. Карышып калганы тим эле уят».

Балык жүрүшүн акырындатып, мурдагы ылдамдыгы менен кетип баратты.

«Кызык, балык эмне үчүн сүзүп чыкты экен, – деп ойлоду чал. – Атайын эле өзүнүн чоңдугун мага көрсөтөйүн деп чыкты деп ойлосо болот. Андай болсо, мен эми билем. Атаганат, мен ага кандай адам экендигимди көрсөтө албайм, ээ. Ал анда менин тырышкан колумду көрүп калат эле деп коёлу. Ал менин чынында эле кандай экендигимди билбей, андан жогору баалай берсин, анда мен да жакшыраак болом. Мен балык болуп калсам, бирок анда менин кайратым менен айлакерлигиминен башка да балыкта бар нерсенин бары менде болсо».

Чал кыңк этпей, өзүн кыйнаган ооруга чыдап, кайыктын бооруна жөлөнүп олтурду. Балык карайган суунун үстү менен кайыкты кашка сүйрөгөн бойдон алга кетип баратты. Чыгыштан соккон шамал деңизди кичинеден толкундата баштады.

Түштө чалдын сол колунун тырышканы тарап, жан кирди.

– Эми сага кыйын болот го, балык, – деп чал аркасындагы жипти жылдырды.

Ооруган жери баягыдай эле кыйнап жатса да, чал аны билмексен болуп, өзүн жакшы сезип олтурат.

– Мен кудайга ишенбейм, – деди чал. – Бирок ушул балыкты кармаш үчүн он жолу «Богородицаны»¹, ошончо эле жолу «Отче нашты»² окуйм. Бул балыкты чын эле кармап алсам, анда касиеттүү бир жайга барып, зыярат кылам. Убадам ушул.

Чал дуба окуганга кирди. Кез-кезде чал шалдырап, дубанын сөздөрүн унутуп калат. Анда сөздөрү өздөрү эле айтыла берсин дегенсип, дубаны батыраак окуйт. «Богородицаны» кайталоо «Отче наштан» жеңилерээк, – деп ойлоду ал.

– Богородица, касиеттүү кыз, сүйүн, берекелүү Мария, сени кудай жалгасын. Аял болуп бактылуусуң, сенин ичиңен чыккан балаң да бактылуу, анткени сен биздин жаныбызды сактап калуучуну төрөдүң. Оомийин. – Минтип кошуп койдү: – Балык өлсүн деп дуба окуп кой, касиеттүү Богородица. Ал балык абдан сонун болсо да, эми эмне кылабыз.

¹ Христиандык дубалар. *Богородица* – Кудайды төрөгөн кыз имиш; христиан-дардын диний китептеринде ал Кудайды төрөгөндөн кийин да кыз бойдон калган деп айтылат.

² «Отче наш» – Кудай деген мааниде.

Дубаны окуп бүткөн соң, ооруган жери басылбаса да, анын ого бетер күчөгөнүнө карабастан өзүн мурдакыдан жеңилирээк сезип калды. Ал кайыктын бооруна жөлөнүп, аны ойлонбостон сол колунун манжаларын машыктыра баштады. Күн куйкалап, шамал аз-аздан күчөп келатат.

– Кичинекей кайырмакка жем сайып, кайра салсам түзүк болор, – деди чал. – Балык дагы бир түн сүзүп чыкпаса, тамак жеш керек, бөтөлкөдө суу да аз калды. Бул жерден макрелден башка эчтеме кармай албасым шексиз. Бирок аны кармар замат жеп алса, даамы анчалык деле жаман көрүнбөйт. Түнүчүндө кайыкка учма балык түшүп калса жакшы болор эле. Бирок аны алдап кайыкка түшүргөндөй от жок. Чийки учма балык – сонун тамак, ичеги-карынды да тазалаштын кереги жок. Азыр күчүмдү сакташым керек. О кудай, мунун мынча чоң экендигин мен кайдан билдим... Бирок мен аны чоңдугуна да, кооздугуна да карабастан баары бир жеңем, – деди ал.

«Бул адилетсиздик болсо да, мен ага адам эмнеге жарамдуу экендигин, адам эмнеге чыдарын көрсөтөйүн», – деп кошумчалап койду.

– Мен балага жөнөкөй чал эмесмин деп айтпадым беле, – деди ал. – Ошону далилдей турган кез эми келди.

Чал муну миң жолу далилдеген. Далилдесе эмнеси бар экен? Азыр аны кайрадан далилдөөгө туура келип турат. Эсеп ар дайым башынан башталат; ошондуктан чал бирдеме кылганда, өткөн ишти эч качан эсине алчу эмес.

«Анын уктап калышын ушунчалык каалар элем, анда мен да уктап, түшүмө арстандарды көрүп алар элем, – деп ойлоду ал. – Эмне үчүн арстандар менде калгандардын эң жакшы нерсеси?»

– Чал, кой, ойлонбо, – деди ал өзүнө. – Тактайга жөлөнүп бир аз эс алып ал, эч нерсени ойлобо. Балык азыр эмгектенип жатат. Сен болсоң азыраак иштөөгө тырыш.

Түш оогон, кайык болсо тынымсыз алга кетип барат, чыгыштан соккон шамал кайыкты айдап алган, чал жип өткөн далысынын ооруганына чыдап, жапыз толкундарга чайкалып барат.

Түштөн кийин бир кезде жип кайра көтөрүлө баштады. Бирок балык жүрүшүн токтотпой, мурдакы тереңдиктен кичине гана өйдө көтөрүлдү. Күн азыр чалдын аркасын, сол далысы менен колун кактап турат. Чал муну байкап, балыктын түндүк-чыгышка бурулганын түшүндү.

Чал балыкты бир жолу көрүп алгандан кийин, анын караңгы тереңдикти күчтүү куйругу менен жарып, кызгылт көк төш канаттарын кенен жайып баратканын көз алдына даана келтирип турат. «Кызык, ал мындай тереңдикте эмнени көрө алат болду экен? – деп

ойлоду чал. – Анын көздөрү өтө чоң. Аттын көздөрү аныкынан кичине, ал эми ат караңгыда көрөт. Бир кезде мен да караңгыда жакшы көрчү элем. Албетте, көзгө сайса көрүнгүс караңгылыкта эмес, бирок көзүм дээрлик мышыктыкындай эле».

Күн жана тынымсыз машыктыруу тырышып калган сол колун жазды. Ошондуктан чал далысынын ооруганын басуу үчүн, далысынын булчуңдарын кыймылдатып, балыктын салмагын сол колуна жылдыра баштады.

– Алигиче чарчабасаң, сен анда укмуштуу балык экенсиң, – деди чал.

Чал өзү аябай чарчады, жакында түн кирерин билип, башка нерселерди ойлоого аракеттенди. Ошон үчүн ал Gran ligas болгон атактуу бейсбол лигалар менен нью-йорктук «Янкилер» менен детройттук «Жолборстордун» бүгүн боло турган оюну жөнүндө ойлоп олтурат.

«Luegos¹ натыйжасын билбегениме мына эки күн болду. Бирок мен өз күчүмө ишенишим керек да, улуу Ди Маджиого татырлык болушум керек. Ал кандай иш кылса да, жадаганда согончогундагы сөөк чорунан кыйналса да, баарын сонун аткарат. Сөөк чору деген эмне болду экен? Un espuelo de hueso. Бизде, балыкчыларда андай жок. Кантип эле ал урушка салган короздун текөөрү менен согончокко тепкендей оорусун? Мени бирөө андай урса, чыдабайт элем, короздордукундай бир көзү чукулса да, эки көзү чукулса да, чыдап тура албайт элем. Укмуштуу айбанаттар менен канаттууларга салыштырганда адам баласы кыбыраган эле бирдеме. Азыр мен тиги, деңиздин тереңдигинде сүзүп бараткан айбан болгум келип турат».

– Жок, акула гана тийбесе, – деди ал үн чыгарып. – Акула тийсе аны да, мени да кудай өзү сактасын!

«Улуу Ди Маджио балык менен сенчилеп ушунчалык тырышып кармашат деп сен чын эле ойлоп турасыңбы? – деп чал өзүнөн сурады. – Албетте, ал менин ордумда болсо, так ушундай кыларына ишенем. Балким, мындан да жакшы кылар эле, себеби ал менден жаш жана күчтүү да. Анын үстүнө атасы балыкчы болгон... Анын сөөк чору катуу ооруйт болду бекен?»

– Билбейм, – деди ал угуза. – Менде сөөк чору деген балаа эч качан болгон эмес.

Күн баткандан кийин, чал өзүнүн көңүлүн көтөрүш үчүн, бир жолу Касабланканын тавернасында сьенфуэгостук чоң негр менен күч сынашканын эстей кетти. Ал негр порттогу эң күчтүү киши болчу. Чал менен негр стол үстүндө бор менен сызылган чийинге чыканактарын таяп, бири-биринин алакаңдарын бекем кармашып,

¹ Спорт оюндары (испанча).

бир сутка бою бетме-бет олтурушту. Алар биринин колун бири столго жаткырууга тырышышат. Тегеректеп тургандар акча сайышып мелдеше кетишти, керосин чырактары менен жарык кылынган караңгы бөлмөдө эл ары-бери басып, кирип-чыгып жүрөт; а чал болсо былк этпей, негрдин колунан, чыканагынан жана бетинен көзүн албай тиктеп карап олтурат. Алгачкы сегиз саат өткөндөн кийин, судьялар калыстар уктап алыш үчүн ар бир төрт сааттан кийин алмаша башташты. Эки балбандын тырмактарынын түбүнөн кан сызылып чыгып жатат, алар болсо кадала тиктешип, колдорун, чыканактарын карап олтурушат. Мелдешкен кишилер бөлмөгө кирип-чыгып жүрүшөт, алар беттешүү эмне менен бүтөрүн күтүшүп, бөлмөдө тегерете коюлган бийик отургучтарда олтурушат. Бөлмөнүн көпкөк боёк менен сырдалган жыгач дубалдарына чырактардын жарыгынан көлөкө түшүп турат. Негрдин көлөкөсү чексиз чоң көрүнөт, чырактарды шамал кыймылдатканда, анын көлөкөсү да дубалда ары-бери жылып турат.

Артыкчылык бирөөнөн-бирөөнө түн бою өтүп жатты; негрге ром ичирип, сигарет күйгүзүп берип жатышты. Негр ромду ичкен сайын күчүнүн бардыгынча аракет кылат; бир жолу ал чалдын колун (ошол кезде аны чал дебей, Сантьяго Ее Сатреоп¹ деп аташчу) үч дюмага² жакын ийди. Бирок чал колун кайра түзөттү. Чал андан кийин негрди жеңеринен шектенбей калды. Негр жакшы жигит жана чоң балбан экен. Таң атканда ошердегилер эч ким жеңген жок деп жарыялансын дешип судьялардан талап кылышты. Судья ийнин куушуруп, эмне кыларын билбей турганда, чал күтпөгөн жерден бардык күчүн жыйып, негрдин колун бара-бара басып отуруп, столго жыкты.

Мелдеш жекшемби күнү эртең менен башталып, дүйшөмбү күнү эртең менен бүттү. Катывуучулардын көбүнүн эч ким жеңген жок деп эсептөөнү талап кылышкандыгынын жөнү мындай: алардын жумушка чыга турган убактысы келип калган. Алар портко барып, Гавана кампаниясы үчүн пароходдорго көмүр же кант салынган каптарды жүктөшмөк. Антпесе, алар мелдешти аяктаганча күтүүгө макул эле. Бирок чал жеңди. Жеңгенде да жүк ташуучулар жумушка чыгарда жеңди.

Ошондон кийин чалды көпкө чейин Чемпион деп атап жүрүштү. Чал жазында негр менен дагы бир жолу беттешип, утулуп калышын жандырууга мүмкүнчүлүк берди. Бирок сайган акча биринчи жолку мелдешке караганда азыраак эле. Чал негрди экинчи жолу оңой жеңди, анткени сьенфуэгостук негр биринчи мелдештен кийин өз

¹ Чемпион (испанча).

² Дьюм – 23 мм ге барабар узундук өлчөмү.

күчүнө анчалык ишенбей калган. Кийин чал дагы бир топ мелдештерге катышты, бирок бат эле бул ишти таштап койду. Чал кааласа, ким болбосун жеңип аларын түшүндү: анын үстүнө мындан мелдештер оң колуна чоң зыян келтирет деп ойлоду. Оң колу балык улаганда абдан керек да. Чал эки-үч жолу сол колу менен да кармашып көрдү. Бирок сол колу ага баш ийбей, чалды оңтойсуз абалда калтырчу, ошондуктан чал ага ишенчү эмес.

«Күн эми аны жакшылап кактайт, – деп ойлоду чал. – Ал мага өчөшүп, уктап калууга азыр батына албайт. Түнүчүндө өтө суук болуп калбаса гана болду эле... Бул түн мага эмне камдап турат болду экен».

Чалдын үстүнөн Майами жакка бараткан самолёт учуп өттү. Анын көлөкөсүнөн чочуп, көлдөн учуп чыккан бир топ учма балыкты чал көрүп калды.

– Биерде учма балык көп болсо, жакын жерде макрель да болушу керек, – деп, чал балыкты жакындатыш үчүн жипти катуураак тартты. Бирок жакындата албасына бат эле көзү жетти, себеби үзүлүп кетчүдөй болуп, кылдай кериле тартылган жиптен салааланган суу тамчылары дирилдей баштады. Кайык акырын алга жылып баратты. Чал самолёттун карааны кайым болгончо көзүн айырбай карап турду.

«Самолёттон караганда мунун баары өзгөчө кызык көрүнөт го, – деп ойлоду чал. – Мындай бийиктиктен деңиз кандай болуп көрүнөр экен? Алар жапысыраак учушса: менин балыгымды көрүшөр эле. Мен эки жүз саржан бийиктикте жай учуп, балыгымды көрсөм кандай сонун болор эле. Таш бака уулап жүргөнүмдө, мачтанын башына чыгып далай нерселерди көрчү элем. Мачтадан караганда макрель жашылыраак болуп көрүнөт, жакшылап караса, анын кызгылт-көк темгилдерин сүзүп бараткан учурунда да көрүүгө болот. Эмне үчүн терең жүргөн бат сүзүүчү балыктардын жону кызгылт-көк, көп учурларда кызгылт-көк темгилдери же жол-жолдору бар? Макрель болсо жашыл болуп көрүнөт, ал эми чынында алтын сымал, бирок макрелдин карды ачып, тамак уулап чыкканда, анын капталдарында марлиндикиндөй кызгылт-көк темгилдер пайда болот. Ырас эле, бул анын жини келгенден болуп жүрбөсүн? А балким, батыраак сүзгөнүнөндүр?»

Кечке маал кайык топтолгон саргас балырынан пайда болгон аралчанын жанынан өттү. Жеңил толкунга көтөрүлүп, чайпалып турган балырды карасаң, океан сары одеялдын астында бирөө менен кучакташып жаткандай көрүнөт. Ошол аралдын жанынан кайырмакка кичинекей макрель илинди. Чал аны батып бараткан күндүн нурларында алтындай жалтырап суудан секирип чыгып, канаттарын шамалга дирилдетип каккылап, коркконунан эки бүктөлүп, дөңгөлөктөй ийилип жатканда көрүп калды. Ал кайра-кайра

кадимки эле акробаттай секире берди; чал кайыктын арт жагына өтүп, чөк түшүп олтурду да, чоң балык түшкөн жипти оң колу менен чыканагына сүйөй кармап, сол колу менен макрелди алып чыкты. Суудан улам чубап алып жаткан жипти сол буту менен басып турду. Макрель кайыктын кырына жакындап, жанынын бардыгынча ары-бери жулкунуп жатканда, чал кайыктын кырынан эңкейип, алтындай жаркырап көздү уялткан балыкты сүйрөп кайыктын ичине салды. Макрель оозун тырыштыра кайырмакты тиштейт, анын узун жалпак денеси, башы жана куйругу жанталашкансып кайыктын түбүнө урунат. Чал анын алтындай алоолонгон башына бир чапкандан кийин, ал титиреп туруп тынчып калды.

Чал балыкты кайырмактан чыгарып алды да, ага кайра сардина сайып, жипти кайра сууга салды. Андан кийин акырын жылып, кайыктын тумшугуна келди. Сол колун жууп, шымына аарчыды, оор жипти оң далысынан сол далысына жылдырып, оң колун жууду да, деңизге чөгүп бараткан күндү карап олтурду. Жип сууга кыйгач кирип турганын карап алды да:

– Иш мурдакы бойдон, – деди. Бирок колун сууга салып, кайыктын жүрүшү акырындап калганын сизди.

– Эми калактарды бири-бирине байлаштырып, кайыкка туура-сынан бекитип койсом, түнүчүндө кайыктын жүрүшүнө тоскоолдук кылат. Бу балыктын күчү түнгө жетет. Меники дагы.

«Макрелди кийинчерээк тазаласам жакшы болот го, – деп ойлоду ал. – Анда анын каны бүт бойдон агып кетпейт. Муну кийинчерээк кылайын, ошондо калактарды да байлаштырам. Азырынча, өзгөчө күн баткандан кийин, балыктын тынчын албоом керек. Күндүн батышы кандай балыкка болбосун жаман таасир берет».

Чал колун шамалга тосуп кургатты да, жипти кармап, өзүн балыкка сүйрөтүп, кайыктын капталына тыгыз жөлөндү. Ошентип балыктын салмагын өзүнүн денесинен кайыкка которду.

«Мен аны-мунуга кичине үйрөнүп калдым, – деп ойлоду ал. – Азырынча балыкка кандай мамиле жасаш керек экенин билем. Анын үстүнө ал баягы жемди жуткандан кийин оозуна эчтеме ала элек. Мындай дөөгө тамак абдан көп керек. Муну унутпоо керек. Мен болсом бир тунецти бүт бойдон жедим. Эртең макрелди жейм, – чал макрелди dorado деп атачу эле. – Мүмкүн, аны тазалаганда бир кесим жээрмин. Тунецке караганда макрелди жеш кыйыныраак. Бирок дүйнөдө оңой эле келе турган эч нерсе жок».

– Абалың кандай, балык? – деп ал катуу үн чыгарып сурады. – Менин абалым сонун. Сол колумдун ооруганы мурдакыдан басылып калды: тамак бу түнгө, анан дагы бир күнгө жетет. Мейлиң, балык, кайыкты сүйрөп кете бер.

Бирок чал өзүн анча деле жакшы сезип турган жери жок, себеби жип өткөн далысы мурдакыдай оорубай, тынымсыз сыздап, чалдын тынчын алды. «Мен мындан жаман абалдарга да учурагам, – деп өзүнө өзү кайрат айтат. – Колум кичинекей эле жарадар болгон, экинчи колум эми тырышпай калды. Буттарым сопсоо. Анан тамак жагынан алсам да, менин абалым балыктыкынан жакшы».

Капкараңгы, сентябрь айында караңгы капысынан, күн батары менен каптайт. Чал тузга желип, жешилген тактайларга жөлөнүп, жакшылап эс алууга тырышат. Асмандан биринчи жылдыздар көрүндү. Ал Ригель деген жылдыздын атын билбейт, бирок аны көргөндөн кийин жакында башка жылдыздар да чыгып, бу алыскы достор кайрадан өзү менен бирге болорун түшүндү.

– Балык дагы менин досум, – деди ал. – Мен мындан балыкты көрмөк тургай, мындай балык болот деп уккан да эмесмин. Бирок аны өлтүрүш керек. Жылдыздарды өлтүрүүнүн бизге зарылдыгы жок экендиги кандай сонун!

«Өзүң ойлоп көрчү, кудайдын куттуу күнү адам баласы айды өлтүрөм деп, аңдып жүрсүн. Ай болсо андан качып жүрсүн. Макул, ал эми адам күндү уулап артынан аңдып жүрсө эмне болор эле? Жок, эмне десең да, адам баласынын иши оңунан чыккан», – деп ойлоду ал.

Анан чал ачка бараткан чоң балыкты эстеп, өтө кейиди. Бирок бул аянычтуу ой чалдын балыкты өлтүрүш керек деген чечимине эч кандай тоскоолдук кылган жок. Бул балык канча кишини тойгузат! Бирок бул балыкты жеш үчүн адамдын баркы жетеби? Сөзсүз, жетпейт. Анын этин жеш үчүн дүйнөдө бир да татырлык адам жок; балык өзүн кандай асылзаттык менен алып жүрөт – ошону байкагылачы.

«Мен көп нерсени түшүнбөйм, – деп ойлоду ал. – Бирок күндү, айды, жылдыздарды өлтүрүү биздин тагдырыбызга тийбегени кандай жакшы! Деңизге жалынып, андан тамак сурап, өзүбүздүн бир туугандарыбызды өлтүргөнүбүз эле жетишет.

Эми мен калактардан тормоз жасашым керек. Анын жаман жагы да бар. Буга көп жип кетет: балык жулкунуп кутулам десе, балыктан ажырап калышым да мүмкүн, калактан тормоз жасасам, кайык мурдакыдай ары-бери бош жүрө албай калат. Кайыктын жеңилдиги менин азабымды да, балыктын азабын да улантып жатат. Бирок менин кутулушумдун шарты дал ошондо. Бу балык кааласа мындан да бат жүрө алат да. Кандай болсо да, макрелди сасый элегинде тазалаш керек, анан күчкө келиш үчүн кичине жеп коюш керек.

Эми дагы бир саатча эс алам, анан балык эчтеме кылбаса, кайыктын арт жагына барып, кылаар ишти кылам, калактар тууралуу бирдемени ойлоп табам. Ага чейин балык өзүн кандайча алып жүрөрүн байкап алам. Калактан тормоз жасаш – абдан акылдуу ой,

бирок азыр жаңылышсыз иштеш керек! Балыктын күчү али толук, кайырмак ууртуна илингенин көрүп калдым, оозун болсо катуу жаап алыптыр. Оозунун ооруганы ал үчүн анчалык деле азап эмес. Аны көбүнчө ачкалык жана ага түшүнүксүз коркунуч кыйнап жатат. Эс алып ал, чал, азыр балык иштесин, анан сага да кезек келет».

Чал өз оюнда эки саатча эс алды. Айдын бу мезгилде кеч чыккандыгынан кайсы маал экенин биле албады. Чынын айтканда, чал аздыр-көптүр эс алымыш болду. Ал мурдакыдай эле балыктын салмагын далысы менен сезип турат, бирок сол колу менен кайыктын тумшугунун кырына таянып, балыктын салмагын кайыкка салууга аракеттенет.

«Жипти кайыкка байлап коюуга мүмкүн болсо, баары опоңой эле, – деп ойлоду ал. – Бирок ал акырын эле жулкунуп койсо, жип үзүлөт. Мен балыктын тартышын өзүмдүн денем менен тынымсыз токтотуп турушум керек да, жипти ар мүнөттө эки колум менен тең коё берүүгө даяр болуп турушум керек!»

– Бирок сен уктаган жоксуң, чал, – деди ал өзүнө. – Жарым күн, анан бир түн, анан дагы бир күн өттү, а сен болсоң алигиче кирпич кага элексиң да, кага элексиң. Балык тентектик кылбай, жоошуп турганда кичине чыrm этип алуунун бир амалын тап. Эгер уктап албасаң, башың маң болуп калат.

«Азыр акылым тунук, – деп ойлоду ал. – Өтө эле тунук. Асманда жаркырап турган менин бир тууган жылдыздарымдай эле ачык. Анткени менен баары бир укташым керек. Жылдыздар да укташат, ай да уктайт, күн да уктайт, кез-кезде – агым жокто жана жымжырт болуп турганда океан да уктайт.

Уктап алууну унутпа, – деп, ал өзүнө эскертти. – Өзүмдү өзүң уктат. Жиптен бошоно турган бир жөнөкөй жана ишенимдүү арга тап. Азыр арт жакка барып макрелди тазала. Уктап калчу болсоң, калактан жасалган тормоз – коркунучтуу нерсе.

Бирок мен уйкусуз эле чыдай алам, – деди ал өзүнө. – Ооба, чыдай аласың, бирок бу дагы коркунучтуу иш».

Чал балыктын тынчын албайын деп, төрт аяктап кайыктын арт жагына жыла баштады. «Балким, ал дагы үргүлөп келаткандыр, – деп ойлоду чал. – Бирок мен анын эс алышын каалабайм. Ал өлгөнгө чейин кайыкты сүйрөсүн».

Кайыктын арт жагына жетип, балыктын салмагын сол колуна которду да, оң колу менен бычагын кынынан сууруп чыкты. Жылдыздардын жарыгында макрель даана көрүнүүдө. Чал аны бычак менен башка сайып, кайыктын арт жагындагы тактайдын астынан сууруп чыкты. Балыкты буту менен басып, анын боорун куйругунан баштап бакалооруна чейин жиреди. Анан бычакты таштап, балыктын

ичин тазалады, колкосун сууруп салды. Балыктын карыны оор жана жылмакай экен. Чал карынды жарып, андан эки учма балык тапты. Алар бузулбаптыр жана катуу бойдон экен; чал аларды кайыктын түбүнө жанаша таштап койду да, макрелдин иче-кардын сууга ыргытты. Иче-карын чөгүп баратып, сууда жылтыраган из калтырды. Жылдыздардын күңүрт жарыгында макрель боз болуп көрүнөт. Чал макрелдин башын буту менен басып, анын бир капталынан терисин сыйырды. Анан макрелди оодарып, экинчи капталынан терисин сыйырды да, балыктын башынан куйругуна чейин эки капталынан этин кесип алды.

Макрелдин сөөгүн сууга ыргытып, анын түшкөн жери айлампа боло түшөр бекен деп карап турду, бирок суу түбүнө акырын чөгүп бараткан балыктын тулкусунун жылтыраган изинен башка эчтеме көрө албады. Андан кийин чал кайра бурулуп, эки учма балыкты макрелдин кесилген этинин арасына сойлотту да, бычагын кынына салып, кайыктын баш жагына кайра өттү. Жиптин салмагы анын далысын басып, белин бүкчүйттү; чал балыкты оң колу менен кармап баратты.

Чал кайыктын тумшугуна жетип, балыктын этин тактайга жайды да, анын жанына учма балыктарды койду. Андан кийин жипти далысынын ооруй элек жерине жылдырып, салмактын баарын кайыктын кырына жөлөнө таянып турган сол колуна которду. Чал кайыктын кырынан эңкейип, учма балыкты жууду да, ошону менен бирге колунун астынан суу кандай ылдамдык менен өтүп жатканын байкап турду. Чал макрелдин терисин сыйрыганда колу калтырап калды, ошондуктан ал айланып аккан сууну карап турду. Азыр суу мурдакыдан акырыныраак агып калды, чал колун кайыктын кырына сүрүп, фосфордун жылтыраган кичинекей бөлүкчөлөрү кайыктын арт жагына акырын агып кетип жатканын көрдү.

– Балык же чарчады, же эс алып жатат, – деди чал. – Батыраак тамактанып, кичине уктап алыш керек.

Чал балыктын жарым этинин теңин, анан бир учма балыкты жеди. Ал учма балыкты мурда эле, барган сайын күн суук болуп баратканын байкап, жылдыздардын жарыгында тазалап алган.

– Бышкан макрелден жегиликтүү эмне бар, – деди ал. – Бирок чийки макрелден жаман эч нерсе жок! Мындан кийин деңизге эч качан туз менен лимонсуз чыкпайм.

«Менде мээ деген болсо, күнү бою кайыктын тумшугуна суу чачып, кургатып отурсам, кечинде туз да болот эле, – деп да ойлоду. – Ырас, макрелди күн батарда кармадым. Ошентсе да, көп нерсени эске албапмын. Анткени менен макрелдин бир кесим этин бүт жедим, ал эми алигиче кускум келе элек».

Чыгыш жактан асманды булут каптап, тааныш жылдыздар биринин артынан бири өчө баштады. Ал булут каптаган терең капчыгайга кирип бараткансыйт. Шамал басылып калды.

– Үч-төрт күндө жаан-чачын башталар, – деди чал. – Бирок бүгүн да эмес, эртең да эмес. Балык тынч баратат, уктап ал, чал.

Чал жипти оң колу менен бек кармады, саны менен колун басты да, бүт салмагын салып, кайыктын капталына ыгыра жабышты. Анан аркасында калган жипти ылдыйыраак жылдырып, сол колу менен да кармап алды.

«Оң колум жазылганча жипти кармап турат. Эгерде ал мен уктап калганда жазылып кетсе, сол колум жиптин деңизге зуулдап кирип баратканын сезип, мени ойготот. Албетте, оң колго оңой болбойт. Бирок ал азап-тозокторго чыдамкай неме. Эгерде мен жок дегенде жыйырма мүнөт же жарым саат уктап алсам, ошондо да жакшы болот дечи».

Ал кайыктын капталына ныктай жөлөнүп, балыктын салмагын оң колуна салды да, уктап кетти.

Ал түшүндө арстандарды көргөн жок. Бирок сегиз же он миля жерге жайылган сансыз көп деңиз чочколору түшүнө кирди. Куут мезгили болгондуктан, чочколор суудан бийик секирип чыгып, кайра эле ошол суу үңкүрүнө кирип кетип жатышты.

Андан кийин ал кыштактагы алачыгында, керебетте жаткандай түш көрдү. Алачыкта түндүктөн соккон шамал алкынып, чалды үшүтүп жатты, башына жазданып жаткан оң колу уюп, уктап калыптыр.

Ошондон кийин гана узун сары тайыздык чалдын түшүнө кирди. Кеч күүгүмдө биринчи арстан, анын артынан чубап башкалары чыкты; чал якордо турган кеменин кырына сүйөнүп, жээктен соккон кечки шамалга бетин тосуп, жаңы арстандар көрүнөр бекен деп күтүп турду. Ал чексиз бактылуу эле.

Ай небак чыккан, чал дале уйкуда, балык болсо шашпай, бир калыпта кайыкты булут капчыгайына сүйрөп баратты.

Чал балыктын катуу жулкканынан ойгонуп кетти: оң колунун муштуму бетине чабылды, а жип болсо колун сыздата кесип, сууга житип баратты. Чал сол колун сезген жок, жипти оң колу менен тартып токтотууга тырышты, бирок жип жин ургандай сууга кете берди. Акыры сол колу менен сыйпалап жипти тапты; чал балыктын салмагын сол колуна көчүрүп, жипти аркасы менен басып алды. Эми жип сол колду да, чалдын аркасын да сыздатып кыйып атты. Чал мойнун буруп, даярдалган түрмөктөрдү карады, алар бат-бат жазылып жатыптыр. Так ошол убакта балык океандын тегиз бетин жарып, мөңкүп чыга келди да, сууга чулп этип кайра кирди. Анан

ал кайра-кайра туйлады. Чал жипти катуу тартып, бир паска коё берип, үзүлүп кетпесин деп коркуп, анан тобокелге салып күчүнүн бардыгынча кайра тартса да, жип сууга сызып кирип кайык алга ылдам кете берди. Чал жипке сүйрөлүп, кайыктын тумшугуна жетти, бирок сүрдүгүп барып баягы жайылып жаткан макрелдин этине бети жабыша түштү, кыймылдай алар эмес.

«Биз ушуну гана күтүп турганбыз, – деп ойлоду ал. – Эми сак бол. Мен андан жиптин өчүн алам. Андан өч алам!»

Чал балыктын секиргенин көрө албады, океандын шарп этип жарылганын, чалп эткен оор дабышты угуп турду. Сууга сызып кирген жип анын колдорун аябай кесип жатты, бирок чал мындай болорун билген, ошон үчүн азыр алакандары менен манжаларын жарадар кылбас үчүн жипке колунун чор баскан жерлерин тосууга аракеттенди.

«Бала жанымда болсо, жипти суулап турар эле, – деп ойлоду ал. – Кап, бала жанымда болсочу! Бала жанымда гана болсочу!»

Жип тынымсыз чубала берди, бирок анын жылышы мурдакыдан оорураак болуп калды да, балык жиптин ар бир укумун оор күрөштүн аркасында гана алып жетти. Чал эптеп башын көтөрүп, жупкадай болуп жанчылган макрель этинен бетин окчундатты. Андан кийин тизелеп турду, анан акырын өйдө туруп да алды. Ал жипти дале бошотуп жатканы менен, анда жарытпады. Караңгыда буту менен жиптин түрмөктөрүн таап, басып көрдү да, жип али көп экенин билди. Суудагы жипке да балыктын күчү оңой-олтоң жете турган эмес.

«Мынакей, – деп ойлоду чал. – Ал он чакты жолу мөңкүдү, тарсылдактарына жел толтуруп алды. Эми киши жетпес жерде өлүш үчүн, тереңдикке кете албайт. Ал азыр тегерене баштайт: ошондо мен иштешим керек. Кызык, бул эмнеге кыжырланды болду экен? Же курсагы ачып, айласы кеттиби, же караңгыда бир нерседен чочудубу? Балким, ал кокусунан коркунучту сезип калгандыр. Ал мага эр жүрөк, өзүнө ишенген неме көрүнгөн эле... Кызык!»

– Андан көрө, чал, сен өзүң коркунучту унут да, өзүңдүн күчүңө көбүрөөк ишен, – деди ал. – Сен балыкты кармап турганың менен жиптин бир укумун да сууруп ала элексиң. Жакында ал айлана баштайт.

Чал эми жипти сол колу, ийни менен кармап турду; ал бетине жабышкан макрелдин этин жууюн деп, эңкейип оң колу менен суу сузуп алды. Ал кусуп жибериپ алсырап калуудан коркту. Ал бетин жууп, агарып келаткан асманды карап, оң колун туздуу сууга бир паска кармап турду. «Азыр ал түптүз эле чыгышты карай баратат десек болот. Демек, ал чарчап калып, суунун агымы түштү. Жакында ал айланып сүзүүгө аргасыз болот. Анык иш ошондо башталат».

Чал колун туздуу сууга биртике кармап туруп, анан жакшылап карады.

– Корко турган жери деле жок, – деди ал. – Эркекке ооруксунуу эчтеке эмес.

Чал колунун жаңы кыйылган жерлерине жип тийбесин деп, жипти абайлап кармады да, сол колун да сууга салыш үчүн денесинин салмагын оодарды.

– Байкуш, кейпиңе караганда, анчалык деле жаман жүргөн жоксуң, – деди ал сол колуна. – Сен мени кыйын абалда калтырган учуруң да болгон.

«Мен эмне үчүн эки колум тең бирдей жакшы болуп төрөлбөдүм? – деп ойлоду ал. – Балким, өз убагында сол колго жакшы иштөөнү үйрөтпөй, өзүм айыптуу болуп жүрбөйүн? Бирок кудай бар, ал өзү деле үйрөнүп алууга мүмкүнчүлүгү бар эле го! Чынын айтканда, ал мени бүгүнкү түнү анчалык деле алдаган жок, анан тарамыштары да бир эле жолу тырышты. Эми бу дагы бир жолу кайталанса, андан көрө аны таптакыр эле жип кыйып кетсин!»

Муну ойлогондон кийин, чал өзүнүн башы маң болуп калганын түшүндү. Макрелдин этинен дагы бир кесим жеш керек. «Жок, жей албайм, – деди ал өзүнө. – Мейли, кусуп алсырагандан көрө башым айланып турсун. Өз бетим менен жанчып салган эт мага аш болбойт. Бул этти айла кеткенче сактайм. Анын үстүнө азыр тамактануу баары бир кеч, пайдасыз. Эй, келесоо чал! – деп ал өзүн өзү тилдеди. – Экинчи учма балыкты унутуп койдунбу?»

Мына, ал тазаланган бойдон жатат. Чал аны сол колу менен алып, сөөктөрүн шашпай чайнап, бүт бойдон жеп алды.

«Башка балыктарга караганда мунун эти берекелүү, – деп ойлоду ал. – Кандай болсо да, мында мага керектүү нерсенин баары бар. Мына эми, мен колуман келген иштин баарын иштеп бүттүм. Эми ал айлана баштасын, аны менен салгылашайын».

Чал деңизге чыккандан бери күн үчүнчү жолу деңизден көтөрүлдү да, ошондо балык айланып сүзө баштады.

Чал жиптин сууга кандай кыйгачтык менен киргенин, балыктын айлана баштаганын байкаган жок. Муну, жипти карап билүү али эрте болчу. Чал жиптин жеңилдей түшкөнүн гана сизди да, аны оң колу менен аз-аздан тартып, түрө баштады. Жип мурдакыдай керилип тартылды, бирок мына-мына үзүлөт деп турганда, кайра бошоп кетти. Ошондо чал эңкейип, талып кеткен далысын жиптен бошотту да, жипти бир калыпта жыйып ала берди.

Ал эки колун ирети менен шилтөөдө. Анын карыган буттары менен ийиндери колдорунун кыймылдарына жардам берүүдө.

– Ал өтө эле алыстан айлана баштады го, – деди чал. – Иши кылып, айлана баштады.

Капысынан жип токтоп калды, бирок чал жип солкулдап, андагы күнгө жаркыраган суунун тамчылары серпиле баштаганча тарта берди. Андан кийин жип кайта тартылып деңизге кете баштады. Чал тизелеп, жипти аз-аздан караңгы сууга айландырып кайрадан бошото берди.

– Азыр балык өз айланасынын эң алыскы жеринен өтүп баратат, – деди ал.

«Аны күчтүн келишинче кармап туруш керек. Тартылган жип тегеректи улам кыскарта берүүдө. Балким, мен аны бир сааттан кийин эле көрүп калармын. Адегенде мен аны күчтүүлүгүмө ишендиришим керек, андан кийин аны жеңем».

Бирок эки саат өттү, ал эми балык болсо баягы бойдон кайыкты айланып сүзүп жүрдү. Чалдан шорголоп тер агып жатты. Ал өлгүдөй чарчады. Анткени менен балыктын айланганы кыскарып, жиптин сууга киргенине караганда, балык тереңдиктен көтөрүлүп, суунун үстүнө жакындап келатты. Бир сааттан бери чалдын көзү алачакмак болуп караңгылай баштады. Ачуу тер көзүнө куюлуп, көзүнүн үстүндөгү жараны, чекесиндеги дагы бир жараны ачыштырып каарып жатты. Көздөрүнүн алачакмак болгонуна чал чочуган жок. Жипти тартканда жаныңа кандай күч келерин эстесең, алачакмак болгонуна таң калбайсың. Бирок чал эки жолу алсыраганын сезип, абдан коркту.

«Чын эле мен жаңылышып, ушул балык үчүн өлөмбү? – деп ал өзүнөн сурады. – Анан калса азыр, иш оңолуп, баары жакшы болуп тургандабы? О, кудай, чыдоого күч бере көр! Мен жүз жолу «Отче наш», жүз жолу «Богородицаны» окуюн. Бирок азыр эмес, азыр окуй албайм».

«Окуду деп эсептей бер, – деп ойлоду ал. – Мен аны кийин окуйм».

Чал эки колу менен кармап турган жипти балык жулкуп алып бирдеме менен чапкылап жатканын сизди. Жулкунганы өтө күчтүү болду.

«Өзүнүн кылыч тумшугу менен кайырмак байланган зымды чапкылап жатат, – деп ойлоду чал. – Муну күтүш керек эле. Ал так ушуну кылууга тийиш болчу. Бирок минтип отурса, мөңкүп да жүрбөсүн. Азыр анын мөңкүшүнүн кереги жок, андан көрө айлана берсин. Анын мөңкүп секиргени аба жутуп алышы үчүн керек. Эгер азыр мөңкүсө, мөңкүгөн сайын кайырмак илинген жери жырылып отуруп, балык бошонуп кетиши ыктымал».

– Мөңкүбө, балык, – деп жалынды ал. – Сураганым ушул, мөңкүй көрбө.

Балык удаа-удаа жипти чапкылады; башын чайкап, чал жипти кичинеден бошотту.

«Анын денесин оорутуп албашым керек, – деп ойлоду ал. – Менин оорум болсо – ал меники. Ага мен чыдайм. Ал эми балыктын денеси катуу ооруса, ал жинди болуп кетет».

Бир топ убактан кийин балык зымга урунганын токтотуп, кайтадан акырын айлана баштады. Чал бир калыпта жипти суудан сууруп жатты. Бирок чалдын көңүлү дагы айланды. Ал сол колу менен деңиздин суусунан сузуп, башына куйду. Анан башына дагы кичине суу куюп, желкесин ушалады.

– Кудай жалгап, баягыдан бери тарамыштарым түйүлө элек, – деди ал. – Балык жакында сүзүп чыгат, мен ага чыдайм.

Сен чыдамкайлык кылышың керек, чал. Чыдай албайм деген оюңда да болбосун.

Чал чөк түшүп, убактысынча жипти аркасына салды. «Ал айланып жүргөнчө, мен эс алып турайын, анан ал жакын келгенде жипти тартып жыйнай баштайм».

Чал балык айланганча жипти тартпай, кайыктын тумшугуна жөлөнүп көбүрөөк эс алгысы келет. Бирок жиптин тартылышы менен балык тегеректин жартысынан өтүп, кайыкка кайтып келатканын билдиргенде, чал өйдө туруп, жипти көбүрөөк тартып алыш үчүн, денеси менен ары-бери чайпалып, эки колдоп алмак-салмак тарта баштады.

«Өмүрүмдө мынча чарчаган эмес элем, – деп ойлоду чал, – шамал да күчөп келатат. Ырас, балыкты үйгө алып жөнөгөндө, шамал мага чоң жардам берет. Мага бул шамалдын кереги абдан тиет».

– Ал кайра тегерене баштаганда мен эс алып алам, – деди чал. – Анын үстүнө, мен өзүмдү тыңыраак сезип калдым. Эми эки-үч жолу айланса колума түшөт.

Чалдын чий калпагы желкесине жылып кеткен. Балык бурулуп, кайра тартканда, чарчаган чал кайыктын тумшугуна суй жыгылды.

«Эми сен иште, балык, – деп ойлоду ал. – Сен кайта бурулуп келгенде, ошондо сени менен алпурушам».

Деңиздин үстү менен чоң толкун жүрө баштады. Бирок толкунду жакшы шамал айдап келди. Ал шамал ачык күндүн жолдошу, ал шамал чалды үйүнө жеткизет.

– Түштүк менен батышты көздөй айдап жүрүп отура берем.

Мына ошондой кылам. Деңизде адашууга болобу? Анын үстүнө биздин аралыбыз узун.

Чал балыкты үчүнчү жолу айланып келатканда көрдү. Адегенде чал балыктын кара көлөкөсүн көрдү. Кайыктын астынан өтүп бараткан көлөкөнүн чоңдугун көрүп, өз көзүнө ишенбеди.

– Жок, – деди ал. – Ал мындай чоң болууга мүмкүн эмес.

Чал ишенбесе да, балык чоң эле. Балык үчүнчү жолу айланып бүткөндө, суунун үстүнө кайыктан отуз ярддай эле жерден чыкты да, чал анын суудан сороюп чыккан куйругун көрдү. Анын куйругу эң чоң ороктон да чоң, кара-көк суунун үстүндө көгүлжүм тартып көрүндү. Балык сууга кайра киргени менен, анчалык терең кеткен жок. Чал анын кызгылт-көк жазы чийиндер менен курчалган килейген денесин даана көрүп турду. Анын аркасындагы канаты жайылып, боорундагы далдайган канаттары кенен жазылган.

Балык айланганча чал анын көзүн жана балыктын жанында бараткан эки боз жабышкак балыкты көрүп калды. Жабышкак балыктар кез-кезде чоң балыкка жабышып, анан андан кайта качышат. Кээде алар балыктын көлөкөсүнө киришип, ойноп сүзүшөт. Ар биринин узундугу үч футтан ашык, алар бат сүзгөндө жыландай иймеңдешет.

Чалдын бетинен тер куюлуп агып жатты, бирок ал азыр жалаң гана күндүн ысыгынан эмес. Балык шашпай, жоош өңдүү айланган сайын чал жипти тартып алууда. Балык дагы эки айлангандан кийин ага гарпун саярына чал шек санабайт.

«Мен аны аябай жакындатышым керек, – деп ойлоду чал. – Анан башка мээлештин кереги жок. Жүрөккө уруш керек». «Сабырдуу жана күчтүү бол, чал», – деди ал өзүнө.

Балыктын кийинки жолку айланышында анын жону суудан чыкты, бирок кайыктан деле алысыраак эле. Балык дагы бир жолу айланды, эми суудан мурдакыдан көбүрөөк чыгып турганы менен кайыкка анчалык жакындаган жок: чал жипти тартса, балыкты кайыктын так жанына алып келерин билип турду.

Ал гарпунун бая эле даярдаган; бир түрмөк ичке трос тегерек себетте жатат, учу кайыктын тумшугундагы казыкчага байланган.

Балык аябаган чоң куйругун жай шилтеп, жакындап келатты. Ушунчалык жоош, ушунчалык кооз! Чал күчүнүн бардыгынча жипти тартып, балыкты жакындатууга тырышты. Балык бир заматка капталына жантая кетти. Анан кайта түзөлүп, айлана баштады.

– Мен аны ордуна козголттум, – деди чал. – Канткени менен мен аны оодарылууга аргасыз кылдым.

Чалдын башы кайтадан айлана баштады. Ошентсе да ал жипти алынын бардыгынча тартууда. «Мен аны капталына оодарбадымбы, – деп ойлоду ал. – Балким, азыр аркасына оодара алармын. Тарткыла – деп чал колдоруна буйрук берди. – Буттарым, мени көтөрүп тургула! Башым, мага дагы кызмат кылып бер. Кызмат кылып бере көр. Сен мени эч качан оңтойсуз абалда калтыра элек эмессиңби. Эмки жолу мен аны чалкасынан түшүрөм».

Балык кайыкка жакындай электе эле, чал күчүнүн баарын салып, жипти тарта баштады. Бирок балык кичине гана капталына ооп барып оңолуп кетти да, кайыктан алыстап сүзүп жөнөдү.

– Уксаң боло, балык! – деди чал ага. – Сен баары бир өлөсүң да. Ал эми менин да өлгөнүмдүн сага эмне кереги бар?

«Минтип отурсам, мен эч нерсе кылалбайм», – деп ойлоду чал. Чалдын таңдайы кургап, ал үн чыгара албай калды. Бөтөлкөгө жетүүгө алы жок. «Ушу жолу мен аны кайыктын жанына алып келишим керек, – деп ал өзүн кубаттандыра сүйлөдү. – Сенин кайратың түбөлүккө жетет, чал».

Балык дагы айланып келгенде, чал аз эле жерден ага жетпей калды. Балык түзөлүп, кайта алыстап кетти.

«Сен мени өлтүрүп жатасың, балык, – деп ойлоп жатты чал. – Бу сенин укугуң дечи. Өмүрүмдө сендей чоң, татынакай, жоош жана асыл жанды көрө элекмин. Мейлиң, мени өлтүрө, бер. Кимди ким өлтүрөт, эми мага баары бир».

«Ай, чал, акылың кайтадан чатышып баратат! Оюң тунук болуш керек! Оюңду иретке келтирип кыйынчылыктарга адамча чыдасаң боло... Же балыкча», – деп ал оюнда кошумчалап койду.

– И-и, баш иште, – деди чал араң эле үн чыгарып, өзүнүн үнүн өзү араң укту. – Иште, дебедиби сага.

Балык дагы эки жолу айланды, бирок иш кейпи мурдакы бойдон кала берди.

«Эмне кылыш керек? – деп ойлонот чал. Балык ары кеткен сайын, чал өзүн эсинен танып бараткансып сезет. – Эмне кылам эми? Дагы бир жолу аракет кылайын».

Ал дагы бир жолу аракеттенип, эсинен ооп баратканын сизди, ошентсе да балыкты чалкасынан түшүрдү. Анан балык аласалып калыбына келди да, килейген куйругун булгап, ары сүзүп кетти. «Дагы бир жолу оодарып көрөйүн», – деп көзү караңгылап, колдору таптакыр эле чарчап калса да, чал өзүнө убада берди.

Ал дагы бир жолу аракет кылды, балык дагы кетип калды. «И-и, ушундай дечи? – деп ойлоду да, өзүн өмүрү өчүп бараткандай сизди. – Мен дагы бир жолу аракет кылам».

Чал тулку боюнун бүт ооруганына чымырканып, калган күчүн жана небак жоголгон намысын жыйнап туруп, балыкты кыйнаган азап менен жекеме-жеке таймашууга багыттады, ошондо балык бир капталына оодарылып, килейген кылыч тумшугу менен кайыкка тие жаздап, акырын өтө баштады. Ал килейген, учу-кыйыры жок сыяктуу көрүнгөн, кызгылт-көк жазы тилкелерге оролгон тулкусун күмүштөй жылтылдатып кайыктын жанынан аз эле жерден өтүп кете жаздады.

Чал жипти кайыктын түбүнө таштап, буту менен ороп, гарпунду бийик көтөрүп, калган күчүнүн баарын жыйнады да, балыктын боорун мээлеп туруп оркойгон көкүрөк канатынын так түбүнө матырып алды. Ал темирдин жумшак этке кирип баратканын туйду, гарпунду денесинин салмагы менен ныктап, тереңдете сая берди.

Ошондо, денесине өлүм киргенине карабастан, балык жандана түштү, өзүнүн чоңдугуна, күчтүүлүгүнө, өтө кооздугуна мактангансып, суудан бийик секирип чыкты. Ал чал менен кайыктын үстүндө асылып тургансып көрүндү. Анан кайык менен чалды көлдөгөн сууга каптатып, деңизге чалп этип кайра түштү.

Чал алсырап, башы айланып, көзү тунарып жакшы көрбөй калды. Гарпундун жибин бошотуп, аны кесилген колдору менен кармалап олтурду, анан көзү жакшы болуп калганда, балыктын күмүштөй жаркырап чалкасынан жатканын көрдү. Гарпундун сабы анын аркасынан сороюп чыгып турат, айланада суу балыктын жүрөгүнүн канына боёлгон. Адегенде көгөргөн сууну балыктардын үйүр тобу бир миля тереңдикке чейин ээлеп алгандай капкара болуп калды. Анан кан сууга жайылып булутка окшош кетти. Күмүш сымал балык толкундарга чайкалып жатты.

Көзү кайра тунарганча, чал балыкты тиктеп турду. Анан гарпундун жибин кайыктын башындагы казыкчага эки жолу ороп, башын төмөн салып, бетин алакаандары менен басты.

«Башым эмне болуп жатат, – деп ойлоду ал, кайыктын капталына бети менен сүйөнүп, – мен картаң кишимин, ошон үчүн абдан чарчадым. Ошентсе да балыкты өлтүрдүм, ал мага бир туугандан кымбат болуп калса да. Эми кара жумуш гана калды.

Эми мен жип даярдап, балыкты кайыкка байлашым керек. Биз эки киши болуп кайыкты чөгөрө түшүп, балыкты анын ичине салсак, анан кайыктагы сууну сузуп төгүп, кайыкты жеңилдетсек да, кайык мындай салмакты көтөрө албайт эле. Мен эми керек нерселерди даярдайын, анан балыкты кайыктын жанына тартып келип кайыкка байлап, парусту коюп үйгө жөнөйм».

Бакалоору менен оозунан жипти өткөзүп кайыктын тумшугуна балыктын башын байлаш үчүн, чал балыкты кайыктын жанына тарта баштады.

«Мен аны бир карап алгым келип турат, – деп ойлоду ал. – Аны колум менен кармалап, кандай балык экенин билгим келет. Себеби бул балык менин байлыгым да. Бирок муну ушул себептен колум менен кармап көргүм келбейт. Эмне үчүндүр жана денесине гарпунду түбүнө чейин жеткире сайганымда, мен өзүмдү анын жүрөгүнө колум менен тийгендей сездим, – деп ойлоду ал. – Болду эми, андан

көрө берирээк байла, куйругуна илмек сал да, кайыкка жакшыраак байлаш үчүн денесин да чырма.

– Чал, кириш эми ишке, – деп ал бир ууртам суу ичти. – Эми, салгылашуу бүткөндөн кийин, дагы көп кара жумуш калды».

Чал асманды карап, анан балыкты карады. Ал күндү телмире тиктеп турду. «Азыр жаңы эле түштөн ооду. Пассат күчөп келатат. Жиптерди оңдоо азыр пайдасыз. Үйгө жеткенде эле бала экөөбүз улаштырып алабыз».

– Бери келчи, балык!

Бирок балык чалдын тилин уккан жок. Ал толкунда капарсыз термелип жатат. Чал өзү кайыкты ага жакындатты.

Кайык жакындап, балыктын башы кайыктын тушуна келгенде, чал анын чоңдугуна кайта таң калды. Бирок ал гарпундун жибин кайыктын тумшугундагы казыкчадан чечип, балыктын бакалоорунан өткөрүп, оозунан чыгарды да, балыктын кылыч тумшугуна ороду, анан жипти кайта дагы бакалоорунан өткөрүп, кылыч тумшугуна дагы бир жолу ороду да, эки түйүн кылып казыкка байлады. Арткан жипти кесип алып куйругун байлаш үчүн кайыктын арт жагына өттү. Балыктын күмүш-кызгылт көк денесинин өңү өзгөрүп, эми таптаза күмүшкө айланды, денесиндеги узун тилке темгилдери анын куйругундай ачык кызгылт-көк болуп калды. Бул темгилдер эркек кишинин тарбайтып жазган алаканынан жазы, балыктын көзү перископтун күзгүсүндөй же кресттүү жүрүштө иконага тартылган олуялардын жүзүндөй дүйнөдөн капарсыз.

– Мен аны башкача өлтүрө албайт элем, – деди чал.

Сууну ичкенден кийин ал өзүн жакшы сезип калды. Эми эсинен танбасын билип турат, башы да айланбайт. «Мунун салмагы жарым тоннадан кем эмес, – деп ойлоду ал. – Мүмкүн, андан да ашыктыр. Мунун үчтөн бир бөлүгү таза эт болуп чыгып, ар бир фунтун 30 центтен сатса, ал канча акча болот?

– Калемсиз санай албайсың, – деди чал. – Калемсиз санаш үчүн, башың соо болуш керек. Бирок улуу Ди Маджио бүтүн мага сыймыктана турган акысы бар деп ойлойм. Менде сөөк чору жок, анысы чын. Бирок колдорум менен далым аябай эле ооруду. Кызык, сөөк чору деген эмне болду экен? Балким, ал бизде да бардыр, биз аны жөн эле байкабай жүрбөйлү?

Чал балыкты кайыктын тумшугуна, отургучка жана арт жагына байлады. Анын зор денесин карап, өзүнүн кайыгын чоң кеменин капталына байлап койгондой сезет. Балыктын оозу ачылып, кайыктын жүрүшүнө тоскоолдук кылбас үчүн анын астыңкы жаагын кылыч тумшугуна байлап койду. Анан мачтаны коюп, гафелдин ордуна таяк колдонуп, шкотту тартты. Жамаачылаган парус керилип, кайыкты

алга айдады. Чал кайыктын арт жагына жамбаштап жатып алып, түштүк-батышты карай жөнөдү.

Түштүк-батыш кайда экенин билүүгө чалга компастын кереги да жок. Пассаттын каякка сокконун сезип, парустун кандай керилгенин көрүп турса эле болду. «Кайырмак салып көрсөмбү? Блеснага бирдеме түшүп калар. Таптакыр тамак жок». Бирок ал блеснаны табалбай койду, сардиналар болсо бүкшүп кетиптир. Чал багор менен кайыктын жанынан өтүп бараткан, бир тутам сары балырды илип алып силкти; балырдын арасынан кайыкка ондон ашык майда креветкалар¹ түштү. Креветкалар бүргөдөй секирип, кичинекей буттарын тыбырчылатышат. Чал эки манжасы менен алардын башын жулуп, куйругу менен кабыгын чайнап, бүт бойдон жеди. Креветкалар өтө эле кичинекей, бирок алардын даамы сонун жана күчтүү тамак экенин чал билет.

Бөтөлкөдө кичине суу калган. Чал креветкаларды жегенден кийин суунун төрттөн бир бөлүгүн ичти.

Тоскоол күчтүү болсо да, кайык жакшы жүрүп баратты. Чал румпелди чыканагы менен басып, кайыкты алып жүрүп олтурду. Балык дайыма анын көз алдында, бирок колун карап же аркасы менен кайыкка жөлөнгөндө гана бул түшүндөгү окуя эмес, өңүндө болуп турган иш экенин сезет. Бир жолу, иш аяктап калганда чалдын башы айланып, ал муну түшүмдө көрүп жатамбы деп ойлоду. Андан кийин деле балык суудан секирип чыгып, бирдемеге илингенсип биртике типтик туруп, анан кайра сууга киргенче, чал бир укмуш көргөнсүп өз көзүнө ишенбеди. Ошондо көзүнүн курчу кетип начар көрүп калгандыгы чын эле, ал эми азыр болсо көзү өз калыбында.

Чал мындай балыктын бар экендигин жана колдору менен далысынын сыздап ооруганы түш эмес экендигин азыр жакшы билет. «Колдорум бат айыгат, – деп ойлойт ал. – Кан жакшы эле акты, эми жараттар ириңдебейт, анан туздуу суу аларды бат айыктырат. Булуңдардын кара суусу – дүйнөдөгү эң сонун дары. Ойлорум гана чатышпаса болду. Колдорум өз ишин аткарышты, кайык да жакшы баратат. Балыктын оозу жабык, куйругу түз, экөөбүз эки бир туугандай жанаша баратабыз». Анан башы айлана түштү да, чал: «Кимибизди кимибиз алып баратабыз – мен аныбы же ал мениби? – деп ойлоду. – Эгерде мен аны кайыкка сүйрөтүп, алдыга түшүп кетип баратсам баары түшүнүктүү болор эле. Же болбосо ал кунары кетип кайыктын ичинде жатса, анда да түшүнүктүү болор эле. Ал эми биз бир бирибизге бекем байланышып, жанаша баратабыз. Андай болсо,

¹ Майда чаян.

мейли, ага жакса мени сүйрөсүн. Мен аны амалдуулук менен гана албадымбы. Ал мага каршы эч бир жамандык ойлогон эмес».

Эми тынбай кетип баратышты. Чал акылдан тайбаска аракеттенип, колдорун туздуу сууга чайкап келет. Түрмөктөлгөн булуттар бийик жылып баратышат; алардын үстүнөн тарам-тарам булуттар сызып өтүүдө; шамал түн бою согорун чал билет. Чал бул чын эле түшүнө кирген окуя эмеспи деп улам-улам балыкты карап коёт. Биринчи акула чалга жеткенче бир саат өттү.

Акула аны кокусунан кууп жеткен жок. Ал балыктын канынын кара булуту коюлуп, анан суу менен бир миля тереңдикке жеткенде, океандын түбүнөн чыкты. Ал эч нерседен коркпой, суунун көк мейкинин жарып, күнгө жаркырап чыкты. Анан сууга кайра кирди, кандын жытын кайра таап, кайык менен балык калтырган изге түшүп жөнөдү.

Кээде ал изди жоготуп жиберип жатты. Бирок аны кайта таап же анын жытын алыстан сезип, бир жолу да туура багыттан адашкан жок. Бул мако тукумуна караштуу чоң акула эле. Мындай акулалар деңиздеги эң ылдам сүзгөн балыктардан калышпай сүзүүгө жаралган; анын оозунан башка жери өтө кооз. Анын аркасы кылыч тумшук балыктыкындай көк, боору күмүштөй, териси жыпжылмакай жана кооз, айтор, азыр бекем жабылган килейген жаактарын эске албаса, ал бүт эле бойдон кылыч тумшук балыкка окшош. Аркасындагы бийик канаты менен сууну оңой жиреп, ал деңиздин үстү менен сызып баратат. Оозунун бек жумулган эки кабат ээгинин ары жагында арсайган сегиз катар тиши бар. Анын тиши башка акулалардыкындай учтуу түз тиш эмес, айбандардын тырмактарына окшоп ийилген, кишинин манжаларына да окшоп кетет. Узундугу чалдын сөөмөйүнөн кем калбайт, кырлары устарадай курч. Бул акула башка балыктарды, жадаганда абдан шамдагай, күчтүү, жакшы куралданган, эч кимден коркпогон чоң балыктарды жеш үчүн жаралган. Азыр ал жемдин жакындыгын сезип, жонундагы көгөргөн канаты менен сууну бычактай кесип, шашып баратты.

Чал аны көргөндө, бул акула эч нерседен коркпой, оюна келгенин кыла берерин түшүндү. Гарпунду даярдап, анын жибин бекитти да, акуланын жакындашын күтүп турду. Жип кыска эле, себеби балыкты байлаганда, андан кесип алган.

Чал үмүт менен өзүн жубатпаса да, азыр кайраттуу, башы сопсоо, ою тунук.

«Иш өтө эле жакшы болуп келаткан, мындан ары андай боло бермек эмес», – деп ойлоду чал.

Келаткан акуланы карап, чоң балыкка бир кез жүгүртүп алды. «Мындан көрө мунун баарын түшүмдө көрсөм жакшы болор эле.

Анын мага кол салышына тоскоолдук кылалбайм, бирок аны өлтүрө алармын! Dentuso¹, – деди ал ойлонуп. – Энеңе чума тийгир!»

Акула кайыктын так түбүнө келди. Чал анын аңырайган оозун укмуштуу көзүн көрдү, анан акуланын тиштери балыктын этине кирип, карс дей түшкөнүн укту. Ал балыктын куйругунан өйдө тиштеди. Акуланын башы суудан чыгып турат, анын артынан жону да көрүнөт. Чал акуланын тиштери балыктын этин чалпылдата тытып жатканын угуп, гарпунду акуланын башына, эки көзүн кошкон сызык менен тумшугунан өйдө кеткен сызык кезиккен жерге сайды. А чындыгында андай сызык жок эле, салмактуу, сүйрү көк башы, чоң көздөрү жана оозуна илингенди жеген карсылдак оркогой тиштүү жаактары гана бар. Бирок акуланын мээси так ушу жерде, ошондуктан чал гарпунду ушул жерге таамай урду. Ал канга боёлуп, жарадар болгон колдору менен гарпунду бекем ныгыра кармап туруп урду. Ал эч нерседен үмүт кылбай, бирок чечкиндүүлүк менен каарданып туруп урду.

Акула чалкасынан кетти, чал анын өчүп бараткан көзүн көрдү. Анан акула дагы оодарылып жипке оролду. Чал акуланын өлгөнүн түшүндү. Бирок акула ага көнбөдү. Ал чалкалап жатып куйругу менен чапкылап сууну жарышкан кайыктардай көбүртүп, тиштерин карсылдатат. Акуланын куйругу тийген жерде деңиз апаппак; акуланын денеси суудан теңинен көбүрөөк көтөрүлүп чыкты, жип керилип, солкулдап, акыры анын салмагын көтөрө албай үзүлүп кетти. Акула деңиздин үстүндө биртике жатты, чал аны карап турду. Анан акула акырын гана сууга чөгүп кетти.

– Акула балыктын кырк фунтка жакын этин алып кетти, – деп үн катты чал.

«Ал гарпунумду да, калган жипти да бүт бойдон алып кетти, – деди ал оюнда акуланы кошумчалай сөгүп, – балыктын каны токтобой агып жатат, бул акуланын артынан башкалары да келишет».

Чал эми балыктын көркү кетип калгандан кийин аны көргүсү келбейт. Акула балыкты качырып, терисин жырып, этин сугуна баштаганда, чал акула анын өзүн качыргандай сезді.

«Эмнеси болсо да, менин балыгыма кол салган акуланы өлтүрдүм. Мен көргөн dentusonун эң чоңу ушул эле. А мен, кудай бар, өзүмдүн өмүрүмдө чоң акулаларды далай эле көргөм.

Иштерим өтө эле жакшы болуп бараткан. Мындан ары ошондой болуп уланууга тийиш эмес эле. Азыр мунун баары түшүмдө болсо, эч балык кармабай эле, гезит төшөлгөн керебетимде жатсам».

¹ Акуланын бир түрү (испанча).

– Бирок адам баласы жеңилип калыш үчүн жаратылган эмес да, – деди ал. – Адамды жок кылууга болот, жеңүүгө болбойт.

«Деги балыкты өлтүргөнүм аянычтуу, – деп ойлоду ал. – Мага эми кыйынчылыктар кезигет, мен гарпунумдан да айрылдым. Dentuso шамдагай жана ырайымсыз, акылдуу жана күчтүү айбан. Анткени менен иш жүзүндө мен андан акылдуу болуп чыктым. А балким, акылдуу эместирмин. Жөн эле мен андан жакшы куралдангандырмын».

– Көп ойлонбо, чал, – деди ал үн чыгара. – Шамал менен кете бер да, кырсыкты кезиккен жерден тосуп ал.

«Жок, мен ойлонушум керек, – деди ал ичинен өзүмө каршы чыгып. – Андан башка мага эч нерсе калган жок да. Ушу жана бейсбол. Кызык, улуу Ди Маджио акуланы так мээге урганымды жактырар беле? Албетте, мында анчалык деле таң каларлык эч нерсе жок. Ким деле болсо мындан жаман кылбайт болчу. Бирок ойлоп көрчү, чал, сенин колдоруң сөөк чорлорунан аз тоскоол кылдыбы? Мен кайдан билем? Менин согончокторума өмүрүмдө эч нерсе боло элек. Бир жолу гана сууга түшөм деп, электр скатка¹ чактырып алгам; ошондо бутум тиземе чейин шал болуп, тим эле сөөгүмдү сыздатып ооруган».

– Андан көрө бир көңүлдүү нерсе жөнүндө ойлон, чал, – деди ал. – Мүнөт сайын сен үйгө жакындап келатасың. Анын үстүнө балыктын кырк фунтун жоготкондон бери кайык жеңилдеп калды.

Агымдын ортосуна түшкөндө аны эмне күтүп турганын чал жакшы билет. Бирок айла жок.

– Калп айтпа, айла бар, – деди ал угуза. – Бир калактын учуна бычагыңды байлап алсаң боло.

Чал румпелди колтугуна кысып, парустун жибин буту менен басып, калакка бычакты байлады.

– Мынакей, – деди ал, – кексе чал болсом да, куралым бар.

Шамал күчөп, кайыктын жүрүшүн ылдамдатты. Чал балыктын баш жагын гана карап олтурду; чалдын үмүтү бара-бара жана баштады.

«Үмүттөн ажыраш – акылсыздык, – деп ойлоду ал. – Анын үстүнө бул кудайга күнөөлүү боло турган иш болсо керек. Эмне күнөө, эмне күнөө эмес экендигин ойлоп эмне кыласың? Дүйнөдө ансыз деле жоруктар үчүн кудайга күнөөкөр болорун да түшүнбөйм.

Түшүнбөйм, анан ишенбешим да керек. Балким, балыкты өлтүрүү – күнөөдүр. Мен аны өзүм ачкадан өлбөс үчүн жана дагы толгон кишилерди тойдуруш үчүн өлтүрсөм да, күнөөлүү иш деп ойлойм. Андай болсо кылганыңдын баары күнөө. Эмне күнөө, эмне күнөө эмес

¹ Жалпак денелүү жана шуштугуй куйруктуу, жырткыч балык.

жөнүндө ойлобоо керек. Азыр аны ойлоо кеч. Анын үстүнө күнөө жөнүндө ойлогону үчүн акы алгандар ойлошсун. Балык балык болуш үчүн туулгандай, сен да балыкчы болуш үчүн туулгансың, улуу Ди Маджионун атасы сыяктуу, касиеттүү Петр да балыкчы болгон».

Бирок ал өзүнүн айланасында болгон бардык нерселер жөнүндө акыл жүгүртүп ойлонууну жакшы көрчү, окуй турган эч нерсеси жок болгондуктан, радиосу да болбогондуктан, ал көп нерселер жөнүндө, ошонун ичинде күнөө жөнүндө да ойлоно олтурду. «Сен балыкты башкаларга сатып, жаныңды сакташ үчүн гана өлтүргөн жоксуң, сен аны намысына келе түшүп өлтүрдүң, анын үстүнө сен балыкчысың, – деп ойлоду ал. – Сен аны тирүүсүндө абдан жакшы көрүп калдың, азыр да жакшы көрөсүң. Жакшы көргөнүңдү өлтүрүү күнөөлүү иш эмес. А балким, тескерисинче, эң эле күнөөлүү иш ушу болуп жүрбөсүн?»

– Сен өтө эле көп ойлонуп кеттиң, – деди ал угуза.

«Бирок сен dentusону моокумуң кана өлтүрдүң. Ал дагы сен сыяктуу эле балыкты өлтүрүп жашайт. Ал башка акулалардай өлүктү жеген тойбос курсак эмес. Ал коркунуч дегенди билбеген кооз жана асыл айбан».

– Мен аны өзүмдүн өмүрүмдү коргойм деп өлтүрдүм, – деди ал үнүн чыгарып. – Мен аны, тим элеби, чебердик менен өлтүрдүм.

«Анан калса, – деп ойлоду ал, – иши кылып жандуулардын баары жандууларды өлтүрүшөт же жансыздарды жок кылышат. Балык уулоо бир жагынан мени өлтүрүп, бир жагынан жанымды сактап келатат. Бала менин жанымды сактап келатат. Азгырылба, чал».

Ал кайыктан эңкейип, балыктын акула тиштеген жеринен бир үзүм эт жулуп алды. Эттин сапатын жана даамын билиш үчүн чайнап көрдү. Эт кызыл болгону менен моюнчанын этиндей ширелүү жана жумшак. Базарга алып чыкканда эң жогорку бааны аларын билди. Бирок анын жыты деңизге тарап жатат, буга чал тоскоолдук кылабайт. Кыйынчылыктар алдыда экенин да билип турат.

Шамал басаңдабады. Ал түндүк-чыгышка карай бир аз бурулду – бу шамалдын басаңдабасынын белгиси эле. Чал алдында керилген мейкиндикти карап, кеме да, парус да, түтүн да көрө албады. Учма балыктар гана деңизден учуп чыгып, туш-тушка тарашат да балырдын аралчалары саргайт. Куру дегенде куш да жок.

Эки саат өткөндөн кийин чал эки акуланын биринчисин көрдү. Ал кайыктын арт жагына жөлөнүп, балыктын этин чайнап, батыраак күч жыйнайын деп жаткан эле.

– Ай! – деп жиберди чал. Бул маанисиз добушту киши алаканын мык тешип жыгачка кадалып баратканда гана чочугандыктан чыгара турган үн.

– Galanos¹, – деди ал угуза.

Ал биринчи канаттын артынан суудан дагы бирөө чыкканын көрдү. Чал ушул үч бурчтуу күрөң канаттарды карап, куйруктарынын арбаң-тарбаң эткен кыймылынан, жазы тумшук акулалар экенин түшүндү. Алар балыктын жытын сезгенден кийин тынчы кетип, ачкалыктан жин тийгенсип, бул кызыктырган жытты улам жоготуп, улам табышат. Иши кылып, алар мүнөт сайын жакындап келатышты.

Чал парусту былкылдатпай байлап, рулду бекитти. Анан ал баягы бычак байланган калакты колуна алды. Ал калакты коомай кармады, анткени аябай ооруган колдору бек кармабайт. Колдорун жазыш үчүн муштумдарын түйүп, кайра ачты. Анан колдору ооруганын дароо сезип, кийин жумуштан качпасын деп калакты бекем кармады да, жакындап келаткан акулаларды күтүп турду. Чал алардын жазы тумшук, жалпайган баштарын жана ак сызык менен кырланган чоң көкүрөк канаттарын көрдү. Бул эң кара ниет акулалар, өлүктөрдү да жеген сасыган жырткычтар, өтө ачка болсо кайыктын рулун да, калагын да кемирүүгө даяр немелер. Мындай акулалар деңиздин үстүндө уктап калган таш бакалардын буттарын тиштеп жулуп кетишет; ачка болсо суудагы кишиге да кол салышат, ал киши балык жыттанбаса да мейли.

– Ай! – деди чал. – Мейли, бери сүзүп келе бергиле.

Алар көп күттүрбөй эле сүзүп келишти. Бирок алар мако сыктанып сүзүп келишкен жок. Бирөө бурулуп, кайыктын астына кирип кетти; ал балыкты жулкулдатып жеп жатканда, кайыктын титирегени чалга билинди. Экинчиси кичинекей сары көздөрү менен чалды карап турду да, анан оозун аңырайта ачып, балыктын мурда мако жеп кеткен жерине асылды. Чалга акуланын күрөң башынан тартып мээси менен аркасынын кошулган жерине чейинки сызык даана көрүндү; чал калакка байланган бычакты так ошол жерге урду; анан бычакты сууруп алып, акуланын мышыктыкындай сары көзүнө малып алды. Өлүп бараткан акула ошондо да тиштеп алган этти жута, балыктан ажырап төмөн кетти.

Экинчи акула баягы бойдон балыкты тытмалап, кайыкты титиретип жатты. Чал акуланы кайыктын астынан чыгарыш үчүн парусту бошотуп, кайыкты бурду. Акуланы көрүп, кайыктын кырынан эңкейип туруп, бычак менен сайды. Бычак анын жумшак жерине тийди, бирок акуланын калың териси бычакты терең жиберген жок. Бу жолу чалдын жалаң гана колдору эмес, ийни да ооруп кетти. Бирок акула араандай ачылган оозун суудан чыгарып, кайтадан ка-

¹ Акуланын бир түрү (испанча).

чырды; ошондо чал бычакты анын жалпайган башынын так ортосуна сайды. Бычакты сууруп алып так эле ошо жерге кайта урду. Бирок акула жаагын бекем жаап, балыкка тырышып жабышып калды. Чал бычакты анын сол көзүнө сайды. Ошондо да акула балыкты коё берген жок.

– И-и, ушинтейин дедиңби? – деп, чал бычакты көк шилиге сайып калды.

Ушул тапта бул оңой эле; ал акуланын кемирчегин бычак кесип өткөнүн туйду. Калактын башка жагын акуланын оозуна тыгып, анын жаагын ача баштады. Калакты эки-үч жолу толгогондо, акула балыктан бошоду.

– Төмөн жөнө, galano, – деди чал. – Бир миля төмөн жөнө...

Жанагы досуң менен көрүшкүн. Же ал сенин энең беле?

Чал бычактын мизин аарчып, кайыктын ичине койду. Анан парусту орнотту. Ал шамалга керилгенде, кайыкты мурдакы багытка салды.

– Алар эң кеминде балыктын төрттөн бир бөлүгүн алып кетишти, анын үстүнө эң жакшы этин жешти, – деди чал угуза. – Бул түшүмдө болуп, бу балыкты кармабасам, кандай сонун болор эле. Эх, балык, ушундай болгонуңа мени кейибейт дейсиңби.

Чал сөзүн токтотту; азыр балыкты көргүсү келбейт. Канынан ажырап, сууга чыланган балыктын түсү күзгүнү сырдаган амальгамадай, бирок денесиндеги сызыктары али көрүнүп турат.

– Деңизге мынчалык алыс кетпешим керек эле, – деди ал. – Ай, балык ай, ушундай болгонуңа өтө өкүнөм. Сага да, мага да жаман болду.

«Эй, абайла, чал! – деди ал өзүнө. – Бычак байланган жип кесилбептирби, карачы. Анан колунду калыбына келтир, себеби жумуш али бүтө элек».

– Кап, бычакты курчутууга кайрактын жогун карачы, – деди ал, калактын сабындагы жипти текшерип, – кайракты ала жүрүш керек эле.

«Сен ала жүрө турган нерсе толуп жатат чал, – деп ойлоду ал. – Ала келбептирмин, эми эмне дейсиң. Азыр эмне жетишпейт деп ойлоп отурууга убакыт жок. Андан көрө колунда бар нерсени пайдаланууга айла тап».

– Өх-х, сен ушул өзүңдүн кеңештериң менен мени жадатып жибердиң, – деди ал угуза.

Чал румпелди колтугуна кысып, эки колун тең сууга малды, кайык болсо алга кетип баратты.

– Жанагы акула балыктын канчасын жегенин кудай өзү билет, – деди ал. – Бирок балык жеңилдеп калды.

Чал балыктын көркү кеткен ичи жөнүндө ойлогусу да келбейт. Акула кайыкты түрткөн сайын балыктын этинен килейтип сугунуп жатканын чал жакшы билип турду. Эми балыктын артынан кара жолдой кенен из калып жатты. Бу жол дүйнө жүзүндөгү акулалардын баарына ачык.

«Мындай балык кишини кыш бою багат эле... Муну ойлобо, чал! Андан көрө өзүңдө калганын коргош үчүн эс алып, колдорунду жайына келтир. Суу менен тарап жаткан балыктын жытына салыштырганда менин колумдун канынын жыты жокко эсе. Анан колумдун каны токтоюн деп да калды. Колдорум терең кесилген жок. Кичине кан акса, кайта сол колумдун тарамыштарын тырыштырбай сактап калат.

Азыр эмне жөнүндө ойлосоң? Эч нерсени ойлобо. Андан көрө башка акулаларды күт. Ушунун баары чын эле түшүмдө болгонун тилейт элем. Бирок ким билет? Иш оңолуп кетери да ажеп эмес».

Эмки акула жалгыз келди, ал дагы тумшугу жалпак акулалардын тукумунан экен.

Чочко өз тепшисине кандай келсе, акула балыкка так ошондой келди. Бирок кишинин башын бир тиштеп жулуп ала тургандай, чочконун мунукундай оозу жок.

Чал акула балыкты тиштегенче күтүп туруп, калакка байланган бычак менен башка койду. Бирок акула арт жагына жулкунуп, ала салды да, бычактын мизи сынып кетти.

Чал рулга олтуруп алды. Акуланын чөгүп, бара-бара кичирейип, анан тыптырмактай болуп көрүнгөнүн караган да жок. Бул көрүнүш чалды дайым аябай кызыктырчу. Эми азыр көргүсү да жок.

– Багорум гана калды, – деди ал. Бирок анда эмне пайда? Андан башка эки калак, румпель жана союл бар.

«Мына эми алар мени жеңишти, – деп ойлоду ал. – Мен акуланы союл менен уруп өлтүрүш үчүн өтө эле картаңмын. Ошондой болсо да, союл, румпель, калак барда, салгылашка аларды пайдаланам».

Ал колдорун кайта туздуу сууга малды.

Күүгүм жакындап, тегеректе асман менен деңизден башка эч нерсе көрүнбөйт. Шамал мурдакыдан күчөп келди, жакында жер көрүнөт деп үмүт кылды чал.

– Сен чарчадың чал, – деди ал. – Сенин жаның чарчады.

Андан кийин акулалар күн батып баратканда гана кол салышты.

Чал эми балык деңизде шексиз калтырган жазы изди кууп келаткан күрөң канаттарды көрдү. Алар изди издебей, түптүз эле кайыкка келатышты.

Чал румпелди бекитип, парусту байлады да, союлду колуна алды. Узундугу эки жарым фунтка жакын союл сынган калактан кесилип алынган. Анын сабынан башка жакшылап кармай турган жери да жок.

Чал аны оң колу менен бекем кармап, акулаларды күтүп, союл кармаган муштумун күч менен имерип алды. Акула экөө экен, экөө тең galanos.

«Биринчиси балыкты бекем тиштегенче күтүп турушум керек, – деп ойлоду ал. – Ошондо тумшугунун учуна же баш сөөгүнө урам».

Эки акула балыкка тең жетишти. Чалга жакыныраак акула оозун ачып, тишин балыктын күмүштөй жалтыраган капталына матырганда, чал керилип туруп, союл менен акуланын жалпайган башына бир чапты. Чалдын колу катуу серпилгенин сезип калды, бирок акуланын сөөгүнүн таштай катуулугун да сезді. Чал акуланын тумшугунун учун күч менен чапты. Акула акырын жылып, сууга кирип кетти.

Экинчи акула өз энчисин жулуп алып, ары качып кеткен, эми оозун ачып алып дагы келди. Акула балыкты качырып тиштейин дегенде, чал анын жаагына жабышкан балыктын апаппак этин көрдү. Чал шилтеди, бирок союл башына тийип калды, акула чалды кылчая карап алып, анан эттен дагы бир жолу жулуп алды. Акула бул этти жутуш үчүн балыкты коё бергенде, чал аны дагы бир жолу чаап калды, бирок союл кайта эле анын катуу башынан серпилип кетти.

– И-и, жакыныраак келчи, galano, – деди чал. – Дагы бир келип койчу.

Акула аткан октой балыкты качырды, аны күтүп турган чал акуланын жаагы жабылар замат чапты. Ал союлун бийик көтөрүп туруп, күчүнүн бардыгынча чапты. Бу жолу союл акуланын каракушуна тийди, чал ошол эле жерге дагы бир жолу чаап калды. Акула балыктан араң эле бир тиштем эт үзүп алып, сууга жылып түштү.

Чал акулалар кайра келеби деп күтүп турду, алар көрүнгөн жок. Кийин чал кайыктын айланасында сүзүп жүргөн бир акуланы көрдү. Экинчи акуланын канаты кезден кайым болуп көрүңбөй калды.

«Тигилерди өлтүрө алам деп ойлогон да эмесмин, – деп ойлоду чал. – Мурда колуман келчү. Кандай болсо да, мен экөөнү тең аябай майып кылдым, алар эми мурдакыдай жакшы жүрө алышпай калышты. Союлду кош колдоп кармай алсам, биринчи акуланы өлтүрө чабат элем. Ооба, ушу жашка келгениме карабастан өлтүрө чабат элем».

Ал балыкты карагысы келбеди. Анын теңи жок болгонун билет да. Чал акулалар менен салгылашып жүргөнчө, күн да батып кетти.

– Жакында караңгы түшөт, – деди ал. – Ошондо Гавананын отторунун жарыгын көрүп калармын. Эгерде мен чыгышка алыс чегинип кеткен болсом, анда жаңы курорттордун биринин отторун көрөм.

«Мен жээктен көп алыс болууга тийиш эмесмин, – деп ойлоду ал. – Алар аерде курулай эле тынчсыздана беришпей тургандыр. Бирок мени баладан башка ким эстейт дейсиң. Ал болсо менден шек кылбайт. Балким, улуураак балыкчылардын тынчы кеткендир. Жаштары деле, балким, чочуп калышкандыр, – деп ойлоду ал. – Мен деги жакшы кишилердин арасында турам го».

Ал балык менен андан ары сүйлөшө албай калды, анткени балыктын тамтыгы кетип калган эле. Аңгыча болбой анын башына бир жаңы ой кылт дей түштү.

– Жарты балык! – деп чакырды ал. – Мурдагы бүтүн балык!

Мен деңизге ушунчалык алыс кеткениме өтө өкүнөм. Мен экөөбүздү тең өлтүрдүм. Бирок экөөбүз көп акуланы жок кылдык, андан да көбүн майып кылдык. Эң картаң балык, сен өмүрүңдө алардын далайын өлтүргөндүрсүң? Алдагы башыңдагы кылыч бекер эле сороюп турат дейсиңби?

Балык тирүү болуп деңизде өз эркинче жүрсө, акуланы эмне кыларын ойлоп отуруу чалга абдан жагып калды.

«Акулалар менен салгылашуу үчүн мунун кылычын кесип алышым керек эле» – деп ойлоду ал. Бирок анын балтасы жок, эми бычактан да ажырады.

«Эгерде анын кылычы менде болсо, калактын сабына байлап алсам, укмуштай курал болмок экен! Ошондо биз чын эле жанаша салгылашат элек! Эми алар түнүчүндө келишсе, айла эмне болот? Эмне кыла аласың?»

– Кармашам! – деди ал. – Өлгөнүмчө кармашам.

Бирок караңгыда оттор да, оттордун кызарган жарыгы да көрүнбөдү, жел жана желге капталып бөрсөйгөн парус гана бар; чал капысынан өзүн өлүп калгандай сезді. Ал колу менен колун кайчылаштыра кармап, алакандарын сезді. Алакандары жан-сереке экен, колун ачып-жумуп оорутушу мүмкүн эле. Ал эми колдору ооруса, демек, ал тирүү да. Ал кайыктын артына жөлөнүп туруп, тирүү экенин билди. Муну далылары туюндурду.

«Эгер балык кармап калсам окуйм деген таат-ибадаттын баарын азыр окушум керек, – деп ойлоду ал. – Бирок мен азыр абдан чарчадым. Андан көрө капты алып ийнимди жабайын».

Чал кайыктын арт жагына жатып алып, кайыкты башкарып, Гавананын отторунун кызыл жарыгы качан көктөн көрүнөт деп күтүп олтурат. «Менде балыктын жартысы эле калды, – деп ойлоду ал. – Бактым болсо, жок дегенде анын алдыңкы бөлүгүн үйгө жеткизип алар бекенмин. Ушунча болуп мага да бирдеме буйрар!.. Жок, – деди ал өзүнө. – Сен деңизге мынчалык алыс кеткениңде эле ишиндин ийгиликтүү бүтүшүн келекелегенсиң».

«Жөнү жок келжиребе, чал! – деп, ал өзүнүн сөзүн өзү жулуп алды. – Уктабагын да, рулду кара. Балким, сага да бакыт конор».

– Эгерде бак-таалай бир жерде сатыла турган болсо, мен андан жок дегенде бир чымчым сатып алар элем, – деди чал.

«Эмнеңе сатып аласың? – деп кайра өзүнөн сурады. – Аны жанагы жоголгон гарпунга, сынган бычакка же жарадар болгон колдоруңа сатып алмаксыңбы?»

Ким билет? Бактыны деңизде жүргөн сексен төрт күндө сатып алгың келбеди беле. Ара-чородо аны сага сатып да жибере жаздашты.

Капкайдагы сандырактаган ойлорду ойлоп эмне кыласың. Бакты адам баласына ар түрдүү болуп келет, аны таанууга болот дейсиңби? Мисалы, мен болсом, бактыны кандай түрүндө болсо да кичине сатып алып, анысына эмне сураса, ошонун баарын берер элем. Гавананын отторун көргүм келет, – деп ойлоду ал. – Сен өтө көп нерселерди каалап турасың, чал. Бирок мен азыр Гавананын отторун гана көргүм келет – андан башка эч нерсенин кереги жок».

Ал рулдун жанына ыңгайланып отурмакчы болду да, оорусу күчүркөгөн соң, чынында эле тирүү экенин билди.

Чал шаардын отторунун жарыгын саат онго жакындап калганда көрдү. Адегенде ал айдын чыгып келатканда асманга тийген муңайым жарыгындай көрүндү. Анан ал оттор, бийик көтөрүлгөн толкунду катуу шамал бетинен кубалаган океандын сызыгынын ары жагынан даана көрүндү. Чал кайыкты ошол жакка буруп, азыр эле Гольфстримге кирип барам деп ойлонуп кетти.

«Мына эми бүттү, – деди ал. – Алар сөзсүз дагы келишет. Ал эми түнкү караңгыда жалаң колдору менен адам эмне кыла алат?»

Анын тула бою бүт бойдон сыздап ооруйт; түнкү суук жараттарынын жана кыйналган колдору менен буттарынын оорусун ого бетер күчөттү. «Мен эми мындан ары салгылашпасмын деп үмүт кылам. Деги салгылашпасам экен!»

Бирок түн ортосунда ал акулалар менен кайта салгылашты, бу жолку салгылашуу пайдасыз экендигин билди. Алар бир үйүр болуп келишти, чал алардын канаттарынын суудагы издери менен балыкты качырып киргенде алардын тулкулары тараткан жарык шооладан башка эч нерсе көргөн жок. Ал союл менен чапкылап жатты, тиштерин карсылдатканын угуп, балыкты астыртан келип тыткылап жатканда, кайыктын кандай чайпалганын билип турду. Ал караңгыда эч нерсени көрбөй, кулагы менен угуп, сезген нерсени гана союл менен шакылдатып чапкылап жатты. Бир маалда колундагы союлунан да айрылып калды.

Ал румпелди ордуна жулуп алып, эки колу менен бекем кармап, тарсылдатып үстөкө-босток сабай баштады. Балыкты бир-бирден

жулкуп же баары биригип жабалактап талап, жылтырап агарган этин лапылдатып сугунуп жатышты.

Акыры бир акула балыктын башына жетти, ошондо чал иштин бүткөнүн түшүндү. Ал балыктын башынын катуу сөөгүн кемирип жаткан акуланы тумшуктан ары бир салды. Бир жолу урду, эки жолу, анан үчүнчү жолу. Чал румпелдин чатырап сынганын угуп, акуланы жарылып калган сабы менен сайды. Жыгачтын акуланын этине киргенин сезип, анын учтуу экенин билип, дагы бир жолу уруп калды. Акула балыкты таштап, ары карай сүзүп кетти. Бул акула балыкты талаган үйүрдүн эң акыркысы эле. Эми алар жей турган эч нерсе калган жок.

Энтигип, араң эле дем алып турган чал оозунан башкача бир түрдүү даам сезди. Даам таттуураак жана кичине жез кошулган-сыйт. Чал чочуп кетти. Бирок ал даам бир аздан кийин жоголду. Чал океанга түкүрдү.

– Жегиле, galanos, какагыла! Түшүнөрдө кишини өлтүргөнүңөрдү көргүлө.

Чал эми биротоло жеңилгенин билди. Ал кайыктын артына келип, румпелдин сыныгын рулдун тешигине ченеп, эң болбосо кайыкты ушу сынык менен айдоого болорун көрдү.

Ал капты үстүнө жамынып, кайыкты туура багытка бет алдырды. Азыр ал жеңил жүрүп баратты. Чал эч нерсени ойлобойт, эч нерсени сезбейт. Эми ага баары бир, анын бир гана максаты – кайыкты иши кылып киндик каны тамган жээкке батыраак жана түзүгүрөөк жеткириш.

Түн ичинде акулалар дасторкондо калган кешикти талашкан соргоктордой, балыктын мүлжүлүп бүткөн сөөгүнө асылышты. Бирок чал аларды карап да койгон жок. Ал өзүнүн кайыгынан башкага көңүл бурбайт. Ал балыктын олчойгон салмагынан бошогон кайыктын бош жана жеңил кетип баратканын гана сезип олтурат.

«Жакшы кайык, – деп ойлоду ал. – Румпелди эсептебесек, бүпбүтүн. Жаңы румпел коюш опоңой».

Чал жылуу агымга киргенин сезди, жээктеги кыштактардын оттору ага көрүнүп турду. Кайсы жерде экенин ал азыр билгендиктен үйүнө жетип алуу ага кыйын иш эмес.

«Шамал, ал шексиз бизге дос, – деп ойлоду ал. – Ошондой болсо да, дайыма дос эмес. Чексиз деңиз дагы ошондой, анда досторубуз да, душмандарыбыз да толуп атат. Төшөкчү... – деп ал оюн бурду. – Төшөк болсо менин досум. Ооба, кадимки эле төшөктүн өзү. Төшөккө жатыш – бу чоң иш. Бирөөгө жеңилгенде, өзүңдү кандай жеңил сезесиң! – деп ойлоду ал. – Мынчалык жеңил болорун мен билген да

эмесмин. Сени ким жеңди, чал? – деп өзүнөн сурады. – Эч ким, – деп жооп берди. – Мен жөн эле деңизге өтө алыс кетип калдым».

Чал кичинекей булуңга киргенде, Террасада жарык жок экенин көрүп, эл уктап жатканын түшүндү. Шамал тынымсыз күчөп отуруп, эми абдан катуу сого баштады. Бирок гавань тынч экен. Чал асканын түбүндөгү майда шагылга келип токтоду. Ага жардамдаша турган эч ким жок болгондуктан, ал кайыгын жакыныраак айдап келди. Кайыктан чыгып, аны аскага байлады.

Мачтаны сууруп, парусту ага ороду да, бекитип байлады. Анан мачтаны ийinine салып өйдө карай жөнөдү. Ошондо гана канчалык чарчаганын түшүндү. Бир паска токтоп артын карады да, көчөдөгү фонардын жарыгында балыктын кайыктан бийик көтөрүлүп турган далдайган куйругун көрдү. Ал анын агарган кыр аркаларын оркойгон кылычы бар башынын көлөкөсүн көрдү.

Чал кайта тырмышып өйдө чыга берди. Дөңгө чыгып жыгылып калды да, мачтаны далысынан түшүрбөй, бир аз эс алып жатты. Анан турайын деди, тура албады да, жолду карап олтуруп калды. Аңгыча болбой өз иши менен бараткан мышык чуркап өттү, ал кеткен жакты чал көпкө чейин карап отурду. Анан ээн жолду тиктеп калды.

Акыры мачтаны жерге таштап, ордуна турду. Анан мачтаны алып, ийinine кайта салды да, жол менен өйдө карай жөнөдү. Кепесине жеткенче беш жолу эс алууга мажбур болду.

Үйүнө кирип, мачтаны дубалга жөлөдү. Караңгыда суу куйган бөтөлкөнү таап, суусунун кандырды. Анан керебетке жатты. Одеялды далысына тартып, аркасын, буттарын жапты да, бетин гезиттерге басып көмкөрөсүнөн түшүп, эки колунун алаканын жая сунуп, уктап кетти.

Эртең менен бала кепеге баш бакканда, чал уктап жаткан экен. Шамал катуулап, кайыктар деңизге чыкпай калган, бала да уктап калып, анан эртең менен адатынча чалдын кепесине барды. Бала чалдын дем алып жатканын туйду, бирок анын колдорун көрүп ыйлап жиберди. Бала чалга кофе алып келиш үчүн алачыктан акырын чыкты да, жол бою ыйлап жүрүп отурду.

Кайыкты көп балыкчылар тегеректеп, ага байланган нерсени карап турушуптур; бир балыкчы багелегин түрүп сууга кирип, жип менен балыктын тулку сөөгүнүн узундугун ченеп жүрдү.

Бала аларга карай төмөн түшкөн жок; төмөн жакта ал мурда эле болгон, бир балыкчы кайыкка көз салып турам деп, ага убада берген.

– Ал-абалы кандай? – деп балага кайрылып бир балыкчы кыйкырып калды.

– Уктап жатат, – деп жооп берди бала. Алардын баланын ыйлап жатканын көргөн-көрбөгөнү бала үчүн баары бир эле. – Анын тынчын албагыла.

– Тумшугунан куйругуна чейин он сегиз фут экен! – деп балыкты ченеп жүргөн балыкчы балага кыйкырды.

– Андан кем эмес, – деди бала.

Ал Террасага кирип, бир банка кофе сурады.

– Мага ысык кофе, көбүрөөк сүт жана кант бергиле.

– Дагы бирдеме ала барсаңчы.

– Кереги жок. Ага бирдеме керек болсо, кийин көрүшө жатарбыз.

– Ой, балык эмес бекен! – деди Террасанын ээси. – Тим эле адам баласы көрө элек балык экен. Сен дагы кечээ эки жакшы балык кармадың.

– Менин балыгым куруп калсын! – деп бала кайрадан ыйлап жиберди.

– Бирдеме ичесиңби? – деп сурады Террасанын ээси.

– Жок, – деди бала. – Тигилерге айтып койчу, Сантьягонун тынчын алышпасын. Мен дагы келем.

– Мен дагы ага өтө кейип турганымды айта бар.

– Ыракмат, – деди бала.

Бала чалдыкына кофени алып келип, чал ойгонгончо жанында олтурду. Ал бир жолу ойгончудай болуп баратып, кайра оор уйкуга батып кетти. Бала жолдун аркы жагындагы кошуналарга барып, кофе жылытыш үчүн карызга отун сурап келди.

Акыры чал ойгонду.

– Жат, жата бер, – деди бала. – Мына муну ич! – Ал стаканга кофе куюп берди.

Чал стаканды алып, кофени ичти.

– Алар мени жеңишти, Манолин, – деди чал, – алар мени жеңишти.

– Бирок ал өзү сени жеңе алган жок да! Балык сени жеңген жок да!

– Жок. Аның накта чындык. Бул кийин болду.

– Педрико кайыкты, шаймандарды карап турам – деди. Башын эмне кыласың?

– Педрикого айтып кой, торго сала турган жем кылып кертте-кертте чаап алсын.

– Кылычтычы?

– Кааласаң, сен эстелик кылып ал.

– Каалабай анан, – деди бала. – Эми мындан кийин эмне кылабыз? Ошону сүйлөшөлүчү.

– Мени издештиби?

– Сөзсүз да. Жээктин сакчылары да, самолёттор да.

– Океан чексиз чоң, кайык болсо кипкичинекей, аны байкабай калууга да болот, – деди чал. Ал өзү менен өзү жана деңиз менен сүйлөшпөй, башка бирөө менен сүйлөшкөнүнө жыргап калды. – Мен сени өтө сагындым, – деди ал. – Сен бирдеме кармадыңбы?

– Биринчи күнү бир балык. Экинчи күнү бирди, анан үчүнчү күнү экини.

– Сонун болгон турбайбы!

– Эми мындан кийин балыкты экөөбүз бирге уулайбыз.

– Жок. Мен бактысызмын. Менин ишим оңолор эмес.

– Сен ага көңүл бурба, – деди бала. – Бактыны сага мен алып келем.

– Эне-атаң сага эмне дешээр экен?

– Эмне дешсе, ошо дешсин. Мен кечээ эки балык кармабадымбы. Бирок мындан ары экөөбүз бирге уулайбыз, мен дагы көп нерсени үйрөнүшүм керек.

– Жакшы дегээ таап, мындан ары дайыма ала жүрүш керек.

Мизин эски «форддун» рессоруна жасоого болот. Гуанабакоага барып курчутуп алабыз. Ал курч болуш керек, бирок чыңоосуз, анда морт болуп калат. Менин бычагым таптакыр эле сынып калбадыбы.

– Мен сага жаңы бычак таап берем. Рессорду да курчутам.

Бул катуу brisa¹ дагы канча күн болор экен?

– Мүмкүн, үч күн. А балким, андан да көбүрөөк.

– Ага чейин баары жайында болот, – деди бала. – Сен колуңду айыктыра бер.

– Колумду эмне кыларымды билем. Түнүчүндө мен бир кызык суюк нерсени түкүрдүм, көкүрөгүмдө бирдеме үзүлүп кеткенсип калды.

– Муну дагы айыктыр, – деди бала. – Жата тур, абышка.

Мен сага таза көйнөк алып келип берейин. Тамак да ала келем.

– Мен жокто чыккан гезиттен да ала келсең, – деп сурады чал.

– Сен батыраак айыгышың керек, анткени мен сенден көп нерсени үйрөнүшүм керек. Сен мага дүйнөдөгүнүн баарын үйрөтө аласың. Абдан оорудуңбу?

– Абдан, – деди чал.

– Мен тамак менен гезит алып келейин. Эс ал, абышка. Аптекадан колуңа жарай турган дары ала келем.

– Педрико балыктын башын өзү алсын, айтып кой. Унутпа.

– Унутпайм.

Бала кепеден чыгып, таштуу жол менен ылдый түшүп баратып, дагы ыйлап жиберди.

Ошо күнү Террасага бир топ туристтер келип калышты. Туристтер чыгыштан соккон шамал булуңга кире бериш жерде бийик толкундарды айдап жатканын карап турганда, бир аял пиво куя турган бош

¹ Жээктен соккон шамал (испанча).

калайлар менен өлгөн медузалардын арасында чайпалып турган, учунда далдайган куйругу бар узун ак омуртка сөөктү көрдү.

– Бул эмне? – деп аял ошол килейген балыктын сөөгүн көрсөтүп, официанттан сурады.

– Tiburon, – деди официант. – Акулалар. – Ал болгон окуяны төкпөй-чачпай айтып бергиси келди.

– Акулалардын куйругу ушунчалык көрктүү, кайкы болот деп мен эч качан ойлогон эмес элем, – деди аял.

– Мен дагы билген эмесмин, – деп ал аялдын жолдошу макул болду.

Өйдө жакта, өз кепесинде, чал кайта уктап жатты. Кайтадан көмкөрөсүнөн түшкөн чалды бала кайтарып олтурду. Чал түшүндө арстандарды көрүп жатты.

Которгон **Марс ТОКТОМУШЕВ**

Тилден - гилге

«ДУБАЛГА КАГЫЛГАН МЫКТАЙ...»

**Догдурбек
ЮСУПОВ**

*Кыргыз поэзиясынын да, прозасынын
да чебери, замандаш-теңтушубуз Акбар
Рыскулов адатынча: «Канча жетекчилер*

алмашты, бирок Догдурбек дубалга кагылган мыктай жылбай олтуруп иштеп келе жатат» – деп алтымыштын ашуусуна келип калган көп кырлуу талант Догдурбек Юсуповго таамай сөзүн айтыптыр. Чынында эле анын журналисттик жолунда экөөбүздүн тагдыр жолубуз эки мертебе кайчылашты. Алгач, «Заман Кыргызстан» гезитинде мен орун басар, ал Чүй областы боюнча өз кабарчыбыз болсо, кийин «Кыргыз Туусу» гезитинде экөөбүз тең орун басар болуп, ийиндеш иштештик. Айырмабыз, ал биринчи орун басар. Гезиттин жүгүнүн оорун экөөбүз жакшы эле көтөрдүк. Эми кантип аттың экен, жалгыз – деп Докемди аяп кетем. Башкы редакторубуз А.Матисаков ар кандай жыйындарда бизди «Чук и Гек» деп тамашалап калаар эле. Мунун да өз мааниси бар: жыйырма жылдай илгери Дзержин (азыркы Эркиндик) сейилбагы аркылуу келатып, эски аянт тараптан жазуучу, философ агам Дайырбек Казакбаев кезигип калды. Салам айтсам ал: «И, Доке, иштериң жакшыбы?» – деп, ар кайсындан сөз козгоп калды. Мен анын Доке дегенин таназар албадым, ага катары эркелетип жатса керек деп. Бир маалда ал: «Жаңы ырлардан жазып жатасыңбы» – деп калды. Мен: «Байке, сиз бирөө менен чаташтырып жатасыз го» – десем ал көз айнегинин артынан кадала карап: «Ой, сен Догдурбек эмессиң го» – деп таң калып жатпайбы! Мен ошондо гана түшүнүп, атымды айтсам ал: «Ошондой, эмне эле серёзный болуп калган, үңү да өзгөрүп кеткенби деп жатса, сен

акын эмес, фантаст иним турбайсыңбы, я кудай, ушундай да окшоштук болот тура» – деп жыргай күлгөн эле.

Ошол Докем быйыл алтымышка келип калган экен, анын эрте ойгонгон акындыгын, көгөрө олтуруп, саргара жорткон журналист-тигин журтчулугубуз жакшы билет, эми, анын дагы бир таланты «ачылып» котормочу болгонун көпчүлүк жаңы баамдай баштады. Талантка жаш да, айла да жок тура. «Арча – 2010» адабий сыйлыгыбызды дал ошол, А.Чеховдун аңгемелерин мыкты которгону үчүн жеңип алган... Ак үйдүн тизмесинен улам чийилип, ал жакта да «орун басар» болуп жүрүп, акыры чындык жеңип, маданиятка эмгек сиңирген ишмер да болдуң...

Айтылчу сөз али көп, алдыда, сөзүмдү «бузуп ала элегимде» токтотуп, 60 жашыңда ачылган жаңы талантыңа окурмандарыбыздын өздөрү күбө болушсун деп, журналыбызга айрым котормолоруңду жарыялоо менен «тушооңду кесип» турабыз, Доке. Тушооң бек болсун! Чыгармачылыктын ай-талаасында «мыктай кадалып» олтура бер!

Айдарбек САРМАНБЕТОВ

Александр БЛОК

*Бак-дафактар бүрүндө,
Жатынган жаздын жамалын.
Кездешсек дагы түнүндө,
Өзүңдү келчү карагыт.*

*Нурлары күндүн төгүлө,
Көлчүккө келип чагылат.
Түшүтдө дагы, өңүтдө,
Жүрөгүм сени сагынат.*

*Жаштыгым жеңип кылымды,
Чагылдырган күзгүнү.
Албууттанган ырларым,
Алардан өнүп-өстүбү?*

Өткөндү эстен түшүмдө,
Кыялдарга балкыгал.
Кечинде кудук ичинде,
Жоолугуң сенин калкыган.

Анна АХМАТОВА

Асыркы жолугушуу ыры

Айырбастан менин катымды,
Окуп чыкчы, досум, калтырбай.
Бейтааныштай көрбөй атымды –
Айта берчи, назик, тартынбай.

Кабагыңды карыш салбачы,
Сени сүйөт, дайым сендиктин.
Башкаларга такыр барбачы,
Кереги жок кээде кеңдиктин.

Мен өзүңдү дайым колдойтун,
Сен тигиндей, тындай... небестин.
Канайым да такыр болбойтун,
Малчы..., кечил дагы этестин.

Айырбачы менин катымды,
Окуп чыксаң дароо сүйүнө.
Ооз учуңан айтып атымды,
Катып койгун сандык түбүнө.

Николай РУБЦОВ

Тарангы

Үнү чыкпайт, араң гана жаны бар,
Үшүн турат, эштеп таңды атырган.
Көрө калса чөп-чарларды даны бар,
Учуп түшөт таранчы тээ, чатырдан.

Данды көрүп кадимкидей калчылдайт,
Учуп кетет чатырына шашылбай.
Мурдагыдай ар нерсеге асылбайт,
Кыйын ага, үшүгөнү басылбай...

Нан

Сыр, печенье баштыгыма салганым,
Жер-жемиштен бир аз кошумт жыйналып.
Оор болот деп нандан такыр албадым,
Калбайын деп көтөргөндө кыйналып.

Кеттир болбой салды нандын жарытын,
Өзү болсо улам-улам жөтөлөт.
– Угуш керек айткан сөзүн карынын,
Нан жарыктык өзүн өзү көтөрөт...

Андрей ВОЗНЕСЕНСКИЙ

Үстөлгө отуруунун эрежеси

Аянбастан жей бергиниң четинен,
Суусундукту ичип коюп делбе-дел.
Бир нерсени гана сенден өтүнөт,
Картабачы музыканы кол менен.

Бадыраңды алып чыгып түбүнөн,
Чайнай бергин сүйлөшпөстөн эл менен.
Коркпосоң да ток урат деп сүрүнөн,
Тие көрбө музыкага кол менен.

Ал чынында жүрөк менен барабар,
Ыргактары үчүн дайым жол кенен.
Колуң таза болсо дагы, кападар –
Картабагын музыканы кол менен.

*Отургандар эмне гана дешпесин,
Жесең тейли, талак-ашты кол менен.
Колуңду тарт, бекер жулуп кетпесин,
Тие көрбө музыкага кол менен.*

**Гиго ЦАГАРАЕВ,
ОСЕТИН АКЫНЫ**

Дарыялар дагы чарчашат...

*Дарыялар дагы чарчашат,
Оор жумушка күчүн алдырып.
Кийтин чечип талаа сулк жатат,
Бүт жай бою суусун кандырып.*

*Аптап күндө суулар шашылып,
Узак-узак жолду басышат.
Дарыялар аккан ашыгып,
Чарчаганын сезип жатышат.*

*Кургаганда айдоо кечээги,
Жыйыт-терим жалпы эртеги.
Элге берет дайым токчулук,
Дыйкандардын түйшүк, этгеги.*

**Педер ЭЙЗИН,
ЧУВАШ АКЫНЫ**

Эне тил

*Кайдан чыкты тиги жарык,
Жарыгыбы эне тилитдин?
... Караңгыда айдын жарымы,
Көктө жанат жалгыз жылдыз,
Жарыгы анын дал ошол
Эне тилдин ачык жарыгы.*

Кайдагы бул жылуулук,
 Жылуулугубу эне тилимдин?
 ... Кычыраган кыш күнүндө,
 Туулган үйдүн аппак тилеги.
 Анын жылуулугу дал ошол,
 Эне тилдин ысык илеби.
 Бул кандай даам,
 Эне тилдин таттуу даамыбы?
 ... Үйгө кайттым алыс жактан,
 Энем жапкан наным колумда.
 Анын даамы дал ошондой,
 Эне тилдин даамы сонунда.

Александр ШУПЛОВ

* * *

Келип жатат поезддер,
 Кетип жатат поезддер.
 Дайым кечте жылдыз жанат,
 Көңүл бөлсөң сен эгер.

Учуп келет учактар,
 Учуп кетет учактар.
 Жамгыр дагы жаап жатат,
 Жаап жатат кучак кар.

Достор кетет коштошуп,
 Достор бизди табышат.
 Алар бизге окшошуп,
 Өтүр шамын жагышат.

Расул ГАМЗАТОВ

Неберем менен сүйлөшүү

*Энең да, атаң да бар уулун сенин,
Баарыбыз ардактайбыз, дайым токсуң.
Эмне үчүн такыр тынбай ыйлайсың сен,
Себеби эч бир азап көргөн жоксуң.*

*Кичине кезегимден жетим өстүм,
Мээримин эч сезбестен ата-эненин.
Ыйласам мен ыйлайын, сен ыйлаба,
Билетин татаал тагдыр эмне экенин.*

*Билбейсиң чыккынчылык кандай нерсе,
Сүйбөстөн кеп кылышкан сүйүү күчүн.
Мен үчүн эч убакта ырдашпаган,
Ырдайбыз бүт баарыбыз өзүң үчүн.*

*Мен билет сатып кеткен досторумду,
Жашоонун шапалагы чапкан мени.
Мына мен ыйласам да кечирилдүү,
Эмне үчүн сен ыйлайсың, айтчы деги?*

*Согуштун эмне экенин билбейсиң сен,
Каныңды кармаштарда төккөнүң жок.
Бакыттын бешигинде бөлөнүүсүң,
Бейкапар өсүүдөсүң көңүлүң ток.*

*Согушта курман болду жакындарым,
Көрдүм мен күйүп жаткан ыйык жерди.
Ыйласам тага болот, баарын көрдүм,
Эмнеге ыйлайсың сен, айтчы деги?*

*Неберем мындай деди, бүт түшүндүм,
Билбеген, мен туйбаган ыйык сырды:
«Башиңан бүт бардыгы өттү сенин,
Тирүүсүң, сактап калдың ыйык ырды.*

*Жүрөгүм туюп калса эмне болот,
Дүйнөдө оор жайдын түзүлгөнүн.
Бйлайтын ошондуктан тынчсызданып,
Эмнеге сен ыйласың, түшүнбөдүм?»*

Ар убакта сүйүүгө таазим этип...

(Тоо элегиясы циклинен)

*Мактанбагын эч качан, жакшы нерсе
ат таканы ийилтсең алып жерден.
Жаратылыш букага күчтү берсе,
а адамга эрдикке сүйүү берген.*

*Таң саарынан кайрадан калем алып,
сени менен өткөрсөм жаштык түнүн.
Айтаарым бул: турсам мен оттой жанып,
доктурга эмес, сүйүүгө милдеттүүтүн.*

*Сүйүү – бул эки адамга эртек эмес,
ал бизди алып учат бийиктикке.
Абийириңди алташсаң дурус дебес,
Жеңил ойлоо жатпайт ал жигиттикке.*

*Кыйындыкка баары эле даяр дейби?
Ажал келсе алат да мага келген.
Арманым жок, ичип алып өлсөм тейли,
Сүйүү балын, жаркыным, өзүң берген.*

*Коштошуулар кеп эмес, эгер бизди,
Кездешүүлөр алдыда күтүп турса.
Кошулабыз баштаса жакшы ишти,
Экөөбүзгө табигат сүйүү сунса.*

*Уттуламын өзүңө алыс жактан,
Таштап коюп муздатып түнөгүмдү.
Издей берет өзүңдү бардык жактан,
Арнап коюп өзүңө жүрөгүмдү.*

*Кездешели көрк берип аткан таңга,
Жалтанбаймын кез келсеп жарга дагы.
Сунуш кылам атаандаш атышканга,
Роза гүлүн гүлдөтөм карда дагы.*

*Өлдү дегин сүйүүнү кетсем танып,
Укпай койсом жөн гана тезгил үнүн.
Сүйгөн менен түнүң да болот жарык,
А сүйбөсөң – караңгы, жарык күнүң.*

Кыргызчалаган **Догдурбек ЮСУПОВ**

Интеллигентность кыргызов

КАДАМ

Не люблю хитрых людей. Хитрые люди, как правило, неискренни и своекорыстны, а если с хитростью соседствует ум, то надёлённый этими качествами субъект представляет собою потенциальную угрозу обществу. Киргизы потому и милы моему сердцу, что, по природе своей, бесхитростны.

Мой друг Кадам Кудайназаров, памирский охотник, был бесхитростным человеком. Кадам, как никто другой, научил меня понимать киргизский характер и ценить его поистине уникальные черты. В моём романе «Кадам, убивший сороку» Кадам стал прообразом литературного героя. Я считаю название романа удачным, но, при переводе книги на иврит, возникли непреодолимые трудности: никто из читателей не догадался бы, что «Кадам» – это имя собственное, имя героя, а «сорока» вообще оказалась неперевода, потому что такая птица в Израиле не водится и в Библии не упоминается, зато существует еврейская фамилия «Сорока». Таким образом, с названием вышла бы полная неразбериха: что-то или кто-то неизвестно за какие грехи отправил на тот свет еврея Сороку... В конце концов пришлось дать моему роману о Кадаме другое название: «В тени Большого камня».

**Давид
МАРКИШ**

Родился в 1938 году в Москве. Сын писателя Переца Маркиша, брат писателя и переводчика Симона Маркиша. После расстрела в 1952 году отца вместе с семьёй был выслан в Казахстан, в 1955 году, после реабилитации отца, вернулся в Москву. Учился в медицинском институте, окончил Литературный институт имени Горького, учился также на Высших курсах сценаристов и режиссёров. С конца 1950-х годов выступал как поэт-переводчик. В 1962 году опубликовал книгу «Пятеро у самого неба». Автор около 20 книг прозы, в том числе романа «Еврей Петра Великого, или Хроника из жизни прохожих людей» (2001); многие из них переведены на иностранные языки. В 1972 году эмигрировал в Израиль. Участвовал в арабо-израильской войне 1973 года; был советником премьер-министра Израиля. Лауреат ряда литературных премий. Главный редактор израильской газеты «24». С 2000 года – президент Ассоциации творческой интеллигенции Израиля. Живёт в Ор-Иегуде.

Время, проведённое мною в кибитке Кадама, за достархоном, на котором чай в красном обколотом чайнике, лепёшки, горстка боорсаков – это светлые дни моей жизни. Кадам жил в крохотном кишлаке Алтын-Мазар, на берегу Муксу, в двух десятках километров от языка ледника Федченко – Великого ледника, истоками уходящего в небо. Божественные, сказочно-красивые места: кишлак сидел под почти отвесным километровым спуском с перевала, на взлобке, поросшем густым арчовым лесом, в котором водились зайцы. Этот Алтын-Мазар не мог пройти незамеченным мимо острого взгляда писателя и получил отражение в литературе: читатель найдёт его в романе Георгия Тушкана «Джура». Тушкан, побывавший в этих местах – Алайской и Заалайской долинах – слышал, разумеется, об отважных защитниках отчего дома от незваных чужаков, пришедших сюда с мечом. Помимо меча, чужаки были вооружены марксистской идеологией, и ради её насильственного укоренения в душах и сердцах детей готовы были безжалостно перебить отважных отцов. Таким легендарным защитником был Кудайназар – отец Кадама.

В кибитке Кадама, под лиловым небом высокогорья я чувствовал свежее дуновение свободы, неведомой в Москве: ни партийного начальства здесь не было, ни милиции, ни буфета, ни керосиновой лавки. Люди оценивались не по социальному статусу и не по уровню доходов, а по человеческой порядочности и верности друзьям. После многочасового конного перехода по горам, сидя у костерка, разведённого посреди кибитки, я испытывал искреннюю жалость к моим московским знакомым и коллегам – они не знакомы с этой дивной природной жизнью, не знакомы с радостью охоты ради пропитания, не знают, что лепёшка на достархоне должна лежать на спине, а не на животе. Это знание доставляло мне почему-то особую радость, оно, наподобие тайного знака, объединяло меня с людьми Алтын-Мазара, да и всей Средней Азии тоже; вернувшись в Москву, я и там молчком переворачивал хлеб животом книзу, и никто не мог понять, зачем я это делаю.

Мир, в котором жил Кадам с женой и двумя своими малолетними сыновьями, Сюинбаем и Мамазаиром, был особым миром, недоступным, а чаще неприступным для чужих. Окружающие, соприкоснувшиеся с цивилизацией, не понимали его и видели в нём анахронизм, а он их понимал и не судил строго. Среди них он был как бы инопланетянином на гнусной городской барахолке. Он понимал и принимал наш куда как неоднородный мир, потому что на своём гнедом джорго, с кресалом у пояса и ветхой «малопулькой» за плечом он был интеллигентом.

Интеллигентность это не только состояние ума, но, прежде всего, состояние духа. Для того чтобы стать интеллигентом, недостаточно выучить наизусть энциклопедию; да это и ни к чему. Нетрудно догадаться, что Кадам в энциклопедию не заглядывал, а учебником жизненных знаний служила ему сама жизнь – от гибели отца и притеснений «сына басмача» до умения взять снежного барса живьём из капкана.

Среди двух дюжин обитателей Алтын-Мазара Кадам отличался миролюбивой мягкостью характера и стальной твёрдостью данного слова; на него можно было положиться. Вина он не пил, хотя никому и не препятствовал в увлечении этим занятием. Имущества, в нынешнем практическом понимании этого слова, у него не было никакого, ничто не отягощало его руки – за одним счастливым исключением: Кадам владел жеребцом-иноходцем, широкогрудым красавцем, сильным и, в отличие от лошадок местной горной породы, на высоких точёных ногах. Кадам был привязан к своему коню, гордился им – и было за что.

Слух об этом джорго кочевал по памирским урочищам, и местное начальство, сидевшее в Дараут-Кургане, как говорится, «положило на него глаз». Но самовольно свести его со двора было бы неосмотрительным поступком – сын Кудайназара, несомненно, вступился бы за своего коня, а продавать его или менять иноходца Кадам отказывался наотрез. Тогда неугомонное начальство, не терпевшее возражений, приготовило отравленную стрелу: Кадама обязали «в законном порядке» охолостить жеребца, а в случае невыполнения приказа коня должны были конфисковать в пользу государства – иными словами, начальства.

Советская власть, к недоумению многих, разрешала своим рядовым гражданам владеть только кобылами и меринами, а жеребцы были настрого запрещены. Дело в том, что «народная» власть таким диким образом оберегала публику от коммерческого искушения: владелец отборного жеребца мог за назначенную сумму денег случить его с подходящей кобылой и получить нетрудовой доход. Государство, выходит дело, несмотря на идиотизм ситуации запрещало жеребцу покрыть соседскую кобылу.

Волею случая я оказался в Алтын-Мазаре как раз в разгар конфликта между Кадамом и каким-то своекорыстным «блюстителем закона» из районного начальства. Как это ни смехотворно, а по ходу этого «дела» Кадама ждали крупные неприятности: за неповиновение властям могли и посадить... Вернувшись в Москву, я опубликовал очерк о памирском охотнике-барсолове в журнале «Огонёк», и реакция на публикацию в центральном журнале была мгновенной:

Кадама вместе с его джорго оставили в покое. На этом джорго я немало поездил по долине реки Муксу и по леднику Федченко; отменный был конь.

Шесть раз, летом и зимой, поднимался я на ледник Федченко – верхом, пешком, на лыжах. И все эти разы подъёмом до языка, а то и до ночёвки «Чёртов Гроб» по левому берегу ледникового русла, руководил Кадам; без него я и мои попутчики не добрались бы до гидрометеостанции на высоте 5200. А однажды Кадам спас от верной кончины меня и моего друга аварского поэта Магомеда Алиева: спустившись с ледника, мы не смогли пешком перебраться через вздувшийся ледяной поток Сауксай. Мела снежная вьюга, мы с Магомедом, вымокшие до нитки и голодные до полусмерти, сидели в похоронном настроении на каменном берегу Сауксая. Встретить здесь кого-либо, кроме, разве что, улара, было совершенно нереально. Морозило и вечерело, свет уходил. Наши шансы на спасение таяли с каждой минутой. Перейти тридцатиметровой ширины Сауксай, мчащийся со скоростью курьерского поезда, было невозможно, переплыть – тоже. Нужна была лошадь, чтобы войти в тёмную стремнину и подняться на противоположный берег. Но лошади у нас не было. Оставалось надеяться на Бога.

Спасенье пришло в лице Кадама. Он возник в глубине ущелья, и мы вначале приняли его за мираж, за фата-моргану или поставленный когда-то геологами землемерный знак – кому, на самом-то деле, пришло бы в голову вечерней порой, в одиночку ехать на ледник Федченко?! Но знак обрастал плотью, и через полчаса Кадам верхом на своём жеребце подъехал к Сауксаю и помахал нам рукой через реку. Потом он направил коня в воду и занялся переправой, довольно-таки опасной.

– Живот пустой? – переправившись, спросил Кадам и достал из курджуна лепёшки, шмоток киичьего мяса и луковицу. Под эти пиршественные яства ледяная вода Сауксая показалась нам французским шампанским.

– Но как ты про нас узнал? – этот вопрос, естественно, не давал нам покоя.

– Из ГМС «Федченко» передали, что вы туда не пришли, – объяснил Кадам, – вот я и подумал, что вы возвращаетесь и сегодня к вечеру будете переходить воду. А Сауксай, сами видите, какой...

Через два часа мы уже сушили одежду и сапоги в кибитке Кадама, в Алтын-Мазаре.

Сидение за достархоном располагает к неспешным разговорам. Действительно, зачем спешить? Свою тень всё равно не обгонишь, а жизнь дарована человеку не для того, чтобы он бегал подобно киикку или волку, у которых по четыре ноги. За чаем с лепёшками, в маслянистом свете керосиновой лампы обсуждали житейские проблемы – охоту, насущную необходимость запастись мукой на зиму, мумиё взамен медицинских порошков и таблеток, о которых жители Алтын-Мазара имели смутное представление. Но углублялись и в суть предметов: судили о душе зверя и леса, об изначальной справедливости этого мира, нарушаемой злокозненными людьми, о жизни больших городов, в которых Кадам никогда не бывал, но о которых слышал, наезжая изредка, по необходимости в райцентр Дараут-Курган запастись той же мукой, солью, патронами для своей малокалиберки и дешёвыми леденцами для детей. Москва не вызывала у Кадама жгучего интереса, он предполагал там огромное скопище людей, непрерывно куда-то бегущих по своим делам. Массы людей, массы дел в кирпичной тесноте улиц – а сам он видел предназначение человека в существовании на воле, в красоте безграничного природного пространства, на берегу реки Муксу, текущей среди гор в алмазных ледяных шапках вниз, к Джиргиталю. О москвичах, как и обо всех на свете людях, он говорил благожелательно, но угадывал в них «других людей» – не хуже и не лучше алтын-мазарцев, но «других», к числу которых он не хотел бы принадлежать ни при каких обстоятельствах. И разве возможно было в волшебной тишине Памира, в освещённой светом костерка кибитке представить её хозяина обойдённым жизнью, обеднённым лишь по той причине, что он не видел воочию Москвы, Парижа или Лондона, что по ночам ему не снятся пляжи Сейшельских островов, казино Монте-Карло или американские горки «Дисней-ленда» в Орlando? Да ведь безукоризненные жители этих знаменитых мест никогда не видели – и вряд ли увидят – из глубокого седла горный поток Муксу, похожий с километровой высоты перевала на сухую ветвь, брошенную всемогущей рукой на каменное ложе ущелья! Вряд ли услышат они одинокий голос улара в хрустальной тишине рассвета или ораторию вечернего высокогорного ветра, не уступающую торжественному звучанию сотни симфонических оркестров! Так чья же потеря дороже? Кадам что-то слышал о Москве, хотя имя тогдашнего хозяина страны «красного царя» Никиты Хрущёва было ему неведомо – а миллионы москвичей не знали об Алтын-Мазаре ровным счётом ничегошеньки, как будто он вообще не существовал на планете. И эта утрата не только для городских обывателей, но и для интеллигентов, и писателей, увлечённо рассуждающих о судьбах нашего мира, невосполнима.

Однажды, возвращаясь с гор, я пригласил Кадама слетать со мной на недельку в Москву. Кадам подумал и согласился.

Ранним утром мы вылетели на куцем «АН-2», называемом в просторечье «кукурузник», из Дараут-Кургана в Душанбе, там пересели в роскошный по тем временам «ИЛ-18» и к вечеру были в Москве. Весь этот долгий поднебесный путь Кадам проделал без излишнего показного любопытства, без восторгов и изумления. Он смотрел в иллюминатор с десятикилометровой высоты, и на его невозмутимом добром лице отчётливо проступала работа мысли; действительно, непросто было соотнести сиденье в кибитке, у костерка, с полётом на борту воздушного лайнера, под крылом которого горы были похожи на небрежно рассыпанные детские кубики. Так ведут себя в необычных обстоятельствах люди, исполненные собственного достоинства и знающие себе цену – не в деньгах, а в силе характера и благородстве.

В тот же вечер мы с Кадамом пошли прогуляться по центральным московским улицам и отправились ужинать в ресторан «Метрополь». Многое было Кадаму в диковинку, многое удивляло – но ничто не раздражало и не вызывало у него критику: он воспринимал чужой окружающий мир как данность, он видел, что люди этого мира чувствовали себя уверенно и комфортно, и, значит, не следовало демонстрировать своё несогласие и нарушать их уклад. Эти люди, надо думать, тоже не стали бы сердиться и ругаться, не обнаружив в Алтын-Мазаре электричества, водопровода, стульев и кроватей. Во всяком случае, Кадам надеялся на это...

В роскошном, по столичным меркам, зале «Метрополя» Кадам, зорко оглядевшись, быстро разобрался с набором столовых приборов – полудюжиной ножей и ножичков, вилок и вилочек, ложек и ложечек. Мне он задал лишь один вопрос: для чего посреди зала бьёт фонтан? Как видно, его представления о прекрасном разнились со вкусами посетителей московского «Метрополя». На мой ответ «Наверно, для красоты» он лишь повёл плечами – даже не пожал, а повёл: бегущая вода ассоциировалась у него с горной рекой или ручьём, и функция ресторанный фонтана была ему не вполне ясна.

На второй день Кадам отправился гулять по Москве самостоятельно. Все возражения – дескать, собьёшься с дороги, заблудишься – он встречал терпеливой улыбкой; и, действительно, запомнив расположение нашего дома на нынешней Тверской, не заплутал ни разу. Он ориентировался безошибочно, и этот дар многих моих друзей просто изумлял. Метрополитен его заинтересовал, несколько часов он потратил на путешествие под землёй – в одиночку, без сопровождающего. Кто-то из моих товарищей пытался его предостеречь перед спуском в «подземку» – мол, там всё запутано, опасно и даже страшно. «На

леднике Федченко страшно!» хладнокровно заметил на это Кадам и взглянул на меня со значением.

Кадам приехал в город ради самого города. Я хотел, чтобы мой гость почувствовал ритм московской жизни, нащупал её пульс. Мы ходили по гостям, в Клуб писателей, смотрели балет. Посещение Зоопарка вызвало у Кадама сочувственный интерес: положение «братьев наших меньших», посаженных за решётку, было ему понятно с первого взгляда.

На пятый день по приезде Кадам заскучал, погрузился в себя. Москва, со всеми её телевизорами, небоскрёбами и запертыми в клетки орлами и львами надоела ему. Он тосковал по своей кибитке и своим детям, по жизни на воле, на речном берегу. Он хотел домой.

Через год мы встретились снова – я шёл на Федченко проторенным уже путём, через Алтын-Мазар. Кадам был рад моему появлению, а я – новой встрече с ним. Сидя на истёртой кошме в его кибитке, не спеша потягивая чаёк из пиалушек, мы вспоминали Москву, казавшуюся отсюда, с каменного плеча Памира, городом на другой планете. Мамазаир и Сюимбай, играя, возились в коленях отца, Кадам следил, чтоб дети не бросали в костерок малокалиберные патроны.

– Кадам, – сказал я, – послушай меня. Мне нравится ваша жизнь, я хочу перебраться сюда к вам из Москвы, жить здесь.

Кадам задумался, а потом сказал:

– Ты сам знаешь, как я был бы рад, если б ты поселился у нас. Все в Алтын-Мазаре тебя знают, мы бы построили тебе кибитку за два дня. Но...

– Но – что?

– Наша жизнь не для тебя, – сказал Кадам. – Ты проживёшь здесь лето, а потом заскучаешь и вернёшься домой. Твой дом – Москва.

С тех пор прошло полвека. К тому разговору у вечернего костра я возвращался десятки раз и раздумывал над тем, как сложилась бы моя жизнь, останься я тогда в Алтын-Мазаре. И с благодарностью, с восхищением вспоминал моего друга Кадама – мудрого памирского барсолова, истинного интеллигента, находившего добрый общий язык и с людьми, и с Богом.

Октябрь, 2012

Кален СЫДЫКОВА

1958-жылы Жумгал районунун Чаек айылында туулуп, Кызартта өскөн. 1982-жылы Кыргыз мамлекеттик университетинин журналистика факультетин бүткөн. Республиканын бир катар жооптуу кызматтарында, анын ичинен КР Президентинин администрациясында сектор башчы, КР Президентинин Иш башкаруучусунун кеңешчиси болуп иштеген. 2006-жылдан мамлекеттик Китеп палатасында директордун орун басары.

Бир катар көркөм чыгармалардын, «Кыргыз тарыхы», «Чачылган кыргыздар», «Атилла баатыр», «Саяктын котон, байталчы уругу» деген ж. б. тарыхый изилдөөлөрдүн автору. КР маданиятына эмгек сиңирген ишмер.

Жазуучунун Жандептеринен

БАЙЫРКЫ САК ЖЕРГЕСИНДЕ

Тарыхка үзүлүп түшүп кызыккан жаным «Иранга Кыргызстандын атынан Басма ишинин II Эл аралык көргөзмөсүнө катышып келиңиз» – деп Иран-Ислам Республикасынын маданий өкүлчүлүгүнүн жетекчиси М. Х. Абедени айтканда тарыхы, адабият-маданияты менен таанышат экемин, илгерки сактар аралап жашап жүргөн жер кандай болду экен деп ичимен толкундандым.

2012-жылдын 7-февралында түн жарымында туруп, таңкы бешке чукул Эл аралык «Манас» аэропортуна келдим. Тияк-биякка уча турган эл көп. Таңкы жетиде Иранга Стамбул аркылуу учтук. Түшкү саат бирлерде алты саатта Стамбулга кондук. Бул жерден түнкү саат бирден кийин Ирандын борбору Тегеранга учат экенбиз. Убакыт кыйла көп болгондуктан ага чейин чогуу бараткандар Стамбулду түнкү саат он экиге чейин кыдырдык. Туркияда мындан мурун эки жолу иш сапары менен болдум эле. Алгач 1997-жылы апрелде белгилүү кинорежиссёр Төлөмүш Океев Туркияда Кыргызстандын элчиси болуп турганда Бүткүл дүйнөлүк түрк элдеринин курултайына Карыбек Молдобаев, жазуучулар Өскөн Даникеев, Эсентур Кылычев, Турсунбек Акунов, кинорежиссёр Геннадий Базаров, Бейшенбек Мамбетаку-

нов, экс-депутат Мамаюсупов менен бирге келип кеттим эле. Курултайдан кийин маркум Төлөмүш Океев кыргыз баатырларынын сөөгү коюлган жерге алып баратканда Мармар деңизинин үстүндө кемеде Өскөн Даникеев агайдын комузду мыкты чертерин ошондо биринчи көрүп маашырлангам. Карамолдо Орозовдун күүлөрүн мыкты чертет экен, угуп черибиз жазылган. Ошо курултайда түрк элинин тукумубуз деп башына үкү сайынган, улуттук кийимдерин кийип келген индеецтерди көрүп абдан толкунданганым эсимде. Иренжигеним ошо кезде Жогорку Кеңешке депутат болуп турган, Чүйдөн бир нече гектар жери бар, Бишкектеги тамак-аш саткан жерлердин көбүн жеке менчикке чыгарып алган шылуун улуту түрк депутаттын курултайдын трибунасынан: «Кыргыздар бизге кордук көргөзүп атат, алакандай жер үлүшүн ала албадык, азап чегүүдөбүз, жардам бергиле» – деп ыйлаганы болду. Баарыбыз жерге түкүрдүк ошондо. Мен Төлөмүш агага: «Бул не кылганы, кыргызды калп жерден маскаралап кара көө жапканы. Мындай акмактын калпынын бетин ачыш үчүн бизге деле сөз бердиртпейт белеңиз» – деп нааразыланган элем. «Эки жүздүүлөнүп минтип айтаарын ким билиптир бул иттин. Жалпы түрк элинин өкүлдөрү келип атканда битке теңелбейли» – деп койгон эле тыйып.

Кудай жалгап бу саам чогуу барган Абдысамат деген көлдүк жигит 1996–2000-жылдары Туркиядан теология факультетин бүткөндүктөн сурамжылаганда түрк тилинен такыр кыйналган жокпуз. Стамбулдагы Аксакал чокусундагы падышанын Көк мечитин, Айя София, Султан Ахмед сарайларын, тарыхый эстеликтерин көрүп, Мармар деңизин жээктеп бир топ жерин көргөнгө үлгүрдүк. 8-февралда түнкү төрттөрдө эки сааттай учуп, Тегеран шаарына келдик. Бизди аэропорттон котормочу Айдин Назари тосуп алып, кеткиче Кажари Камит экөө коштоп жүрдү. Кажари Хамит алтынчы класстан баштап Москвада окуган, ошол жактан жогорку окуу жайын аяктап, Москва өкмөтүндө бир аз иштеп элине келген ачык айрым, бирок туфлисин байпагы жок жылаңаяк кийген жигит экен. Тескерисинче, Айдин Назари басмырт, көп сүйлөбөгөн элпек жигит. Жактай турган илими Ирандагы шииттердин диний иши, агымы Казакстанда канчалык деңгээлде ишке ашып атат ошо жөнүндө экен. Дин ишин Орто Азияга түрдүү амал, айла менен мамлекеттик деңгээлде ашырып аткан түпкү саясатын билип ичимден кыжаалат, түпөйүл болдум. Тегеранга түшкөнүбүздө күн суук тартып, бир аз жаан жаап туруптур. Таңга жуук Персия мейманканасына жайгаштык. Тамагынын көбү коюу, суюгу деле буурчактан, кадимки кыргыздын мешке кактап бышырган каламасын жедик. Сүт азыктары айран, сүзмөнүн катуусу, суюгу дасторкондун кадимки көркү экен.

Эртеси түштөн кийин Мешхед шаарына учуп барып, «Перс» мейманканасынан орун алдык. Башкача көрүнүш, башка маданият. Баары иранча жазылган. Аялзаты кара кийинет экен. Ал жерден ондон ашык азия мамлекеттери катышкан «Пеко – 2012» көргөзмөсүнө барып, Кыргызстандын басма жаатында жетишкендигин көргөздүк. Бул эл аралык көргөзмө мага чоң таасир калтырды.

Иранда калкы 70 млн. экен. Өнүгүп-өсүп атыптыр. Тегеранда 12 млн., Мешхедде эле 6 млн. адам жашайт дешти. Эл аралык көргөзмөнү уюштуруучу Сукайинин айтуусунда чыгыш өлкөлөрү өз ара маданий, экономикалык байланышта болушубуз мезгил талабы. Иранда мектеп китебин чыгаруучу 160 басмакана бар экен. 70 газета, журнал Тегерандан чыгат. Кагаз чыгаруучу көп компаниялар иштейт, бирок сырьёну чет өлкөдөн алышат. Чет өлкөдөн инвестиция тартууга муктаж. Пластикалык идиш-аяктарды чыгаруучу жабдыкшаймандарды кеңири өндүрүп чыгарат. Конференцияда кызыктуу пикир алышуулар, маалымат берүүлөр жана кызматташуу жөнүндө келишимдер түзүлдү.

Ирандагы Кыргызстандын элчиси мамлекеттик ишмер, чоң саясатчы Медеткан Шеримкулов экен. Биз Мешхедге барганда элчиликтен бир келин, бир жигит эки өкүлчүлүгүн жиберип, өзү келген жок. Алар жеке ишкер катары барган, энесинин фамилиясында жүргөн, атасы кытай орус түспөл Алексей Терехов менен сүйлөшүп, ал-жайын сурап, биз, кыргыздар менен учурашып дагы койбой ирандыктардын белек-бечкегин алып, көргөзмөгө катышпай эртеси эле Тегеранга учуп кеткенине таң калдым.

«Угуз кан» дастаны боюнча б.з.ч. – VIII–VII кылымдарда скифтер, киммерийлер Алдыңкы жана Кичи Азияны Иранды (Мидия), Ирак-Ажамды, Ирак-Арапты, Сирияны (Шам), Мисирди (Египетти) ж.б. басып алган. Дарий Иранда падыша болуп турганда Бехустун аска ташына Кундуз, Талканды жердеген сактардын каны Билериктин сүрөтүн чектирип, андан салык аларын жаздырган. Скифтер Азияны үч жолу бийлеген (Помпей Трог). Кара кыргыздын канды уруусунун бир уругу акжарлар Персияда. Акжар уруусунан Персияны багындырган Надыр шах чыккан (Шаакерим боюнча). Акжар, кажар уруулары көп жылдар Персияны бийлеген. Акжар династиясы XVIII кылымга чейин Иранды бийлесе, Кажар династиясы 1796-жылдан 1925-жылга чейин Иранды башкарган. Кажар уруусунан чыккан Ирандын шахы Фатх-Али 1794–1834-ж.ж. бийлик жүргүзгөн. Авган тарыхчысы Кушкеки боюнча 1620–1640-ж.ж. Надыр Мухаммеддин (Бухар эмири) тушунда кыргыздар Кундуз, Балкт турган. 1698–1699-ж.ж. Бекмурат кан өлүп, ордуна уулу Мамыт бий (аталык) болгондо Бадакшан, Хиссар, Гори, Баглан, Ферхар, Версеж, Мешхедди

басып алган. Тажиктерди кууп Санк, Михрге чейин жеткен. «Улуу Мамыт аталыктын бектери» Балк, Мейман, Имамсахиб, Гульфеган, Хос, Ференг, Мешхед, Хиссар, Гори, Версаж ж.б. ири шаарларды бийлегенин Кушкеки жазган. Дагалак (Персопал) сарайында «амюргий сагы» (сак, скиф) төө жетелеп баратканы чегилген. Түрктөр Иранга кол салганда казактын жалайыр уруусунан Элике кан казактын бактыяр уруусун ж.б. беш жүз миң адамды ээрчитип барып жеңгенден кийин келбей, Иранга сиңип кетти. Ушу бүгүн да Иранга катаган, коңурат, сак ж.б. уруулардын чарпындысы бар. Кыргыз тарыхына кызыгып изилдеп жүргөнүмдө Ирандагы кара кыргыздардын саяк (сак, скиф...) бахарлу, айнанлу, нафар, хоросани, пичаги, теймурташ, гоудари, карайи, карагозлу, кенгерлу ж.б. тарыхын тарыхый китептерден изилдегем. Анын үстүнө тарых чордонунда туран, иран кагылыштары көп болгон байыркы тарыхыбыз да орток. Орток тарыхыбыз болбосо Ирандын Мешхед шаарындагы музейинде кыргыздын жебеси, кийимдери, калпактары, айрым идиш-аяктары жөн жеринен илинип турбаса керек.

Иран мамлекетинин Казакстандагы маданият маселелери боюнча кеңешчиси Асгар Саберинин мага берген маалыматына ишенсек, Иран мамлекети 2011-жылы бир жылда (биринчи басылышы, котормосу, кайра басып чыгаруусу менен) 68 миң аталыштагы китеп чыгарат экен. Жалпы нускасы 668388204. Иранда ушу күндө китеп басып чыгаруучу 5000 басма бар. Салыштыруу үчүн айтсак, мисалы, 2006-жылы Казакстанда 4200, Өзбекстанда 2500 аталыштагы китеп чыккан. Кыргызстанда 1991-жылы 907, 1992-жылы 515, 1993-жылы 402, 1994-жылы 328, 1995-жылы 407, 1996-жылы 351, 1997-жылы 303, 1998-жылы 420, 1999-жылы 462, 2000-жылы 501, 2001-жылы 510, 2002-жылы 672, 2003-жылы 642, 2004-жылы 703, 2005-жылы 716, 2006-жылы 583, 2007-жылы 675, 2008-жылы 900, 2009-жылы 820, 2010-жылы 800, 2011-жылы 1070 аталыштагы китеп чыкты. М: 2010-жылы чыккан 800 аталыштагы китептин 300ү кыргызча, мындан 110 кыргызча көркөм китеп. 2011-жылы түрдүү аталыштагы 195 гезит, 35 журнал чыкты, 224 көркөм китеп, мунун 170и кыргызча көркөм китеп чыккан. 35 балдар китеби чыкса, мунун 14ү кыргызча. Кыргызстанда бүгүнкү күндө 89 басмакана жана басма бар. Баары жеке менчик.

Иранда негизги делген: 1. Ирандын документтер борбору жана Улуттук китепканасы. 2. Документтер борбору жана парламент китепканасы. 3. Мешхедде областтык китепкана. 4. Кумдагы Аяттолла Марашинин китепканасы. 5. Ислам революциясынын документтер борбору. 6. Иран Статистикасынын борбордук китепканасы. 7. Университеттик китепканалар (маанилүү уни-

верситеттердин 50 китепканасы, өзгөчө Тегеран университетинин китепканасы) бар.

Белгилүү китепканалары төмөндөгүдөй болуп бөлүнөт экен:

1. Коомдук маанилүү 400 негизги китепкана. 2. Мечиттердин 70 000ге жакын китепканасы. 3. Орто мектептердин китепканасы. 4. Илим ишмерлеринин маанилүү делген жеке китепканалары. Тегеранда жылда 2500дөн ашык Ирандын китеп чыгаруучу басмаканалары, 1700дөн ашык чет элдик китеп чыгаруучулары 5 млн.дон ашык адам катышкан дүйнө боюнча өтө кадыр-барктуу Эл аралык китеп жарманкеси өтөт. Мунун негизинде 30дан ашык жергиликтүү китеп жарманкелери өткөрүлөт. Иранда азыр «Жылдын китеби», «Мезгилдин китеби», Жалал-аль-Ахмаддын адабий сыйлыгы, Парвин Етесамдын адабий сыйлыгы, «Биринчи кадам» сыйлыгы, Китеп сынчыларынын фестивалы деген түрдүү маданий адабий фестивалдар өтүп турат. Албетте, бул чыгармачыл адамдарга көңүл кубанта колдоо.

Иран жазуучуларынын өткөн кылымдагы Тегерандын ички турмушу жөнүндө жазгандарын көп окудум эле. Тегеранды мурунку шах Реза Пехлеви Иран маданиятын сактоо менен батыштын цивилизациясын жуурулуштуруп өнүктүрүптүр. Пехлеви АКШ, Франция менен иштиктүү байланыш түзгөндүктөн, Иран ошондо бир өскөн дешет. Кийин бийлигин Хомейниге тарттырып жиберип, куугунтукталып чөлдө жүрүп өлүптүр. Шахтын убагында чет өлкөгө визасыз барып келүү маселеси чечилген, сырттан билим алуу күчөгөн. Кийин 1979-жылдын 10–11-февралында Аятолла Хомейни бийликке келип, шахтын режимин кулатат. Иран-Ислам Республикасы түзүлөт. Шах Пехлеви бийликтен куулган күн – «Революция күнү» аталып, ирандыктар жылда майрамдашат экен. Мен дал ошол майрам күндөрү Иранда болгондуктан биздегидей майрамды көрө алганым жок. Кунарсыз көп күндөрдүн бириндей эле өткөнсүдү. Сыягы үйлөрүндө майрамдашат көрүнөт.

Азыркы Иран жетекчиси Сайид Мухаммад Хатамини реферматор дешет. Ага каршы болгондор, аны колдогондор дагы арбын. Мен Аятолла Хомейни менен Сайид Мухаммад Хатамининин жанаша түшкөн сүрөттөрү шаардын орчундуу жерлеринде илинип турганын көп көрдүм. Башка тирүү кишинин сүрөтү эч жерде жок. Имам Хомейнинин мыктылыгы биздегидей талкалап, өрттөп салбай мурунку шах Реза Пехлевини бийликтен кууп чыкса дагы шахтын жайкы, кышкы резиденцияларынын бардыгын тарыхый эстелик катары музей кылып сактап коюптур. Бул – тарых! Муундан муунга түбөлүк эстелик, эстутум эмеспи. Аятолла Хомейни Иранды пейил, ыйман жактан көтөрүптүр, аброю чоң экен. Аятолла Хомейни 1902-жылы 24-сентябрда Тегерандын четиндеги Хомейн деген чакан шаарчада

диний салтты катуу сактаган үй-бүлөдө туулат. 19 жашынан диний окуу жолуна түшүп, коңшулаш Арок шаарчасынан билим алат. 1962-жылы Кум деген ыйык калаада шах Мухаммад Реза Пахливинин монархиялык бийлигине каршы көтөрүлгөн козголоңду жетектейт. 1963-жылы 12-июнда Тегеран түрмөсүнө камалат. Элдин өкмөткө көрсөткөн нааразылыгынын пайдасы тийип 1964-жылы 6-апрелде эркиндикке чыгат. 1965-жылы 4-январда кайрадан камалып, Туркияга чыгып кетүүгө аргасыз болот. 1965-жылы октябрда Туркиядан Иракка кетип, шииттердин касиеттүү шаары – Нажаарга барып, ал жерде 13 жыл жашайт. 1978-жылы сентябрда шахтын режими Ирактын Баасистик өкмөтүнөн Хомейнини ал жерден кууп чыгууну талап кылгандыктан октябрь айында Франциянын Париж шаарынын жанындагы Нофль де Шато деген чакан шаарга келип орношот. Бул жерде анын саясий ишмердүүлүгү күчөйт. АКШ, Россия, Европа, Жакынкы Чыгыштан ж.б. өлкөлөрдөн куулуп-сүрүлүп жүргөн Иран окумуштуулары анын айланасына топтолот. 1978-жылы декабрда бүткүл Иран өлкөсү боюнча шахтын бийликтен кетүүсүн талап кылган саясий толкундар болот. Буга имам Хомейнинин жетекчилиги менен Ислам Республикасын түзүү жөнүндөгү урааны кошул-ташыл болуп күчөйт. Шахтын аскердик күчтөрү куралсыз демонстранттарга каршы ок атат, аёосуз жазалоо учурунда миңдеген адамдар өлөт. 1979-жылы 16-январда имам Рухолла ал-Мусауи ал-Хомейни Иранга кайтып келет. 10–11-февралда Шахтын бийлиги кулайт.

Имам Хомейни философия, мистика, фикх ж.б. менен таанышып, баалуу эмгектерин жазган. «Месбах-аль-хедийе», «Сер-аль-Салават», «Адаб-аль-Салават», «Кырк хадистин баяны» ж.б. ыйман боюнча көптөгөн китептердин автору. Мистикалык ырлары «Имамдын ырлар жыйнагы» деген ат менен чыгыптыр. Эмгектери 22 томдук жыйнагына, 4 томдук «Каусар» басылмасына киргизилген. Быйыл «Имам Хомейнинин кыска жана даанышман сөздөрү» деген хадис-осуят китебин жазуучу Мирзохалим Каримов кыргызча которуп чыгарды.

Хомейни Иран элинин эркиндиги үчүн бүт өмүрүн сарптаган. Бийлик башына келгенде деле Тегерандын четиндеги (20–30 чакырым) Кум деген шаарчада өмүрү өткөнчө жепирейген эки бөлмөлүү жер тамда жупуну жашап өтүптүр. Ошол Кумда каза болгон. Анын урматына Кумда өзгөчө стиль менен чоң, жаңы мечит курулган. Ичине 5 миң киши жөн эле батат. Ошол мечиттин ичине Хомейнинин сөөгү коюлган. Зыярат кылышат. Маңкурт исламчылар адамдын арбагына сыйынууга болбойт дешет. Хомейнинин: «Биздин бүткүл тарыхыбыздагы азап-тозокторубуз элдин маалыматсыздыгынан (караңгылыгынан) кыянат пайдалануудан келип чыккан». «Жалпы

коом тартипке муктаж: эгер тартип бузулса, анда коом кыйроого кабылат» деген осуят-насааты, көсөмдүгү абийирсиз кыргыз бийлигине, деградацияга туташ учураган кыргыз элине аба-суудай зарыл болуп тургансыйт.

Иран Фирдоуси, Омор Хайам, Нуреддин Абдель Рахман, Рудаки, Жами, Аббас Ямини Шариф сыяктуу чыгыштын залкарларын берген куттуу жер. Мен Мешхедди катагандар, коңураттар жашаган кыргыздын байыркы жери катары мурун эле сыртынан аздектечүмүн. Мешхедди биринчи жолу өз көзүм менен көргөндө кар баскан бөксө тоолору, адырлуу жерлери менен эсимде калды. Шаарда эки, үч кабаттуу үйлөр дээрлик басымдуу. Сыртынан Тегераны деле, Мешхедди деле көзгө комсоо, шаңдуу эч нерсеси жоктой сезилди. Мешхед тарыхы бар шаар. Себеби Мешхеддин четинде 20–25 чакырым жерде чыгыш поэзиясынын жылдызы Фирдоусинин сөөгү коюлган. Табыты ошерде. Мемориалдык комплекси бар. Баргандар таазим этип зыярат кылышат. Жами сыяктуу эле ушул Фирдоуси менен Омор Хайамдын түбү байыркы катаган, коңурат урууларынан го деп ойлойм. Омор Хайам да Мешхедден 60 чакырым алысыраак жерге сөөгү коюлуптур. Тилекке каршы, убакыттын тардыгынан бара алган жокмун. Ошого өтө өкүнүчтөмүн.

Жакын деп Мешхедде акыркы пайгамбар атанган имам Резанын мечитине алып барышты. Алгач мечиттин ичиндеги ашканага Кыргызстандан баргандарды атайы бөлүп тамактандырышты. Кадимки эле буурчак сорпо, анан күрүч, шире... Ал жакка кирерде аялдарды, эркектерди өзүнчө текшерип өткөзөт экен. Аялдарды кара кийимчен аялдар текшерет. Аерден жабынып алуу үчүн мага эндей көгүш материал берди, анан мечитке киргизди. Мечиттин короосу эле 2 гектардай кенен, сырты кооз салыныптыр. Чакан мамычадан суу агып турат. Бутубузду чечип, мечиттин ичине кирдик. Бери жак капталдарынын баары диний китептерге шыкалган. Каалаган аялдар жердеги килемге отуруп алып ичтеринен күбүрөнүп окуп жатышат. Аркы бетинде жалаң эркектер. Үстү, ичи бүт эле жалт-жулт этет, жалаң күзгүдөн торчо кылып салыптыр. Куполу, түркүгүнүн капортолоруна чейин алтындалган. Ичи өзгөчө кооз. Таңыркадым, суктандым. Кыргызстандыкындай садага менен бей-бечаралар үчүн салынган жетим мечит эмес экен. Киши бою жеткидей бир аз бийик жерде Резанын сөөгү коюлган табыты турат. Табытка алтындалган килем жабылуу. Тыгылышкан көп кишилер ичинен тилек тилеп табытка жетип колун тийгизип, көбү табытты көтөрүп турган төрт бурчтуу зор ташты өөп атат, үймөлөктөшкөн топтон өпкө-жүрөгүң куушурулуп атып араң суурулуп чыгат экенсиң. Мен дагы сыгылышып кирип, колумду тийгизип ичимен үй-бүлөмө, бала-бакырама,

эли-жериме жакшы тилек кылып, араң дегенде чыктым. Узун жыгач укуруктун учуна жумшак самсаалаган аттын куйругундай кере карыш кыл тагып, аны ташка тийгизип табытка кол тийгизе албагандарга, кысылышка чыдабагандарга кол тийгиздирип ыраазы кылып ырымын жасаткандар турушат бери жакта. Караңгы эл ишенимдин күчтүүлүгүнөн ырахмат алып ошого ыраазы болууда. Резаны Мухаммед пайгамбардын тукумдарынан деп эсептешип эл сыйынышат экен. Өзгөчө коляскада отурган мунжуларга, майыптарга самолётто, мечитке кире бериште өзүнчө камкордук көрүлүп, бүт Иран боюнча алып келинет экен. Бул күндөр орозодон кийинки күндөр болгон соң Резанын мечитине табытына зыярат кылуу кичи ажылыкка тете иш дешти. Иран эли Исламдын шиит багытын тутунушат. Эки же үч маал намаз окушат экен. Сексенден ашык түрдүү бардык ислам секталары кыргыздын каада-салтын, үрп-адатын жокко чыгарып, тарыхын бурмалап, ансыз да башаламандык орун алган Кыргызстанда эртедир-кечтир граждандык согуш болушу толук ыктымал. Деги кыргыз эли исламдын кайсы багытын тутунат?

Теңдик АСКАРОВ

Философия илиминин доктору, профессор, адабиятчы жана сынчы.

1937-жылы Токтогул районундагы Өзгөрүш айылында туулган. Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетин бүтүргөн. Советтик, партиялык жооптуу кызматтарда иштеген. 1971–1986-жылдары Кыргызстан Жазуучулар союзунун 1-катчысы болуп эмгектенген. 1986-жылдан Кыргыз Республикасынын илимдер академиясынын философия жана укук институтунун бөлүм башчысы.

Т.Аскарлов 300дөн ашык эмгектердин, 10 монографиянын, 4 жыйнактын, 9 китепчинин автору. Эмгектери немец, англис, француз, испан жана башка тилдерге которулган.

Сын жана библиография

ПОЭЗИЯНЫН КҮНҮ БҮТТҮБҮ?

Кийинки кездердеги көркөм сөздүн баркы бир далай кете түшкөн учурунда, окурман менен образдуу ойдун устаттарынын ортосундагы карым-катнаш мамилелеринин азыркы таптагы өтө эле солгундап калган мезгилинде тигил, же бул автордун чыгармалары жөнүндө пикир айтууга далалат кылган адамдардын кимисинен болсо да тиешелүү шарттарды, мурунку, же кийинки чыгармачылык жагдайларды эске алууну талап кылат. «Макаланын жазылышына түрткү болгон – факт» – деп, айтып жатпайбызбы. Андай факторлор, бирин-серин болсо да жолугат. Ошондуктан андай көркөм жаратмалар чыгармачылык процессте сейрек кездешерине карабастан өз ичине адам аңсезимине, жүрөгүнө, көңүл дүйнөсүнө кайталангыс таасир берүүгө жарамдуу көркөм «дүрмөттү» сыйдырып турары белгилүү.

Ошондой ырларды жазган Жыпара Арыкова аттуу акын кыздын чыгармачылыгына окурмандардын көңүлүн бурууга аракет кылдык. «Айат» гезитинин бетинен Жыпара Арыкованын «Карапа сындуу сынганым ушул, сынганым» аталган ыр түрмөгү менен таанышып калдым. Албетте, бүгүнкү күндө поэзия аркылуу өзүнүн тагдырын, көңүл

күүлөрүн, ички дүйнөсүн, коомго көз карашын ачып берүүгө аракеттенген кыз-келиндердин катары суюк эмес экени маалым. Анын үстүнө аты аталып жаткан кыздын тагдыры бир учурда кейиштүү, кабырга кайыштырган туюмдарды жаратып турганы менен көңүлүбүздү бурса да, ал кездеги жазган ырлары айлана-чөйрөгө, чындыкка сары-санаага батып, убайым тартууга, үмүтсүздүктүн алкагында басылып калбайт. Кыйналып-кысталып, аргасыздыктын, эркисиздиктин капасында буулуккан поэтикалык инсандын образы, ой толгоолору, кайгы-муңу чыныгы поэзиянын боёктору, обондору, өңү-түсү, ички-сырткы дүйнөсүнүн гармониялуу биримдиги менен көз алдыбызга тартыла түшөт. Автор кумарсыз, торго чалынган торгойдой тырпыроо, алсыз канат кагуу менен күн өткөрүүнүн ырайымсыз сынагын баштан кечирет, түрү суук көрүнүштөрдү ашыктык сезимдин күчү менен ары түртөт, көңүл кирлерин жалындуу, максаттуу ой-санаанын, тилектердин күчү менен арылтат, тазалайт. Акын сүйүү сезиминин, кумарынын объектиси, себепкери ким экендигин атайылап жазып, сүрөттөп берүүнү деле ылайык көрбөйт. Бирок «көшөгө» артындагы «башка жолго жөнөп кеткен» каарман-акын кыздын ашыгы – чыныгы инсандык касиеттерге ээ болгон таза пенде экендиги баамдалат:

*Мен эти башка жолго кеттим жөнөп
Мээрити сезимдердин бөлөк-бөлөк.
Корктуң го отко күйүп албайын – деп,
Кош, жаным, бардыгына өмүр көнөт.*

*Корооңо гүл боло албайт жерибеген
Козгобойт сезимдерди кейибеген.
Колумду жылытарга колуң жетпейт,
Кош, жаным, оорулуумун сени менен.*

*Кош, жаным, сүйүү болуп кабылбайбыз
Колотто отундай бир жагылбайбыз.
Бакчада гүлдөбөйбүз, күлбөйбүз бир
Багымдат жылаажындай кагылбайбыз.*

*Күл болуп, мен күйүткө чөккөнүмдү
Күнү-түн сен деп жашап өткөнүмдү.
Күнгө зар болгонунду эстеп алып,
Күкүктөп күтөрүң чын көктөмүңдү.*

*Муз болуп, жалгыз жашап өтөтүн мен
Муздаган, жылыбаган төшөгүмдө.
Муңканган үн угулса издеп келгин
Муунткан кусалыктан өчөөрүмдө...*

Бул ырлардын окурманды терең ойлонткон касиети автордун аргасыз абалда камыгып жатса дагы, караңгылыктан, туңгуюктан талыкпай жол издегени, көкүрөк, көңүл күүлөрүнүн күчү менен сары убайымчыл минуттарды артка таштаганы, тиричиликтин убактылуу кыйынчылыктарын жеңе билгени жакшынакай көркөм каражаттар аркылуу туюнтулгандыгында. Бир кездерде мындай ырларды жумшак айтканда пессимизмге ык койгон, турмушка көңүлсүз, ишенимсиз көз карашта болгон, келечегине ишенбей кейикчил пейил күткөн чыгармалар деп баа берип, андай көркөм жаратмаларга сактануу, этияттуулук менен мамиле жасоо көнүмүш, адаттагы иш эмес беле. Ал эми күндөлүк тиричиликте болсо көңүл чак, куунак маанай менен жанаша аргасыздыктын, амал жоктун тутумунда уй-палануу сыяктуу көрүнүштөр, кырдаалдар далай эле кездеше берчү фактылардан эмеспи.

*Жылдызың күйөт, жылтаяуң жүрөк жаралап,
Жылытчы десет жаныңды бөлбө араалап.
Жылгадан ылдый сызылган төлтүр булактай,
Жылуулук издеп, өзүңдү көздөй жан агат.*

*Жазыксыз кушка жаз болуп жанын жылытпай
Жатгырлайт сезим буулуккан муздак булуттай.
Жаш кечип барып жыгылсам кокус алдыңа,
Жөлөөрсүң жаным, жан куса кушту курутпай.*

*Карегин мени көргүсү келбей турганын
Кантейин жаным, туйганым ушул, туйганым.
Кара жер мени кучактап тосуп жоголот.
Карапа сындуу сынганым ушул, сынганым.*

Жыпара Арыкованын келтирилген ушул куплеттерин жалаң гана үмүтсүздүктүн, жакшыдан күдөр үзгөндүктүн айлампасында калган автордун ой-толгоолору деп, бир жактуу, чологураак тыянак чыгарганыбыз туура болбос эле. Кокусунан, ар жак-бер жагын жакшылап ойлонбой, турмуш тузагына чалынгансыган акын кыздын ой-санаалары, көңүл күүлөрү кадимки поэзиянын көркөм каражат-

тары аркылуу туюнтулган. Ушул чыгармаларга катылып турган ыр жаратуу өнөрдүн тунуктугу, бийиктиги поэзияга табынып-тайган окурманды гана өзүнө баш ийдирип, багынтып турбастан, ошондой эле тигил, же бул сын пикирге анчалык ынана бербеген скептик окурманды да өзүнө тартпай, ал турсун эстетикалык сезимди канааттандырбай койбойт деп айтар элек. Акындын «ыр жасоо» (Маяковский) шыгы, жөндөмү, чыгармачылык дарамети автордун граждандык туюмдары, көз караштары менен эриш-аркак келип, жакшынакай биримдикти жаратып турат. Ушул бир ыр топтому аркылуу автор тагдырдын башка салган сыноосун жеңип чыгууга болот деген ойду окурман журтуна таамай жеткире алган. Чынында да акындын ушул ыр түрмөгү ошол ойдун чыгармачылык эквиваленти, образдуу формада чагылтып көрүнүшү сымал кабылданат.

Учуру келе калгандыктан бир ойду учкай айта кетели. «Ыр жазуунун техникасы» деген түшүнүк бар эмеспи. Кулагыбызга бир аз кургагыраак, комсоорок угулган ушул сөз тизмегин «технологиялык» өң-түсүнөн, боёгунан ажыратып, анан талдоого алууга аракеттенсек, поэзиянын түпкү маанисине жараша кабылдоого шарт түзүлчүдөй. Бул жерде атактуу акын Владимир Маяковскийдин «ыр жасоо» деген сөзүнө, аныктамасына дагы бир ирет кайрыла кетели. Жыпара Арыкованын «ыр жасоонун» табиятын, сырларын, ыкмаларын жетишээрлик деңгээлде өздөштүрүп алганы оңой эле байкалат. Бирок «ыр жасоо», ыр чыгаруу «техникасы» акын кыздын тигил, же бул ырды жазуу, жаратуу процессинде өзүнчө бөлүнүп турган технологиялык ыкмаларды элестетпейт. Бул – жакшы поэзиянын жакшы белгиси, көрүнүшү да.

Жалпылап айтканда, Жыпара Арыкованын ушул жарашыктуу, тоо булагындай таза, тунук, накта поэзия топтому бир жыл кийин жарыкка чыккан «Жан муза» аттуу ыр жыйнагына жүрөк толкуткан, кубулжуган добуштарга, күүлөргө бай прелюдия болуп кызмат аткаргансыйт... Өз учурунда акынга Табылды Муканов атындагы адабий сыйлыктын ыйгарылышы туура иш болгонун да белгилей кетели.

«Азыр поэзияны эч ким окубай калды, андыктан мен ыр жазганды таштадым» – деп, атактуу казак акыны Олжас Сулейменовдун айтканы эске түшөт. Албетте, бул – азыркы доордун, руханий турмуштун кейиштүү бир көрүнүшү. Бирок биз жашаган, бизди курчап турган дүйнөнүн миң кубулган белгилери, сапаттары бар эмеспи. Мисалы, өзүбүздүн көркөм чарбабызга кайрылсак, башка фактыларга туш болобуз. Айталы, эки-үч жыл илгери акын кыздарыбыздын бири Гүлжамила Шакирова жашаган үйүн сатып, китебин чыгарганын укканбыз. Акындык өнөрдү минтип, тагдыр менен тең карап, ошого жараша чыгармачыл ишти жүргүзүүгө далалат кылгандык алкоого

татырлык көрүнүш. Шакирова мекенчил ырларды жазууга шыктуу, ыкластуу экени аңызга алынып жүрөт. Мисалы, акындын бир ыры улуттук коопсуздук кызматынын гимни болуп калыптыр. Кызык да, жакшы да факт.

Баса, мекенчил, атуулдук ырлар демекчи, ушул темада чыгарма жазган автордун алдында жергебиздин кооз, кенге, данга бай тоо-ташын, чалкыган Ысык-Көлүн, чамынып аккан дайраларын, көк тиреген тоолорун, ак кар көк музун, элдин руханий дүйнөсүн, байыркы тарыхын ж.б. жазуу милдети турары белгилүү. Мисалы, Алыкул Осмонов атындагы адабий сыйлыктын лауреаты, таланттуу акын Бактыгүл Чотурова жаратылыш менен адам баласынын ортосундагы байыртадан бери келе жаткан ажырагыс биримдикти кулакка угумдуу, көңүлгө жугумдуу образдар, кырк түркүн кыялдар аркылуу окурмандарга сунуш кылат. Бул сапат айрыкча «Ысык-Көл сүйүүнүн көзүндөй» ыр жыйнагынан даана байкалат:

Күндүн батар кызылын ыраң кылаар,
Күлгүн жашыл жол бойлойт шыралжындар.
Көздөрүмдү сүйдүрүп ушул кечке,
Көлгө түшүп, жөн койсоң сурагым бар...

(«Кечти тосуу»)

Алыстадың күчтөрдөн соолукпаган,
Калдым эле түшүмдү жоруп жаман...
Өзгөрүлмө турмуштун бир күнүнө,
Өзүм кысып жүрөгүм ооруп калам.

(«Качтым сүйгөн толкунга»)

Ошол жолдор күтүүлөрдөн турса анан,
Татаалына карабастан миң тарам.
Токтогусу келбейт неге сагыныч,
Толкундардын үстү менен чуркаган.

(«Күтүцү»)

Көптөн күткөн эс алууга чогулуп,
Көл жээгинде обон создук сонун, ук!
Бир күнү бар миң күнүнө татыган,
Бизди мында алып келген жол улук.

(«Айдын жолу»)

Толкунду сезип тааныш басыгынан,
Тоскондой жаңы күнгө шашып улам.
Жалгыз тал жалгыздыкка моюн бербей,
Нур ичип, жалбырагы жашыл ыраң.

(«Жалгыз тал»)

Турмуштун күндөрүндөй түгөнбөгөн,
 Толкундар санак жетпей түмөндөгөн.
 Бир кечи бүт чарчоонду унуттурган,
 Ысык-Көл сөзгө окшошсуң «Сүйөм!» деген.
(«Ысык-Көл сөзгө окшошсуң «сүйөм» деген»)
 Бирок эми актанганга ким угат,
 Билбеске не, билген билер бир убак.
 Жашоодо көп жакшылыктан мурдараак,
 Жамандыгың дароо көзгө урунат.
(«Пансионатта»)

Тирүүлүктүн уурдагансып ырысын,
 Асыл жанды алып тынаар тымызын.
 Ажал бир күн адаштырып айдаган,
 Чырагы жок «чын дүйнөсү» курусун.
(«Телефон»)

Жеңген күндөн көбүрөөк жеңилген күн,
 Канча жазы калды экен өмүрлөрдүн.
 Күчүң жетсе ала кел өзүң менен,
 Келет, келет бактынын көзүн көргүм.
(«Жаным алыс жактарда сыяктанат»)
 «Сезбей...» – деп, өткөндөргө өкүнөбүз,
 Сезимге эскерүүлөр көчүрөбүз.
 Эртең да өкүнүүнү билип туруп,
 Бүгүндү жайдактатып кетиребиз.
(«Адамдар азга жетип, көпкө куштар»)

Чотурова Бактыгүлдүн сүрөтчүлүк, акындык, инсандык сапаттары, өзгөчөлүктөрү, индивидуалдык белгилери ж.б. жөнүндө окурман мүмкүн болушунча жетишерлик түшүнүк алсын үчүн жогоруда анын айрым ырларынан типтүү, мүнөздүү фактыларды мисалга тартуу ылайык. Бул мисалдардан көрүнүп тургандай, акын адатта адам менен жаратылыштын, коом мүчөлөрү менен социалдык процесстердин ортосундагы мамилелерден, карым-катнаштардан келип чыккан гармониялуу жагдайларды, кырдаалдарды сүрөттөөнү жактырат, ылайык көрөт. Мына ушундай чыгармачылык позицияны кармануу аркылуу акын турмуштук маанилүү маселелерди талкууга салат жана аларга баа берүүнүн образдык критерийлерин окурмандарга сунуштайт.

Акындын ою боюнча, адеп-ахлактык, моралдык-этикалык жана жалпы эле жүрүм-турум эрежелери менен каныктырылган акындык ой жүгүртүүлөр, кыялдануулар өзүнүн тазалыгын, элдин көөнөрбөс каада-салтын, ой-тилегин боюна сиңирип турушу менен баалуу. Чы-

гармаларында Б.Чотурова ак менен каранын, жамандык менен жакшылыктын, каармандык менен коркоктуктун, ак ниеттик менен арамдыктын көп учурда жанаша кездешерин дайыма көңүлүндө кармайт. Мында таза, асыл максаттар канчалык көккө чабыттап учкан сайын ага каршы турган айрым пенделик терс сапаттар, мүнөздөр да жанданып, ак ниеттик иштерге бут тосору, көңүлдү кирдетер абалга келери, ичи тар, ыплас жосундарга жол бошотуп берери тастыкталат.

Чотурова Бактыгүлдүн чыгармачылыгына көп жылдардан бери республиканын негизги гезиттеринин бири – «Кыргыз Туусу» гезитинин редакциясында иштеп келе жатканы өзүнүн оң таасирин бербей койгон эмес деп айтаар элек. Мисалы, «Суу астында калган шаар» аттуу публицистикалык көлөмдүү эмгеги (2009-ж.) өз ичине тарыхый, маданий-социалдык, саясий-коомдук окуяларды, фактыларды сыйдырып тургандыгы менен көңүлдү бурат жана ошондой эле аларды жакшынакай адабий формада чечмелеп, сүрөттөп бергендиги менен окурманды өз боюна тартат.

Таланттуу акын Эрнис Турсуновдун: «Азыркы акын, жазуучулардын дүйнө таанымы, деңгээли тайкы» – деп кесе айтканы эске түшөт. Тилекке жараша, Чотурованын ыр же кара сөз түрүндө жазган чыгармалары андай кемчиликтерден, мүчүлүштүктөрдөн алыс, таза.

Баса, ушул жерде Эрнис Турсуновдун турмуштук, маданий сонун бир учурду келиштире жазган сүрөттөмөсүн кагаз бетин аябай эле көчүрүп берели. Анткени тигил, же бул конкреттүү поэтикалык чыгарма менен искусство устаты жараткан көркөм образдардын бирин бири толуктап турушун айныбай көрө билген, баалай билген сөз чебери Эрнис Турсунов али сонун учур чыгармачылык ачылышка тете көрүнүш, кубулуш экенин ырастайт. Мында сөзүбүз көркөм шыгы, таланты менен өң-түсүнүн, дене турпатынын айкалышы, биримдиги легендага айланган замандашыбыз, актриса Таттыбүбү Турсунбаева жөнүндө кетип жатат:

«Таттыбүбү 1975-жылы академиялык драма театрында режиссёр Офелия Эркинбаева ийгиликтүү койгон «Замандаш» спектаклиндеги башкы ролдордун бирин аткарган. Бир күнү сквердүү бактан жолугуп калды. Жанындагы курбусу Аятбүбү Абдрахманова экен. Жароокерэрке карындашымдай назданып, аземденип мойнуман кучактап калды да:

– Он жолу ойнодум, он жолу зал жыкжыйма болду. Кайда жүрөсүз деги, бир көрүнүп эле жоксуз.

Ошондогу Таянын наристе, периште, баланыкындай гүлбурак жыты ай! Азыр да эстегенде каңылжарды өрдөп, мурунду жарып турат. Аттиң дүйнө!

– Ийгилигиңер менен куттуктайм! – деп эки актрисаны колтуктап, «Ала-Тоо» кинотеатрынын алдынан гүл сатып берип, «Пишпек» ресторанына алып кирдим.

Таттыбүбү киргенде зал тең жарылды. Бардыгы ичкен-жеген тамагын тең таштап, кылчайып эле бизди карап калбаспы. Петербург үлпөтүндө Татьяна балга келгендей болду окшойт. Биз аны эркелете Таяа дечүбүз. Залга ажайып нур кирди. Көрсө, Таттыбүбү баралына толуп бышып жетилип, толукшуп турган кези экен. Агы ак, кызылы кызыл чырайы шыңга боюна төп келишип, жаркылдаган жайдары мүнөзү отургандарды арбап алыптыр. Бардык көздөр жалдырап биз жакты эле карайт.

Сыйга чакыраарын чакырып, Таяа менен Аятка ээ боло албай калдым. Улам эле бири келип, бийге алып кетет. Суранып турган соң жибербей коюш уят. Алар менин энчимде эмес, эрк өздөрүндө. Тамак жайнаган үстөлдө жалгыз отуруп, акыры музыка заказ берип, эки актрисаны алып бийге бир түштүм да, экөөнү колтуктап салондон чыгып кеттим. Таяанын келбети ошончолук келишимдүү көркөм экенин ошондо билдим».

(Турсунов Эрнис. Ак булутту аралап ай баратат. Таттыбүбү Турсунбаева// «Ала-Тоо». 1991. №4).

Не деген көңүлдү көккө сүрөгөн, жүрөк толкуткан, ойду, сезимди эмоция менен чулгаган ажайып көрүнүш! Аялзатынын ички-сырткы сапаттарынын гармонияда турушун эмоциялуу-элестүү сүрөттөгөн не деген сонун образдык-эстетикалык кубулуш!

Макаланы аяктап жатып, азыркы учурдагы кыргыз аялдар поэзиясынын кээ бир жакшы, кызыктуу жактарын жана ошондой эле андагы айрым оош-кыйыш көрүнүштөрдү мүнөздөөгө аракет кылдык. Мындай жондотуп, бирин-экин гана фактынын негизинде айткан ой-пикирибиз учурдагы чыгармачылык процесске үстүртөн байкоо жүргүзүүбүздүн бир учуру деп айткыбыз келет. Ал эми «поэзиянын күнү бүттү, кезек публицистикада» деп, кесе айтылган пикирлердин жолугуп калышы деле азыркы ал-абалдан кабар берет («Жаңы агым», 8-июль, 2011-жыл).

Мындай кырдаалда кээде артка кайрылып, басып өткөн жолубуздан таканчык издегенибиз дурус го. Мисалы, белгилүү жазуучубуз Аман Саспаев өткөн, 2011-жылы: «Союз убагында адабият кирген суудай буркан-шаркан түшүп, ташкындап турар эле» – деп, акыйкат сөзүн элге сунуш кылды. Азыркы адабият жөнүндөгү бир чындыктын мааниси ушул сөздөрдө катылган (Саспаев Аман. «Өлгөндөн кийин сыйлык албай, көзүмдүн тирүүсүндө алсам болот эле»// «Фабула», 2-август, 2011-жыл).

Баса, Аман Саспаев чындыкты чындыктай айта алгандыгы менен гана эмес, ошондой эле чыгармачылыктын татаал, спецификалуу жактарында да ийгиликтүү иштей ала тургандыгын далилдеп келет. Бул жерде биз жазуучунун 55 миң сөздөн турган «Кытайча-кыргызча сөздүгүн» түзүп, жарыкка чыгарганын айтып жатабыз. Чындыгына келгенде бул – таң каларлык иш. Ал турсун фантастика деген түшүнүккө төп келерлик чыгармачылык эрдик десек, аша чапкандыкка жатпас. Илгери Жазуучулар союзунда бирге иштеп жүргөн учурубусда Саспаевдин дегеле кытай тилин билем деп айтканы эсибизде жок. Көрсө көкүрөгүндө, көңүлүндө катылган арымдуу чыгармачылык дарамети пайдалануу мүмкүнчүлүгү келерин интуициялык туюу аркылуу жүрөгүндө багып жүргөн экен. Ошондуктан бир кездерде «Сарала ит» аңгемесинин айынан жазуучулардын, адабиятчылардын сынына, жемесине кабылганда буга өтө эле теригип, же болбосо бушайман болуу абалына кептелгенин анчалык деле сезген, байкаган эмеспиз. Так ошол учурдагы кара сөздүн кадырман авторлорунун бири катары таанылып калган автордун ал жайын, психологиялык ой жорууларын таланттуу акын Токтосун Самудинов өзүнүн «Эпиграммалар, пародиялар» аттуу жыйнакка кирген «Аман Саспаевге» деген ырында төмөнкүчө сүрөттөгөн:

Багып жүргөн болучу
Күчүгүнөн телчитип.
«Сарала итин» бир күнү
Алып келсе ээрчитип,

Жоругуна кээлердин
Жүрөгүнөн кан акты.
Ит аларды талабай,
Алар итти талашты.

Коргоймун деп анысын
Муш да жеди башына.
Тобоо кылды ичинен
«Аман» деген атына.

«Сарала итин» сурашса
Союздагы кишилер,
Айтат экен: «Көп тура,
Өзүңөрдүн итиңер...»

Токтосун Самудиновду болсо биз ыр жазуу өнөрүн чыныгы искусствонун деңгээлинде кармай билген, коомдук-саясий окуялар-

ды көркөм образдар менен туюнтуунун нагыз маданиятын бекем өздөштүрүп алган, социалдык, коомдук кубулуштарды сүрөттөгөндө ырды жаратуу, жазуу техникасын терең мазмун менен айкалыштыра алган сүрөткер деп билебиз.

Дегеле ыр жазуу өнөрү, искусствосу демекчи, азыркы учурда такыр эле табигый шыгы жоктор деле акын болуп, китептин үстүнөн китеп чыгарып жатышканын ким билбейт? Бирок чыныгы поэзияны жаратуу ыр саптарын эптеп уйкаштыра салып, поэтикалык түргө келтиримиш эткендердин аракетине окшобойт да. Ыр жазуунун азап-тозогун Эгемберди Эрматов өзүнүн бир куплет ырында эң сонун айтып берген:

Ыр эмне?
Ыр деген бир Кожожаштай
Артынан ээрчип алуу Сур эчкинин,
Камалуу жалама зоо, көк аскага.
Өлүмдөн куткаруучу жок эч кимиң....

Азыркы кездеги адабий процесстин солгундап калган кезинде так ошол Кожожашка окшоп, аска-зоолордон, тоо-таштардан жол таап, жакшынакай бийиктиктерди багынтып жаткан акын кыздарга, жалпы поэзия устаттарына чоң ийгиликтерди каалайбыз.

ТАШМАНБЕТ КЕНЕНСАРИЕВ

Кыргыз мамлекеттик университетинин тарых факультетин 1978-жылы аяктап, М.В.Ломоносов атындагы Москва мамлекеттик университетинин аспиранты болгон. 1984-жылы кандидаттык диссертация коргогон.

КМУда, ОшМУда иштеген. Тарых илиминин доктору. 2006–2007-жж. КР Президентинин алдындагы эл аралык стратегиялык илим изилдөө институтунун директору, 2007–2008-жж. Кыргыз-Россия Славян университетинде проректор, 2008–2010-жж. Жалал-Абад мамлекеттик университетинде ректор болуп иштеген.

Азыркы учурда КР Тышкы иштер министрлигинин алдындагы Дипломатиялык Академиянын проректору, 300дөн ашуун илимий, илимий-усулдук эмгектердин, 15 монографиянын, 3 окуу китептин (авторлоштор менен) автору.

Узилдөө жана табылга

«МАНАС» ЖАНА ТАРЫХЫЙ ЧЫНДЫК

(8-макала)¹

Кыргыздардын уйгурлар ээлеп турган Монголия талааларын каратып алгандыгы жөнүндөгү окуя Тан династиясынын (619–906) мезгилинде жазылган Танау тарыхында кезигет (Бичурин Н.Я. Извлечения из истории династии Тан. // Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. I. М. – Л. 1950.). Бул маалыматтар андан тышкары 1909-жылы Түндүк Монголиянын Селенга дарыясынын боюндагы Суджи деген жерден фин окумуштуусу Г. Рамстедт тарабынан табылган эстеликте да чагылдырылган (Малов С.Е. Енисейская письменность тюрок. М. – Л., 1952, с. 84.).

VIII кылымдын аягында кыргыз өлкөсүнө кызыккандар көп болуп, тышкы душмандардын жортуулдарына байланышкан тынымсыз согуш элди жадаткан. Эл ичинде биригүү идеясы улам күч алып, мына ошондой адам IX кылымдын ортосунда жаралды. Кытай жылнаамалары сүрөттөгөндөй «намыскөй жана туруктуу» кыргыздар бир жеңден кол,

¹ Тарых илиминин доктору Т.Кененсариев «Манас жана тарых чындыгы» аттуу макалалар тутумун жазып, интернет булактарына жарыялады. Журнал анын сегизинчи макаласын жарыялоону туура тапты.

бир жакадан баш чыгарып, бир башчынын кол алдында биригип, 820-жылдардан баштап мамлекетти түптөө үчүн күрөштөрдүн натыйжасында Улуу держава түзүү менен өз жерин батышта Орто Азияга, түштүктө Кытайга, ал эми чыгышта Манжурияга чейин кеңейте алган. Кыргыз аскеринин башында турган киши мына ушул улуу тарыхый миссияны аткарган. Бирок ал башчынын ысмы азырынча тарыхый булактарда белгисиз бойдон калууда.

Тан династиясынын (619–906) мезгилинде жазылган Танау тарыхында Пицъсе Тунге Гинь аттуу титул алып жүргөн кыргыз каганынын жасаган активдүү ишмердиги жөнүндө аңгеме кезигет (Бичурин Н.Я. Извлечения из истории династии Тан.// Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М. – Л. 1950, Т. I. 355–356-66.). Анын энеси карлуктардан болуптур. Алар Алтайдан батыш жакты көздөй созулган талааларда жашап, 766-жылы Жети-Сууну ээлеп алгандыгы жөнүндө тарыхта маалым. Ал эми аялы карлуктар келгенге чейин Чүй өрөөнүн туруктаган төргөштөрдөн болгон экен. Кытай тарыхчылары 840–847-жылдардагы кыргыздардын уйгурларга каршы күрөштөрүндөгү зор ийгиликтерин так ушул каган менен байланыштырышат. Анткени ошол кезде кыргыздардын жерин ээлеп алууну көздөп келген мамлекет Уйгур каганаты гана болучу.

Кыргыз-Уйгур согуштары үч этаптан турган. Биринчи этап 808–821-жылдарды кучагына алып, катуу кармаштар экинчи этапта – 821–840-жылдары болгон. Ал эми 840–847-жылдарды камтыган үчүнчү этапта кыргыздар Уйгур каганатын биротоло талкалап, аны тарыхтан өчүрүүгө жетишкен. Манастын прототибине мүмкүн туура келген улуу инсан так ушул экинчи жана үчүнчү этаптардын мезгилинде өзүнүн элди бириктирүү жана уйгурлардын эзүүсүнөн бошоп, өз алдынча мамлекеттүүлүктү куруу максатын ишке ашырган.

Кытай булактарында Гюйлу Бага же Гюйлу Мохэ аттуу бир уйгур канзадасы 839-жылы уйгур ханы Чжан-Синге каршы көтөрүлүш чыгарып, кыргыздарга жардам бергендиги жөнүндө маалымат бар (Бичурин Н.Я. Извлечения из истории династии Тан... 356-б.). (Бул факт Алмамбеттин окуясын элестетет.) Ал уйгур каганынын жашынган сепилин айтып берген. 839–840-жылдары кыргыздар менен уйгурлардын катуу кармашы жүрүп жаткан мезгилде аты белгисиз кыргыз каганы уйгур каганы Чжан-Синге мындай деген мазмундагы кат жиберген. «Сенин тагдырың бүттү. Мен жакында сенин алтын ордоңду аламын, атымды анын алдына байлап, туумду саямын. Эгер мени менен жекеме-жекеге чыгууга даасаң, тез арада кел, эгер корксоң, анда жогол» (Бичурин Н.Я. Извлечения из истории династии Тан... 357-б.).

Натыйжада уйгур каганы өлтүрүлүп, анын уулдары (тегиндер) чар тарапка качып, кагандын аялы – кытай императорунун карындаштарынын бири Тхайхо туткундалган. Тан империясы менен кызматташтык мамилени сактап калуу максатында кыргыздар Тхайхону күчтүү отряддын коргоосунда Кытайга жибершет. Бирок жолдо уйгурлардын дагы бир ханзаадасы Угье кол салып, Тхайхону колго түшүргөн. Кыргыз Ажосу Уйгур мамлекетинин талкалангандыгы, кагандын аялы кытай кызы Тхайхонун уйгурлардын туткунунда тургандыгы жөнүндө кабарлоо үчүн 841-жылы такка олтурган Тан императору Ву-цзунга Чжуву Хэ-со аттуу кыргыз элчиси жөнөтүлөт (Бичурин Н.Я. Извлечения из истории династии Тан... 357-б.). Ал кыргыз элчисинин атындагы «Чжуву» деген сөз анын наамы, «Хе» – баатыр, ал эми «со» термини жааны мыкты аткан сологой адам деген түшүнүктү берген. Бул адам Санкт-Петербургдак белгилүү окумуштуу С.Г.Кляшторный тарабынан 1975-жылы Батыш Монголиядагы Бий-хем дарыясынын оң куймасы Бегре дарыясынын боюндагы аскадан табылган жазууда эскерилген кыргыз баатыры жана элчиси Тепе Алп-сол болгон (Кляшторный С. Г. Древнетюркские исторические памятники как исторический источник/Сб. ст. Б., 2005, 63–64-бб.). Кытай императору кыргыздардын бул жортуулун колдоп, аскерий көмөк көрсөтүүнү буйруйт. 843-жылы Тепе Алп-сол Тан империясынын ордосуна келип, кыргыздарга Аньсинин (Куча) беш уруусу, Бейтин (Бешбалык), дата (татарлар) жана башкалар багынгандыгын кабарлаган (Малявкин А. Г. Уйгурские государства по арабским источникам. А-А, 1972. 101-б.). Ийгиликтүү сүйлөшүүлөрдөн кийин Алп-сол кымбат баалуу белектер менен мекенине кайткан. Так ушул Тепе Алп-солдун Кытайга болгон элчилик жортуулу элдин эсинде улуу уламыш катары калып, натыйжада алтай кыргыздарында Алып-Манаш, андан кийин Ала-Тоодо башка сюжеттер менен толукталып, «Манас» эпосу жаралган болуу керек деген орус окумуштуусу С.Г.Кляшторныйдын пикири бар экендигин эскерте кетүү абзел (Кляшторный С. Г. Древнетюркские исторические памятники как исторический источник/Сб. ст. Б., 2005, 64-б.). Кыргыз тарыхчысы Т.Акерев да ушундай ойдо (Акерев Т. Алтайские кыргызы в борьбе за независимость.// Кут Билим. №27–28. 28.08.2008).

Кытай булактарында 840-жылы кыргыз каганы уйгурлардын Бей-Тин шаарын алгандан кийин 7 жыл өткөндө, тагыраак айтканда, 847-жылы өлгөндүгү жөнүндө маалымат учурайт (Бичурин Н.Я. Извлечения из истории династии Тан.// Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М. – Л. 1950, Т. I. 357-б.). «Манас» эпосунда Чоң казаттын аягындагы жеңиштен кийин Манас баатыр Бээжинде калып, кыргыз кошундарынын көбүн кайра

Ала-Тоого кайтаргандыгы, алсызданган Манасты Коңурбай айлакерлик менен жаралантканы жана анын Таласка жетери менен шейит кеткендиги баяндалат. Бул окуялар 847-жылы кыргыз каганынын өлүмүнө байланыштуу маалыматка шайкеш келип турат («Манас» киргизский народный эпос, названный по имени главного героя.// http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/MANAS.html?). Кыргыз салтындагы улуу инсандын өлүмүнө байланыштуу кошок кошуусу кыргыз каганынын өлүмүнөн кийин эле башталганбы, же андан кийин санжыралык таризде ырдалып, куралганбы, белгисиз. Кандай болгон күндө да Манастагы Ырамандын ырчы уулу менен Жайсаң ырчынын Манас баатырдын эрдиктерин даңазалап ырдаган чыгармалары кийин чоң жомок-эпос болуп калыптанышы мүмкүн. Демек, «Манас» эпосунун алгачкы варианты «Чоң казат» болгон жана ал 840–847-жылдардагы уйгур-кыргыз согушунун мезгилинде жана анын жыйынтыгында калыптанган деп ойлогон окумуштуулар бар («Манас» киргизский народный эпос, названный по имени главного героя.// http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/MANAS.html?). Демек, Манас баатырдын бирден бир прототиби так ушул аты белгисиз кыргыз ажосу болуусу мүмкүн деген пикирди, негизинен, М.Ауэзов менен А.Н.Бернштам да жакташат.

М.Ауэзовдун пикири боюнча мындай божомолдун үч негизи бар: алардын биринчиси – байыркы орхон-енисей жазууларынын эпиграфикалык маалыматтары; экинчиси – эпостун өзүнүн мазмундук курамы; үчүнчү – эпостогу турмуш-тиричиликтин тарыхый мезгил менен үндөшүп турушу (Ауэзов М. О времени возникновения эпоса «Манас». Караңыз: <http://elbilge.ucoz.ru/publ/9>). Демек, ошол убактагы кыргыздын ажосубу, шадыбы, тарханыбы же жөн эле катардагы баатырыбы, кантсе да бир чыгаан уулунун элди азаттыкка чыгарып, өз алдынча мамлекет курушу алгачкы ырда айтылып, ал мезгил 847-жылы кыргыз башчысынын өлүмүнөн кийин гана башталышы мүмкүн деген жыйынтыкка келет (Ауэзов М. О времени возникновения эпоса «Манас». Караңыз: <http://elbilge.ucoz.ru/publ/9>).

Божомолдонгон баатырдын эмне үчүн кийин «Манас» ысымын алып калышы «Манас» термининин ал кезекте жалпы эле түрк элдеринде, уйгурларда гана эмес, Кыргыз каганатында да сакралдык мааниде кабыл алынышына, будда жана манихей диндеринин таасирине байланыштуу болушу мүмкүн деген жүйө келтирилет. Чынында эле манихейлердин иран тилиндеги сыйынуу тексти «Хуастуанифт» V–VII кылымдарда түрк тилине которулган жана анын үч нускасы Москвада, Берлинде жана Лондондо азыркыга чейин сакталып турат. Анда сыйынуучу алгачкы сүйлөм: «Манастар хира-а» («Прости мои

прегрешения») деп которулган (Древнетюркский словарь. – М., 1969, 366-б.). Кыргыздардын манихей ишенимине киргендиги жөнүндөгү маалыматты москвалык тарыхчы И.Л. Кызласов да олуттуу белгилейт (Кызласов Л.Р., История Южной Сибири в средние века. – М., 1984, с. 142, 146, 147).

847-жылы каза болгон кыргыз башчысынын ысмы башка болсо да, ал өзүнүн каармандыгы, «чачылганды жыйнаган» эл үчүн жасаган зор эмгеги, даанышмандыгы үчүн эл аны ыйык инсан, кудай катары санап «Манас» деп атап калышы ыктымал (Ауэзов М. О времени возникновения эпоса «Манас». Караңыз: <http://elbilge.ucoz.ru/publ/9>) деген пикирди ошентип, А.Н.Бернштам, М.Ауэзов жана башкалар сунушташкан.

Натыйжада 840–843-жылдары катуу салгылашуулар жүрүп, айыгышкан кармаштардын натыйжасында кыргыздар уйгурларды улам сүрүп, алардын көбү Кытайга, андан ары Тибетке качкан. Кытай канышасы Тхайхону кыргыздар кайра бошотуп, ал үч жылдан кийин гана Кытай императорунун сарайына жеткирилген. Мында да аны кыргыз баатыры Тепе Алп Сол коштоп келген. Талкаланган уйгур аскерлеринен аман калган 13 уруу жогоруда аталган уйгур канзаадасы Угйени каган деп жарыялап, ал кыргыздарга кийинки жылдары бир катар каршылык көрсөткөн. Бирок ал 846-жылы август айында өлгөн.

Тепек Алп Сол кытай жылнаамаларында бир нече жерде учурайт. 842-жылы так ушул Тепек (Тапу) Алп Сол кытай провинциясы Ганьсуга, андан ары Чыгыш Теңир-Тоого чейин уйгур качкындарын кууган жортуулду жетектеген. Алп Сол кытай өкмөтү менен Тяньдэ чек ара сепилинде сүйлөшүүлөрдү жүргүзгөн. Ал эми 843-жылы Кытай (Тан) императору Ву-цзунун салтанаттуу кабыл алуусунда болгон. Тепе Алп сол үч жылдан соң, башкача айтканда, 846-жылы уйгур каныкеси Тхай-хону императордун сарайына коштоп барган. Мурунтан таанымал болуп, экинчи жолу Тан императорунун сарайына келген Тепек Алп Солду кыргыз каганатынын улуу дөөлөтүн сыйлаган император Ву-цзун Бохай мамлекетинин (Корея) өкүлүнүн жогор жагына олтурууну сунуштап, ызат көрсөткөн (Бичурин Н.Я. Извлечения из истории династии Тан. // Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М. – Л. 1950, Т. I. 357-6.).

Кытай императору Ву-цзун Кыргыз каганатынын элчилерине жооп катары өз элчилерин кыргыз ажосуна жиберип, элчиликтин курамындагы атайын катчыларга Кыргыз өлкөсү жөнүндө маалымат жыйнап, тагыраак жазып келүүнү, сүрөтчүлөргө болсо кыргыз каганынын сүрөтүн тартып келүүнү тапшырат. Элчилердин башчысынын колундагы атайын буйрукта бизге аты белгисиз кыргыз

ажосуна «Цзун-ин Хюн-ву Чен-мин Хан» деген титул ыйгарылгандыгы айтылган эле. Ошону менен бирге Ву-цзун кыргыз каганынын ысмын Тан империясынын династиясынын ата-бабаларынын тегин баяндаган санжырага коштурууга буйрук берет. Анда кыргыз каганы да, Тан императору да байыркы Ли Линден тараган деген санжыра маалыматы жазылган (Бичурин Н.Я. Извлечения из истории династии Тан.// Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М. – Л. 1950, Т. I. 357-6.).

Чынында эле кытай тарыхый булактарында Ли Лин кыргыздардын жаңы падышалык династиясынын негиздөөчүсү катары эскерилет. Бул династия бир катар окумуштуулардын пикири боюнча XIII кылымга, тагыраак айтканда, Чынгыс хандын мезгилине чейин уланган. Улуу Кыргыз дөөлөтүнүн алдында жана андан кийин деле кыргыздар өздөрүн Ли-Линдин урпактары катары санап келгендиги жөнүндө маалыматтар бир катар булактарда кезигет (Малявкин А.Г. Материалы по истории уйгуров в IX–XII вв. Т. II. Новосибирск, 1974. 33-6.).

846-жылы уйгурлардын жаңы жетекчиси Угэ өлгөндөн кийин кыргыз каганы өзүнүн ордосун Селенга өзөнүнүн боюна жайгаштырып, Кытай менен дипломатиялык жана соода байланышын биротоло калыбына келтирет. Бирок ошол эле 846-жылдын акырында кыргыздар менен жакшы алака түзгөн Тан императору Ву-цзун да көз жумган. Анын ордун ээлеген жаңы император Сюань-цзун өзүнөн мурунку императордун ишин улантууну убада кылганы менен сарайдагы бир катар жогорку даражалуу мамлекет башчыларынын «кыргыз кагандыгы» Тан өлкөсү менен салыштыргыс кичине өлкө, аларды көтөрүү кытай элине зыянын тийгизет, ошондуктан мындай саясатты токтотуу керек деген сунушуна байланыштуу Ву-цзундун керээзи аягына чейин аткарылбай, токтотулуп калган. Анын үстүнө бизге аты белгисиз кыргыз каганы да 847-жылы каза болгон болучу.

Жаңы император Сюань-цзун кыргыз каганатына элчи жөнөтүп, элчи менен бирге кыргыздардын жаңы каганына «Ин-ву Чен-мин хан» деген титул ыйгаруу жөнүндө буйрук жазылган кат жиберген (Бичурин Н.Я. Извлечения из истории династии Тан.// Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М. – Л. 1950, Т. I. 357-6.). Бул титул мурунку каганга ыйгарылган титулдан мааниси боюнча алда канча төмөн болгон. Ошентип, кытай империясынын кыргыздардын уйгурларга каршы күрөшүн колдоо саясаты токтотулган, атүгүл Кытай империясынын чектерине кирип келген уйгурларды калкалоого өткөн. Түштүк Сибирде гана эмес, бүтүндөй Байкалдан Теңир-Тоого чейинки зор аймакта саясый эл

аралык аброю өсүп келе жаткан кыргыздарды ооздуктап Улуу Талаанын саясый күчтөрүн тең салмакта кармоону максат кылган Тан империясынын тышкы саясаты кайрадан өз нугуна түшкөн.

Сюань-цзундан кийин 860–873-жылдары бийликке келген Тан императору Сянь-тхундун тушунда кыргыз элчилери императордун кабылдамасында дагы үч жолу болгону жөнүндө маалымат сакталган, бирок кытай жазмасында айтылгандай Тан империясынын кыргыз каганатына мамилеси улам солгундап, кийинки мезгилде кандай элчилер келип, эмне окуялар жүргөндүгү жөнүндө тарыхчылар эч нерсе жазышпады деп белгилейт кытай жылнаамасы (Бичурин Н.Я. Извлечения из истории династии Тан. // Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М. – Л. 1950, Т. I. 358-б.).

Атактуу кол башчы, айкөл каган баштаган кыргыз жоокерлеринин 840-жылдан 918-жылга чейин жашаган «Улуу дөөлөтү (великодержавия)» чыгыштагы Ангара жана Байкалдан батыштагы Алтайга, түштүк-батышта Жети-Сууга чейин, Сибир тайгасынан Улуу Кытай сепилине чейин созулган чоң аймакты ээлеген.

Ошентип, жогор жакта айтылып өткөн кыргыз тарыхындагы окуялар «Манас» эпосунун негизги өзөгүн, дагы кайталап айталы, «мурунку Ата-Мекени болуп саналган Ала-Тоону кайрадан ээлөө жана кыргыз мамлекеттүүлүгүн калыбына келтирүү үчүн болгон жортуулдарды» чагылдырып турат. Демек, так ушул өзөк аркылуу инсан Айкөл Манастын, же анын прототибинин жашаган доорун, андан ары «Манас» эпосунун жаралуу мезгилин аныктоого мүмкүндүк түзүлөт. Эгер ушул ыкма туура деп табылса, анда «Манастын» жаралуу доору б.з. VIII–IX кылымдарына таандык болуп чыгат. «Манас» жөнүндөгү алгачкы ырда мүмкүн ушул окуялар гана өзөк катары айтылгандыр. Бирок кыргыз элинин башына түшкөн кийинки кыйынчылыктар, тынымсыз согуштар Манастай инсанды идеяга айландырып, ал инсандын ишмердигине мурунку жана кийинки эл эсиндеги маанилүү окуяларды кошуу менен океандай эпосту жаратууга шарт түзгөн деп божомолдоого болот.

Жогорку айтылгандардын негизинде төмөнкү корутундуга келүүгө болот.

1. «Манас» эпосу оозеки фольклордун алпы, бирок ал фантазия да эмес, анын окуяларынын өзөгү тарыхый чындыктан алынган. Демек, Манастай тарыхый инсан кыргыз тарыхында, албетте, жашап өткөн.

2. Манас баатырдын тарыхыйлыгын аныктоо азырынча мүмкүн эмес. «Манас» ысмын алып жүргөн тарыхый инсан азыркы кыргыз тарыхында белгилүү булактардын эч биринде кезикпегендиктен манастануу илиминин учурдагы абалы «Манас» деген термин

жөнүндө гана сөз кылууга мүмкүнчүлүк түзө алат. Демек, «Манас» титул болушу мүмкүн деп божомолдонот.

3. Манастын прототибин аныктоо «Манас» эпосунун окуяларынын негизги өзөгүн табууга байланыштуу. Ал өзөк кыргыздардын «мурунку Ата Мекени болуп саналган Ала-Тоону кайрадан ээлөө жана кыргыз мамлекеттүүлүгүн калыбына келтирүү үчүн болгон жортуулдары» болуп саналат. Бул өзөк кыргыздардын биздин заманга чейинки II–I кылымдарындагы азаттык үчүн болгон күрөштөрүнө, айрыкча кыргыз тарыхынын 821–840, 840–847-жылдары болгон зор саясий окуяларына туура келет. Эл тагдырын чече ала турган ишмердикти аркалаган Манас баатырдын прототибин ушул окуялардан издөө туура деп божомолдоого болот.

4. «Манас» эпосундагы биздин заманга чейинки 1-миң жылдыктын ортосунан биздин замандын XVII кылымдарына чейинки көптөгөн башка окуялар «Улуу кыргыз дөөлөтү» түзүлгөн кыргыз тарыхынын IX кылымдагы зор жана даңктуу тарыхый барагынын тегерегине жыйналып, атадан балага мурас болуп калыптанган зор жомокту байыткан жана азыркы кыргыз муунуна жеткирген.

Мастер-классик

КАТТАРДАН ТАНДАЛГАН САПТАР

**Антон Павлович
ЧЕХОВ**

Улуу жазуучунун көпчүлүк чыгармалары кыргыз тилине которулган. Бирок кыргыз окурмандары анын жашоо турмушу, жеке кулк-мүнөзү, адабиятка, жазуучулук өнөргө мамилеси тууралуу анчалык кабардар эмес. Ал кенемтени аздыр-көптүр толуктоого аракет катары айрым каттарынан үзүндү которуп жарыялайбыз. Антон Павлович каттарында да таамай тамаша, жеңил юмор менен омоктуу ойлорду ортого салганын байкоо кыйын эмес.

* * *

...Эгер мени кандайдыр бир талант даарыса, мен аны сыйлоого, урматтоого милдеткер болсом, Сиздин ак дилиңиздин алдында моюнга алам, мен эч качан сыйлаган да, урматтаган да эмесмин. Тек шык-жөндөмүм бар экендигин сезчүмүн, бирок ал эч нерсеге арзыбайт деп көнгөм. Адам өзүнө өзү кыйды-катаң карап, эч нерсеге ишенбей, обу жок шексинчээк адат күтмөгү көп жагынан сырткы себептерге байланыштуу... Азыр ойлосом, андай себептер менде арбын экен. Менин жакындарым жазмакерлик өнөрүмө жаны ооругандай мамиле жасап, бармагыңды курулай сыяга боёгондун ордуна анык кесибинди ардакта маанисинде кеңеш берет. Москвада «адабий ийрим» дегендер бар: ар кандай курактагы, ар түрдүү дымактагы таланттуулары да, таланттан таптакыр куру жалактары да ар жумада ресторан бөлмөсүн ээлеп, оозуна келгенди оттошот. А эгер мен аларга Сиздин каттан бир үзүм эле окуп берсем, алар күлбөй турган жери менен күлмөк. Ар кайсы гезиттердин каалгасын кагып жүргөн беш жыл ичинде алар-

дын көз карашы боюнча менин жазгандарым эч нерсеге арзыбасын абдан сонун түшүндүм жана жазгандарыма анчалык текеберсинбей мамиле жасап, жаза бердим. Биринчи себеби – бул. Экинчиси – бир ок менен эки коён атылбай турганына менчелик эч ким кайдыгер карабаса керек.

... Мен адабий ишмердигиме ошол күндөн ушул күн ат үстүнөн карап, жеңил-желпи эрмек санап келем. Бир күн-түндөн ашык аракеттенип бир дагы аңгеме жаза элекмин. Ал эми Сизге жаккан «Егерь» аттуу аңгемемди киришип атып жазгам! Аңгемелеримди гезитчилер кудум өрт тууралуу кабар жазгандай жаздым: ойлонуп-толгонуп мээни сыкпай, окурмандарды да, өзүмдү да унутуп... жазып жатканда канчалык жакшы көргөнүмө карабай, образдар менен сүрөттөргө анчалык сөз короткум келбеди, эмнеге анчалык сарамжалдык кылып, ченеп-чактаганымды жараткан билбесе, билбейм...

(Д.В.Григоровичке¹ жазган катынан)

* * *

... Өзү күлкү чакырып турган же эч нерсеге түшүнбөгөн маңыроо адам гана аргасыз күлдүрөт. Экөөнүн бирөөнү танда.

Албетте сага экинчиси ыңгайлуу, бирок сенин менден анчалык жашыра турган деле эч нерсең жок... Анын үстүнө сенин өмүр өтөлгөң психологиялык татаалдыкты талап кылбайт, аны семираниядан окубай эле билсе болот. Сени сыйлаганым болсун, ачык айттайын. Ачууң келип атыптыр, намысына тийип койгон экем... Кеп менин шылдың сөзүмдө эмес... сен абийирдүү адам катары эбепке себеп табалбай атасың – кеп ошондо. Өз күнөөсүн сезген адам анын себеп-жөнүн ар дайым сырттан издейт: аракеч кайгыга шылтайт... аягы суюк залдын суугун, шылдың болууну бетке кармайт ж. б. Мен үй-бүлөмдү талаага таштап кетсем (иниси үйүнөн качып, мейманканаларга, досторуна, ойношуна түнөчү экен. – **Котормочу**), апамдын кыялы жамандыгына, кан түкүрүп калганыма ж. б. шылтамакмын. Ал, албетте, аёо гана жаратмак. Адам табияты ушундай. Эмне үчүн эбепке себеп издеп атканыңды түшүнөм, аның да туура, антпесең мен сени бетинде кызылы бар адам демек эмесмин...

Сенин сырың мага бештен белгилүү болгондуктан айрым учурда аябай күлкүлүү көрүнөрүң да чын. Анткени сен кулпендесиң, а биз, бардык кулпенделер, келесоо кезибизде гана сырдуубуз, табышмактуубуз, жылдын 48 аптасында шылдыңга кабылабыз... же туура эмеспи?

¹ Григорович Дмитрий Васильевич (1882–1899) – Чеховдун чыгармачылыгын биринчилерден болуп жогору баалаган жазуучу.

Сен ар дайым мага: «Мени эч ким түшүнбөйт» – деп даттанасың. Гёте менен Ньютон да минтип даттанган эмес. Христос гана даттанган, бирок ал дагы өзүн түшүнбөгөнгө эмес, окуусун түшүнбөгөнгө даттанган... Сени эң жакшы түшүнүшөт... Эгер өзүңө өзүң түшүнбөсөң, ага башкалар күнөөлүү эмес...

Бир тууганым катары жана жакын адам катары ишен, мен сени чын дилимен түшүнөм... Сенин бардык жакшы сапаттарыңды беш колумдай билем, аларды баалайм, терең урмат менен мамиле кылам... Сенин башкаларда жок, кудай берген кунтуң бар: сен талантсың (иниси художник болгон. 1889-жылы 31 жашында кургак учуктан өлгөн. – **Котор**.) А талант дегенибиз өзүн миллион адамдардан жогору санайт, анткени жер жүзүндөгү 2 миллион адамга бир художник туура келет...

Сенин бир эле кемчилигиң бар. Сенин эбебиндин себеби ошол, сенин ырысыңды кыркып, ашказаныңды оорутуп аткан ошол. Ал – тарбия-таалим дегенден таптакыр чукактыгың. Катуу айтсам, кечирип кой, чындык достуктан кымбат... Турмуштун коёр шарты, тагар милдети болот – кеп ушунда.... интеллигенттер чөйрөсүндө өзүңдү өз сезип, аларга да, өзүңө да чоочун жүк болбош үчүн белгилүү даражада таалим-тарбиялуу болуу шарт.

Таалим-тарбия, менимче, төмөнкү сапаттарды талап кылат:

1. Алар адам касиетин сыйлагандыктан, ар дайым кечиримдүү, жумшак, сылык, жүйөчүл келет... Балка же резина жоголуп кетсе, үйдү үч көтөрүп уруш чыгарбайт; бирөөлөр менен өзүн милдет кылып жашабайт, ажырашып жатып, аларга түкүрбөйт. Алар ызы-чууну да, ысык-суукту да, күйө куурулган же тузу өтүп кеткен этти да, үйүнө башка кишилер келип калганды да кечирет.

2. Алар жарды-жалчылар менен мышыктарга эле кайрымдуу болбостон, жөнөкөй көзгө байкалбай тургандарга да жаны ачыйт. Айталы, Петрду көрбөй, көрсө да кызылдай мас кезинде көрүп, күнүтүнү күтүү менен кайгыдан чачы агарган ата-энесин билген Петр ичип аткан арагын таштап, аларга шашат, бир тууган студенттердин билимине төлөшүп, энесин кийинтет.

3. Алар башкалардын менчигин сыйлайт, андыктан алган карызын кайтарып берет.

4. Алардын жандүйнөсү таза болгондуктан, калптан өрттөй коркот. Болор-болбоско жалган айтып, жанын жебейт... Башкалардын да кулагын аяп, көп учурда унчукпайт.

5. ... Алар «Мени түшүнбөйт» же «Мени тыйынга майдалап жатышат» дебейт. Анткени бул көңүл бурдуруунун пас, ыпылас, арзан, эски, жасалма ыкмасы...

6. ... Чыныгы талант ар дайым далдоодо, караламан калк арасында, көргөзмөлөрдөн алыс отурат. Атүгүл толтура бочкеге караганда бош бочке катуу каңгырайт, – деп Крылов айткан.

7. Таланты бардыгы чын болсо, алар аны сыйлайт... алар бардык ыпластыктан жийиркенет.

8. Алар өзүн эстетикага тарбиялайт... Тарбиясы ашкана айлана-сында калбайт. Аларга аял төшөктө күйүккөн аттай тер төгүү үчүн эле керек эмес... Ичкиликти бош учурунда, кандайдыр бир себеп чыкса ичет... Анткени аларга сопсоо денедеги соо дух керек.

Ж. б. у. с. таалим-тарбиялуу болуп, туш болгон чөйрө деңгээлинен төмөн калбоо үчүн Диккенсти окуп, Фаустан монолог жаттоо жетишсиз.

Анүчүн күн дебей, түн дебей кара жанды карч уруп тынымсыз эмгек этүү, эрк зарыл...

(Иниси Н.П.Чеховго жазган катынан)

* * *

... Мен койгон шарттарды билгиңиз келсе, мынаке:

1) Колдон келишинче көп жазыңыз! Жазыңыз, жазыңыз... сөөмөйүңүз сынганча жазыңыз. (Таза жазуу – өмүр өзөгү!) Караламан калктын аң-сезими өсүп-өнүккөнүнө ишенбей, «кенже прессалардын» тилин билбегениңизге байланыштуу Сиз жазган майда-чүйдөлөрдүн көпчүлүгү өзүңүзгө кайтарылып берерине беш колдой ишенип жазыңыз. Кайрылып берилгенине капа болбоңуз. А ардануу дегенчи?.. Билбейм, мен андайлардан алда качан арданбай, кордонбой калгам...

2) Ар түркүн темада жазыңыз, күлкүнү да, күйүттү да, жакшыны да, жаманды да. Аңгемелерди, майда-чүйдөлөрдү, кыйгыл сөз, анекдот, шакабаларды ж.б. баарын жаза бериңиз.

3) Сегизинчи осуятка каршы күнөө көзгө сайып турганы болбо-со, чет тилден өз тилге жасап жазуу деле анчалык өөн учурабайт... Тапталган сюжеттен качыңыз. Биздин редактор мырзалар канчалык маңбаш болгону менен париж адабиятын окубаганыңызды, айрыкча албан эмгек талап эткен мопассанчылыкты билбеген айыбыңызды ачып салышат.

4) Калеминизге кадиксиз ишенип, бир отурганда эле төгүп салыңыз. Апкөй сөз эмес, ачык сөз: ал жаатынан «кенже прессанын» он жазмакеринин сегизи Сиздин алдыңызда шоона эшпей,мыш болот.

5) «Кенже пресса» кыскалыкты нуска тутат. Аны сактоонун накта калыбы – почто кагазы (дал ушул мен жазып аткан кагаз).

Жазганыңыз 8–10 бетке жетер замат тык токтотуңуз. Анын үстүнө почто кагазы жөнөткөнгө да ыңгайлуу... Мен коёр шарт ушулар.

(М.В.Киселевага¹ жазган катынан)

... Кечээ Айвазовскийдин (белгилүү сүрөтчү, «Тогузунчу валдын» автору. – **Котор.**) Феодосиядан 25 чакырым алыстагы Шах-Мамай чарбагында болдум. Чарбакты айтпа, кудум жомоктогудай: мындай гүлбакчаны, мүмкүн, Персиядан гана көрүүгө болор. Айвазовский 75 жашты таяп калган өтө тың абышка экен, өзүн кыязы армяндар менен православдардын ашташкан жеринен жаралган жан катары санаса керек, колу жумшак болгону менен колунду генералдарча кычырата кармайт. Анчалык деле акылуу жан көрүнбөйт, бирок дымагына көрүнгөндүн көзү жетчүдөй эмес. Кыязы, кыялынан кызыгы көп адам сыяктанат. Анткени аты менен затына генералдыкты да, архирейликти да, художник, армяндыкты да, чоюлган чоң ата, Отеллочулукту да батырыптыр. Алган аялы ашкан сулуу, жаш экен, андыктан жат көздөрдөн жаа бою алыс кармайт. Султандар, шахтар, эмирлер менен жакын тааныштыгы бар экен...Пушкин менен ысык ымалада болуптур, бирок Пушкиндин бир дагы чыгармасын окубаптыр. Дегеле өмүрүндө бир дагы китеп окубаптыр. Оку десе ал: «Менин да өз пикирим бар, эмнеге окуйт элем» – дейт экен. Мен аны менен кечке чогуу болуп, чогуу түштөндүм. Түштөнүү ушунчалык узак, жадатма, тостторго толтура болду дейсиң. Анткен менен анда мен белгилүү профессордун врач аялы Тарновская менен тааныштым. Эми ал өзүнчө эле май баскан бүкүлү эт экен. Эгер ал аялды дырдай жылаңачтап, жашыл боёк менен боёп салсаң, кадимки сазды бакасы көзүн бакырайтып алдындан чыга турган...

Аял дегендерди аябай көп көрүп атам. Анын эң мыктысы Суворина сыяктанат. Анткени ал эри (А.С.Суворин, жазуучу, журналист, басмакана ээси. – **Котор.**) сыяктуу эле башкалардан аттын кашкасындай айырмаланып, анан эркекче ойлонот экен. Оозуна келгенди көп оттойт, бирок олуттуу сүйлөйм десе, андан акылдуу, андан өз алдынча жан жоктой. Толстойду ушунчалык берилип сүйгөндүктөн, азыркы адабиятты тирукмуш жек көрөт. Аны менен адабият тууралуу аңгемелеше келсең, анын анык душманы Короленко, Бежецкий, мен сыяктуулар экендигин сезесиң. Оюна келгенди оозу тынбай оттогонго ушунчалык уста, кудум куштун сайраганындай тажабай

¹ Киселева Мария Владимировна (1921-жылы каза болгон) – балдар жазуучусу.

уга бересиң. Кыскартып айтканда, кызыктуу, акылдуу, жакшы аял. Кечкисин деңиз жээгиндеги кум үстүндө олтуруп ыйлайт, эртең менен күлкүсү таш жарып, цыгандар романсын ырдайт.

... Апамдын колуна өбөм. Курсагыңар ток, тамеки-самекиңер бар деп ойлойм. Акчаны аябагыла. Айрыкча жок акчаны аябагыла.

(Карындашы М.П.Чеховага жазган катынан)

* * *

... Жаралган жарык дүйнө жакшы. Биз гана жаманбыз. Бизде калыстык, топук кылуу деген караманча аз, патриоттуулукту өтө пас түшүнөбүз! Аракка башы чыланып, ууланып бүткөн алкаш аялын, бала-бакырасын сүйөт, андан эмне опаа? Биз улуу Ата Мекенди ардактайбыз, сүйөбүз деп жазышат гезиттерге, а сүйүүсүн эмне далилдейт, белгисиз. Бирден экини таанып өнүккөндүн ордуна өпкө көптүрүп, көкүрөк койгулашат. Кара жанды карч уруп эмгек этүүнүн ордуна оозу менен орок оруп, балчыкка оонашат. Акыйкат деп ак урган эч ким жок, кадыр-барк деген кызмат даражасын сактоодон ашпайт. Иштеш керек – калганы каран калсын. Эң негизгиси, акыйкаттык керек – калганы өзү келет...

(А.С.Суворинге¹ жазган катынан)

* * *

... Рим папасы сизди периштелик менен куттуктап, менин канча бөлмөм болсо, ошончолук акчасы болсун деген каалоомду айт деди. Анын он бир миң бөлмөсү бар экен! Ватиканды кыдырып жүрүп баспай калдым, үйгө келсем, бутум бут эмей кебез болуп калгандай сезилди.

Тамакты жалпы үстөлдөн ичип атам. Элестетип көрүңүз, тике маңдайымда эки голланд кыз отурат: бири – Пушкиндин Татьянасына, бири – анын сиңдиси Ольгага окшош. Тамак ичип бүтөр бүткүчө ошолорду карап, мунаралуу аппак тамды, голландиянын жакшы майы, мыкты быштагын, балыгын, мээримдүү пасторун, кең пейил мугалимин элестетем... анан голланд кызын алгым келип кетет...

... Быякта галстуктар таң калыштуу арзан. Арзандыгы ушунча, атургай мен аларды жей баштадым. Экөө бир франк.

¹ Суворин Сергей Алексеевич (1834–1912) – жазуучу, драматург, басма ээси.

Эртең Неаполго барам. Ак жол айтып, аяктан жесир калган же эри менен ажырашкан орустун сулуу аялына кезигүүмдү каалаңыз.

(М.В.Киселевага жазган катынан)

* * *

... Сиз акыркы мезгилде «кыздар көз көрүнө бузулуп кетти» деп жазыпсыз. Ах, анчалык аңкоо болбоңузчу! Агер алар бузулуп атса, ага мезгилдин кандай тиешеси бар? Аягынан бузулуу анда деле бар болчу, мында болгону мыйзамдашып атыр. Мамоновду 13 жашар кызга үйлөнтөм деген Екатеринаны эстеп көрүңүзчү. Пушкин «Бекетчисинде» 14 жаштагы кыздын тилинен сорот, Шекспирдин ашыктыкка алдырган каармандары 14–16 жаштын ортосунда. Сизди кокуйлаткан окуялар алардан анчалык деле көп эместир.

(А.А.Суворинге жазган катынан)

* * *

... Беш тыйын кошконуңузга ыракмат (калем акыга – которм.) Тилекке каршы, менин жыртык-тешигимди ал деле бүтөбөйт. Сиз жазгандай, арзыбаган аракет менен майда коркунучтан кутулуп, байлык топтоо үчүн уят-сыйытты унуткан амалга барышым керек. Же бай катын алышым керек, же «Анна Каренинаны» мен жазгам деп чыгышым керек. Ал экөө тең колумдан келбейт экен, андыктан эмне болсо, ошо болсун деп жайына койдум.

(А.С.Суворинге жазган катынан)

* * *

... Байкуш аял бооланган сулуу тартып келатып, арабадан кулап мойнуна доо кетиптир, кусуп атыр, онтоп атыр ж.б. Мага апкелишти. Катуу ооруганына кудайга үнү жетет, кыйнабай алып кет дейт, а эки көзү болсо аны апкелген эринде: «Кирила, сен буурчакты коё тур, эгинди бастыр, буурчакты кийин бастырасың» – дейт. Түйшүкчүл, зыкым катын. Мындайлардын өлүмү да жеңил болот.

(А.С.Суворинге жазган катынан)

* * *

... Менин повестимдин атын «Калп» коёлу дегениңиз мага жакпайт. Калп качан аң-сезимден аңдалап айтылса гана калп. Аң-сезимсиз айтылган калп – калп эмес, жаңылыштык. Биздин да акчабыз бардыгын, жегенибиз эт экендигин Толстой калп десе, бул албетте, аша чапкандык...

... Бул дүйнөнүн улуу ойчулдарынын философиясынан ойрон кылар эч нерсе жок. Улуу ойчулдар бүт генералдар сыяктуу зөөкүр чалыш келет, генералдар сыяктуу сылыктык, сыпаалык дегенди билбейт, анткени жазаланбай турганына жадыбалдай ишенет. Эч ким эч нерсе кылалбасын билгени үчүн Диоген сакалга түкүрүп атыр, Диоген сыяктуу эле аянтка алып чыгып уяткарылып же гезит аркылуу сөккү укпасына бекем ишенгендиктен Толстой доктурларга каргыш жаадырып, улуу маселелерге мастардай наадандык кылып атыр.

(А.С.Суворинге жазган катынан)

* * *

... Психологиядан баштайлы. Акыркы катыңызга караганда, кудайлар, акындар, анан алпечтенген ашкан сулуу аялдар сыяктуу ачууңуз тез келет өңдөнөт. Ургаачы кудай малчынын пикирин уккусу келсе, сулуу аялга музыка угузуп, гүл тартуу кылып, эркекче эркелеткен соң, туздалган капуста же гречиха боткосун жегиси келет, сиз болсо менин сынымды уккуңуз келип атат. Бул акындыгыңыздын далили.

(С.А.Андреевскийге¹ жазган катынан)

* * *

Биз, картаң бойдоктор, иттин каңырсыгы жыттанабызбы?

Мейли, ошондой эле болсун. Арийне аял оорусу боюнча доктурлар табиятында ашкан катынпоз, жеткен калп дегениңизге каш кайтарууга ыракым кылгайсыз. Гинекологдор мүмкүн сиздин түшүңүзгө да кирбеген турмуштун түркөй түйшүгү менен алек. Агер жаза тайып, анын жадатмалыгын билип калсаңыз, каңылжарыңызды сиз элестеткен иттин каңырсыгынан да жаман жармак. Өмүрүнүн көбүн деңизде сүзүп өтөгөндөр кургакты жакшы көрөт; турмуш проза-

¹ Андреевский Александр Иванович (1847–1919) – адвокат, акын, котормочу.

сынан башы чыкпагандар поэзияны эңсейт. Гинекологдор идеалист келет. Сиздин гинеколог (сөз Шаврованын аңгемесинин каарманы жөнүндө – **которм.**) ыр окуй турганын туура сезипсиз, ага мен ашынган либерал, анча-мынча мистик болсо керек, Некрасов даңктаган орус аялына жетсем деп кыялданат өңдөнөт деп кошумчалар элем. Белгилүү Снегриев (Достоевскийдин каарманы – **которм.**) «орус аялы» дегенде оозунан шилекейи агып, тили күрмөөгө келбей калат го. Мен билген башка бир гинеколог, көзүнө тор тагынган кандайдыр бир аялзатын алыстан көрсө дагы ушунчалык ашык дейсиң. Дагы бир үчүнчү гинеколог театр дегенден калбайт, бирок авторлор сахнага идеалдуу аялдарды алып чыгууга гана милдеткер деп илгичтен кийимин алып атып ашатат ж. б. у. с. Сиз акылы төмөн, атүгүл орто адамдар жакшы гинеколог боло албасын баамдай албай атасыз. Алардын акылы семинария деңгээлинде болсо да, башынын кашкасынан бажырайып көрүнүп турат. Сиз башынын кашкасын көрүп, аржагын аңдай албай жатасыз. Сиз былчыйган семиз адамдар кандайдыр бир май бөлүп чыгарарын жакшы сезип, жакшы баамдадыңыз. Бирок анын профессор экендигин, б. а., миллиондогон адамдардан, верочкалар менен таганроктук грек аялзатынан, бүткүл түшкү тамак менен шараптардан жогору ойлорду көп жылдар ойлоп, бирдемелерди жасаган адам экендигин эстен чыгарып койдунуз. Нойдун үч уулу – Сим, Хам, жаңылбасам Афет болгон. Хамдын көзү атасынын ичкич экендигине гана жеткен, бирок Ной кеме куруп, топон суудан дүйнөнү сактап калганына акылы жеткен эмес. Бирдеме жазам деген киши Хамды туурабаш керек...

(Е.М.Шавровага¹ жазган катынан)

* * *

... Ар түн сайын ойгоном да, «Согуш жана тынчтыкты» окуйм. Дегеле мурда окубагандай ушунчалык ынтаа, ушунчалык таң калып, тамшануу менен десең. Наполеонду жаза келгени гана жакпайт. Наполеон десе эле чалкасынан кетип, ал биз ойлогондон алда канча акылсыз экендигин далилдөө үчүн чамына баштайт. Пьер, князь Андрей, же эч нерсе арзыбаган Николай Ростов эмне жөнүндө айтып, эмне жасаса да жөнөкөй, таамай, таасирдүү. А Наполеондун ойлогону, жасаганынын баары жасалма, акылсыз, эч нерсеге арзыбаган

¹ Шаврова Елена Михайловна (1874–1937) – жазуучу. Чеховдун чыгармаларын редакторлоп, кеңеш берип, жарыялоого жардам этип турган.

жел сөз. Кудай буйруп, айылда жашап калсам (күнү-түнү ойлогонум ошол), жалаң медицина менен алек болуп, романдарды окуйт элем.

... Эгер князь Андрейдин жанында мен болгондо сөзсүз айыктырмакмын. Окуп атып, аргасыз алакан жаясың: күнү-түнү доктордун көз кырында, Наташа менен Сонянын багуусундагы бай адамдын, княздын жаракаты канткенде өлүк жыттанып кетет. Медицина анда адам жийиркенгендей экен да! Толстой бул «толстый» романды жазып бүткүчө медицинага болгон жек көрүүсү ашынып-ташынып кетсе керек.

(А.С.Суворинге жазган катынан)

* * *

... Менин өмүр баяным керекпи? Мына. 1860-жылы Таганрогдо туулгам. 1897-жылы Таганрог гимназия курсун бүтүргөм. 1884-жылы Москва университетинин медицина факультети курсун бүттүм. 1888-жылы Пушкин сыйлыгын алдым. 1890-жылы Сибирь аркылуу Сахалинге саякат жасап, кайра деңиз жолу менен кайттым. 1891-жылы Европаны аралап, эң сонун шарап ичип, устрица жедим. 1892-жылы В.А.Тихонов менен Россия чарбактарын аралап чардадык. 1879-жылы «Стрекозага» катышуу менен жазып киргем. Негизги жыйнактарым: «Түркүн түс аңгемелер», «Күүгүмдө», «Аңгемелер», «Түнөргөн адамдар» жана «Эрөөл» повести. Драматургияга чени менен болсо да дымактангам. Чет тилдерден башкалардын баарына которулдум. Баса, немистер небак которуптур. Чехтер менен сербдер да келечекте которууга каршы эмес экен. Француздар да өз ара которушканга макул. Махабат табышмагын 13 жашымда таткам. Врачтар сыяктуу эле адабиятчы жолдоштор менен алакам ысык. Бойдокмун. Пенсия алууну каалар элем...

Жазуучулардан Толстойду, врачтардан Захарынди жакшы көрөм.

Эми мунун баары былжыраган сөз. Каалаганыңарды жазгыла. Факты табылбаса, лирикага айланткыла...

(В.А.Тихоновго¹ жазган катынан)

* * *

Кечээ сизге бараттым эле... алдыман капыл-тапыл кара күч чыгып, мени башка жакка буруп кетти: бир аялзаты алка жакадан

¹ Тихонов Владимир Алексеевич (1857–1914) – жазуучу.

алып аркаман жүр деди. Айла жок, баш ийүүгө туура келди. Агер ал полицай болсо, албетте, курал колдонсом да каршылык көрсөтүп, сиздин карамакта болмокмун. Бирок бул полицай турмак, кудайга да баш ийбеген күч экен деп атпайымбы...

(А.И.Урусовго¹ жазган катынан)

* * *

... Сиздин катыңыз мени кападар кылып бир топ туңгуюкка камап салды. Сиз Лейкиндин үйүндө менин оозуман чыккан кандайдыр бир «таң калыштуу окуя» жөнүндө айтасыз да, анан жок дегенде аялзатын сыйлап, мен тууралуу «андай аңызда» сөз кылба дейсиз. Атүгүл сиздин айтууңузда, «бул ишенимдин башынан ылдый баткак куюп жиберүү оңой экен»... Бул түштү кандай жорусак? Мен, анан баткак... Менин нарк-насилим «андай эле, мындай эле» деп актанууга жол бербейт, анын үстүнө мага койгон дооматтарыңыз ушунчалык түшүнүксүз болгондуктан, анын бирөөнөн да коргонууга менде эч кандай негиз жок. Сөз ыңгайы менин түшүнүгүмдө, кандайдыр бир ушак-айың жөнүндө баратыр. Ушул туурабы? Эгер ушак эмес, мага оодук ишене турган болсоңуз, мен сизден суранар элем; сиздердин Петербургдагы көөлү ушак-айыңдарга көп ишенбегиле. Эгер ишенмейинче туралбасаңар, анда чекенелеп отурбай, дүңүнөн ишенгиле. Эсеби маселен, беш миллион себи барга менин үйлөнгөнүм, досторумдун аялдары менен жылаңайлак катышым бардыгы ж.б. тууралуу. Кадыржам болуңуз. Эгер мага ишенбесеңиз, тойдон кийин Лейкиндикинде бирге болгон Ясинскийден сурап көрүңүз. Ал дагы, мен дагы, айтор, экөөбүз тең сиз жана сиздин синдиңиз кандай жакшы адам экендигин кыйлага кеп кылганыбыз эсимде бар... Албетте, экөөбүз тең тойдон бир кыйла тоюп чыкканбыз. Эгер мен өтүкчүлөр сыяктуу өлгүчө мас болсом, же акылдан таптакыр эле ажырап калсам энемди, карындаштарымды, дегеле аялзатын сыйлаган, атүгүл аларга байланган наркым, насилим сиз жазган «андай аңыз», «балчыкка» батууга жол бербек эмес.

Эмнеси болсо да эгем колдоп, аман болуңуз. Ушак-айыңдан коргонуу еврейлерден карыз суроо дегендей кеп: эч пайдасы жок. Мен тууралуу эмне ойлосоңуз, эркиңизде...

(Л.А.Авиловага² жазган катынан)

¹ Урусов Александр Иванович (1843–1900) – адвокат, театр изилдөөчү.

² Авилова Лидия Алексеевна (1854–1943) – жазуучу.

... Редакцияңызга айтып коёсузбу, мени «ашкан талант» атап, аңгемемдин атын боюмдан бийик тамгалар менен жазып жарыя бергени мени жаман абалга калтырды. Бул тиш доктур же массаж жасаган аялдын рекламасын эске салат. Бери дегенде түркөйлүк. Мен, албетте, реклама баркын жакшы түшүнөм жана ага эч кандай каршылыгым жок. Тек, адабиятчы үчүн анын тартынчаактыгы жана окурмандары менен жолдошторуна жасаган адабий ыкмасынан ашкан реклама жок. Дегинкиси, «Всемирный иллюстрация» журналынан жолум болгон жок: аванс сурам, анонс берди. Аванс бербегенин, албетте, кудай алсын, бирок менин абийир-аброюмду аяса болмок...

(П.В.Быковго¹ жазган катынан)

... Жандүйнөмдүн жаш жүгөрүсү, көрүшкөнчө жакшы туруңуз. Сиздин упу уялаган беткапкагыңызды уятсыздык менен өбөм жана сизди ар дайым көрүп аткан эски өтүгүңүзгө өзгөчө суктанам.

(Л.С.Мизиновага² жазган катынан)

... Лирика, сиз жөн эле кылдан кыйкым издеп атасыз. Менин катарымдын ар тамгасынан шылдың, какшык издегениңиз жөнсүз... Сиз жөн эле кара далы бойдон калам деп коркуп атырсыз. Кел, мелдешели, сиз жакын арада эле үстөгү менен карыз берип, балдардын кулагын үзө чойгон ажылдаган-жажылдаган ажаан катынга айланасыз. Чаар халат жамынган бечара 9-даражадагы титулдуу кеңешчи сизди түбөлүк жарым деп атайт, анан сизден беркени уурдап ичип, үй-бүлө турмушунун ушундай түзүлүп калганына тымызын ыйлайт. Кээде мен мындай элестетем: эки ардактуу айым – сиз менен Сафо бир үстөлдө отуруп, өткөндү эңсеп шарап эңшерип атасыңар, а оозгу үйдөгү мештин түбүндө сиздин титулдуу кеңешчиңиз жана атын айткым келбейт, айтор, төбө чачы кумгандай жыдыган еврейчик пашки менен алек...

¹ Быков Петр Васильевич (1843–1930) – сынчы, «Всемирный иллюстрация» журналынын редактору.

² Мизинова Лидия Стахиевна (1870–1937) – бир тууган чеховдордун жакшы көргөн жолдошу, А.П.Чехов экөөнүн ортосунда «роман» болгон деген божомол бар.

...Сиз менин жазганымды ар дайым шылдың, какшык издеп көнгөнүңүзгө байланыштуу бу саам элжиреген сөз айтып, аты-жөнүмдү койбойм. Өжөрлүгүмөн койбойм.

(Л.С.Мизиновага жазган катынан)

* * *

Бизде Петр Васильевич артиллерист уулу менен конокто. Уулу түшкү тамактан соң аткылап кирет, албетте, пушка менен эмес. Петр Васильевич ушунчалык элжиреген сезимтал дейсиң, ошондон уламбы, чыныгы достук дегенге уламдан-улам ишенип барам. Уулу ар бир ок чыгарган сайын чуркап барып, башынан өөп турат... Сизге да ушундай эр менен ушундай уулду каалайм.

Сиз баягы котормону немис аялга бердиңизби? Ооба, ошондой деп ойлогом. Сизде ырааты менен эмгек кылайын деген ыраң жок. Ошон үчүн оорулуусуз, ошон үчүн илең-салаңсыз, ошон үчүн күңкүл-мыңкылсыз. Ошон үчүн силер, кара далы кыздар, арзан сабак берүүгө, анан Федотовдон келжиреген сабак алууга устасыңар. Мен сизге өтө узун жана өтө урушчаак кат жаздым эле. Кайра ойлонуп салгым келген жок. Эмне үчүн? Анткени силерди акылга келтирүүгө мүмкүн эмес, ачууңарды келтирип, нервиңерди ойготуу гана мүмкүн.

... Кат жазып турбасаңыз, бул турмуш өтө капалуу, көпөлөгүм. Ичип, жеп атып тажадык, уйкудан көңүл үч көчкөн журттай калды, балык улап, козу карын терүүгө убакыт жок. Кат эмес, өзүңүз келсеңиз жакшы болмок. Мелиховдо холераны мен эң мыкты дарылайм, ооруп-сыктап калам деп камтама болбоңуз.

... Сизди жана Сиздин келишиңизди ач бел, куу чөлдө тамчы сууга таңдайы каткан араптай күтөм.

(Л.С.Мизиновага жазган катынан)

* * *

... Холера бүттү деп гезиттен окуп калсаңыз, мени кайрадан жаза баштады деп ойлобоңуз. Айылда иштеп, адабиятчы болуу кыйын. Бир ок менен эки коён ата албайсың...

... Мен ушунчалык жеп, ичип, уктап, анан адабият жөнүндө сүйлөшкүм келет, б.а., эч нерсе жасабай, ошол эле учурда анык адам аталгым бар.

... Холералуу кусалыгымды, холералуу жалгыздыгымды жана адабий ышкоолугумду элестетип багыңыз да, мага эрте дебей, кеч дебей бат-бат кат жазып туруңуз. Сиздин француздарга болгон

чүчкүрүк-бышкырыгыңыз туура. Негедир көңдөй деп коюшкан немистер алардан төөчөлүк өйдө. Ал эми фрако-орус сый-урматын Татищевди сүйгөндөй эле сүйөм. Ушул сый-урматта адамды кытыгылай турган жагдайлар көп...

... Биздин үйгө жесил, ошого жараша ойноштун туулган балдары бар мыкты жигит – поп көп келет жана көпкө отурат..

(А.С.Суворинге жазган катынан)

* * *

... Сиз тил табиятына аз көңүл бурупсуз. Сиздин окурмандарыңыз канткен менен түшүнүшү зарыл: эмне үчүн жапайы адамдар менен акылынан адашкандар Сизде жүз сөздүн тегерегинде сүйлөшөт да, Шекспирде андай сөздөр жүз миңдеп саналат. Бул жаатынан сизде түшүнүксүз жагдайлар арбын. Сиз тил кандай болсо, элдин маданий бийиктиги ошондой деп жазып атасыз. Демек, тил канчалык бай болсо, маданият ошончолук бийик экен да. Менин оюмча, тескерисинче, маданият канчалык бийик болсо, тил ошончолук бай болуп жүрбөсүн. Сөздүн саны менен сапаты сизге тийген таасир менен таалимге түздөн-түз багыңкы. Ансыз түшүнүк да, аныктама да болушу мүмкүн эмес. Бул, демек, тилдин байышына эч көмөк жок деген кеп... Биринчиден, тежемел мужуктар менен жапайы адамдардын сөз байлыгы көп болсо, маданияттуу болуп калабы? Экинчиден, «тилдин бузулушу» эмнени билдирет?.. Тил бузулмак түгүл жок болуп кетиши ыктымал. Эгер орустун бай тили дагы баюу үчүн бурят же чукча тилин сүрүп салса, бул эки тилдин бузулушу деп түшүнөбүзбү? Алдуу алсызын жеп салмай боло жүргөн көрүнүш: тилди туура чайнаткан кеңсе сөздөрү турмушка терең кирип кеткени үчүн күнөөлүү эмес, демек, табият агымы ушундай...

(М.О.Меншиковго¹ жазган катынан)

* * *

... тескерисинче, жыгылгыңыз келсе ичиңизден, «жыгыл, жыгыл» деп тилейсиз. Бирок жыгылбайсыз. Көчө толтура эл, бирок эч ким жыгылбайт. Негизгиси, театрга же баш каңгыган жактарга барууга шылтоо издебеңиз. Эгер көргөзмөгө барсаңыз, 90 тыйындык Х тамгасы сыпатындагы бүктөмө отургуч ала жүрүңүз, ар 2–3 сүрөт сайын стулду жайып, телмирип отура бересиз. Өпкөгө өтө күч келтирер, демек, башка ураар узак аңгемеден, албетте, мээ чарчайт, бирок унчукпай уга бериңиз. Ичиңиз катып калбаганга шүгүр деңиз. Эгер сиз Анна Ивановнага окшобой, менин медициналык генийли-

¹ Меншиков Михаил Осипович – (1859–1948) – публицист.

гиме ишенсеңиз ичиңизди жумшарта турган жакшы рецепт жазып бермекмин. Бирок сиз мени «мужукчыкма», атүгүл өтө арамза деп ойлойсуз. Аллах сизге жар болсун! Баса, менин генийлигим туура-луу... Ушул жайда ичи өткөн, кускан жана башка холера ооруларын дарылоону ушунчалык өздөштүрдүм дейсиң... кээде өзүм да ичим өтүп, кускум келип кетет. Толстой болсо бизди каргаганы каргаган, а мен биздин байкуштар болбосо турмуш мындан жаман турмугун көрсөтмөк деген ишеничтемин...

(А.С.Суворинге жазган катынан)

* * *

... Григорович акыл таланттан өйдө деп ойлойт. Байрон ашкан акылдуу болучу, бирок аны таланты айыктырды. Эгер Икстин талантын акылы басып, же тескерисинче, акылынан таланты ашып кетип, бирдемени тантырап салыптыр дешсе, мен Икс таланттан да, акылдан да куру жалак экен демекмин.

(А.С.Суворинге жазган катынан)

* * *

Эмнеге жандүйнөмдөн жабыркап, кусалыкка батам деп жазганыңды түшүнбөйм. Кудая шүгүр, ден соолугуң мыкты... иштеген ишиң бар, келечегиң туура жашаган адамдардай эле, эмнеге экиленип атканыңды билбейм? Сен сууга түшүп, кечирээк жатып, вино ичпешиң, ичсең да жумасына бир жолу тамак алдында ичип, эт жебешиң керек. Ялтада сүттүн жамандыгын айт, болбосо сени жалаң сүттүү тамакка олтургузмакмын.

(Карындашы М.П.Чеховага жазган катынан)

* * *

Сен турмуш деген эмне деп сурайсың. Бул сабиз деген эмне дегендей эле кеп. Сабиз деген сабиз, андан башка түшүнүгү жок.

(Аялы Книппер-Чеховага жазган катынан)

Тандап которгон **Алым ТОКТОМУШЕВ**

Балдарга базарлык

БААРЫН БИЛГИМ КЕЛЕТ

(Сандан санга)

ИСКЕНДЕР КОШ МҮЙҮЗ

Өткөндө эмнеге токтодук эле? Туура, Чыгыш элдери, мусулман калкы Александр Македонскийди Искендер Зулкарнайн деп чакырат дегенбиз. Чыгыш элдерине биз дагы – кыргыз эли дагы кирет. Анткени Күн чыккан тараптын чок борборунда жашайбыз. Мусулман калкына биз дагы – кыргыз эли дагы кирет. Анткени мусулман динин тутабыз. Мусулман динин дүйнөнүн чыгышынан да, батышынан да, түндүгүнөн, түштүгүнөн да көп эл тутат. Эң эле көп эл. Канча дебейсиңерби? 1 миллиард 350 миллион киши. Дүйнөнү беш кишисинин бирөө мусулман. Бул өткөн кылымдын аягындагы маалымат. Андан бери көбөйдү болуш керек. Не дегенде, башка диндеги калктарга караганда, мусулмандар көп төрөлүп атыр.

А мусулман дини дүйнөгө кайдан тараган? Арабдардан. Аны билесиңер. Мусулмандардын Ыйык китеби – Куран да араб тилинде эмеспи. Александр Македонскийдин Искендер Зулкарнайн болмогу да араб тилине байланыштуу. Александр – ал-Искендар делинип, ошол араб тилинин ыңгайында аталып калган. Зулкарнайн арабдын «зу-л-карнайн» деген сөзүнөн чыккан. Ал «кош мүйүз» дегенди билдирет. Демек, Искендер Зулкарнайн – Искендер Кош мүйүз же Кош мүйүздүү Искендер болуп чыгат.

А эмнеге кош мүйүз? Кызык ушунда. Анткени байыркы грек тыйындарынын бетине башына эки мүйүздүү туулга кийген Александрдын сүрөтү чегилчү экен. Ал тыйын Чыгыш элдерине да жеткен. Биздин замандын археолог-окумуштуулары жердин жети катмарын аңтарып казып табышты.

Баса, туулга дегенди билсеңер керек. Жоокерлердин баш кийими. Кылыч өтпөйт, жебе тешпейт. Манас атаңар да туулга кийип казат жүргөн, жоо сүргөн. Адамдар аны жоокерчилик заман башталар замат ойлоп чыгарса керек. Туулга алгач жыгачтан, эшилген чырпыктан же ийленген териден жасалчу экен. Анан колодон, темирден жасалганга өтсө керек. Баса, жезден, алтындан да жасалган жайы бар. Биздин заманда Месопатияны – азыркы Ирак, Иран, Кувейт, Түркия, Сирия мамлекеттери жайгашкан аймакты археологдор каза келгенде алтын, жез туулгалар табылды. Туулганын жасалышы да ар түркүн формада болуптур: колону же темирди чулу куюп жасашыптыр. Жумшак, ыңгайлуу болуш үчүн кездеме же жука кийиз менен ичтеп коюшчу экен. Кылыч өтпөс, жебе тешпестиги байкалбасын деп булгаары сыртташчу экен. Көргөндө жоонун үшүн алсын деп, ар түркүн мүйүз да чыгарып коюшчу тура. Азыр аскерлер кийип жүрбөйбү каска деп, заводдо, курулушта, шахтада иштегендер, өрт өчүргүчтөр кийип жүрүшөт каска деп, ошолордун баары байыркы туулганын бир түрү.

Аны мындай таштап, сөздү Искендер Зулкарнайнын өзүнөн баштасак, ал ошол ат менен чыгышта жомок болуп айтылып, дастан болуп жазылып калды. Бардык тилде – араб, перс, индия, Орто Азия элдеринин тилинде Искендер Зулкарнайн сан түркүн окуя, сан түркүн тарых болуп айтылат, анын эрдигин, шердигин, кеңдигин, тардыгын даңаза кылган сөздөр, уламыштар, болумуштар көп. Эсеби, маселен, Искендер Зулкарнайнын капкасы дегенден кабарыңар барбы? Ошондой капчыгай айтылат араб уламышында. Жер жүзүнүн бир бурчунда йажуж, мажуж деген жапайы эки калк жашаган делинет. Алар калган калктарга таптакыр эле күн көрсөтпөй коюптур: баш көтөртпөй талаганы талаган, тоногону тоногон экен, кызыл кыргын, сары сүргүнгө алганы алган экен. Айтору, ал эки калк калган калктарды түп-тамыры менен тукум курут кыларда Искендер Зулкарнайн аларды ийгине киргизе кубалап, эки тоонун ортосундагы барса-келбес, кирсе-чыкпас кууш капчыгайга камап, капчыгайдын оозун темир капка менен бүтөп салган имиш. Ошондон улам, акыр замандын башталышы йажуж менен мажуждар ал капканы бузуп өткөнүнө байланыштуу деген ишеним жашайт. Ал капкалуу капчыгай кайда экендиги катуу күмөндө. Абалы арабдар аны түндүктө дешсе, кийин чыгышта деп чыгышты. Ирандан чыккан араб географы ибн Хордарбек (болжол менен 820–912-ж.ж.) ал капканы Улуу Кытай сепилинин батыш түбүндөгү Дунь-хуан шаарынын тушундагы чеп менен байланыштырса, байыркы биздин жердеш Махмуд Кашкаринин атактуу картасында ал Ыраакы Чыгыштын түштүк-чыгыш тарабында белгиленет.

Албетте, ал жөн эле жөө жомок, апыртма деп айтышыңар мүмкүн. Эсинердеби, Пушкиндин Додон падыша тууралуу жомогу. «Сказка ложь, да в ней намек» деп аяктайт. Муну жайдары кыргыз тилине которгондо: жомок апыртылып айтылганы менен акыйкат үлүшү да жок эмес маанисин берер беле, ай, таң! Манаста деле айтылат эмеспи: «Көбү төгүн, көбү чын... Көпчүлүктүн көөнү үчүн» – деп. Бул эмне деген кеп? Анча-мынча апыртмасы болбосо, чындык канатсыз болуп калат, көпчүлүккө, демек, элге жетпейт деген кеп.

Айтса-айтпаса, Александр Македонскийди даңаза кылган аңыздарда апыртма сөздөр чындыгында эле абдан көп. Эсеби маселен, Александр атасы тарабынан Гераклден таралган, энеси тарабынан кадимки Троян согушунун ашкан баатыры Ахиллестен таралган деп айтышат. Александр өзү да ошентип ойлочу дешет. Бир караганда жомок сыяктуу, бирок бул жарыкта бар болгону 33 жыл жашап, ой бойлобос, акыл чендебес иштерди аткарганын эстегенде анысы да ак дебеске арга калбайт. Баса, Чыгыштын чыгаан падышалары, шахтарынын көпчүлүгү өзүн Искендер Зулкарнайндын тукуму катары тутуп, акындарын ошентип ырлатып, санжырачыларын ошентип сайратып, тарыхчыларын ошентип жаздырганы Александрдын Гераклден тараганы тууралуу аңызды аргасыз эске салбайбы?

Александрга байланыштуу «Жарымы төгүн, жарымы чын... Жалпы журттун көөнү үчүн» жана бир аңыз мындайча айтылат. Александр Македониядан бөлүнөбүз аракетиндеги Фивы, Афины өңдүү бир кыйла грек мамлекеттерин экинчи кыңк этпес кылып басып, жаанын жебесин Чыгышка буруп, элүү миң армиясы менен Фригияны таптап өтүп баратканда, ага байыркы Гордий падышанын кош дөңгөлөк арабасын көрсөтүшөт. Орустар «колесница» деп койгон ал арабаны окусаңар керек, кинолордон көрүп жүргөндүрсүңөр, байыркы гректер менен римдиктер аны согуш чабуулуна айдап кирчү, спорт жарыштарына салчу. Гордий арабасынын башкалардан ашкан артыкчылыгы – арабанын ок жыгачы кызыл карагайдын кабыгынан эшилген жоон аркан менен каамытка тири укмуш түйө байланып турчу дейт. Ал түйүндү чечүүгө эч кимдин акылы да, алы жетпептир. Андыктан ал арканды чечкен бүт Азияны басып алып, бийлик кылат деген ырым бар экен. Ал ырымга ынанган Александр арканды чечейин деп аябай аракет жасайт, чече албайт. Акыры ачуусу ашынып, жини кайнаган Александр кылычы менен аркандын түйүнүн кыя чабат. Азыр да «Гордийдин түйүнүн кыя чабалы» деген кыйгыл сөз жашайт. Бул – маселе менен «маарашып» отурбай чечкин чечели деген кеп.

Александр, албетте, беттегенин бербеген, көксөгөнүн көшөрө кууган, кыялга чукул, ишке ыкчам адам болгон. Ошол эле учурда

караңгыда көз тапкан, капилеттен сөз тапкан дегендей касиеттерге да эгедер экен.

Бала чагынан эле акылга карк, эрдикке март эле дешет. Бир ирет атасы, Македония падышасы Филипп экинчи бир аргымак ат сатып алмай болот. Жал, куйругу төгүлүп, көздөрү шамдай күйгөн, келишкен көркөм ат экен. Айды карап азынайт дейт, күндү карап кишенейт дейт, жанына жан жолотпой туягы менен жер чапчып, кош аяктап тура калып кошкураат дейт. Аны көргөн он төрт жаштагы Александр: «О, Буцефал!» – деп кыйкырып жиберген имиш. «Буцефал» гректин сөзү, бизче которгондо «бука баш» дегенди билдирет. Александр кыска, бирок нуска өмүрүндө ошол Бука башты алкынтып минип, ааламды чапты. Ал ат биздин береги түркмөн туугандардын ахалтеке жылкысынын тукумунан экен. Ал тукум азыр да үзүлө элек. Алар атактуу күлүк Бой-Ноунун тукуму делинет. 4 километр жерди 4 мүнөт 45,8 секундда жүгүрөт. Аны кыргыздар да, казактар да кастарлап багып, ардактап минет.

Кеп жүйөсү башкада. Андай ай чапчып, жанына жуук жан жолотпогон азоону түшүндө көрүп, өңүндө укпаган грек билермандары Филипп экинчини айнытып, сатып албоого көндүрөт. Аны уккан Александр: «Эй, бок жүрөктөр, жүрөгүңөрдүн жоктугунан эмне деген кереметтен айрылып жатканыңарды билесиңерби?!» – деп кыйкырып жиберет. Филипп бир аз тунжурай түшүп, кайрадан: «Өзүңдүн колуңан келбеген соң, эмнеге аксакалдарга асыласың. Уят деген барбы» – деп уулун кагат. «Улуксат бер, – дейт анда Александр, – мен үйрөтөм мингенге». «Биз жанына даай албаган жапайы атты ушул каргадай бала кантип үйрөнө алсын» дегенсип, жарданып тургандар кытмыр жылмаят. Александр шарт-шурт басып барат дагы, тизгинден алып, аттын башын күндү карай бураат. Анткени бала ат өз көлөкөсүнөн үркүп жатканын небак байкаган экен. Анан акырын маңдайынан сылайт, кулагынын түбүн тырмайт. Качан ат жоошуп, магдырай баштаганда жетелеп бир кыйла жерге жанаша басат, акырындап кадамын ылдамдата баштайт дагы, жетелеген бойдон чуркап жөнөйт. Ат күшүлдөп күйүгө баштаганда бала плащын чечип, атка жаба салып, ыргып минет. Андайды күтпөгөн Буцефал кош аяктап түйүлүп аба чапчыйт, баланы жонунан силкип ыргытууга аракет жасайт. Бала тизгинди бекем тартып, ат жонуна жабышат. Ат ары түйүлүп, бери түйүлүп, баланын амалына аргасыз көнө баштаганда Александр ат тизгинин коё берет. Ал, ат кетет желдей сызып, куштай учуп, каргадай баланы жонуна жабыштырган бойдон. «Көрүнгөндөн көрүнүп, көрүнбөсө тим эле, көк түтүн болуп бөлүнүп» дегендей, көз ачып-жумганча ай-талаага сиңип кетет. Филипп калдайлары менен калдайып көпкө күтөт. Жок. Акыры ай чапчыган азоо каргадай ба-

ланы үстүнөн кагып түшүрүп, майып кылды го деген ойго келишет. Антпептир. Адам амалына аргасыз көнгөн атты алчандата бастырып Александр чыга келет. Ошондо Филипп падыша кубанганынан: «Уулум, сен башкара турган өлкөнү башка жактан изде, Македония сага тардык кылат» – деп жашып кетиптир.

Ошентип Александр «өзүнө чак» дөөлөт издеп дүйнөнүн көп өлкөлөрүн чаап, бириктирип, өз бийлигине каратып атпайбы. Атасы Филипп дагын ашкан баатыр киши болгон. Грекиянын бытыраган майда мамлекеттерин чекесинен басып, бириктирип, Македонияга карата баштаган. Александр ал баштаган ишти акырына чыгарып, андан соң Египетти, Иранды багындырган. Александрдын Чыгышка жортуулу ошентип башталган.

Баса, Александрдын Чыгышка кастарын катуу тиккени атасынын өлүмүнө да көп жагынан байланыштуу деп жүрүшөт. Атасы Филипп экинчи биздин доорго чейинки 334-жылы күтүүсүз каза болот. Аны Персия падышасы Дарий үчүнчүнүн ышмыяндары тамагына билгизбей уу кошуп өлтүргөн деген кеп бар. Өзүңөр билесиңер, Персия ал мезгилде аябагандай зор, күчтүү империя болуп, дүйнөнү күркүрөп башкарып кирген. Ошентип Александр Персияга кол салат. Кол салардын алдында Дарий «согушпайлы, мага караштуу дөөлөттүн жарымын берейин» маанисинде сөз айттырат. Аны уккан Александрдын кол башчысы Парменмон: «Мен Александр болсом, макул дейт элем» – дептир. Анда Александр: «Мен Парменон болсом макул болмокмун» – дейт имиш. А Дарийге минтип кат жөнөтүптүр: «Асмандан эки күн болбойт, андан көрө кыңк этпей багын». Дарий эбейгейсиз зор дөөлөттү ээлеген падыша болгону менен коркок, суу жүрөк жан сыяктанат. Александрга жана бир элчи жөнөтөт, дөөлөтүмдүн жарымын, ага кошуп дагы толгон-токой дүр-дүйнө берейин деп. Ага Александр: «Эй, макоо, эбак мага таандык дүйнөнү эмнеге мага сунуш кылып атасың?» – деп жооп берет. Ошентип Персияны багындырып, Вавилонду борбору, өзүн падышасы деп жарыялайт.

Александрдын Чыгыш жортуулу биздин доорго чейинки 323-жылы Индияны басуу менен бүтөт. Инд океанына жетип, аскеринин бир бөлүгүн Македонияга деңиз аркылуу жөнөтүп, өзү бир бөлүгү менен кургак жер аркылуу бармай болот. Жол Ирандын түштүк-чыгышындагы ээн талаа, эрме чөл аркылуу өтөт. Эч кимден жеңилбеген аскеринин төрттөн үчү Гедросиянын какыраган чөлүндө кашык сууга жетпей кырылат. Александрдын атагы дүң калың колу сууга караганда жолго шарапты арбын жүктөнгөн экен. Бүгүн шарап суудай агып, ыр-күү шаңгырап жаңырганы менен эртеси адамдар чабылган чөптөй сулап кырылып жатты деп айтылат уламыштарда. Александр өзү эмнеден өлгөнү али аныкталбай келет. Кээлери ша-

рапты шарактата иче берип өлгөн десе, кээлери ууланган суу берип өлтүрүшкөн дешет. Тынбаган көчмөн турмуш, тынбаган согуш, чабуулдан чарчап өлдү деген да божомол бар. Антейин десе аны менен ар дайым чогуу жүргөн кол башчы, жол башчылары андан алда канча улуу экен. Алар чарчап-чаалыккандан каза болбой, падышасынан бери дегенде жыйырма жыл ашык жашаган деген кеп бар.

Александр Македонский ошентип, биздин заманга чейинки 323-жылдын 13-июнунда Вавилондо атактуу перс падышасы Навуходоносордун тактысында жан берет. Артында мурасчы да калбайт. Геракл менен Александр деген эки уулу жаш кезинде эле кандуу кармаштан кайт болгон. Александр сөөгүмдү Египетке койгула деген керээз калтырган дешет. Александрдын сөөгүн өз өлкөсүнө коёбуз дегендер да көп чыгат. Көптөгөн талаш-тартыштан кийин алтын табытка салынган сөөгү Египетке жеткирилип, Каирдин айланасындагы Мефмис шаарчасына коюлган, эки жыл өткөн соң Египеттин андагы борбору – Александрияга көчүрүлгөн сыягында божомол айтышат көптөгөн окумуштуулар. Бирок анын кабыры жаткан жай али анык табыла элек.

Александрдын колу бизге – Орто Азияга жеткенби? Жеткен дейт Кыргыз Совет энциклопедиясы. Ал кезде Самаркан Маркант деп аталчу экен. Ошол Маркантты басып, 372-жылы азыркы Ходжент менен Бек-Абаддын ортосунда «Четки Искендерия» («Александрия Захата») деген шаар курдуруптур. Ал шаар азыр барбы, жокпу, болсо кайсы шаар – белгисиз. Бирок жергиликтүү калктын катуу каршылыгына тушуккан имиш.

Эмнеси болсо да Александр Македонскийдин ысымы Искендер Зулкарнайн деген даңазалуу ат менен бизде да жашайт.

Даярдаган **Алым ТОКТОМУШЕВ**

МЕНИН ИТЧИЛИГИМ

(Абылжан эскерет)

**Бозум
АЛЫШБАЕВ**

Талаада келинчегим экөөбүз колхоздун эгинин оруп жүргөнбүз. Түш мезгили болуп, кароолчунун алачыгынын жанына калтырган азыноолак азыгыбызды жегени келсек, бүт ит жеп кетиптир.

Зээнибиз кейип, итке жинденип, аны чакырсам шыйпаңдап келди. Кароолчунун лампасынын керосининен итке жаба чачып ширеңке жандырып жиберсем иттин жону жалбырттап күйө баштады. Ит каңшылап, ойдолоп жүгүрүп, жандап өткөн куурай-чөптөрдү күйгүзө баштады. Дагы бир аз арыраак жүгүрсө талаадагы бышып турган эгинге өрт кетмек. Кудай жалгап ит жакын жердеги көлмөгө кире качты. Ошентип, эл-журтка шерменде болуудан, соттолуп, катуу жаза алуудан итим куткарды. Болжосом бизди бир күн ачка калтырган иттин иттигинен менин иттигим алда канча күчтүү болгон. Эл: «Сабырдын түбү сары алтын» – деп бекеринен айтпайт тура.

ЭШЕКСИЗ КАЛАСЫҢ

Апенди эшегин минип, уулун учкаштырып, айыл аралап кетип бара жатса, аны көргөндөр бири-бирине: «Ой-ий, мына буларды карасаң, кичине эле эшекке экөө очоюп минип алышыптыр» – деп кобурашат. Ал сөздөрдү уккан апенди, уулуна: «Уулум, учкашып жүрүш элге жакпайт экен» – деп, уулун түшүрүп, өзү эле минип кетип баратышса, көргөн элдер: «Ой-ий, мына буларды карагыла, баласын дегдеңдетип жөө бастырып коюп, өзү очоюп эшекке минип

алыптыр» – деп сүйлөшүп жатышканын угушат да, Апенди: «Мындай жүрүш болбойт экен» – деп, баланы эшекке мингизип өзү жөө басат. Аларды көргөн эл: «Тигилерди карагыла, улгайып эле калган киши өзү жөө басып, чоңоюп эле калган баласын эркелетип, эшекке миңгизип алыптыр» – деп кобурашат. Ал сөздөрдү уккан Апенди баласын эшектен түшүрүп, эшекти жетелеп алып экөө тең жөө кетип баратышса, көргөн эл: «Буларды карагыла, эшегин аяп, жетелеп, өзүлөрү жөө баратышат. Ой, апенди эшегиң чарчап калыптыр, көтөрүп алгыла!» – деп каткырышат. Андай ачуу сөздөрдү уккан Апенди: «Ач кулактан тынч кулак, эшеги жок эле кетеличи» – деп, эшекти агытып, айдап жиберип, барчу жерине жөө кетишкен экен.

Ошондон кийин эл арасында: «Эл айткан сөздөрдү эле жасай берсеңер, эшексиз каласыңар» деген сөз калган экен.

КИМИСИ МЭЭРМАН?

Өткөн бир мезгилде адам эне, карышкыр эне, коён эне аңгемелешип отурушуп мен мээрман энемин, мен мээрман энемин дешип, өз ара талаша кетишкен экен.

Адам эне: Адамдан башка жаныбарлардын бардык түрүндө баласы өз алдынча жашоо даражасына жеткенден баштап энеси баласын, баласы энесин тааныбай кетишет. Мен болсо эч мүмкүнчүлүгүм болбой калганча баламдын камын көрүүгө, байкоодон чыгарбоого тырышам. Балам дагы өзүнүн жарык дүйнөгө келгендигин, ата-энесинин кандай түйшүктөрү менен адамдык даражага жеткендигин эч качан эсинен чыгарбай өмүр бою бапестеп багууну, өлгөнүндө дагы аруу жууп, ак кепиндеп жайына коюу, бардык зарыл болгон зыйнатын жасоо мойнундагы парыз деп түшүнөт. Эне-бала мындай милдеттеринин бир эле учурун унутуп коюшса «адам» деген наамдарына доо кетерин жакшы билишет. Ушундай жагдайларга байланыштуу менден мээрман эне жок деп эсептейм.

Карышкыр эне: Бала багуу боюнча менин аракетимден кыйкым таба албайсыңар. Бала болчу түйүлдүк курсагында пайда болгондон баштап анын чыйрак жетилип өсүүсүнө кам көрүүдөн талбайм. Алар жетилип, жарыкчылыкка келип, көзүн ачып тыңый баштагандан баштап карышкыр тукумунун жашоо ыкмаларын, эрежелерин үйрөтө баштайт. Карышкырдын тамагын таап жашашы жеңил иш эмес. Тагдыр бизге аска-зоодо, аң-чөнөк, ийиндерде жашаган жандыктардан тартып, тээ адам багып, кайтарып жүргөн малдарга чейин жеп жашоону насип кылып буюрган. Кыязы, мындай жол менен

тамактануу дагы жаратылышта тең салмактуулукту сактоонун бир ыкмасы болсо керек. Ушундай жагдайга байланыштуу адам баласы карышкыр тукумун бүт жандыктардын ичиндеги эң жек көргөн жаныбар катары карап, ыгы келсе эле өлтүрүп, жоготууга аракеттенет. Мен бөлтүрүктөрүмдү өзүбүзгө насип болуучу жаныбарлардын эч бир түрүн, эч качан тукум курут кылбоого үйрөтөм. Андай иштерди адам эненин балдары гана жасашат. Алар насип болуучу жандыктын өз тукумуна келечекте дагы керек болоорун ойлонбойт.

Мен бөлтүрүктөрүмдү жашоо чөйрөмдө башка жаныбар менен, анын ичинде адам менен, кокус кошуна жашап калса, аларга эч зыян келтирбөөгө үйрөтөм. Ансыз, ал чөйрөдө тынчтыкта жашоо кыйынга турары шексиз.

Ошондой эле бөлтүрүктөрүмдү кимдики болсо да жаш балдарын тийбөөгө үйрөтөм. Жаш балдарда эч кандай күнөө жок, бирөөгө жамандык кылууга үйрөнө элек эмеспи. Бир жолу токойдун арасынан бала көтөрүп бараткан аялды кезиктирип калдым. Аялды ошол эле жерден жулмалап, жеп салдым. Баласына тиш салууга энелик абийирим жол берген жок. Жашаган үңкүрүмө көтөрүп келип, эмчегимди эмизип чоңойттум. Башка мендей мээрман эне билбейм.

Коён эне: Мен билген жаныбарлардын ичинен эң алсызымын, ошол себептен, душманы эң көбү мен болсом керек. Жырткыч канаттуулардын дээрлик бардыгы менин тукумумду көрсө кыя өтүшпөйт. Сүт эмизүүчү жырткычтар: карышкыр, сүлөөсүн, түлкү, мадыл, ит сыяктуулар деле менин бөжөктөрүмдү көрсө соо коюшпайт. Бирок ошол көп душмандарымдын ичинен биз үчүн адам эненин балдарындай тойбос коркунучтуу душман жок. Бир ирет коён тукуму көп жашаган жерде эрте күздө калың кар түшүп, коёндор жакшы чуркай албай калганда бир эле киши ити менен келип жыйырмага жакын урпактарымды кырып, жайлап кеткени эсимде. Ушинтип тукумубуз кыргынга көп учурагандыктан «бирин жеп жатса, бири калсын» деген ой менен көп-көптөн дагы төлдөйм. Кокус талаадан бөжөк көрүнсө эле: «Жетим калган бөжөктүр» – деп өздүгүнө карабай эмизип, тоюнта берем. Андай камкордуктар болбосо коёндун тукуму эчак эле үзүлүп калмак. Бул өңүттө менин мээрмандыгымда, менин айкөлдүгүмдө чек жок деп санайм.

Чын эле булардын кимиси мээрман?

**Жакыпбек
АБДЫЛДАЕВ**

Жалбырактар

*Жалбырактын түрү көп,
Бири жашыл, бири көк.
Күз келгенде саргайып
Сабагынан күбүлөт.*

*Жалбырагы ийнедей,
Карагайдын, арчанын.
Түсүн такыр өзгөртпөйт
Жашаса да канча жыл.*

*Жалбыракты ар кандай
Тоо, талаадан көп көрдүм.
Барбы, жокпу – айткыла
Жалбырагы сөксөөлдүм.*

Чытын – чиркей ырлары

*– Мен чытынмын, чытынмын
Учкан жактан кыйынмын.*

*Конуп алам бетине
Топтолоок буюмдун.*

*Иш кылбаган жалкоотун
Балит, соргок, аңкоотун.
Төөдөн коркпойм, а бирок
Жөргөмүштөн коркотун.*

*– Мен чиркеймин – дыңылдак
Жүрө берет ыр ырдан.
Жалакайды чыкканда
Ыйлап калат бырылдап.*

*Кабагымды бүркөйтүн
Каарын чачкан түркөйтүн.
Эзилишкен досу жок
Эл жек көргөн чиркеймин.*

Жаа, жаа ак карым

*Калдалактап себелеп
Кар астандан эленет.
Аппак болсо жер бети,
Бул өзүнчө керемет.*

*Тал, теректин шактарын
Агарта жаа, ак карым.
Лыжа тээп жыргайлы,
Жаз келгиче качпагын.*

Балаты

Карагайдын баласы –
Кичинекей балаты.
Кыштын күнү токойдо
Үшүн турат, карачы.

Каткордукту билгизип,
Үйгө койдук киргизип.
Тегеренип бийледик
Түркүн-түс шам күйгүзүп.

Кар тилеген каргалар

«Ка-ак» этип каргалар
кар жааса дейт.
Жер бетинде кара түс
калбаса дейт.

Кара түстүү каргалар
жатан дейби?
Кар көп жааса агарып
калат дейби?

Керик

Носорогду – керикти
Бек теледен көрүптүр.
Анан ага таңданып
Мындай баа бериптир:
– Пил куйругун мурдуна
Чаптаганы аныктыр.
А бул жандык мүйүзүн
Мурун кылып алыптыр.

Бак тигели

«Табиятты сүйөлү!» –
Деген сөз бар жүйөлүү.

Эн жерди гүлдөтүп
Анда көчөт тигели.

Күрөк алып ар бириң
Элгектенип кал бүгүн.
Чычкан чуркап өталгыс
Токой болсун ал кийин.

Сөз үйрөнүп алалы

Чылапчынды көргөндөр
– Мунун аты – теңиш – дейт.
Анда бирөө жактырбай
– Бул сөзүңөр эски, – дейт.

«Илеген» – деп бири айтса,
Бири айтат – дагара.
Анык атын айталбай.
Кыйын болду тага да.

Улууларга баралы
Сууро, собол салалы.
Унутулуп бараткан
Сөз үйрөнүп алалы.

Өткүн

Булут алыс түртүлүп
Көктө турат күн тийип.
Ошол булут күн бетин
Жаап калса үңкүйүп.

Күн мындайды көп сүйбөйт:
– Далдоо болбой кеткин, – дейт.
Кабагыңды бүркөбөй,
Жерге жашың төккүн, – дейт.
Булут «ыйлап» басылат –
Бул учурду «Өткүн» – дейт.

Адабият Жаңылыктары

Эл жазуучусунун мааракеси

Кыргыз Эл жазуучусу, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын ээси **Казат Акматовдун 70 жылдык мааракеси** Бишкекте салтанаттуу белгиленди.

27-октябрда баш калаанын Улуттук китепканасында белгилүү жазуучубуздун жети томдугунун бет ачары жана китептеринин, чыгармачылыгынын атайын көргөзмөсү ачылып, андан соң Бишкектеги А.Малдыбаев атындагы опера жана балет театрында Эл жазуучусунун маараке-жыйыны болуп өттү. Ага мамлекеттик жана коомдук ишмерлер, белгилүү акын-жазуучулар, коомчулуктун өкүлдөрү катышып, куттук айтуулардан соң концерттик программа менен коштолду.

Азем «Ала-Тоо» ресторанында сый дасторкон үстүндө уланды.

Сатирачынын эки китеби

Кыргыз сатирасынын азыркы аксакалдарынын бири **Эсенгул Чопиев 75** жылдыгына «Сырдуу сыйыртмак» сатиралар жыйнагы жана «Ата Журт ажары» аттуу ыр китеби менен келди. Ал эмгектеринин бет ачарын жана чыгармачылыгына байланыштуу тегерек столду калемгер «Кыргыз Туусу» гезитинин конференц-залында калемдештеринин, ММК өкүлдөрүнүн катышуусунда өткөрдү. К.Ашымбаев, О.Султанов, С.Жетимишев, А.Жакшылыков, С.Карымшаков, А.Рыскулов, К.Бакиров ж.б. белгилүү акын-жазуучулар, адабиятчылар маараке жашы менен калемгерди куттуктап, чыгармаларынын бийик деңгээли, азыркы кезде да актуалдуулугу боюнча ойлорун ортого салып, узак өмүр, чыгармачылык ийгиликтерди каалашты.

Ж. Сариевдин «сагынычы»

Белгилүү журналист **Жумакан Сариев** кара сөздү да катыарын жаңы эле жарык көргөн «Сагынып кетем тоолорду» аттуу китеби менен ырастай койду. 23,75 басма табактык китепте калемгердин турмуштук баяндары, аңгемелери жана эсселери камтылган. Темага үндөш эки ыры менен китебин жыйынтыктап, калемгер поэзияны да сагынып кетерин кыйытат.

«Турар» басмасынан чыккан бул китепти коомдук жана мамлекеттик ишмер **Амангелди Муралиев** каржылаган.

«Алтын сырга» жарыкка чыкты

Журтчулугубузга таанымал акын, жазуучу **Олжобай Шакирдин «Алтын сырга»** аттуу китеби жарык көрдү. Анда дүйнө ойчулдарынын афоризмдери

жыйналган. Чыгыш менен батыштын ойчулдарын кыргызча «сүйлөткөн» жыйнакка кыргыз элинин чыгаандары Чыңгыз Айтматов, Кубатбек Жусубалиев, Салижан Жигитов, Ишенбай Абдуразаков жана байыркы олуя Калыгул менен Асанкайгыдан бүгүнкү күнгө чейинки эл арасында канаттуу сөзү элге кеңири жайылган кыргыз акын-жазуучуларынын, саясий ишмерлердин өрнөктүү ойлору топтолгон.

Эскертсек, Олжобай Шакир «Алтын сырга» эмгегине чейин китеп күйөрмандарынын колуна «Күмүш сырга» аттуу дүйнө ойчулдарынын афоризмдер жыйнагын тартуулаган болучу. Анын үзүндүлөрү менен учурунда окурмандарыбызды тааныштырганбыз. Аталган китеп КР Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик интеллектуалдык менчик жана инновация кызматы (Кыргызпатент) тарабынан каржыланган.

«Атакенин Акболот»

Атпай журтчулугубузга аттын кашкасындай таанымал акын **Акбар Рыскуловдун** тарыхый романы «Турар» басмасынан жаңыдан жарык көрдү. Көлөмү 33 басма табак, б. а., 326 беттен турган роман соңку мезгилде жазылган кыргыз тарыхый чыгармаларынын алды десек жаңылышпайбыз.

Белгилүү болгондой романдын үзүндүсү менен журналыбыздын окурмандары № 12 (2011-ж.) жана № 1 (2012-ж.) сандарында тааныштырылган болучу. Аталган роман «Арча – 2011» конкурсубуздун проза жанры боюнча баш байгени жеңип алган.

«Манас» грузин тилинде

Эпосубуздун Мар Байжиевдин орусча котормосунун бир бөлүгүн Грузиянын Жазуучулар союзунун жетекчиси Маквала Гонашвили өткөн жылы грузин тилине которгон экен. Эми калган бөлүгү да которулуп, аягына чыгартыларын Грузиянын Кыргызстандагы элчиси Давид Мумладзе билдирди.

«Махмуд Кашгари» сынагы жыйынтыкталды

Түркиядагы түркий мамлекеттердин «Евразия» жазуучулар бирлиги, анын Адабий академиясы, «Кардеш калемлер» («Боордош калемгерлер») журналы жана биздин «Жаңы Ала-Тоо» адабий журналы жарыялаган «Махмуд Кашгари» аңгемелер сынагынын жыйынтыгын чыгарды.

Сынакка 32 чыгарма келип түшүп, белдүү калемгерлерден түзүлгөн калыстар тобу алардын 17син жактырып, бешөө алдыңкы деп табылган. Калыстар тобунун жана түркиялык өкүлдүн катышуусунда аңгемелер жана алардын авторлорунун адабий ысымдары боюнча жашыруун добуш берүүсүнөн соң 1-сыйлык «Сетер» (ад. ысымы «Кенен»), 2-сыйлык «Сулуу» (ад. ысымы «Мейкин»), 3-сыйлык «Ыйман кемик» (ад.ысымы «Р.Бердиев»), кызыктыруучу сыйлыктарга «Сүрөт» (ад. ысымы «Четин»), «Кош канат» (ад. ысымы «Мукаш Эген») аңгемелери татыктуу деп табылды. Сынактын шартына ылайык, авторлордун конвертерин ачууда алар А.Сарманбетов (Кенен), Э.Ажыканова (Мейкин), Р. Маманов (Р.Бердиев), Д.Дөкөнбаев (Четин) жана О.Шакир (Мукаш Эген) экендиги аныкталды.

Белгиленген сыйлыктар конкурсту уюштуруучулардын катышуусунда жакын арада салтанаттуу тапшырылат.